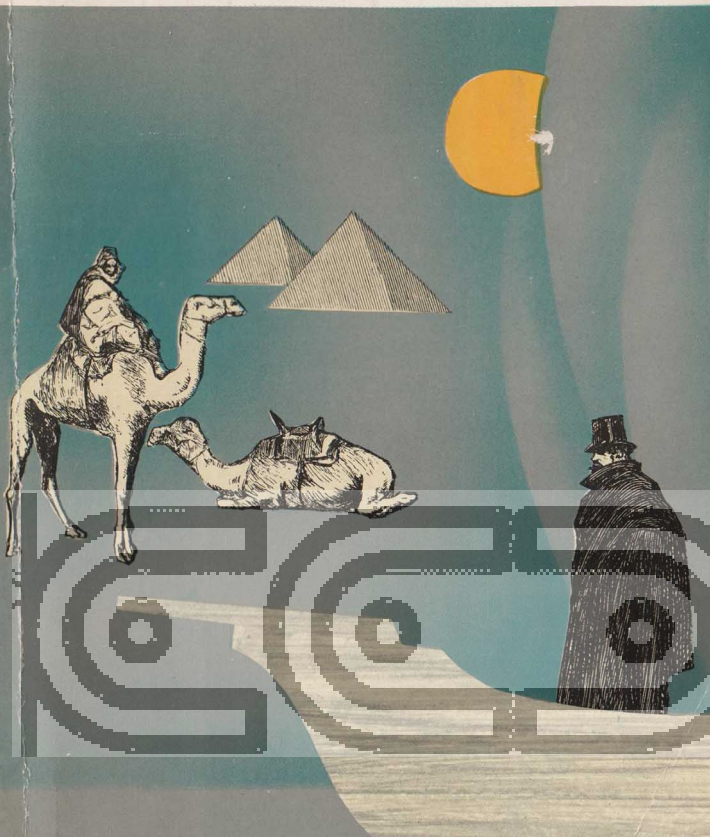

bolintineanu

călătorii

Coperta : *Szathmáry Ak.*

dimitrie bolintineanu

călătorii

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ, PREFĂȚĂ,
TABEL CRONOLOGIC,
NOTE ȘI GLOSAR DE

ION ROMAN

1968

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

DRUMURILE UNUI EXILAT

Dacă norocul, și într-o măsură încă mai mare nenorocul, nu i-ar fi însoțit pașii în viață, poetul Dimitrie Bolintineanu n-ar fi părăsit poate niciodată orașul adoptiv de pe malurile Dimboviței. Fiul macedoneanului Cosmad, răposat de timpuriu și astrucat la Bolintinul din Vale, s-a statornicit în București de nevoie, bucurându-se de generozitatea rece a unor rude îndepărtate, datorită cărora a și putut învăța carte. La începuturile ei, biografia lui se aseamănă oarecum cu aceea a lui Grigore Alexandrescu, orfan și el, oploșit în capitală. Ca și fabulistul, și în contrast cu confrății din aceeași generație, căreia îi zicem a pașoptiștilor, autorul *Legendelor istorice* s-a ridicat dintr-un strat de jos. Mic slujbaş administrativ în tinerețe, Bolintineanu s-a făcut remarcat datorită talentului poetic, care i-a adus modestul rang de pitar, conferit de Bibescu, domnitor cu ocazionale porniri de mecena, protector, însă nu cu mînă largă, și al lui Grigore Alexandrescu. În sfîrșit, amîndoi poeții, stele de prima mărime în Valahia vremii, au urmat și mai departe căi paralele, ocupînd, după Unire, funcții de stat importante, totuși mereu săraci ca la început, probabil și fiindcă erau lipsiți de spirit practic, dar și pentru că au respectat riguros un cod etic prea des și scandalos încălcat de alții în viața politică a epocii.

„Sărac ca un beduin” și în 1859, deci în plină maturitate, Bolintineanu publicase pînă în acel an două cărți de călătorie și pregătea altele. Perioada lungilor lui drumetii se încheiase însă în anul anterior, o dată cu întoarcerea din exil. E adevărat, va mai trece granița și în 1860, ca să-l însoțească pe Cuza-vodă. Dar aceasta va fi călătoria domnitorului, nu a lui, component modest, deși iubit, al suitei. Alte plecări în străinătate, mai tîrzii, vor fi drumurile triste ale unui om bolnav, istovit înainte de vreme.

Intr-un veac în care studiile în străinătate, îndeosebi la Paris, reprezentau o condiție aproape obligatorie, învățămîntul din țară aflîndu-se într-un stadiu inferior, mai toți scriitorii noștri au petrecut ani lungi în Occident. Deși, după cum ne informează Ion Ghica, recita atît de bine versurile solemne ale clasicilor francezi, Alexandrescu n-a văzut niciodată turnurile catedralei Nôtre-Dame. Dimitrie Bolintineanu a avut mai mult noroc. În 1845, Societatea literară din București i-a oferit o bursă pentru Paris, încropită din contribuția lui A. G. Golescu și Ștefan Golescu. A putut astfel să stea în capitala Franței doi ani, aflîndu-se în cea mai bună companie: Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, C. A. Rosetti și alți tineri români. Nu s-a întors de acolo cu nici o diplomă, dar a deprins atît de bine franceza, încît să-și poată tălmăci singur versurile (*Brises d'Orient*), și și-a consolidat convingerile democratice și revoluționare. Cei doi ani parizieni, în vîltoarea ce anunța evenimentele din 1848, au avut consecințe definitive în formația scriitorului și omului politic. Un jurnal al acestei călătorii, Bolintineanu nu s-a simțit îndemnat să scrie. Nici alți scriitori contemporani cu el n-au relatat drumurile făcute, în timpul studiilor, spre Apus și înapoi, poate pentru că erau ceva prea obișnuit și, li se părea, lipsit de interes. E o lacună pe care o regretăm.

A urmat revoluția de la 1848. Poetul melancolic, autor al elegiei *O fată tîndră pe patul morții*, și-a arătat deodată altă față. În timpul mișcării a fost un căzuș activ, energic și de o consecvență egală cu a lui Bălcescu. N-a jucat rolul de fruntaș între fruntași al acestuia, însă și-a făcut datoria cu convingere în locul ce i s-a încredințat, ca redactor răspunzător al *Popolului suveran*. În coloanele gazetei revoluționare, s-a războit cu ezitanții, cu interesații și trădătorii, s-a opus argumentat și vehement intervenției otomane. A colaborat acolo, între alții, și cu Grigore Alexandrescu, membru al redacției.

Cînd, în septembrie 1848, Fuad-pașa și-a instalat cortul de mătase în cîmpia Cotrocenilor, pe iarba strivită de copitele cailor frumoși ai spahiilor, dintre cei doi poeți cel ce s-a arătat a fi de astă dată mai norocos a fost Grigore Alexandrescu. Fabulistul a rămas la casa lui, îngrijorat, pîndit de primejdia surghiunului, dar absent de pe lista proscrișilor. Mai nenorocos, desigur și fiindcă trezise mai multe animozități, Bolintineanu, închis în mănăstirea Cotroceni din primul ceas al repressiunii, și-a auzit numele citit de colonelul Ion Voinescu I printre ceilalți douăzeci și doi de părtași la revoluție alungați din țară. Cu Bălcescu, Rosetti, Bolliac, Zane, Aristia, cu arhimandritul Snagoveanu, cu soțul Anei Ipătescu, căruia i se zicea Sprîncenatul, și alții, a fost pornit la drum spre Dunăre, în acea noapte de toamnă a anului 1848, fără ca vreunuia, cît de pesimist, să-i treacă prin minte că plecau într-un exil barbar care avea să dureze peste nouă ani! Episodul va fi relatat de Bolintineanu în una din *Călătoriile* sale. Toate călătoriile narate de scriitor, cu excepția celei oficiale din 1860, se situează în cuprinsul acestor ani. Primele etape urmează un itinerariu obligatoriu, sub paza osmanliilor înarmați cu șușanele. Cele de mai tîrziu se vor desfășura din

proprie inițiativă și în toată libertatea, fostul căuzaș avînd îngăduința să se miște nestingherit pe toată întinderea celor cinci continente (într-un rînd plănuia să plece în Australia !). Timp 'de nouă ani ar fi putut colinda lumea întreagă, dacă ar fi avut mijloace, partea din planiglob interzisă limitîndu-se la un oarecare pelic de pămînt situat între Dunăre, Prut și Carpați, care era însă, dintre toate, locul cel mai rîvnit, fiindcă acolo își schimba veșmîntul, după anotimpuri, patria.

Spezele primei călătorii, involuntare, au fost suportate de cei ce porunciseră exilul. Niște „arestuiți“, cum se spunea pe atunci, nu se puteau aștepta la confort. Totuși, spre mirarea sa, cititorul îi va vedea nu numai dormind în gimii, sub bătaia ploii reci, ci și ospătați ca în *Halima* de cîte un pașă binevoitor. Eliberîndu-se cu de la sine putere, ca într-o scenă de operetă, dintr-un surghiun ce a avut și părțile lui vesele într-o odisee cel puțin pentru unii tragică, surghiuniții s-au deplasat mai departe pe cont propriu. În ceea ce-l privește, Bolintineanu va dispune la început de o sumă ce-i fusese adusă în drum de niște rude, apoi va beneficia de unele alocații provenite din fondurile exilaților, ca și de ajutoare bănești primite în răstimpuri de la prieteni. Spre deosebire de aproape toți ceilalți, el nu avea în țară surse de venituri sau familie cu stare. De cheltuielile curente ale valahilor aduși cu silnicie la Constantinopol se îngrijea haznaua imperială. Era vorba de sume modice, cu care Bolintineanu n-ar fi putut întreprinde vreo călătorie. Pentru a se urni la drum, el s-a înglodat pînă peste cap în datorii, făcute la frații Polihroniade, cărora le va rămîne dator pînă în cel din urmă ceas al vieții. Turistul nostru a tîrît cu el aceeași ladă și același sac de călătorie, cu care plecase de acasă și în care nu a avut cu ce să adauge ceva nou. În Egipt, de unde nimeni nu se întorcea cu mîna goală, a cumpărat și el un cap

de mumie, acolo, atunci, marfă curentă, la îndemîna oricărei pungi. Capătina stafidită și neagră provocîndu-i dezgust, a lepădat-o și pe aceea. Călătorind prin locuri de unde, cum spune el însuși, doar zgîriind pămîntul cu unghia poți da la iveală vestigii ale unui trecut ilustru, i s-a întîmplat să i se ofere monede de argint cu profilul lui Alexandru Machedon. Le-a primit și, la refuzul localnicilor darnici de a accepta vreo plată, a înmînat gazdei contravaloarea, ca danie pentru săracii satului. Nici fireasca plăcere de a colecționa nu a putut fi o ispită pentru călătorul de o rară corectitudine.

În inventarul pe care-l vor alcătui prietenii la moartea poetului, nu apare nici un obiect adus din ținuturile vizitate cîndva. Zestrea drumurilor și popasurilor lui Bolintineanu sînt exclusiv cărțile lui de călătorii.

Poate că evoluția jurnalului de călătorie, ca gen, în literatura română ar fi fost alta, dacă pitoreștile însemnări de drum ale spătarului Milescu ar fi devenit publice, în țară, la vremea lor. Aceste însemnări au avut însă o soartă asemănătoare cu aceea a epopeii lui I. Budai-Deleanu. Bolintineanu nu le-a cunoscut, ele apărînd fragmentar în românește abia după mai bine de un deceniu și jumătate de la moartea lui, prin osîrdia lui G. Sion, fost coleg de școală și prieten al poetului, editor la Iași, în 1856, și al *Călătoriilor în Palestina și Egipt*. Inceputurile, care au putut rodi, ale jurnalului de călătorie se situează la noi abia în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea. Ctitorind efectiv genul, Dinicu Golescu, boier în giubea și cu ișlic, însă minte luminată deschisă înnoirilor, introduce în descrierea de itinerarii, de locuri, de monumente și de moravuri nota patriotică și democratică, pe care o vom regăsi de aci înainte, fără excepție, la toți drumeții români. Țările române se aflau în preziua unor transformări radicale, și intuite și pre-

gătite de spiritele înflăcărâte de ideea progresului. Confruntarea stărilor de lucruri din țară cu acelea din alte părți se impunea imperios. Ceea ce se dezvăluia ochilor călătorului român îndată ce trecea hotarul spre răsărit sau spre apus trebuia să fie îndemn și exemplu. O spune cu autoritatea lui și Gh. Asachi, revenind în 1830 de la Petersburg, dintr-o călătorie oficială, pe care o povestește cu multe amănunte revelatoare: „Scoposul călătorului au fost numai a da compatrioților săi o idee despre aceste și de a așifa dorirea celor ce pot călători ca, aflindu-se într-o țară străină, să cerceteze cu amănuntul toate pentru a lor îndeletnicire și folosul patriei, în care să aducă unele deprinderi și îmbunătățirile viețuirii soțiale, ca, aflindu-se în Europa, să nu mai fie socotiți întru aceste moldo-românii lăcuiitori ai Asiei“. Primul călător român, notabil, după Asachi se îndreaptă peste numai câțiva ani spre apusul Europei. Peregrinul e transilvan, provine din alt mediu social și cultural, se arată câteodată cam acru în aprecieri și sentințe. Propășirea a lor săi îi stă totuși la inimă, severitatea criticii lui, aplicată la ceea ce vede mai întâi în orașele de dincoace de Carpați, se orientează pozitiv. Dar și cartea lui I. Codru Drăgușanu va apărea abia în 1865, aproape concomitent cu ultimul volum al lui Bolintineanu. Din nou o experiență valorificată prea târziu.

Pentru peregrinul transilvan, Cîmpulungul, Tîrgoviștea, Bucureștii erau orașe de peste hotare, de unde și prospețimea impresiilor solicitate la tot pasul de inedit. Într-o vreme în care călătoriile se făceau anevoie, cu căruța de poștă, românii ardeau de curiozitatea de a-și cunoaște propria lor patrie, descrisă pînă atunci de voiajori străini în cărți citite, dacă nu acasă, în orice caz prin bibliotecile de la Paris. În 1836, Moldova și malul românesc al Dunării fuseseră cercetate de Saint-Marc Girardin. Înaintea lui trecuseră pe aici și F. G. Lau-

rançon, Willian Wilkinson, R. Lindau și alții. Ceea ce-l atrăgea încoace, cel puțin pe unii dintre acești occidentali, era și interesul față de o regiune cîndva romană. Marele trecut, mai îndepărtat sau mai apropiat, îi mină la drum și pe călătorii români. Din motivele cunoscute, preocuparea istorică este extrem de vie la scriitorii noștri. Patriotismul activ fiind numitorul comun al activității lor, îi vom vedea, și în calitate de călători, iscodind pretutindeni pentru a dezvălui noi temeieri ale mîndriei naționale. Alecsandri le găsește în frumusețea peisajului și în arta plină de sevă și originalitate a oamenilor din popor. Primblarea lui în munți e un chiot tineresc de surpriză în fața unor comori de ordin moral și estetic. Fîre mai rece, Grigore Alexandrescu se aprinde și el de emoție vizitînd în vara anului 1842 mănăstirile de peste Olt. *Memorialul de călătorie*, publicat parțial în 1844—1845, e un reportaj de amator, însă semnificativ prin venerația față de icoanele istoriei naționale. Întoarcerea spre surse apare acum firesc. Tot în cuprinsul unei veri, aceea a anului 1845, se organizează o adevărată expediție, patronată de doi arheologi, Cezar Bolliac și August Treboniu Laurian. Sînt căutate, cu pricepere puțină, de începători, urme ale așezărilor romane — și găsite! Rezultatele norocoase ale expediției au fost consemnate în versiuni pe alocuri contradictorii de cei doi amintiți. *Istriana* lui A. T. Laurian a apărut în *Magazinul istoric pentru Dacia*, *Din itinerarul d-lui Bolliac*, în *Curierul românesc*. De notat că la această expediție a luat parte și Bolintineanu, care n-a publicat nimic atunci, dar și-a făcut ucenicia de călător cu preocupări științifice. Poate că din vara anului 1845 și-a format deprinderea ca în orice loc de popas să investigheze neîntîrziat istoria așezării respective, pînă în vremurile cele mai îndepărtate. Și poate că tot atunci a înțeles importanța documentării prin informații culese de

la localnici și, mai mult încă, din cărțile celor ce vizitaseră meleagurile înaintea lui.

Seria călătoriilor prin țară continuă. În 1858, A. Pelimon publică un volum compact: *Impresiuni de călătorie în România*; în 1863, Pantazi Ghica, literat cu preocupări mult mai interesante și cu însușiri hotărît superioare celor ce i se recunosc îndeobște, dă la iveală niște vioaie *Impresii de călătorie. În Moldavia*. Cu cinci ani înainte, Bolintineanu vizitase și el provincia.

De la Dinicu Golescu încoace, Occidentul, vizitat de Codru Drăgușanu, care-și ținea deocamdată însemnările în caietele lui, apare în aspecte înSORITE în paginile lui Alecsandri (*Călătorii. De la Baiona la Marsilia*, 1855), apoi, cu orașele, monumentele și instituțiile sale văzute de un reporter modern, în seria de foiletoane ale lui N. Filimon. Din altă generație, Filimon e totuși stăpînit, ca și pașoptiștii, de nevoia de a confrunta, de a critica, de a îndemna. Nici nu era cu putință altminteri. Țările apusene ofereau elemente de contrast izbitoare. În ceea ce privește situația din Balcani și din Orient, perspectiva se răsturna. Deși la doi pași, frământate secole de-a rîndul, într-un sens și în celălalt, de oști, de chervanele neguțătorilor și ale pribegilor, de alaiuri domnești pornite spre bucuria scaunului cîștigat sau spre butucul gîdelui de pe Bosfor, ținuturile acestea nu i-au atras pe călătorii români cu condei. Dunărea trăgea un hotar de la care privirile parcă se întorceau cu oroare. Odată la Constantinopol, de nevoie, Bolintineanu face începutul. Cea dintîi carte a lui de călătorie, deși nu prima călătorie povestită, este aceea despre Palestina și Egipt. Înaintea lui, țărîna locurilor sfinte fusese călcată și de tăpile altor români, hagii, printre care și monahul Chiriac de la mănăstirea Secu, trimis acolo în interes de serviciu și autor al unor însemnări naive, nu însă lipsite de un anume farmec. În sfîrșit, cam într-o vreme

cu poetul nostru, note de drum prin unele părți ale Imperiului otoman schițează și D. Ralett, care a întreprins în 1855, împreună cu C. Negri, o călătorie de informare în problema veniturilor moșiilor mănăstirești închinată chinoviilor de la locurile sfinte. Broșura lui Ralett, cu titlul *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*, tipărită în 1858 la Paris, este scrierea unui observator lucid și atent, pe deasupra concis în exprimare, calitate, ultima, pe care nu o posedă și Bolintineanu. De aci înainte, și nu întâmplător, chiar din 1858 călătoriile și relatările de călătorie se înmulțesc. După Unire, România stabilește contacte mai vii cu restul Europei. Faza de pionierat a jurnalului de călătorie se încheie. Rolul lui Bolintineanu, în cărțile căruia se întrepătrund toate calitățile și slăbiciunile caracteristice acestei perioade a începuturilor, care acoperă trei decenii, este eminent.

Fiecare generație și fiecare cultură redescoperă lumea și, cum unghiul de vedere este mereu altul, explorarea aceasta revelă necontenit aspecte inedite. Interesul se deplasează de la o arie geografică la alta, în regiuni vizitate și mai înainte se caută obiective ignorate altădată. Cum ochiul omenesc se vădește de multe ori a fi un instrument optic reglat după coordonate comune unei epoci și unui mod de gândire, notele de drum înregistrează pentru posteritate nu numai imagini ale mediului exterior, ci și contururile universului sufletesc în care acestea au fost receptate. Literatura de călătorii se integrează astfel organic în marile mișcări ideologice și estetice succesive. Volney, care a inspirat și scriitorilor noștri din prima jumătate a secolului trecut cultul ruinelor, a fost și în calitate de călător un evocator elegiac al măreției apuse. Cartea lui *Voyage en Syrie et en Egypte* (1787) este opera unui preromantic care cu-

getă întristat asupra soartei nestatornice a celor ome-nești. *Itinéraire de Paris à Jerusalem*, publicat de Cha-teaubriand în 1811, și *Le voyage en Orient*, tipărit de Lamartine în 1835, aparțin romantismului, ilustrând pa-siunea acestuia pentru trecut și pentru pitorescul exo-tic. Autorul *Geniului creștinismului*, pe de o parte, și membrul guvernului francez revoluționar de la 1848, pe de alta, se deosebesc în multe privințe, dar direcția voia-jelor lor a fost aceeași. Pentru romantici, Orientul era un loc plin de taine, înveșmîntat în culori somptuoase și învăluit în miresme tari. Ciclul hugolian *Les Orien-tales* a avut un ecou firesc și în poezia românească ro-mantică. Bolintineanu însuși a dat *Florile Bosforului*, compuse la fața locului, însă prea puțin rezultate din impresii directe. Interesul romanticilor pentru Orient nu poate fi explicat independent de ponderea pe care fră-mîntata regiune o capătă în politica europeană la în-ceputul secolului trecut. Cu deosebire, lupta de eliberare a grecilor iscă manifestări de-a dreptul pătimăse. Parti-ciparea lui Byron la bătălia de la Missolonghi și moar-tea lui acolo sînt concludente.

Pentru români, „chestiunea Orientului” se punea cu extremă acuitate, iar faptul acesta a fost, fără îndoială, unul dintre stimulentele călătoriilor lui Bolintineanu. Indemnul cărților citite n-a lipsit nici el. După două-zeci de ani, în martie 1872, în biblioteca poetului bolnav, pusă la loterie, se găseau, între altele, volume de Byron, Hugo, Lamartine, nu lipseau *Voyage en Syrie* de Volney, *L’Egypte ancienne* de Champollion Figeac, *L’Univers (Asie Mineur, Palestine)*. Erau, probabil, nu-mai o parte din scrierile cu care se înarmase pe vremea cînd locuia în promiscuitatea „dulapurilor”, adică a ho-telurilor constantinopolitane, simțindu-se singur și pă-răsit „ca un ciine de cioban închis într-o colibă”. Cu siguranță că printre acele scrieri se mai găsea și *Itine-*

rariul lui Chateaubriand, din care citează, în traducere, un pasaj. Numărul autorilor din care talmăcește extrase sau la care face trimitere este foarte mare. Pe unii dintre ei, în orice caz pe englezi și germani, îi va fi cunoscut dintr-o sursă intermediară, fiindcă nu știa nemțește și englezește. Pe Herodot însă îl parcursese de-a dreptul (în franceză?). La scurtă vreme după revenirea în țară, în 1859, a publicat sub titlul *Istoria lui Herodot* o parte din lucrarea părintelui istoriei. Mai luase cu sine din țară, sau i se trimiseseră „fișioarele“ din *Magazin istoric pentru Dacia*, deoarece lucrări tipărite aici apar mereu printre referințele lui (cronici, *Carta Peutingeriană* etc.).

Va fi tirît cu sine tot acest bagaj bibliografic? Poate. Fie și numai în sens figurat, Bolintineanu a fost un călător cu tomurile în buzunar. Nu ne comunică nicăieri cum s-a înzestrat pentru drum. Bănuim că, plecînd la românii macedoneni, și-a luat hîrtie și culori, fiindcă ne spune că intenționa să schițeze o hartă a așezărilor aromânești. Harta n-a mai desenat-o și avem temeiuri să bănuim că pînă și numele de locuri și cifrele cu care încarcă paginile *Călătoriilor la românii din Macedonia* le-a cules nu de pe teren, ci la masa lui de lucru, din cărțile deschise alături.¹

Cum ne-o spune călătorul însuși, pe alocuri a folosit totuși condeiul și hîrtia, ca să versifice inspirații de

¹ Intr-o analiză succintă, dar cu probe severe de anchetă judecătorească, Th. Capidan trage concluzia că Bolintineanu nu a înaintat sigur în sudul Dunării decît pînă la Salonic, iar de aici, prin Caterina, pînă la Muntele Olimp. Va mai fi fost, *poate*, și pînă la Ienige, să vadă ruinele Pellei și frumusețile Edesei. Pînă la Bitolia nu a ajuns însă în nici un caz! Se pare, de asemenea, mai adaugă Th. Capidan, că poetul nu a fost nici la Muntele Athos. Aceasta este părerea unui călător din 1882 la Sfîntul Munte și în Macedonia (A. Pencovici).

moment. Aşa a făcut în fortăreaţa de la Fetişlan, unde a aruncat anatema asupra boierilor antinaţionali şi a „muierilor“ lor. A mai scris versuri în amintirea Cleopatrei, lângă rămăşiţele băii frumoasei regine, apoi a evocat în ample strofe evenimente şi personalităţi din istoria Egiptului. Inspiraţia poetului se declanşa lesne şi tot atât de uşor se concretiza în stihuri. Îl putem deci crede pe cuvînt pe bardul călător. În rest, totul era sintetizat, ordonat şi scris acasă, din memorie. O dovadă în plus : în cîteva rînduri, cu naivitate, scriitorul mărturiseşte că, în legătură cu o anume construcţie, localitate, persoană i s-a povestit ceva, dar a uitat ce...

Pentru Bolintineanu istoria a fost o preocupare majoră. Literatura lui este preponderent istorică. Cu această preferinţă şi în locuri cu un trecut faimos, nici nu se putea să nu stăruie asupra acestui trecut. Cînd scrie despre o localitate, în care a poposit sau pe care a zărit-o în treacăt, fie cît de departe, întrerupe relatarea călătoriei sale şi povesteşte tot ceea ce a putut afla despre respectiva localitate. Acest mod de a concepe jurnalul de călătorie nu-i aparţine numai lui. Dar, spre deosebire de alţii, el exagerează, angajîndu-se în digresiuni mult prea lungi, care dau jurnalului o notă livrescă prea acuzată. În faţa monumentelor pro-

Argumente : Bolintineanu face unele situări geografice inexacte şi scrie *Santa-Agora* în loc de *Santa-Gora* (*Sveta-Gora* = *Sfîntul Munte*). Eroarea ortografierii numelui, reālă, nu poate duce la o concluzie atât de categorică. Poetul scrie de multe ori greşit numele proprii. Cît priveşte localizarea necorectă a unei localităţi, faptul ne apare mai curînd ca o dovadă a amatorismului călătorului nostru, care nu obişnuia să-şi facă note şi scria, la înapoiere, din amintire.

Cu titlul *Scrierile lui Dim. Bolintineanu despre Macedonia*, studiul lui Th. Capidan a apărut în *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, 1927, pp. 79—90.

cedează la fel, confruntând opiniile istoricilor, ale arheologilor și ale călătorilor dinaintea lui, preluând de la aceștia nu numai datele asupra constructorilor, materialului, măsurătorilor, ci și descrierile, pe care am fi preferat să le încerce el însuși. Desigur, ritmul relatării călătoriilor devine lent și nu sînt puține paginile pe care cititorul le parcurge cu un efort de voință. Semnalăm aici defectul principal al *Călătoriilor* lui Bolintineanu, care i-a fost reproșat de toți cei ce-au scris despre ele. Cu regretul că scriitorul nostru nu a reușit să găsească echilibrul necesar în valorificarea documentării, ne dissociem totuși de opinia acelor care au mers pînă acolo încît, reeditînd aceste *Călătorii*, au extirpat ceea ce provenea de la alții. Volumele lui Bolintineanu, așa cum sînt, fac și oficiul unei enciclopedii, din care cititorul poate afla foarte multe lucruri interesante. Evenimente de răscruce din istoria antică și modernă, monumente celebre, legende biblice, date despre constituirea islamismului, despre stranii secte musulmane, tradiții și moravuri, informații despre popoare mari și colectivități restrînse, despre porturi naționale, despre personalități și despre oameni de rînd surprinși în manifestări semnificative, o mie de alte lucruri se perindă într-o succesiune caleidoscopică. De la Bolintineanu pînă la noi, istoria, arheologia, științele naturii și geografia au făcut pași mari. Unele dintre cunoștințele de acum o sută de ani s-au perimat. Astăzi se știe de unde izvorăște Nilul, chestiune învăluită în mister și controversată pe vremea războiului Crimeii! Cititorul prevenit nu-și va completa informația curentă din cărțile bardului călător decît cu prudență și cu obligatoria distanțare critică. Poetul însuși cenzurează sursele documentare, polemizează, propune amendamente, de la nivelul cunoștințelor din vremea sa, ori în lumina bunului simț.

Călătorul nostru cu tomurile în buzunar se află și în alt fel sub influența ghizilor săi. Volney mai ales, de la

care împrumută multe date, îi este neconținut aproape. Meditația asupra acelei „fortuna labilis” coroborată cu maxima *Eclesiastului* „deșertăciunea deșertăciunilor, toate sînt deșarte”, revine ca un refren obsesiv.

În însemnările de călătorie ale lui Bolintineanu, pre-romantismul, romantismul și observația realistă se împletesc întocmai ca în restul operei lui și, în genere, ca în toată literatura română a epocii.

Chiar cînd întreprinde călătorii de agrement, așa cum sînt acelea în Palestina, Egipt și Asia Mică, fostul redactor-șef al *Popolului suveran* nu se poate elibera de nostalgia patriei și de grijile pe care i le suscită viitorul acesteia. Unghiul lui de vedere rămîne pînă la sfîrșit acela al unui pașoptist consecvent. Avea destule motive să se plîngă de privațiuni și umilințe, dar participarea la revoluție nu și-o regretă. Cînd scrie despre mișcarea de la 1848, împărtășește întru totul opiniile lui Bălcescu, pe care îl și citează. Capitolul despre reprimarea otomană, despre trimiterea în surghiun a celor douăzeci și doi de căzuși are, pe lîngă valoarea lui documentară unică, și meritul de a consemna devotamentul față de cauză al exilaților și al scriitorului însuși. Autor, în aceeași vreme, a unor utile broșuri de propagandă tipărite la Paris, Bolintineanu apreciază stările din Imperiul otoman în lumina intereselor românești. Admirator al Eladei, ca toți romanticii, nu-și poate transfera simpatia și asupra grecilor din vremea sa, pe care-i judecă aspru ca egoiști în politica lor de acapărare a celorlalte naționalități conlocuitoare, a aromânilor în primul rînd. În modul cum îi apreciază pe greci, pe evrei, pe beduini, scriitorul e cîteodată cam dur în epitete. Nu i se pot totuși aduce imputări de șovinism. Știe să rămînă obiectiv și cînd relevă fără menajamente de-

fectele românilor, și cînd elogiază calitățile albanezilor, bulgarilor, grecilor înșiși.

Ca introducere la volumul despre vizitarea românilor din Macedonia, Bolintineanu încearcă o definiție a națiunii, în fraze avîntate și cu unele accente mistice care aparțineau multora dintre gînditorii înaintați ai vremii. În esența ei, definiția rămîne acceptabilă, ca și justificarea dreptului tuturor popoarelor de a se constitui în națiuni independente. „*Lumea — scrie el, construind o frază cu pregnanță de maximă — poate fi patria celui ce nu are o patrie; însă lumea nu poate fi patria popoarelor.*” Și mai departe: „*A crea o națiune... Care este trebuința? Trebuință mare, necesară. Globul despărțit prin oceane, munți și deșerturi, deosebiri de clime, nu se află oare însuși el menit a forma niște hotare naturale între popoarele ce îl locuiesc? Aceste deosebiri nu sunt cauza deosebirii legilor, datinilor, limbilor, interesului popoarelor? Negreșit. Priviți acele colțuri de lume locuite și căzute în puterea altor popoare, cu alte limbi, cu alte datine. Sunt oare ele fericite? Ceea ce diferă pe concheranți de conchiși este cauza urii între stăpîni și servi.*” Popoarele trebuie să fie libere, să-și hotărască singure soarta, să-și valorifice deplin însușirile specifice, contribuind la progresul umanității. Buna cîrmuire a națiunilor duce la armonia internațională. Sînt gîndurile unui om a cărui patrie, după eșuarea revoluției, se afla sub dominația Porții și a imperiului țarist, forțe represive ce se amestecaseră brutal în treburile interne ale țărilor române.

Bolintineanu descifrează cu claritate slăbiciunile Imperiului otoman multinațional și condamnă în termeni vehemenți țarismul care transformase Rusia într-o închisoare a popoarelor. Întorcîndu-și privirea către propriul său popor, poetul e copleșit de duioșie, dar spiritul lui critic nu se stinge. „*Nefericită Românie! — ex-*

clamă el. *Cerul a făcut tot pentru tine, și omul nimica ! Lumina este proscrisă în România, proscrisă sistematic de guvern și de generațiunile de astăzi.*” Vor fi fiind vinovați și alții de suferințele unor popoare, dar vina principală revine guvernanților autohtoni și cetățenilor care le acceptă tutela. Concepția politică a lui Bolintineanu este una militantă, combativă. Și după reîntoarcerea în țară, în manuscrisele pe care le definitivează și le tipărește aici, introduce observații critice la adresa conducerii de stat și a moravurilor din societatea înaltă. Violența cu care îi ceartă pe moldoveni pentru imoralitatea lor în viața de familie ar putea să pară întrucîtva dusă prea departe. Dar pentru Bolintineanu respectarea eticii nu este doar o chestiune personală, ci una de interes național. Popoarele se fortifică prin virtute și pier prin viciu. Experiența istorică, pe care o aduce în sprijinul acestei idei, îl confirmă. Desigur, analiza trebuia dusă mai departe, pînă acolo unde viciul însuși, descompunerea se arată a fi consecințe ale unor circumstanțe social-politice. Bolintineanu oprește demonstrația înainte de a fi ajuns la capăt. Nu-i putem cere mai mult și nu-i retragem stima ce i se cuvine pentru convingerile lui democratice și pentru încrederea lui în propășirea patriei și a umanității.

Evenimentele pe care le trăiește și cele trecute, pe care le evocă; sînt apreciate în lumina acestor convingeri. Acordă marilor strategii admirația cuvenită, fără să uite a arăta totodată noianul de suferințe pe care l-au abătut campaniile lor asupra popoarelor. În Egipt, oriunde „*ochiul se oprește, oriunde pictorul calcă acest tărîm, pulberea acestor locuri este amestecată cu țărîna eroilor*”. Dar „*iarăși nu este un singur loc, unde piciorul călătorului să nu calce pe lacrimile, pe sîngele acestui popor nefericit ! Încă din noaptea secolilor, într-un spațiu de multe mii de ani, acest tărîm fu prada tuturilor*

nefericirilor ; zilele de bucurie ale locuitorilor lui pot să se numere, fiecare, cu un secol din timpul de suferință."

În ceea ce privește cunoștințele istorice, Bolintineanu nu a avut pregătirea de specialitate a lui Bălcescu. A știut totuși multe lucruri, iar asupra acelor pe care nu le știa s-a informat cu grijă când a avut nevoie. Se poate spune că în materie de istorie universală s-a pus mulțumitor la curent ; istoria națională îi era familiară. De aceea își și asumă obligația de a-și spune părerea în chestiuni de interes național major, cum ar fi continuitatea elementului roman în Dacia, formarea poporului român și unitatea lui pe toată suprafața vechii Dacii, pătrunderea maghiarilor în Transilvania. În secolul care s-a scurs de la apariția *Călătoriilor*, istoria românilor a aprofundat toate aceste probleme și a acumulat materiale doveditoare necunoscute atunci. Opiniile lui Bolintineanu rămân în picioare și nu au nevoie de corectări esențiale. Nu putem spune același lucru despre alte păreri ale sale, privitoare în primul rând la politica externă a unora dintre marii noștri voievozi. Cititorul va fi de-a dreptul șocat de unele pasaje în care poetul *Legendelor istorice*, în contradicție cu el însuși, rostește diatribe nedrepte la adresa lui Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul și a altora, pe care-i acuză că, din interes personal, adică pentru a se menține în scaun, au vândut țara turcilor. Scriitorul, împingând militantismul prea departe, trece cu vederea faptul că în anume cazuri, maleabilitatea, concesiile în politica externă au fost salvatoare pentru ființa noastră națională și că, în acele cazuri, înfruntarea deschisă, ireconciliantă, pe câmpul de luptă, în fața unor forțe zdrobitoare, putea fi fatală.

Se știe că în gândirea pașoptiștilor fideismul se întrepătrunde cu raționalismul. Într-o autoprezentare pe care și-o face în ziarul său *Dimbovița*, Bolintineanu afirmă că este „*de lege creștină ortodoxă, de principii libe-*

rale". Aşa ni se înfăţişează şi în drumurile sale. Şi totuşi, dacă de principiile liberale nu se leapădă niciodată, „ortodoxia“ îl cam stînjeneşte. Cu cărţile de Călătorii în mină, porţile raiului i s-ar fi deschis anevoie. Iar dacă la aceste porţi ar fi străjuit armia cea neagră a monahilor, paradisul i-ar fi fost interzis pentru totdeauna. Principiile liberale ale scriitorului se aplică şi în materie de religie. Pînă la un punct, religia care îşi exercită influenţa pe deasupra hotarelor îi apare ca un pericol pentru conservarea fiinţei naţionale. Comunitatea de religie a românilor sud-dunăreni cu grecii, observă el, a şi avut drept urmare deznaţionalizarea unor obştii ale celor dintîi.

Arborînd un scepticism ce-i venea bine unui intelectual cultivat cum era, Bolintineanu străbate şi „locurile sfinte“ fără urmă de cucernicie de hagiu. Ceea ce ştie din Istoria religiilor îi îngăduie să stabilească paralelisme, să descopere practici şi dogme trecute de la o religie la alta. Cum să mai crezi într-o „dreaptă credinţă“ şi s-o aperi cu străşnicie, atunci cînd constăţi că preotesele din Efes se supuneau unor rigori aldoma acestora din mănăstirile creştine, că în islamism se contopesc elemente biblice şi evanghelice cu inovaţii impuse de momentul istoric şi de regiunea în care mahomedanismul a apărut? Religia ca atare, la izvoarele ei, rezultă din teama de necunoscut, adică din ignoranţă. În preajma Sfîntului Mormînt, loc de pelerinaj şi de întărire a credinţei pentru miile de pelerini, călătorul nostru ascultă cu un zîmbet naraţiuni despre sfinţi şi despre minuni. Cîteva dintre aceste minuni le înregistrează, scuzîndu-se : aşa le-a auzit şi aşa le spune. Dar în minuni cum să crezi, cînd focul la Sfîntul Mormînt, focul trimis din cer să aprindă luminările din noaptea Paştelui era lăsat de călugări cu ajutorul unor frînghii impregnate ! Din curiozitate, scriitorul urmează itinera-

riul convoiului de hagioi. Evlavia nu-l stăpînește nici o clipă, iar botezul în Iordan îi apare ca un spectacol grotesc. Mulți dintre scriitorii noștri au criticat instituția monahală. Bolintineanu e cel mai necruțător. Arghirofilia, filistinismul, înșelăciunea, refuzul de a munci, strădania interesată de a menține popoarele în ignoranță sînt principalele capete de acuzare pe care le aduce și le repetă aproape cu înverșunare. Scriitorul ortodox nu-și iartă coreligionarii pentru spiriul mercantil, în floare la „locurile sfinte”, iar paginile lui despre Sfîntul Munte și despre Sfîntul Mormînt nu au putut trezi nimănui dorința de a pleca în hagioi. Dimpotrivă !

Ca orice romantic, Bolintineanu admiră clasicitatea greco-latină. Scepticul nu se lasă însă dominat de evlavie nici cînd poposește lîngă vreuna din cele șapte minuni ale lumii. Nu crede în minunata poveste a Troiei, iar tragedia lui Hero și Leandro nu-i stoarce nici o lacrimă : dacă ar fi avut mai multă fantezie și, în loc să treacă marea înot, ar fi recurs la o luntre, amantul ar fi ajuns teafăr în brațele iubitei sale. Pe povirnișurile Olimpului înzăpezit, pe care se cațără învinețit de frig, călătorul îi căinează pe bieții zei și mai ales pe zeițele sumar înveșmîntate, care trebuie să fi tremurat vîrtos prin aceste locuri aspre... Olimpul scriitorului român pribeag nu e populat de divinități. Bărbatul brun, sfios, grav, împovărat de amintirea patriei interzise, exigent în modul de a judeca pe mai-marii lumii ne apare cu altă înfățișare. Poetul elegiac rîde...

Sînt scriitori pe care nu ți-i poți imagina decît tineri ; pe alții nu-i vezi decît bătrîni. Eminescu a murit în plină maturitate, se îngrășase și era chinuit de suferințe fizice. Nu-l recunoaștem totuși în nici o altă fotografie decît în aceea din tinerețe, cu fruntea înaltă și pură, cu plete de arhanghel căzute pe umeri. Bolintineanu, și în portre-

tul în creion desenat de Iscovescu la 8 martie 1849 în Semlin, ne apare ca un om ajuns la cumpăna vieții. Și nu avea atunci decît douăzeci și cinci de ani! Cînd a murit, în 1872, dacă acceptăm ca dată a nașterii anul 1824, împlinise abia patruzeci și opt de ani. Calculul acesta ne provoacă un sentiment de surprindere. Oricît ar părea de ciudat, Bolintineanu n-a fost niciodată bătrîn, cum ni-l închipuim. Și ni-l închipuim așa, probabil, pentru că trecem asupra lui gesturile chibzuite, solemne, hieratice ale eroilor din legendele istorice, pentru că-l știm adîncit mereu în reverii și poate pentru că peste o parte a scrisului său s-a așternut un strat gros de praf...

Cu atît mai mare ne e plăcerea, cînd în paginile *Călătoriilor* istoricul, arheologul și cugetătorul politic se dă de-o parte și ni se arată un om tînăr, vioi, agil, cum și era, fiindcă, exilat la douăzeci și patru de ani, la treizeci și trei se întorcea în țară. Iată-l călătorind prin Bulgaria, în timp de iarnă, poposind prin hanuri suspecte și prin păduri. E înarmat cu o sabie ruginită de sînge omenesc — vărsat de altcineva! — și poartă înfipte la brîu două pistoale, arme pe care se pricepe să le și folosească la nevoie. În mica tabără a călătorilor, pîndită de lupi, cel ce nu se pierde cu firea e poetul nostru, care știe, ca sătenii din țara lui, cum poți ține fiarele la distanță. Iată-l la Salonic. Iese dintr-o casă roșie de birne și, cu însoțitorii săi, se urcă într-un caic, ca să traverseze golful agitat de furtună spre Olimp. Ajunși pe uscat, călătorii se aruncă pe cai și străbat în goană ținutul sălbatic. Poetul călărește ca un spahiu. Călare străbate Macedonia, ghidîndu-se după o hartă veche. Pe cîmpul dintre biserica Profetului Ilie și Ierusalim, năstrușnica și grațioasa miss Lia propune tovarășilor de drum o „alergătură de cai”. Marin Serghiescu-Naționalu, conjuratul din 1840, se și avîntă în goană. Scriitorul nostru nu stă pe

gînduri și îl urmează. Are mereu o alură sportivă pe care nu i-am fi bănuț-o. Pe mare, furtuna nu-l sperie. În timp ce pasagerii ceilalți zac, chinuți de grețuri și de groază, prin cabine, el rămîne pe „podul” vasului, tăifăsuind în bătaia vîntului și a ploii. Prin pustietăți trece cu nepăsare, deși a fost prevenit că locurile sînt primejdioase din pricina tîlharilor. Ce-ar putea obține clefții de la un pribeag fără o lețcaie ca el ?

Moralistul, singuraticul, sfiosul e un senzual. Privește îndelung picioarele fine, albe și trandafirii ale macedonencelor care spală rufe la rîu. Stăruie pe lingă gazde să cheme de față fetele *mușate* și să le pună să cînte, fiindcă „*timpul trece repede, cînd o gură frumoasă de fecioară cîntă*”. Ca să poată vedea bine o fată încîntătoare, stă de pîndă la fereastră și o privește îndelung pe „vestala romană” ce se preface a nu ști că e admirată. Tatăl fetei i-o oferă de nevastă. „*Poate să fiu*”, răspunde poetul. *vreun berbant...* „*Crai, nu te arată chipul*” — sună replica gazdei. Dar „*fata frumoasă... trebuia să treacă în umbra tuturor viselor frumoase ale vieții*”. Cîntărețul florilor Bosforului își agrementează însemnările de drum cu povestiri picante. Îl amuză știrile culese din istorici despre unele piramide construite de curtezane egiptene din veniturile profesiei lor. Despre una află că se lăsa plătită cu... pietre de construcție și face haz, socotind că pentru cucernicul edificiu au fost necesare prea multe blocuri, ca să poată fi adunate într-o carieră amoroasă oricît de prodigioasă. Lui Bolintineanu, care, trebuie s-o spunem, reușește să nu depășească limitele decenței, îi plac asemenea picanterii într-atîta încît reia de patru ori o anecdotă istorică, aceea despre Gyges, ajuns rege al Lidiei, fiindcă o văzuse goală pe regină.

Bolintineanu este evident preocupat de grija să nu-și plictisească cititorii. La lungile intermezzo-uri istorice nu poate renunța. De aceea caută compensații. Relatarea că-

lătoriei prin Bulgaria o împănează cu povestirile doctorului Franț: biografia acestuia, doctorul în peștera tilharilor, micul roman de amor dintre o hanîmă și un medic european. În alte părți introduce descrierea vie a cîte unei lupte, episoade istorice, sub forma unor narațiuni spuse de cunoștințe ocazionale, cum este acela, dramatic, despre sfîrșitul cruntului pașă Ali Tepeleni. Asemenea povestiri, înviorate prin participarea ascultătorilor, sînt mai agreabile decît lungile lecții de istorie seacă. Dar mijlocul cel mai simplu de captare a interesului cititorilor ar fi fost pentru călător acela de a povesti, cu mai puține și mai scurte digresiuni, propriile lui avataturi. În acest sens, *Călătoriile pe Dunăre și în Bulgaria* sînt scrise mai alert. În celelalte cărți, construcția devine greoaie, iar *Călătoriile la românii din Macedonia* se transformă într-un fel de memoriu încărcat cu cifre statistice, liste de localități, glosare, probe de dialect aromânesc. Străbătînd hățîșul erudiției de circumstanță, descoperim în autorul *Călătoriilor* un bun povestitor. Capitolel aminate mai sus, despre evenimentele de la 13 septembrie 1848 și pornirea în exil, paginile despre călătoria prin Bulgaria înzăpezită, despre ascensiunea piramidelor, cu droaia de ghizi-cerșetori ce forțează cu nerușinare mîna turiștilor, descrierea pelerinajului la Iordan, a călătoriilor pe mare și altele sînt pline de pitoresc și de culoare proaspătă. Călătorul e și un bun observator de tipuri. Portretul colectiv al peroților, pentru care banul reprezintă totul, crochiurile pasagerilor de pe vapoare — „dama engleză“ baroana perotă, boierul moldovean, mîndru de genealogia lui fantastică și absurdă —, cîte o siluetă surprinsă în fugă sînt realizări ale unei zugrav cu mîină parcă mai sigură decît a romancierului ce scria, cam în aceeași vreme, povestea romantică a lui *Manoil*. Între imaginea convențională a Orientului, compusă din clișee aflate în circulație, așa cum se conturează în *Florile*

Bosforului, și Orientul, pe care scriitorul ni-l aduce în față în *Călătoria*, există un contrast sensibil. E ca și când proza l-ar constrînge pe poet la veridicitate și la realism. Decorul de carton al seraiurilor piere și lasă să se vadă mizeria orașelor cu ulițe murdare, pe care circulă oameni în zdrențe, flămînzi și bolnavi. Mai circulă pe aceste ulițe și cadîne, însă nu mai sînt aparițiile sereafice din poezii, ci femei în carne și oase, unele sărmane de tot, care abia au cu ce să-și învelească trupul slăbit de muncă. Femeia din cadrul imperiului semilunei trezește compasiunea călătorului român, fiindcă ea este victima unor moravuri barbare, tratată pe alocuri ca o vită de povară. În *Călătoria*, Orientul este un sălaș al lenei, al promiscuității, unde domnesc malaria, bolile de ochi, viciile. Beduinii călări pe cai focoși, stăpîni ai deșertului, așa cum i-au popularizat siluetele de pe covoarele orientale, apar în paginile lui Bolintineanu ca o biată populație care practică tîlhăria și hoția din prea mare sărăcie. Bărbatul cu turban și sîneață se ridică de prin șanțuri scheletic, supt de foame, și atacul lui la drumul mare e o formă a cerșetoriei. În alte împrejurări și bucurîndu-se de mai mult răgaz, poate că Bolintineanu s-ar fi realizat în proză ca un bun scriitor realist și satiric. Satira lui în versuri (*Menade*, *Nemesis*) e încruntată. În *Călătoria*, povestitorul e mai puțin crispat și are umor. Bătălia de la poarta orașului Jaffa, între mulțimea celor ce ies și a celor ce intră, este un moment de roman picaresc; la fel, nopțile petrecute prin chilii invadate de „milioane de purici călugărești”, sau ospetele la arhondaricuri, în timpul postului, cînd „fasolea e primadona bucatelor”. Cite un episod relatat succint și cu nerv spune enorm despre epocă și despre moravurile locului. La Beirut, pe puntea vaporului gata de plecare dau năvală un cavaz cu baston de argint și o femeie. Vaporul întîrzie, se produce agitație. Toate acestea, pentru că

cineva de pe vas cumpărase de la un măcelar două cotelete reținute de un consul străin, care acum își reclama friptura.

Scenele și observațiile hazlii alternează cu pasaje descriptive evocatoare printre care și câteva marine. Bolintineanu este unul dintre cei dintâi poeți ai mării, în literatura noastră. Peisajul trasat sumar în *Călătorii* va fi reprelucrat în cadențe solenne în *Conrad*, replica în versuri a acestor *Călătorii*. Dar și în însemnările de drum, exilatul mînuiește pana de poet, nu numai pentru a scrie stihuri, ci și pentru a realiza pasaje cu armonii ritmice de stanță : „Oare cartea trecutului, scrisă cu lacrimi de sînge, nu vădește că viitorul nu va fi mai ferice ? Tristă și dureroasă cugetare ! Cît de mult trebuie să sufere omul cel bun la această gîndire !... Prezentul se amestecă încă și mărturisește că nu este speranță pentru visele dulci ale inimilor nobile și generoase. Amar acelora ce în zborul lor și-au format o patrie, o societate ideală și frumoasă ca sufletul lor ! Vine o zi cînd tot ce este verde, tot ce este tînr în inimă îmbătrînește și se usucă ! Ferice încă de acela pe care moartea îl cosește înainte ce trista realitate nu a cosit încă florile inimei sale.” Poetul, cu sufletul împovărat de tristețe, își întoarce privirile spre patria îndepărtată, cu același simțămînt patetic al jertfirii de sine pe care-l mărturisea Grigore Alexandrescu în poemul *Anul 1840* : „O, patria mea ! Țară frumoasă și întristată ! Pot eu vorbi de o mare suferință, fără să-mi aduc aminte de tine ? Streinătatea a încreștit fruntea mea încă de tînr ; departe de tine, de amorul tău, care este românul ce ar fi ferice ? Primăvara vieței mele a înflorit și a scuturat florile cununei ei în străinătate, la umbra singurătăței. Departe de tine, nu am cunoscut bucuria. Dar străinul, nici inamicul tău nu s-a bucurat văzînd curgînd lacrimile din exil ; ele au picat în tăcere și în umbră, ca roua nopților... Eu nu m-am hrănit cu laptele vieței tale. Mîna ta

nu a răsfătat fruntea mea. În cartea fiilor tăi, numele meu este șters. Nimica nu-ți sunt dator și cu toate acestea nu pot să te urăsc; și fericirea ta poate încă să-mi aducă zile de bucurie. Ah! o zi numai de fericire pentru acest pământ și voi fi ferice!..."

Cea mai istorică dintre *Călătoriile* lui Bolintineanu, aceea în Asia Mică, se încheie cu câteva considerații lingvistice. Punctul de plecare e unul polemic. Scriitorul respinge aserțiunea unor oameni de știință care, din motive politice, situau graiul dacilor în familia limbilor slave. Argumentele lui sînt de diletant, totuși convingătoare. Discuția se extinde pînă la limba indo-europeană și ramurile ei. Totul e corect, și știința mai nouă nu contrazice opiniile împrumutate de la specialiștii vremii de către autorul *Călătoriilor*. Cînd însă Bolintineanu trece, în ultimele alineate, la chestiuni de amănunt, diletantismul său lingvistic iese la iveală. Nu-l vom judeca prea rău nici pentru aceasta. Acum o sută de ani, și specialiștii noștri propuneau tot soiul de etimologii fanteziste, pe baza cărora respingeau sau justificau folosirea unor cuvinte. Scriitorul intuiește absurditatea epurării limbii de către latiniștii adversari ai elementului slav. Dar derivațiile de cuvinte pe care le enumeră sînt tot latinizante și pe de-a-ntregul greșite. *Robie* nu derivă din latinul *rob*, ci s-a format din cuvîntul *rob*, iar acesta este slav (*robъ*). *Vecernia* nu este latinul *vesper*, nici *iubirea*, latinul *libidinem*. Ambele vin tot din slavă: *večerinja*, *ljubiti* (a iubi). În sfîrșit *mahala*, pe care puriștii îl alungau din limba română ca fiind un cuvînt turcesc, este într-adevăr turcesc (*mahalle*)! Ca să-l salveze, Bolintineanu, care-l auzise desigur de nenumărate ori în Imperiul otoman, îl face roman, primit de la cartaginezi... „*Am putea aduce — zice el — o mie de alte vorbe.*” Probabil că el însuși nu prea era așa de sigur de cunoștințele sale în materie, așa că a renunțat.

Sub aspect lexical și gramatical, *Călătorile* se deosebesc mult de restul operei bolintineene. Călătorul nostru cu tomurile în buzunar rămîne tributار și în exprimare surselor sale de informație. Iar cum aceste surse sînt mai ales franceze, franțuzismul expresiei ne izbește mai pe fiecare pagină. Răstimpul petrecut de scriitor la Paris și familiarizarea lui cu limba franceză nu ar explica suficient acest franțuzism. Uneori, termenul francez îi pare mai propriu și-l dă în paranteză : „simtiment de rușine (*pudeur*)”. E adevărat, *pudeur* conține o nuanță specială, ceea ce și explică acceptarea ulterioară a neologismului *pudoare*. Că termenii francezi provin de-a dreptul din textele pe care călătorul le are în față rezultă neîndoielnic din apariția unor asemenea termeni în descrieri arhitectonice, în precizarea unor dimensiuni etc. La clădiri, scriitorul vede *gutiere* (*gouttière*), nu *jgheaburi*, o *porșă* (*porche*), nu portic sau tindă, *candelier* (*chandelier*), nu sfeșnice ; el dă lungimea unui zid în *cudee* (*coudée*), nu în *coți*. Dintr-o anumită țară se exportă *miră* (*myrrhe*), fiindcă așa scrie călătorul francez, de la care scriitorul nostru culege informația, fără să știe că e vorba de o rășină aromată. Cîteodată nici nu poți să-i faci vreun reproș. Cum să fi numit instrumentul de fier folosit de vechii egipteni în operația de pregătire a corpurilor pentru mumifiere ? Îi spune *feremint*, ca egiptologul francez (*ferrement*). Pînă aici, franțuzismul este justificat de precaritatea de acum o sută de ani a terminologiei românești. Mai departe ne întîmpină un fel de nepăsare în alegerea cuvintelor, o lipsă de efort lexical, provenită poate și din graba cu care scria autorul. *Bolnav*, *virtej*, *prostie*, *zid*, *ghiulea* nu erau cuvinte rare sau atît de noi în limba română, încît să le prefere corespondentele franceze : *malad*, *turbilon*, *betiză*, *mur*, *buleată* ! Iar asemenea cazuri sînt destul de multe.

Calchieri după limba franceză apar și în expresii, în construcții gramaticale care puteau fi cu ușurință evitate. Bolintineanu scrie : „fațada *alungă* mult strada“ (*allonge*), „sănătatea *semăna* că se îmbunătățește“ (*semblait*), „se compune cel puțin *de* șaizeci de feluri“, „*la întâmplare* de a înîlni“ (*à l'occasion*), „un vas plin *de* această doctorie“, „dacă m-ai întreba... *aș fi în greutate* să-ți răspund“ (*en difficulté*), „camera în care *se trecea* această scenă“ (*se passait*), „*locuiesc* această cetate“ (*habitent*), „puține *joacă pe piano*“ (*jouent du piano*), „casa *de* naștere“ (genitiv cu *de* = „casa nașterii“, „casă *de* naștere“ însemnând cu totul altceva !), „nu are nimic *de rar*“ etc., etc.

O serie de neologisme apar în *Călătorii* în forme deosebite față de cele de astăzi, dar obișnuite în limba literară a epocii : *definează* (*definește*), *epoce*, *brigade*, *epolette* (*epoleți*), *legioane*, *însolă*, *restabileze*, *simtimente*, *staturl* (*state*), *stradele* (*străzile*), *violinte* etc. Etimologismul își pune și el pecetea asupra scrisului lui Bolintineanu, dar în această privință este destul de dificil să distingem ce-i aparține de ceea ce au adăugat culegătorii din tipografii.

Lexicul scriitorului alternează între malurile Senei și cele ale Argeșului de la Bolintinul din Vale. Alături de franțuzisme și neologisme în forme încă ezitante, întâlnim arhaisme, forme populare și regionale (printre acestea, și unele moldovenisme) : *asfel*, *ceaaltă*, *ceialte*, *celealte*, (*cealaltă*, *celeilalte*, *celelalte*), *ceialți* (*ceilalți*), *cine* (*ciine*), *cură* (*curge*), *daca* (*dacă*), *dupe* (*după*), *după* (*de pe*), *fereste* (*ferestre*), *genar* (*ianuarie*), *hiare* (*fiare*), *întrare* (*intrare*), *înuntru* (*înăuntru*, adverb și substantiv), *lăcuitor* (*locuitor*), *nainte* (*înainte*), *oare* (*ore*), *oltar* (*altar*), *pîne* (*pîine*), *priimi* (*primi*), *poci* (*pot*), *rădica* (*ridica*), *să* (*se*), *vei* (*vrei*) etc., etc. Frecvente sînt genitivele și dativale în -ii și -ei, acolo unde în limba literară actuală terminația este -ei, respectiv -ii : *casii* (*casei*), *Europii* (*Europei*), *Moldovii* (*Moldovei*) ; *bisericei* (*bisericii*), *ruinei* (*ruinii*),

urei (*urtii*) etc. Ca și acestea, pluralurile în -i (*gemetile, trăsnetile*, în loc de *gemetele, trăsnetele*), sau în -e (*luminile, mândstirele*, în loc de *luminile, mânăstirile*), dez-acordul aparent între subiect și predicat („veni niște rude”) aparțin epocii, înregistrarea lor fiind o chestiune de istorie a limbii și nu de definire a exprimării lui Bolidinteanu. Nu vedem o intenție stilistică nici în folosirea unor construcții verbale arhaice, ca : „hagiii au fost dat bani”, „cînd le-am fost cerut”.

Ca și în poezii, în romane, în alte scrieri în proză, autorul *Călătoriilor* vădește totuși o certă nesiguranță în materie de limbă și un insuficient control în acurateța expresiei. Pleonasmul îi scapă cu ușurință din condei : „vîrful cel mai superior”. Nu observă anacolutul pe care l-a așternut pe hîrtie și nu-l corectează, după cum nu repară construcții necorecte, ca : „acest geniu binefăcător al României, ce pentru a lui importanță trăim încă politicește”, „un suflet delicat nu numai ar păstra secretul unei femei”, „aceasta fu cauza să mă scol de la masă”, „o bandă de muzică arabă, ale căror instrumente” etc. În *Călătorii*, asemenea stîngăcii în expresie sînt tot atît de supărătoare ca și digresiunile excesive. Dar, dincolo de ele, cînd se exprimă cu șart și cu „vorbele lui”, Bolidinteanu nimerește o proză limpede, curată și vibrantă : „*Exilat de mulți ani din patria mea, cu cîtă tristețe și cu cîtă plăcere mă uitam la malurile țării natale ! Cu tristețe, căci îmi era oprit a pune piciorul pe acest tărîm, totdeauna prada enemicilor și a fiilor lui cei vitrigi ; cu plăcere, căci oricare ar fi cauzele ce mă depărta din aceste locuri, oricît de triste și monotone ar fi fost zilele într-această țară și cît de frumoasă ar fi trecut viața în streinătate, nu uită cineva lesne locul unde ochii noștri au văzut soarele pentru prima oară.*”

ION ROMAN

TABEL CRONOLOGIC

1824 Anul probabil ¹ al nașterii lui Dimitrie Bolintineanu, fiu al românului macedonean Enache Cosmad, originar din Ohrida, și al Anicăi Caloian, săteancă din Bolintinul din Vale.

Apare volumul *Caracteruri* de Barbu Paris Mumuleanu.

1826 Dinicu Golescu publică la Buda *Insemnare a călătoriei mele*.

1827 Ia ființă la București „Societatea literară”.

1828 Ion Heliade Rădulescu pune sub teascuri la Sibiu a sa *Gramatică românească*.

1829 Orfan de tată, Dimitrie Bolintineanu locuiește la București, împreună cu mama și sora lui, Caterina, la niște rude din mahalaua Dudescu.

În casa pitarului Costache Podeanu primește primele cunoștințe de scris-citit. Mai târziu va urma cursurile școlii de la Colțea, unde se predau după metoda lancasteriană

¹ Într-o notă publicată în ziarul său *Dimbovița*, la 17 octombrie 1859, scriitorul afirmă despre sine că e născut în „satul Bolintinul din Vale, de ani 35”.

noțiuni elementare de gramatică, aritmetică, geometrie și desen liniar.

Cu data de 8 aprilie apare primul număr din *Curierul românesc*.

La 1 iunie începe să apară la Iași *Albina românească*.

Se semnează pacea de la Adrianopol, care, prin consecințele ei, inaugurează o etapă nouă în istoria Principatelor Române.

1830 I. Heliade Rădulescu tipărește culegerea de tălmăciri *Meditații poetice dintr-ale lui A. de Lamartine*.

În *Curierul românesc*, apar poeziile lui Vasile Cîrlova : *Ruinurile Tîrgoviștei, Păstorul întristat, Inserarea*.

1831 Apare volumul *Regulile sau gramatica poeziei* de I. Heliade Rădulescu.

Anton Pann publică *Poezii deosebite sau Cîntece de lume*.

1832 Iese de sub tipar prima culegere semnată de Grigore Alexandrescu : *Eliezer și Neftali*.

1833 Ion Cîmpineanu, C. Aristia și I. Heliade Rădulescu întemeiază la București „Societatea filarmonică”.

1834 *Din scrierile lui lord Byron* este noua carte de traduceri publicată de I. Heliade Rădulescu.

Pleacă la studii la Paris Vasile Alecsandri, Alexandru Ion Cuza, pictorul Negulici.

1835 Apar *Meditațiile* lui Cezar Bolliac.

Ion Ghica pleacă la Paris, pentru studii.

Ion Codru Drăgușanu își începe jurnalul de călătorie. Primele însemnări, din Cîmpulung, sînt date „iunie 1835”.

1836 Saint-Marc Girardin întreprinde o călătorie de studii prin Principatele Române.

1837 Dimitrie Bolintineanu este elev al școlii de la Sf. Sava. Printre colegi : Gheorghe Sion și Alexandru Zane, viitorii săi prieteni devotați.

I. Heliade Rădulescu începe să editeze *Curierul de ambe sexe*. Gh. Asachi scoate *Alăuta românească*. 1838 Sub conducerea lui Gheorghe Bariț începe să apară la Brașov *Foaie pentru minte, inimă și literatură*.

1839 Apar în *Curierul românesc* poeziile *Rugăciune* și *Marșul* de Vasile Cîrlova.

1840 Conjurația cu scopuri democratice condusă de Dimitrie Filipescu și Ion Cîmpineanu eşuează. Părtașii, printre care și Nicolae Bălcescu, sînt arestați și azvîrliți în temniță.

Apariția *Daciei literare*, scoasă de M. Kogălniceanu la Iași, deschide noi perspective pentru progresul literaturii române.

1842 Sub îngrijirea lui Alecu Donici și Mihail Kogălniceanu apare la Iași volumul *Poezii ale lui Grigore Alexandrescu*.

În timpul verii, Ion Ghica și Grigore Alexandrescu întreprind o călătorie spre Baia-de-Aramă, în cursul căreia vizitează mănăstirile de peste Olt.

1843 Bolintineanu își publică prima poezie : elegia *O fată tînără pe patul morții*, prezentată elogios de I. Heliade Rădulescu, în *Curierul românesc*.

Toamna, pe la culesul viilor, Ion Ghica, Nicolae Bălcescu și Christian Tell înființează asociația revoluționară „Frăția”. Printre cei ce nu vor întîrzia să se afilieze la „Frăția” va fi și Dimitrie Bolintineanu.

La Academia Mihăileană din Iași, Mihail Kogălniceanu rostește cuvîntul de deschidere a cursului de istorie națională.

1844 În decembrie, Bibescu-vodă îi conferă lui D. Bolintineanu rangul de pitar, ca o distincție pentru promițătorul său talent poetic.

Începe să apară la Iași *Foale științifică și literară (Propășirea)*, la care colaborează cu poezii și D. Bolintineanu. Tot aici publică V. Alecsandri pitoreasca sa relatare *O primblare la munți*.

1845 În ziua de 12 iulie, D. Bolintineanu, C. Bolliac, A. T. Laurian și alții pornesc într-o călătorie de cercetări arheologice și istorice pe malul Dunării și prin localitățile din zona de dealuri a Țării Românești.

N. Bălcescu și A. T. Laurian încep editarea *Magazinului istoric pentru Dacia*.

1846 Poetul se află la Paris, grație unei burse ce i s-a oferit de „Societatea literară”. Audiază cursurile lui Jules Michelet, Saint-Marc Girardin, Edgar Quinet. Face parte din „Societatea studenților români”, al cărei președinte de onoare e A. de Lamartine și își consolidează convingerile democratice, stimulate de efervescența ce anunță revoluția.

Ion Ghica sosește din nou în capitala Franței, unde joacă un rol conducător printre tinerii români aflați aici.

1847 Vede lumina tiparului *Colecție din poeziile domnului D. Bolintineanu*, editată la Bucu-

rești prin grija și cu cheltuiala „Asociației literare“.

Anton Pann tipărește prima ediție din *Culegere de proverburile sau Povestea vorbii*.

1848 În februarie, D. Bolintineanu este martor al revoluției care izbucnește la Paris. Nu mult după aceea află despre mișcarea din martie, de la Iași.

Împreună cu ceilalți tineri români se întoarce în țară, ia parte la pregătirea revoluției și, începînd din ziua de 19 iulie, se îngrijește de apariția gazetei *Popolul suveran*, al cărei redactor responsabil va fi pînă la reprimarea mișcării.

Face parte din „Clubul regenerațiunii“ și din comitetul central ales de acesta.

În ziua de 13 septembrie îl găsim printre delegații care se prezintă în tabăra de la Cotroceni a lui Fuad-pașa, pentru a-i înfățișa cerințele revoluționarilor. Din ordinul pașii, delegații sînt arestați și, după cîteva zile de detențiune la mănăstirea Cotroceni, un grup de douăzeci și doi de căzuși sînt porniți sub escortă în exil. Printre ei, și Dimitrie Bolintineanu.

La 12 octombrie, surghiuniții se află în forțăreața de la Fetișlan. Aici, Bolintineanu scrie satirele *Către boierii români antinaționali* și *Către muierile lor*.

Eliberîndu-se de sub escortă, exilații se îndreaptă spre diverse centre ale Europei. Cu Bălcescu și Bolliac, Bolintineanu pleacă în Transilvania.

În noiembrie, se află la Braşov, unde publică în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* manifestul în versuri *Către români*.

Tot la Braşov Alecsandri publicase poemul *Deşteptarea României* şi broşura revoluţionară în numele Moldovei, a omenirii şi a lui Dumnezeu. Participarea la revoluţie a scriitorilor români din Transilvania se concretizează în poemul *Un răsunet* („Deşteaptă-te române”) de Andrei Mureşeanu.

1849 În martie, Bolintineanu se află la Semlin, în drum spre Constantinopol, unde îl găsim în octombrie acelaşi an. În 2 decembrie, la Paris, este ales de „Asociaţia română” membru în comisia de control al gestiunii exilaţilor.

V. Alecsandri, aflat şi el în exil, se poate întoarce spre sfîrşitul anului în Moldova.

1850 În noiembrie, D. Bolintineanu îşi dă partea de contribuţie la editarea revistei *România viitoare*, în care publică poezia *La o pasere trecătoare*. În aceeaşi revistă, apărută într-un singur număr, Bălcescu tipăreşte studiul fundamental *Mersul revoluţiei în istoria românilor* şi *Cîntarea României* de Alecu Russo, cu o precuvîntare a sa. Peste cîţiva ani, Bolintineanu va transpune în versuri poemul lui Russo. Cit priveşte opiniile lui Bălcescu despre revoluţie, el le împărtăşeşte întru totul. În general, va rămîne alături de Bălcescu în toate acţiunile şi atitudinile exilaţilor, păstrîndu-se într-o rezervă ostilă faţă de grupul lui I. Heliade Rădulescu. Din cauza unei indiscreţii, constînd, se pare, în dezvăluirea in-

oportună a unei înțelegeri secrete între câțiva dintre foștii căuzași, Bolintineanu este provocat la duel de Mălinescu, supranumit Barbă-Roșie. Duelul are loc fără urmări, căci partenerii trag în vînt.

A. I. Odobescu sosește la Paris, pentru continuarea studiilor.

Se naște Mihail Eminescu.

1851 Poetul scoate trei numere din *Albumul pelerinilor români* și ia parte, probabil, la redactarea revistei *Junimea română*, editată în capitala Franței de un grup de tineri în frunte cu A. I. Odobescu și G. Cretzianu.

Scrie *Cîntec din exil* și poemele istorice *Andrei sau Luarea Nicopolei de români*, *Sorin sau Tăierea boierilor la Tîrgoviște*.

Toamna trimite la Iași un pachet de manuscrise, destinate revistei *România literară*, pe care o pregătea V. Alecsandri. Din pricina unei biografii a lui Răzvan-vodă, scrisă de N. Bălcescu, care semna cu pseudonimul Conrad Albert, și poate și din cauza colaborării exilatului Bolintineanu, ascuns sub pseudonimul Valentin, difuzarea revistei este interzisă de domnitor. Pe la sfîrșitul lui octombrie, scriitorul pleacă spre Constantinopol. La 15 noiembrie îl întîlnește pe Alecsandri la Orșova. De aici, se duce la insula Ada-Kaleh, să revadă locurile pe unde cu trei ani înainte trecuse sub escortă otomană. Cu vaporul, face ruta Calafat-Vidin-Nicopole-Siștov-Rusciuc. La Rusciuc rămîne o lună, în așteptarea surorii sale Caterina, căreia, însă, autoritățile nu-i dau autorizația

să-și vadă fratele. În acest răstimp, scrie romanul *Manoil*.

N. Bălcescu, mereu mai bolnav, nu-și întrerupe munca de documentare și redactare a lucrării *Mihai-voievod Viteazul*, dar eforturile sale de a încheia o acțiune unită a exilaților români nu sînt încununate de succes, în primul rînd datorită condițiilor politice neprielnice din Europa, în ale cărei state se înscăunaseră guverne antirevoluționare.

1852 După ce a străbătut Bulgaria, poetul se află din nou în Constantinopol, unde se bucură o vreme de ospitalitatea lui Ion Ghica. Soția acestuia, încîntată de poemul *Rabiè*, pe care oaspetele i-l citește, îi propune să compună un ciclu de „orientale”. Datorită acestui îndemn, Bolintineanu scrie *Florile Bosforului*. Pe la începutul verii, intenționează să plece la Mehadia, apoi să se stabilească în Transilvania. Neobținînd permisiunea necesară, rămîne pe loc. Trimite în țară manuscrisul culegerii de poezii *Cîntece și plîngerî*, care apare, sub îngrijirea lui G. Sion, la Iași.

V. Alecsandri publică la Paris broșura I din colecția *Poezii poporale*.

În noiembrie, se stinge din viață, la Palermo, N. Bălcescu.

1853 Un nou conflict se profilează între Rusia și Imperiul otoman. Exilații români socotesc momentul prielnic, pentru a atrage din nou atenția puterilor europene asupra nevoilor vitale ale Principatelor. Ion Ghica tipărește la o editură pariziană broșura *Dernière occupation des Principautés Danubiennes par la Russie*, semnată G. Chainoi.

La Iași apare primul volum de poezii al lui Alecsandri : *Doine și lacrimioare*.

1854 În martie, Bolintineanu, însoțit de Marin Serghiescu-Naționalu, pleacă într-o călătorie spre Ierusalim și Egipt. Călătoria va forma substanța relatării acesteia în proză și a poemului *Conrad*. Cornul de Aur — Marea de Marmara — Dardanelele — Marea Egee — Golful Smirna — Chios — Efes — insula Samos — Beirut sînt etape ale acestui voiaj. După un popas la Beirut, călătorii români pleacă mai departe, vizitează Jaffa și se îndreaptă cu un grup de turiști spre Ierusalim. Reîntorși la Jaffa, pornesc să viziteze Alexandria, Cairo, piramidele, sfinxul.

Abia întors la Constantinopol, în iunie, se urnește din nou la drum, ca să viziteze regiunile locuite de aromâni. Se oprește la Salonic, întreprinde o ascensiune pe muntele Olimp, apoi trece prin Pella și Edesa. Sănătatea precară îl obligă să revină la Constantinopol.

Prin îngrijirea lui Ion Voinescu II apare la Paris broșura lui D. Bolintineanu, *Les Principautés Danubiennes*. Broșura are un interesant și util conținut informativ, fiind totodată străbătută de un viu spirit democratic.

În preajma izbucnirii războiului ruso-turc, Ion Ghica acceptă funcția de bei al Samosului, fiind investit cu puteri discreționare și avînd ca sarcină principală desființarea pirateriei pe mare, care punea în pericol mișcarea vaselor aliate de aprovizionare.

Începe războiul care se va numi războiul Crimeii. Se naște Alexandru Macedonski, care va fi unul

dintre admiratorii poeziei muzicale a lui Bolintineanu.

1855 Poetul exilat locuiește la Brusa, la soții Alexandru și Victoria Zane, apoi la Pera. Proiectează o călătorie mai lungă : Franța, Italia, Anglia, eventual... Australia. Îi lipsesc însă mijloacele materiale.

Cititorii din țară întâmpină cu simpatie volumele scriitorului exilat : *Poezii vechi și noue, Manoil*.

Domnitorul Moldovei, Grigore Ghica, îi oferă o catedră de literatura națională la Iași, dar guvernul otoman nu-și dă încuviințarea. Bolintineanu colaborează la *România literară*, revistă a lui V. Alecsandri, în care acesta își publică o primă parte a *Călătoriilor (De la Baiona la Marsilia)*.

1856 În martie, războiul Crimeii ia sfârșit și se semnează pacea de la Paris. O serie din hotărârile conferinței de pace priveau țările române și se refereau la viitoarea lor organizare asupra căreia trebuiau să se pronunțe Divanurile ad-hoc.

O nouă lucrare de propagandă națională a lui D. Bolintineanu : *L'Autriche, la Turquie et les Moldo-Valaques*.

La Iași apare cartea *Călătorii în Palestina și Egipt*, sub îngrijirea lui Sion, care își încheie prefata, cu rîndurile : „Cetitoriul... dacă va afla mulțămire citindu-o, dacă va lăcrăma ca cel ce scrie aceste rînduri la paginile consacrate pentru amoriul patriei, aducă-și aminte de poetul român carele de la 1848 se află pe țărături străine și carele se numește Bolintineanu !“

Invitat de Ion Ghica, poetul se duce în insula Samos, unde va sta zece luni. Însoțindu-l pe principe, vizitează locuri celebre din Asia Mică și Arhipelag.

Versuri ale sale, traduse în engleză, sînt incluse în *Roumain Anthology* apărută la Hertford.

- 1857 La 20 septembrie, beneficiind de amnistie, se îmbarcă pe un vapor cu care sosește la Galați, de unde se îndreaptă spre Iași. În capitala Moldovei asistă la ședința Divanului ad-hoc, în care se votează rezoluția unionistă. În casa caimacamului Vogoride, îl cunoaște pe colonelul Alexandru Cuza, viitorul domn, care-l va prețui ca sfetnic și prieten. Ospitalitatea moldovenilor nu-i domolește spiritul critic.

După o plăcută cercetare a mănăstirilor din Moldova, se îmbarcă la Galați și-și face intrarea în principatul natal prin Giurgiu. Revedea patria după mai bine de nouă ani de exil.

A. I. Odobescu publică nuvela *Mihnea-vodă cel Rău*.

- 1858 Instalat în București, Bolintineanu dă la tipar volumele *Legende și basme naționale în versuri, Melodii române, Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria*. Colaborează la *Românul* lui C. A. Rosetti și scoate, împreună cu A. Zane și Pantazi Ghica, un *Calendar istoric și literar pe anul 1859*.

Cu data de 11 octombrie, începe să apară gazeta *Dîmbovița*, căreia, ca redactor responsabil, îi dă o orientare unionistă plină de

elan. Gazeta popularizează și apără Convenția de la Paris, adoptată în mai de puterile europene participante la Conferința din capitala Franței. Convenția satisfăcea numai parțial cererile poporului român, dar reprezenta totuși un pas înainte în rezolvarea acestor cereri. Începînd cu numărul din 3 decembrie, articolul de fond din *Dîmbovița* poartă titlul *Principatele Unite*.

N. Filimon publică în *Naționalul* o primă relatare de călătorie: *Orașul Bergamo și monumentul maeistrului Donizetti*.

Intr-o editură pariziană apare broșura lui D. Rallett *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*.

A. Pelimon scoate în București volumul *Impresiuni de călătorie în România*.

Se naște A. Vlahuță.

1859 Informat de M. Kogălniceanu asupra alegerii lui Cuza la Iași, Bolintineanu salută în coloanele *Dîmboviței* pe noul domn al moldovenilor. Depunîndu-și candidatura de delegat al districtului Ilfov, obține majoritatea necesară.

În ziua de 24 ianuarie Adunarea electivă din București îl proclamă domn pe Alexandru Ioan Cuza, despre care Bolintineanu scrie: „acest domn este simbolul naționalității și al libertății românilor“.

Poetul și ziarul său vor sprijini cu fermitate și consecvență pe domnitor, în conflictul prelungit al acestuia cu oameni politici ostili.

1860 La 21 aprilie, domnitorul Cuza îi acordă poetului funcția onorifică de efor la Eforia spi-talelor civile. Funcția devenise vacantă prin

numirea lui Grigore Alexandrescu în Comisia Centrală de la Focșani.

La 23 mai Bolintineanu devine comisar din partea Țării Românești în Comisia europeană a Dunării.

Cuza, exasperat de opoziția pe care i-o făceau guvernele succesive, se sfătuiește îndelung cu poetul, care-i propune ca o soluție inevitabilă lovitura de stat. Acțiunea este deocamdată aminată. Domnitorul întreprinde o călătorie oficială la Constantinopol, unde este însoțit, între ceilalți componenți ai suitei, și de Bolintineanu. La întoarcere, acesta publică broșura *Călătoria domnitorului Principatelor Unite la Constantinopole*, în completarea căreia mai tipărește lucrarea *Cestiunca Unirii la Constantinopole*. Cu insistență, poetul cere reforma legii electorale, pe care guvernele ce se perindaseră pînă atunci refuzaseră s-o accepte.

A. I. Odobescu publică a doua „scenă istorică”: *Doamna Chiajna*.

Apare volumul *Excursiuni în Germania meridională* de N. Filimon.

În romanul *Un boem român*, Pantazi Ghica inserează următorul pasaj: „*Bolintineanu a făcut o operă remarcabilă, basme și legende române — fiecare din acele inspirațiuni e un mic poem epic în care bravura, mărirea, bărbăția, gloria, libertatea, naționalitatea, amorul și tot ce este mai scump, mai sfînt, mai nobil în cugetările oamenilor și soarta popoarelor joacă un rol sublim, personificat în suvenirile și tradițiunile trecutului măreț și independent al țării noastre*”.

1861 La 12 mai, D. Bolintineanu este numit ministru în guvernul Ștefan Golescu. Deține Externele și interimatul la Departamentul Controlului.

În septembrie, fostul ministru — căci între timp guvernul Ștefan Golescu fusese nevoit să se retragă — este trimis de domnitor la Constantinopol, ca să-l sprijine pe C. Negri, în misiunea lui delicată pe lângă conferința ambasadorilor europeni.

Poetul se războiește cu reacțiunea și prin mijlocirea literaturii: în primăvară publicase culegerea de satire politice *Nemesis*.

Cezar Bolliac dă la iveală broșura *Călătorie arheologică în România*.

1862 Apar noi volume de Bolintineanu: *Legende noi* și romanul *Elena*. În colaborare cu A. Zane și M. Costiescu, poetul realizează traducerea romanului *Mizerabilii* de V. Hugo.

M. Kogălniceanu rostește răsunătorul său discurs asupra îmbunătățirii soartei țăranilor, dar guvernul conservator al lui Barbu Catargiu încearcă să impună o lege agrară menită în fapt să împovăreze pe săteni. După asasinarea premierului, legea aceasta este totuși votată. Domnitorul amână ratificarea ei.

Un nou moment în evoluția romanului românesc: *Misterele din București* de I. M. Bujoreanu.

Apare amplul studiu al lui Cezar Bolliac *Monastirile din România (Monastirile închinete)*.

1863 Începînd din ziua de 12 octombrie pînă la 19 iulie 1864, Bolintineanu face parte, ca ministru al Instrucțiunii și al Cultelor, din

guvernul prezidat de Mihail Kogălniceanu și format din oameni politici care împărtășeau telurile democratice ale lui Alexandru Ioan Cuza. Poetul-ministru joacă un rol important în aplicarea legii pentru secularizarea averilor mănăstirești, prezintă domnitorului rapoartele pentru înființarea Universității din București și a altor instituții de învățămînt superior, mediu și elementar.

În iunie, decedase singura rudă apropiată a scriitorului, sora sa Caterina, căreia îi dedică o elegie.

La București ia ființă un comitet macedo-român, din care, alături de Bolintineanu, fac parte C. A. Rosetti, Cezar Bolliac și alții.

Apare cartea *Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora*. Deosebit de prolific, scriitorul publică trei biografii de domnitori, care anunță o lungă serie de lucrări cu temă istorică (proză și teatru).

Iese de sub tipar volumul lui Gr. Alexandrescu *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*. Tot acum apare în broșură *Memorialul de călătorie* al aceluiași.

Un eveniment în istoria romanului românesc : apar în volum *Ciocolii vechi și noi* de N. Filimon.

1864 În ziua de 2 mai, Alexandru Ioan Cuza semnează decretul de dizolvare a Adunării. Se organizează un plebiscit, pe care ministrul D. Bolintineanu îl sprijină chemînd pe slujitorii școlii și ai bisericii să-și dea adeziunea la „noua stare de lucruri menită a regenera Patria“. Chemarea este tipărită și în ziarul

Dîmbovița, pe care scriitorul îl sistase la intrarea sa în minister și care acum începe să apară din nou. Plebiscitul este încununat de succes.

În august, este promulgată noua lege agrară. Poetul va califica evenimentul ca pe „cea mai frumoasă zi din viața domnitorului Cuza, din viața nației române”. Încă din iunie, el își prezentase demisia din guvern. Demisia devine efectivă la 19 iulie. De aci înainte, din motive insuficient lămurite, colaborarea și prietenia sa cu Al. I. Cuza intră în regres. După o scurtă trecere prin Consiliul de stat, orice activitate politică a lui D. Bolintineanu încetează.

La Iași își începe activitatea societatea „Junimea”.

1865 *Poezii de D. Bolintineanu atît cunoscute cît și inedite* adună în două volume versurile poetului.

În iulie, scriitorul întreprinde o călătorie peste hotare, în Italia. La Torino află cu în-grijorare că în țară crește agitația împotriva domnitorului Cuza.

Iosif Vulcan începe să editeze revista *Familia*, în care vor apărea versuri inedite sau cunoscute de D. Bolintineanu.

1866 *Brises d'Orient*, volum încredințat de poet unei edituri franceze, apare cu o prefață semnată de Philarète Chasles, profesor la Collège de France și conservator la Biblioteca Mazarin. Prefațatorul dă lungi citate din comentariul lui H. Cantel, care subliniază

patriotismul și tendința democratică a poetului român.

Publică seria de satire politice în versuri *Eumenidele*.

În noaptea de 11 februarie, Alexandru Ioan Cuza este detronat și obligat să plece din țară.

La 10 mai, oamenii politici impun României un principe străin, în persoana lui Carol de Hohenzollern. Noul domnitor nu va face niciodată apel la serviciile fostului sfetnic al lui Cuza. De altfel, poetul se numără de la început printre adversarii noii dinastii.

Înființează „Societatea Literară Română” viitoarea Academie Română.

Mihail Eminescu trimite revistei *Familia* primele sale poezii.

Se naște George Coșbuc, care va fi un succesor al lui Bolintineanu în poezia de inspirație istorică.

1867 Bolintineanu scoate a doua ediție din *Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt*, poemul *Conrad*.

La 1 martie apare primul număr din *Convorbiri literare*.

B. P. Hasdeu dă drama istorică în versuri *Răzvan-vodă*, capodoperă a genului în literatura noastră, ce încununează eforturile înaintașilor, printre care și Bolintineanu.

1868 Discipol al lui Bolintineanu, poetul Grigore Haralambie Grandea scoate revista *Albina Pindului*, începând de la 15 iunie. Aici scriitorul nostru publică un studiu substanțial despre *Poezia română în diverse epoce*, alte fragmente din romanul *Doritorii nebuni*, și

din *epopeea Traianida*. Literatura sa pare a nu mai cuceri interesul cititorilor. Lista de abonamente deschisă de *Albina Pindului* pentru *epopeea Traianida* are un ecou foarte restrâns. Autorul, îndrăgit altădată, duce o viață retrasă, dar perseverează în scris, publicînd mereu cărți, pentru a căror tipărire face mari datorii.

1869 Noi cărți de literatură și memorii istorice : *Poezii din tinerețe, nepublicate încă, Viața lui Cuza-vodă, Domnii regulamentari și Historia celor trei ani de la 11 februarie pînă astăzi, Cartea poporului român, Nepăsarea de religie, de patrie și de dreptate la români.*

1870 Apar : *Traianida, Menadele*, volumul de poezii *Plîngerile României*.

La 22 martie, Bolintineanu scoate un singur număr dintr-o nouă serie a gazetei *Dimbovița*, în care critică stările de lucruri din țară : „*Este o nefericire a mai trăi un om onest în România, din cauză că nu mai este nici o garanție, nici politică, nici socială, căci în guverne și în justiție nu sînt legi, nici judecători ai națiunei*“.

Se pare, în prima parte a anului, că scriitorul face o ultimă călătorie la Paris. Este din ce în ce mai bolnav, în pragul unei lungi agonii. În *Epigonii*, Mihail Eminescu dedică o strofă de cald omagiu autorului elegiei *O fată tânără pe patul morții*.

1871 La începutul lunii aprilie, G. Sion ia inițiativa organizării unei loterii cu obiectele poetului bolnav, aflat în mare lipsă. *Trompeta*

Carpaților și alte ziare tipăresc apeluri către public. Cu toate acestea, a trebuit să treacă un an pînă cînd să se poată trage loteria. De plasarea biletelor s-a îngrijit și V. Alecsandri, foarte mișcat de situația poetului muntean „care prin lucrările sale a meritat o soartă mai bună în lume și este în drept de a aștepta din partea compatrioților săi adevărate probe de simpatie și de recunoștință”. Tot în aprilie se organizează un spectacol în beneficiu la Teatrul Național din București. În iunie, un grup de deputați prezintă Camerei propunerea de a se acorda poetului o recompensă națională. Propunerea este susținută cu căldură de Cezar Bolliac, dar deputații o trimit spre studiu la secțiuni, unde rămîne fără urmare.

1872 În martie este internat la Spitalul Pantelimon „Dimitrie Bolintineanu, fost ministru de Culte, intrat fără haine”.

În iunie, o scrisoare nesemnată, însoțită de o sumă de bani, este înmînată poetului, ca din partea unui comerciant ce-i era dator. Expeditorul discret era în realitate fostul domnitor Alexandru Ioan Cuza.

În ziua de 20 august, Bolintineanu încetează din viață. Corpul defunctului este transportat cu un car țărănesc la Bolintinul din Vale, unde este înhumat în stînga altarului bisericii din sat. Mai tîrziu osemintele vor fi mutate în curtea bisericii, unde se realizează prin subscripție publică un monument executat de sculptorul Storck-junior.

NOTA EDITORULUI

Aceste două volume din „Biblioteca pentru toți” adună pentru prima dată laolaltă toate relatările de călătorie ale lui D. Bolintineanu, și anume :

Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria, București, Tipografia națională a lui Iosif Romanov et. Comp., 1858 (103 pag.).

Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt, a doua edițiune, București, Editura tipografiei lucrătorilor asociați, 1867 (225 pag.)¹.

Călătorii la românii din Macedonia și Muntele Athos sau Santa-Agora, București, Tipografia jurnalului „Naționalul”, 1863 (192 pag.).

Călătorii în Asia Mică, București, Tipografia lucrătorilor asociați, [f.a.] (131 pag.)².

Insula Tenedos și Canaris. Fragment din călătoria d-lui D. Bolintineanu în Arhipel, în Calendar istoric și literar pe anul 1860, pp. 84—90, București, Librar-editor Christ. Ioninnu et Roman.

¹ Prima ediție : *Călătorii în Palestina și Egipt*, Iași, 1856, Tipografia „Buciumului român” (258 pag.).

² Două pasaje din text ne îngăduie să fixăm cu destulă precizie anul apariției. Într-un loc, Bolintineanu deplînge faptul că țara noastră nu avea încă o cale ferată. Era, deci, înainte de 1869, cînd s-a deschis drumul de fier între București și Giurgiu. În altă parte, o indicație mai exactă : „fiind dedați acum să vedem un ministeriu nou stricînd orice lucrare proiectată de un ministeriu mai

Călătorii în Moldova, în Calendar istoric și literar pe anul 1859, pp. 2—45, București, Librar-editor Christ. Ionninu et Roman.

Călătoria¹ domnitorului Principatelor Unite la Constantinopole, București, Imprimeria națională, 1860 (35 pag.).

Ordinea în care am grupat scrierile în ediția noastră este aceea din enumerarea de mai sus, corespunzătoare cronologiei călătoriilor, nu a apariției cărților și fragmentelor.

În transcriere, am aplicat, în general, soluțiile la care s-a ajuns în ultimii ani în ceea ce privește reeditarea textelor din deceniile al șaselea și al șaptelea ale secolului trecut, cînd tipografiile foloseau alfabetul de tranziție, mînuit într-un mod arbitrar de către culegători, iar etimologismul latinist se impusese abuziv în ortografia curentă. Nu ne-am considerat autorizați să operăm unificări și nu ne-am luat îngăduința să corectăm construcțiile morfologice și sintactice învechite sau eronate. Pentru numele proprii am păstrat forma din text, atunci cînd reprezenta o pronunție.

Notele de subsol ale autorului poartă mențiunea : (n.a), iar ale editorului. (n.e.).

Cuvintele mai puțin cunoscute sînt explicate în glosarele așezate la finele volumului al II-lea. Tot acolo, cititorul va afla note (orînduite alfabetic) asupra unor nume proprii. Existența, în Călătorii, a cîtorva mii de astfel de nume proprii ne-a obligat la o selectare riguroasă. Am reținut pentru Note numai pe acelea care sînt mai greu identificabile din text, sau care necesită lămuriri suplimentare, corectări etc.

I.R.

vechi și urmînd această manoperă de destrucțiuni de șapte ani !” Acești ani nu puteau fi numărați decît începînd din 1859. Călătorii în Asia Mică au apărut așadar în 1866, după detronarea lui Cuza.

¹ Pe coperta volumului : Vizita.

**CĂLĂTORII PE DUNĂRE ȘI ÎN
BULGARIA**

CARTEA I

Scurtare

Plecarea de la Orșova. — Apa Cernei. — Insula Ada-Kaleh. — Pasagerii din barca noastră. — Ce ne aștepta la Cladova. — Noaptea de iarnă în barcă. Istoria doctorului I. Franț. — Dama engleză. — Despre Dunăre. — Fortereța de Fetișlan. — Istoria călătoriei noastre pe gimic, duși de turci după evenimentele de la 1848. Plecarea din Cladova cu vaporul. Scurtă istorie a principatului Serbiei. — Scurtă istorie a Daciei lui Traian. Calafatul. Bătăia de la Celate. Lovirea a două vase cu vapor pe Dunăre. Nicopoli, bătăia de la Nicopoli între cavalerii creștini și între turci sub Baiazet. Orașul Giurgiu, bătălia creștinilor aliați împotriva turcilor la Giurgiu, pe timpul lui Mihai Viteazul.

La 15 ale lunii noiembrie ajunserăm la Orșova. Orșova sau Rușava este un fel de oraș, așezat aproape de apa Cernei, pe Dunăre, și lângă hotarul ce desparte Valahia de Austria. Nu este un singur român care să se fi îmbărcat pe Dunăre pentru Viena sau Paris și care să nu fi gustat dulcele acestui lăcaș, măcar cîteva ore. Într-acest loc strînsi mîna unui vechi amic, poetul Moldovei V. Alecsandri, căci acolo eram nevoiți a ne despărți, el ca

să între din nou în țara sa, eu ca să rățăcesc încă pe pământuri streine, așteptînd ca porțile patriei să se deschiză proscrișilor politici sau ca pământul strein să le dea cîte un mormînt. Vasul cu vapor ce era să ia pe pasagerii destinați pentru Turcia aștepta la Cladova, un sat al Serbiei pe malul Dunărei, în jos de cataracte. Un fel de barcă, largă și șeață, a companiei vaselor cu vapor, ne primi și ne transportă la Cladova.

Trecerea cataractelor este periculoasă pentru vase mari, în unele epoce, din cauza scăderii apelor. Atunci compania se servă cu vase mici pentru transportul pasagerilor într-acest loc. Apele erau scăzute.

Vasul plecă. Umbrele serei se întindeau asupra stîncilor ce formează malul Serbiei și pe undele întăritate ale Dunărei. Mugirea adîncă, plîngătoare, sălbatică a valurilor sparte împotriva stîncilor ce află în cale în tot latul riului, adăogau maiestatea sălbatecă a acestor locuri, care ne răpiseră ochii, printr-o mie de forme.

Lăsarăm la stînga noastră gura Cernei. Această apă merită, sub mai multe raporturi, cîteva vorbe în treacăt.

Rîul Cerna, Dierna sau Tierna, se varsă în Dunăre și desparte, după cum am mai zis, Banatul Austriei de Valahia. După autorii cei vechi, era o cetate romană la gura acestui riu. Ruinele ei se văd încă astăzi spre nord-vest, pe un unghi format din Dunăre și din Cerna. Fundamentele castelului fac un pătrat, a cărui linie paralelă cu Dunărea e de o sută douăzeci de pași ; ceialtă, paralelă cu Cerna, are o sută de pași. Afară din aceste ruine, se

mai văd pe aproape urme de zidiri. „*In Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta juris Italici est*“¹, zice Ulpian

Dupe o inscripție copiată la băile lui Ercule de d. Cariofilus, Cernă a fost altădată o stație romană.

Pînă a nu intra printre cataracte, în mijlocul Dunărei se află o insolă Ada-Kaleh. Această insolă ne recheamă niște suvenire destul de triste. Aici am fost în anul 1848, împreună cu alți șaisprezece soți români, închiși trei zile, așteptînd o ocazie ca să ne pornească înaintea cu escorta noastră turcă ce ne aducea de la Cotroceni prin Giurgiu și Dunăre ca să ne ducă la Semlin. Numele insolei de Ada-Kaleh se vede că vine din turcește : *ada*, insolă, *kule*, turn — insola cu turn.

Insola este a Turciei ; o garnizoană turcă șade aici — are un guvernor militar, și locuitorii ei sînt turci, sîrbi și români, ce trăiesc în cea mai mare mizerie. Mai pe toată întinderea ei, este o fortereță într-o lungime de o mie opt sute de pași și de o lărgime de patru sute pași. Are o gemie, ce altădată se vede a fi fost biserică a călugărilor franciscani. Nu se află în toată insola nici o urmă de antichitate. Stradele sînt necurate ; casele au o fizionomie mizerabilă ; zidurile fortereței sînt derăpănate și tunurile ruginite șed pe bastioane. Umezeala cea mai stricătoare, unită cu cea mai adîncă mizerie, domnesc într-acest loc.

Noaptea căzu repede — ca în toate zilele de toamnă ploioase. Era timp să-mi întorc ochii asemenea asupra pasagerilor cu care mă aflam într-această colivie plutitoare.

¹ „În Dacia, colonia Zernensium a fost de asemenea trecută de către divinul Traian sub jurisdicția italică“ (lat.) (n.e.).

Cea mai mare parte din călători era bulgari și sîrbi, cum și turci din Bosnia. Mai erau niște europoi. O damă engleză cu o femeie ce o servea, în vîrstă de două ori majoră, sau, dupe cum zic logofetii, pravilnică : uscăciunea ei, întocmai ca a diabeților, sau celor loviți de boala ce se cheamă diabet și care usucă omul, prin pierderea zaharului ce are în corp ; uscăciunea ei, zic, și ochelarii săi cei verzi puneau corăoană la urîciunea ei. Mai era un june turist englez, un doctor german, cu o talie de Hercule, și semăna că el se afla sănătos pentru toți bolnavii săi ce nu putuse vindeca. Mai era un român din Banat cu femeia sa, destul de gentilă, un literat francez complecta societatea noastră.

Ajunserăm la Cladova în Serbia. Aici auzirăm cu spaimă că vasul cu vapor nu venise încă. Trebuia să-l așteptăm, dar pînă cînd ? și unde să ședem așteptîndu-l ? Agentul companiei de la acest punct ne zise să coborîm pe mal, apoi ne chemă, ne puse la rînd, ne trecu în revistă și se păru mulțumît. După această mică cercetare, ne ținu discursul următor :

— Pasageri ! Cu multă părere de rău sînt nevoit a vă înștiința lipsa vasului cu vapor ; vreo întîmplare neprevăzută l-a oprit neapărat pe cale. Cu toate acestea poate că va sosi pe mîne dimineață sau pe poimîne. Așteptînd venirea lui, nu poci să vă priînesc în casa mea, căci sînteți mulți și eu nu am nici cameră, nici pat să vă dau, dar puteți dormi în două bărci ce vedeți pe apă. Nu vă povățuiesc să mergeți prin sat, căci poate să vie vaporul la noapte și să nu întîmpinați plecarea lui. Cît pentru mîncare, îndreptați-vă la această cîrciumă ce vedeți mai pe colo.

Acest discurs cauză pe adunare mai mare impresie decât cele mai violente discurse ale oratorilor anticei Atene. O șoapta surdă se rădică din toate părțile. În adevăr, eram în luna lui noiembrie — și era frig umed; câțiva fulgi de ninsoare ne anunțară începutul iernei. Doctorul german, așezându-și ochelarii, rădică glasul puternic, însoțit de niște gesturi amenințătoare, și vorbele lui răsunară în urechile agentului în chipul următor :

— Vei să ne ucizi ! A lăsa pe acești nobili pasageri să treacă noaptea într-o barcă, în mijlocul iernei, este ca când i-ai osîndit la moarte sigură. În calitatea mea de doctor ce cunoaște urmarea rea a unui asemenea fapt, protestez împotriva măsurilor ce ai luat și te fac răspunzător înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, pentru orice nenorocire ni se va întâmpla.

Dupe doctor veni rîndul damei engleze.

— Este ucidere, moarte, trădare, strigă doamna stîrbă, care cu vorbele ce-i ieșea din gură stropi un vecin al ei. Știi d-ta, domnule, că am să mă plîng împotriva-ți la împăratul ? O să fac să te puie la închisoare.

Dupe dama bătrînă, strigară dar alți, dar toate aceste plîngeri și amenințări se fărîmară împotriva nepăsării acelui tiran, ca vînturile împotriva stîncilor. Turistul englez se îndreaptă către mine și zise :

— Am face mai bine să mergem cu toții să vedem despre ale mîncărei, la cîrciumă.

Găsii propunerea lui înțelcătă, și noi doi și cu doctorul ne duserăm spre bucătărie. Satul Cladova este lăcuit de familii de români, emigrați în Serbia, după timp. Serbia are peste șaiszeci de mii de familii de români.

Cîrciuma, ce ne deschise îndată porțile sale, era ținută de o română. Îi ziserăm să ne frigă pui de găină și să ne coacă ouă. Cina noastră se făcu numaidecît. Fumul ce era în cîrciumă nu ne iertă să cinăm aici. Luărăm merindile și mersem în barca noastră.

Barca era largă, și în mijlocul ei se înălțau patru pereți acoperiți, încît formau o cameră cu patru fereste. O altă asemenea barcă, ce aflară aici, se destină pentru pasagerii bulgari, sîrbi și turci. Dama engleză adormise, blestemînd administrația vapoarelor. Femeia ce o însoțea în călătorie îi servea de perină. Românul bănățean urmase exemplul damei engleze; iar femeia sa veghea și tremura ca o ramură bătută de vînturi. Bucatele noastre se puseră pe o masă în mijlocul camerei. Turistul englez ne dădeu vin de șampanie, ce purta în tot locul cu dînsul ca un preservativ împotriva frigurilor. Acest vin generos risipi hora grijelor ce pînă aci plutea asupra capetelor noastre. Doctorul german găsi vinul înfricoșat și dovedi lucrul prin activitatea ce avu, deșertînd cîteva pahare. După care, uitînd și umezeala în care ne aflam așezați și vîntul cu fulgi de ninsoare ce venea să ne viziteze prin ferestele bărcii sparte, lău vorba în chipul următor :

— Eu unul mă aflu foarte bine în societatea voastră și doresc să aflu cine sînteți ; dar ca să am un cuvînt de iertare pentru îndrăzneța mea întrebare, voi să vă spui cine sînt eu, sau mai bine istoria vieții mele.

Vorbînd astfel, bău restul de vin, scoase ochelarii și începu astfel să istorisească :

— Eu sînt născut la Weimar. Tată-meu era avocat ; mamă-mea muri născîndu-mă ; la vîrstă de cincisprezece ani eram în școala militară de la

Potsdam ; bună-mea voia să facă din mine un ofițer frumos, un general și poate un mareșal, căci bătrîna era ambițioasă. Tată-meu avea altă idee : vrea să mă facă medic ; cu toate acestea, voința lui se alină înaintea voinței germanci bătrîne, pentru cuvinte de moștenire. Astfel mă trimise la Potsdam. Mai tîrziu, tată-meu se căi și hotărî să mă trimită la școala de medicină. „Trebuie să se facă doctor“, striga el către bună-mea. „Și eu voi să fie ostaș, zicea bătrîna, să poarte sabie, epolette și piteni ; să se bată, să omoare ca Alexandru cel Mare, ca Anibal, ca Napoleon !“ La care, tată-meu încă răspundea : „Dacă îți este pentru asta, nu ai frică, ca doctor în medicină, va ucide mai multă lume decît ca ostaș german !“

În scurt mă trimise la școala de medicină.

La douăzeci și șase de ani eram medic. Aveam diplomă scrisă în limba latină, ochelari și cravată albă. Cînd bună-mea mă văzu sub acest costum, nu voi să mă sărute și căzu leșinată. Ea fuse cel dintăi bolnav pe care îl vindecai. Nu trecuse cincisprezece luni și-mi făcusem o clientelă numeroasă. Lucrurile mergeau bine ; aurul luneca printre degete ; din nefericire, amorul, pentru care avusesem pînă atunci un mare dispreț, îmi dovedi cît de mare este puterea lui. Era la Berlin, unde lăcuiam atunci, o fată de șaisprezece ani, frumoasă ca o virgină ideală ; albă ca spuma Dunărei ; ochi negri plini de langoare voluptoasă și expresie dulce ce rechemau femeile lui Byron ; părul neguros, îi cădea pe umeri ca aripele unui corb pe neaua iernilor ; genele-i lungi, negre, noroase, cădeau cu melancolie pe ochii săi plecați ; gura-i deschizîndu-se, arăta două rînduri de mărgăritare fine, între care ai fi fost omul cel mai fericit să fii strivit și să mori.

Restul nu era mai jos de calitățile ce vă descrisei. Mi se pare că o văd dănțuind în acest pahar.

Oamenii au dat amorului mulțime de definiții. Unii au zis că este un simțiment ce n-are nimica material ; alții că este dorința oprită în posesie materială. Deschideți cel dintîi dicționar de medicină la articolul amorului și veți citi aceste vorbe : „Nebunia și frigurile hectice sînt de multe ori rezultatul amorului“. Doctorul Jeanes Ferrard a publicat asupra amorului un tractat în anul 640 în care definează amorul — după părerea sa... trebuie să vă spui tot ce s-a zis și scris de la începutul lumii pînă astăzi despre acest simțiment ? Ar fi prea lungă lista ; mă voi mărgini a vă zice că toți autorii ce s-au ocupat de fiziologia amorului l-au cunoscut numai în teorie, precum vedem cei mai mulți ce scriu despre educația copiilor, că nu au făcut copii. Pentru mine, amorul este amorul — adică că nu știu ce este. Îmi aduc aminte simptomele cele mai mari ale acestii friguri (de ar fi friguri), gelozia și betiza. Eram atît de gelos, încît odată, întorcîndu-mă la dulcea mea, am deschis tabacherea mumei sale, să văz daca un ofițer tînăr, care o ținutene, nu se ascunsese în tabachere ! Dar betiza mă costă și mai mult. Nengrijeam pe bolnavi ; am ucis patru sau cinci din acesti nefericiți, căutîndu-i de boale ce nu aveau sau dîndu-le doze nebunești ; călcam, mergînd, oamenii pe picioare ; vorbeam de multe ori și rîdeam fără timp.

Am iubit și am fost iubit. Cu toate acestea nu culezam să cer mina Luizei mele. Mumă-sa se hrănea de cîțiva ani cu ideea să dea pe fie-sa dupe un principe, cel puțin. Apoi avea mare antipatie împotriva doctorilor, care nu putuseră să-i vindecă o bubă în obraz, fără să-i lase o urmă ce o făcea urîtă. Știam acestea toate. Într-o seară m-am

dus să văz pe Luiza. Am găsit-o în costum de bal, mumă-sa asemenea. Era bal la curte, unde eu nu eram invitat. Această știre mă înlemni. Când mă gîndeam, că o mîină streină o să strîngă acea talie divină, îmi vinea să țip. Mumă-sa ne lăsă singuri cîteva minute. Eu mă folosii de această lipsă și-i zisei : „Nu vei merge la bal astă-seară, sau te sugrum !“ „Este peste putință“, îmi răspunse ea. „Peste putință ? Ei bine ! să vezi că este cu putință“.

Atunci mă aruncaii pe niște călimări, ce se aflau acolo, pe o masă, le iau și vărs pe capu-i toată negreala dinuntru. Dodată figura ei cea strălucitoare se întunecă ; negreala, dupe ce cotropi capul fetei, se revărsă pe gît, pe sîn, stropindu-i vestmintul de bal. Într-același timp ieșii repede din cameră și plecai. Mumă-sa aflase lucrul și dete ordin să nu mă mai primească în casă. Dar această măsură ne dete ocazia să dorim a ne revedea în secret. După mai multe bilete ce scrisei Luizei, cerîndu-i o întîlnire, căpătai voie să intru noaptea în curtea casei sale.

De cum sosisi ora de întîlnire, alergai, mă urcai pe un zid ; din nefericire, despre curte acest zid avea o înălțime de trei ori mai mare ; dar amorul arc aripi, fără să măsor înălțimea, sării jos, în curte. Acolo mă aflai scăpat cu oarecare zgîrieturi. Din păcate, un cîne mare și înrăutățit se aruncă asupra mea furios ; eu mă urcai repede într-un arbor ca o mîță, ca să scap. Cînele, neputînd să mă ajungă, se puse să latre la rădăcina arborelui. Această muzică ținu o jumătate de oră ; fiecă lătrare mă lovea ca o lovitură de stîlete. Când osteni cu lătratul, se culcă la poalele arborelui. Eram în luna lui genarie, și poci să vă încredințez că era mai frig de cum ar fi într-această cameră.

Picioarele și minile îmi era degerate. Nemaiputând suferi starea mea, hotărîi să rup o ramură din arbore și să atac acel animal. Dar la cea mai mică mișcare ce făceam, cîinile lătra din nou. Lătratul lui atrase în sfîrșit băgarea de seamă a oamenilor casei. Grădinarul veni să cerceteze cauza pentru care cînele lătra atîta și zări în arbor umbra unui om. Strigă : „Cine este ?“ Eu tac. „Așteaptă, mai zise, mă duc să-mi iau carabina, și afară numai de vei hotărî să mori, îmi vei răspunde.“ Grădinarul se întoarse armat. „Vei să-mi răspunzi, ori trag ?“ zise el. „O dată, de două !“... Era să răspunz, cînd muma Luizei, însoțită de vreo doisprezece vizitatori și servi, cu lumînări aprinse, ieși din casă și veni spre mine. Vă încredințez că nu este nimica mai trist în viață decît a fi ridicul ! Astfel voi recomanda două lucruri tuturilor : să nu insufle pietate și ridicul.

Muma Luizei, văzîndu-mă, leșină.

Un june ofițer, ce ardea de amor pentru Luiza, făcea parte din acești vizitatori. De cum mă recunosc, mă împovără cu o mulțime de sarcasme. Vă încredințez că anevoie mă necăjesc. În această privință mă recunosc ca unul din cei mai adevărați fii ai flegmaticiei Germanii ; dar dacă o dată mă supăr, plec ca o mină de pulbere.

Mă necăjii rău. Cea dintîi mișcare ce făcui fuse o palmă ce trîntii ofițerului meu ; a doua, să fug pe poarta cea mare ce se deschisese. Trecui o noapte amară. A doua zi de dimineată, doi ofițeri se prezentară la mine și mă provocară la duel, din partea celui pălmuit. Priimesc. Ofițerii pleacă mulțumiți. Eu luai martori doi spîteri ce-mi rămăseseră îndatorați, fiindcă trimiteam la dînsii toți bolnavii mei să cumpere doctorii. Dar ce să mai lungesc lucru : a doua zi dimineata ne băturăm, și eu ucisei pe

adversarul meu, vîrîndu-i un glonte în cap. Seara citii într-o proclamație a poliției că toate autoritățile cîvile și militare sînt invitate să aresteze. oriunde vor întîlni, pe doctorul I. Franț, ce a ucis în duel un ostaș și cu aceasta a meritat osînda legilor țarei. Mai jos erau semnele mele.

Dupe astfel de publicație, reputația mea ca doctor în toată Germania era pierdută și legea mă gonea. Eu căutai să scap și plecai pe furiș, ajunsai în Austria, de acolo trecui în Turcia, unde mă făcui doctor de regiment, dupe un concurs ce dedei la școala de medicină. Astă dată viu din Bosnia și merg la Constantinopol. Iată istoria mea. De atunci, însă, au trecut doi ani și simtimentele mele au trebuit să se schimbe cu datinele mele cele noi ; dar este un lucru care nu s-a schimbat — suvenirul Luizei : portretul său este tipărit în cugetările mele ; o văz pretutindeni și în toate lucrurile, afară poate în fața bătrînei dame engleze.

Asfel doctorul istorisi viața sa.

Dupe dînsul veni rîndul meu.

— În adevăr, zisei doctorului, puține lucruri am a zice despre mine că sînt român... Nu apukai să sfîrșesc vorba, și dama engleză strigă dodată :

— Germani și români oricine veți fi, lăsați-mă să dorm ! N-aveți nici un fel de sfială de dame... Dacă nu veți voi să tăceți, voi face să vă închiză pe toți, oricine ați fi... Nu știți cine sînt eu... Voi scri la împăratul germanilor și la împăratul românilor, să vă spînzure.

Acest spici ciudat și neașteptat ne făcu să rîdem cu hohot și schimbă totdeodată cursul conversației noastre. Cu toate acestea, nu voirăm să fim barbari cu damele, chiar cînd damele ar fi ne-bune, cum era biata bătrînă și lăsarăm pentru altă dată istoriile noastre.

Trecurăm patru zile așteptînd să vie vasul cu vapor. Cu tot frigul ce era și umezeala în care trăiam în barcă, nimeni nu căzu bolnav ; dimpotrivă, sănătatea fiecăruia semăna că se îmbunătățește. Omul este un animal curios : obiceiul are o mare parte de înriurire asupra sa ; am fi putut trece iarna într-această barcă, începînd a ne deda cu încetul la viața ce duceam.

Mă făcusem foarte intim cu doctorul, cu turistul englez și cu literatul francez. Treceam zilele alergînd prin laturile satului. Eram în timpul cînd bătrînul Danubiu pare că împărtășaște tristeța malurilor sale, și această tristețe îl făcea mai frumos. Apele sînt ca femeile cele frumoase, ce par mult mai frumoase în minie decît în liniștea lor. Nicăiri Dunărea nu înfățișează un aspect mai încîntător decît între Orșova și Cladova, din cauza cataractelor. Pentru mine, mărturisesc că această frumusețe impozantă și sălbatică poate să rivalizeze cu cele mai renumite locuri din lume. Cîte cugetări nu ne inspiră acest rîu mare, acest geniu binefăcător al României, ce pentru a lui importanță trăim încă politicește. Pentru ce tot ce e natură, e frumos, tot ce a făcut omul, într-această țară, e mizer ? Te salut, leagăn al libertății ! Tu ești ca în toate timpurile, plin de frumusețe și de avuție, dar libertatea nu mai înflorește pe malurile tale ! Noi stam ore întregi să ne mirăm de această natură maiestuoasă și sălbatecă. Dunărea a fost, de la începutul secolilor cunoscuți, martoră a faptelor celor mari. Perșii, macedonienii, romanii, bizantinii, turcii, rușii, românii au amestecat sîngele lor cu valurile acestui rîu. Dariu, Alexandru cel Mare, Traian au aruncat poduri pe dînsa, ca să meargă să bată popoli scîți.

Nu credem să fie de prisos observațiile ce am putea face despre această apă. Vom începe descripția sa prin ideile ce Herodot își făcuse despre acest mare râu. Părintele istoriei zice : „Isterul, cel mai mare din toate râurile ce cunoaștem, e totdeauna mai d-aceeași mărime, sau în vară, sau în iarnă. Îl găsești cel întâi în Scitia spre occidentul celoralte, și este cel mai mare, căci primește apele mai multor alte râuri. Printre acelea ce contribuiesc să-l umple, sînt cinci care trec prin Scitia : acela pe care scitii îl numesc Porota și grecii Piretos (Prutul), Tiarantul, Arariu, Naparis și Ordesus (Argeșul) ; cel dintâi din aceste râuri este mare, curge spre est și se amestecă cu Isterul ; Tiarantul e mai mic și cură mai spre occident ; cele trei din urmă, Arariu, Naparis și Ordesus, curg între aceste două și se aruncă asemenea în Ister... Marisul curge din țara agatirsilor și se varsă în Dunăre. Din munții Hemus (pe malul drept) ies trei alte mari râuri : Atlasul, Aurasul și Tibisis ; curg spre nord și se varsă în Dunăre. Mai vin încă trei prin Tracia și prin țara tracilor crovizieni, care iară se aruncă în Ister ; acestea sînt Atris, Noes și Artanes.

Klos vine din Paeonia și din muntele Rodope ; taie prin mijloc muntele Hemus și se varsă în același fluviu. Angrus curge din Iliria spre nord, trece prin lunca tribalină și se varsă în Brongus și acest din urmă în Ister ; astfel încît Isterul primește tot într-un timp acele două râuri mari. Carpis și Alpis ies din țară mai sus de Obrici, curge spre nord și se pierde în același fluviu... Isterul iese din țara celților și, după ce trece Europa întreagă, intră prin Schitia printr-una din mărginile ei.“

Ararus cade în Dunăre ; Porota sau Piretos (Prutul) iese din Carpați în Galiția și se aruncă în Dunăre mai sus de Galați.

Ordesus vine din Carpați și cade în Dunăre în față cu Turtucaia, dupe ce primește în sinul său Dîmbovița.

Maris (Mureș) curge prin Banat și se varsă în Dunăre.

Naparis (poate Buzăul).

Nu se poate da o sigură interpretație asupra numirilor de riuri ale lui Herodot. Cea mai mare parte din scriitori au tradus feluritele numiri într-un chip nesigur. Astfel în explicația asupra cărții peutingeriană vedem Tiarante sub nume de Siret ; Naparis sub nume de Carasau ; Atlas, sub nume de Aluta sau Oltul ; dar Herodot zice că Ararus, Naparis și Ordesus curgeau și se aruncau în Dunăre între Porota (Prutul) și Tiaranta. Deci Tiaranta nu poate să fie Siretul, căci cele trei riuri, numite de Herodot Ararus, Naparis și Ordesus, sînt mai în sus de Siret, pe cînd Siretul este aproape de Prut.

Naparis nu poate fi nici Carasau, căci Carasau cade între Argeș și Oltul. Sînt două riuri numite Călmățui și Rușii de Vede, ce primesc în sinu-le pe Teleorman. Poate pe unul din aceste două Herodot îl numește Tiarante ?

Dunărea curge din munții Suabiei, din Pădurea Neagră ; trece prin Bavaria, Austria, Ungaria, desparte Principatele Române de Turcia și se varsă în Marea Neagră sub $45^{\circ}25$ lat. și $47^{\circ}20$ long., dupe un curs de șase sute optzeci leghe. Primește în sinu-i mai mult de o sută douăzeci riuri și riulețe. La Pressburg, lățimea ei este de o mie două sute picioare, mai jos de Buda, de trei mii picioare, și în dreptul Principatelor Române, de la patru mii

la cinci mii picioare. Repeziciunea curentului ei este de trei mii stinjeni pe oră, bazinul ei este de 40,075 leghe pătrate.

Dunărea curge în Marea Neagră prin cinci guri : 1) Tiagala (Θιαγάλα), acum pe turcește Keli sau Chilia ; a 2-a) vechiul Bireon (Βυρείον), acum Sulina-bogasi ; a 3-a) Pylon (Ψύλλον), adică strimtoare, acum Sîntul George ; pe turcește Endrele-bogasi ; a 4-a) Palon (πάλον), Porți (πορτίζαί), turcește Capu-bogasi ; a 5-a) Noranon (νορανον), acum Ieni-skele. Sub romani, aceste guri luaseră nume de Boreum, Calum, Navarum, Sacrum, Peuce. Insula Șerpilor se chema Ahilis.

În ziua din urmă merserăm să vizităm fortereța Fetișlan dupe malul Dunărei din Serbia, unde ne aflam. În Serbia se mai află cinci forterețe ocupate de cîte o garnizoană turcească. Această fortereță este una din cele cinci ; cîțiva turci ostași și neguțători locuiesc fortereța și seamănă mai mult cu niște prinși decît cu niște concheranți. Zidurile cetății sînt dărăpănate, stradele strimte și deșarte, casele îngenunchiate pe pămînt, în scurt fizionomia cetății îți însuflă întristare. Toate cetățile turcești dupe malul Dunărei, din cauza tractatului cu rușii ce oprește orice reparații a se face, sînt în stare de dărăpănare. Fizionomia lor și a lăcuiitorilor e mizerabilă. Luxul și mizeria sînt cei mai puternici agenți ai corupției asupra simțimentelor omenești : cel dintăi ne farmecă și ne abate din calea cea bună prin atenția strălucirii sale ; cel d-al doilea, prin dezgustul sau spaima ce ne însuflă. Această fortereță îmi aduse aminte de cîțiva ani înainte, atunci cînd, conduși de turci, din cetate în cetate, rămaserăm aici trei zile sub gardă.

Era după ocupația țărilor de turci și de ruși, dupe evenimentele de la 1848 ; și fiindcă de la în-

ceputul acestii opere m-am dat a face oarecare abateri la lucruri streine de subiectul nostru, voi urma tot astfel pînă la sfîrșit și voi istorisi, începînd de la ceea ce ni se întîmplă dupe evenimentele de la 1848.

La 13 septemvrie se trimiseră mulțime de deputați în tabăra turcească, a cării avangardă descălecase la porțile Cotrocenilor. Între acești deputați mă aflam și eu. Cu deputații guvernămîntului de atunci se uniră cîteva sute de oameni, de toate clasele, credințele și colorile. Unii în trăsuri, alții pe jos, semănam cu o procesie. Trecurăm printr-o mare de popor ce se adunase aproape de tabără și ne duserăm drept sub un cort. Îndată ce ajunserăm aici, un regiment de soldați turci ce făceau două ziduri în cele două părți ale locului, unde se afla tabăra, ne prezintă armele.

Fuad-efendi, trimisul Porții, citi un ferman, conform cu răspunsul ce dase mai nainte deputaților români la Constantinopol, adică să restabileze ordinea legală sub căimăcămia unui boier român din partida antinațională. Doi deputați români, N. Bălcescu și Ion Ionescu, crezură să se apere de acușările ce se făcea prin ferman, că mișcarea era într-un spirit socialist. Dar nu fură ascultați. Într-un minut, atît deputații popoului, cît și toți acei români ce-i urmaseră, se văzură înconjurați de două ziduri de baionete. Afară din acest ocol, sub alt cort, se aflau toți boierii din partida contrarie.

Cei arestați trecură cîteva oare în această poziție până seara.

Într-acest timp auzirăm sunetul tunurilor în marginea orașului. O luptă inegală, născută dintr-o neînțelegere a unor șefi, începu între avangarda otomană și între o sută cincizeci soldați pom-pieri. Acția ținu mult și măcelul fu mare, cu

pierdere mai multă din partea turcilor. Noi nu știam nimic despre aceasta în tabără. Despre seară veni un secretar d-ai lui Fuad-efendi și dăte ordin să ne conducă, sub gardă, în mănăstirea Cotrocenii. Aceasta se făcu în cîteva minute. În curtea mănăstirei erau așezate mulțime de corturi soldățești. Ne spuseră că trebuia să trecem noaptea sub acele corturi și că să ne luăm locurile. Aceasta se făcu. Eram peste trei sute de persoane, o repet, din toate clasele și de toate coloarele; văzui printre noi mulți care nu se aflau la locul lor. Sîngele vărsat la cazarma Spirei întăritase pe soldații turci împotriva noastră, ce ne credeau autorii acei loviri; astfel ei ne tratau cu destulă asprime. Ne aruncară cîte o bucată de pîne neagră la toți. Trecurăm o noapte rea, din cauza răcoarei și a turburării morale în care ne aflam. Cu toate acestea, societatea noastră era formată astfel, încît nu puteam a ne opri de a nu rîde: fel de fel de fizionomii, de idei, de plîngeri și de curagiuri!

A doua zi veni un ordin să se libereze cea mai mare parte din prinși. Aceasta se făcu dupe o listă unde se afla cîteva nume. Toți ce purtau acele nume rămaseră încă în mănăstire: ceilalți plecară toți pe la casele lor. Cei rămași erau în număr de treizeci și mai bine. Atunci ne mutară în casele de sus, dîndu-ne spre lăcuire o sală mare; în cursul de trei zile se mai împuținară prinșii, prin liberarea a unora dintre dînșii, favorizați sau crezuți mai puțin demni de soarta noastră.

Dupe cîteva zile de ședere în Cotroceni, unde venea tot orașul să ne vază și să ne aducă hrană, într-o noapte veni un adiotant al lui Omer-pașa, cu șapte trăsuri brașovene, și ne anunță că este ordin să plecăm îndată. Ne daseră pasporturi pentru Semlin, prin Brașov, și se hotărîră cu învoiala

consulului englez să ne ducă cu o escortă pînă la hotar și acolo să ne libereze. Ordinul purta ca patru din prinși, și anume arhimandritul Snagoveanu, C. Aristia și A. Zanne și eu, să rămînem încă în Cotroceni și ceilalți să plece. Dupe un ospăt împreună, ne îmbrățișarăm cu acei ce erau hotărîți să plece. Într-acest timp vine alt ordin : să pornească toți, fără excepție.

Îndată ne puseră în trăsură cu lucrurile noastre. Un regiment de cavalerie otomană ne însoți pe cale, mergînd în rînduri la dreapta și la stînga noastră ; patru călări, deosebit, se rînduiră la dreapta și la stînga fiecărei trăsură. Eram pe la miezul nopții. Luarăm o cale ce nu era a Brașovului, vizitiul nostru ne spuse cu mirare că l-a tocmit pentru hotarul Austriei și că am luat drumul Giurgiului. De aici feluri de bănuieli. Magherul¹ nu lăsase armele din mînă : ne va duce acolo să ne puie înainte ? Astfel fuse întrebarea unuia din soții mei.

După ce rătăcirăm de mai multe ori pe cale, ajunserăm, în sfîrșit, la Giurgiu, a doua zi pe la amiază. Întrînd în oraș, citirăm pe fața lăcuitorilor spaima și compătimirea ce le însufla poziția noastră. Cei mai mulți se ascundeau cu lacrimile în ochi.

Ne duseră drept la cazarma ocupată atunci de turci. Acolo, soldații ne făceau tot felul de gesturi amenințătoare. Ei credeau că noi ne bătuserăm la București și ucisuserăm pe mulți d-ai lor. N. Gulescu, Ion Ionescu și artistul Rosenthal, ce muri mai tîrziu în închisoare pentru patria sa, ceruseră voie să plece la Constantinopol, și voia li se dase,

¹ Generalul Gh. Magheru, care a depus armele după vreo două săptămîni (n.e.).

cu condiția să-i ducă o escortă pînă la hotar. Noi îi credeam la Constantinopol. Care fu mirarea noastră, cînd văzurăm pe acești trei frați ieșind din cazarmă și venind să adauge numărul nostru ! Pașa militar din Giurgiu veni la noi să ne înștiințeze că vom merge în Turcia. El alese trăsura noastră, unde se afla arhimandritul. „Nu aveți nici o grijă, ne zise el, veți fi mosafirii, iar nu prinșii sultanului.“

De aici ne duseră la malul Dunărei, ne puseră într-o barcă mare și pornirăm spre celalt mal. Acolo, în dreptul Rusciucului, traserăm către un vapor otoman de război, ne ambarcă asupra-i și ne dete în a noastră dispoziție vasul, iar pe noi în garda oamenilor de echipagiu. Pașa de la Rusciuc trimise să ne cerceteze despre sănătate pe doctorul său ; ne mai trimise un prînz strălucit, ce prețuia mai mult decît complimentele lui. Șezurăm pe acest vas trei zile, fiindcă unii din noi nu aveau pasporturi și se aștepta să le vie de la București. În sfîrșit, dupe trei zile, veni administratorul de la Giurgiu cu pasporturile. Era un bătrîn cu un ișlic mare în cap, ceea ce făcu pe cei mai tineri din noi să strige : „Tompatera !“ bietului administrator, ce se întoarse încredințat că sîntem niște copii. Într-această zi veni niște rude ale mele și-mi aduseră o sumă de bani și merinde de drum. Bucuria lor văzîndu-mă era cu atît mai mare, că nu știa nimeni de mine ce mă făcusem. Spre seară ne veni un colonel turc ; ne căută prin sîn, să vadă dacă avem arme. Apoi, încredințîndu-se că nu avem, ne imbarcă în două vase plutitoare, două gimii de transport, cîte șapte în fiecare vas. Fiecare vas avea doisprezece oameni armați cu puști și cu lopeți. Eu mă aflai în vasul cu N. Golescu, St. Golescu, A. Golescu (Albul), Aristia, C. Bolliac, Gr. Grădiș-

teanu, arhimandritul Snagoveanu. În celalt vas erau A. Zanne, C. Rosetti, Ion Brătianu, N. Bălcescu, I. Ionescu. I. Voinescu, Gr. Ipătescu. Aceste două vase, dupe ordinul colonelului, întinseră pânzele în vînt, ca niște lebede aripele, și plecară cu repejune în susul Dunărei. Vîntul era foarte favorabil ; timpul frumos. Era pentru noi mare plăcere să zburăm pe fața Dunărei într-un chip ce ne fusese strein pînă atunci. Totul ni se părea un vis misterios, căci nouă nu ne spunea nimeni unde ne ducem, ci ne ducea, și toate lucrurile erau așa de necombinate între ele, încît cădeam din mister în mister. Seara însă vîntul începu să sufle cu furie și să ridice chiar valuri pe Dunăre. Gimia noastră aruncă ancora în portul Șistovului. Este timp să fac descripția acestii gimii. Lungă de douăzeci de pași, lată de trei pași. În mijlocul ei era un fel de groapă, formată într-o cameră lungă și îngustă, și de un metru de adîncime. Dasupra acestii gropi stau așezate lopeți, peste lopeți rogojini. Acesta era singurul coperemînt.

Vîntul și ploaia ne siliră să intrăm într-această groapă. Acolo ne culcarăm, unul lîngă altul, în lat, zgîrciți ca niște oameni legați, cum zice românul. fedeleș, cu capul pe o ghiulea de fier, cu corpul pe alte două. Între aceste bulete sau ghiulele era loc umed și temerea de umezeală ne silea să stăm pe acele bulete. Ploaia din ce în ce creștea. Dupe cîteva minute, eram toți muieți de apă, căci coperemîntul nu serva în nimic. Astfel trecurăm noaptea.

A doua zi timpul se făcu frumos ; dar vîntul încă încetă cu totul și prin urmare ne văzurăm nevoiți ori a sta în loc, sau a ne lăsa să ne remorce soldații. Remorcația este ceea ce turcii numesc edec, adică să ne tragă barca în susul apei dupe mal prin mijlocirea oamenilor. Astfel nu puteam face pe zi

mai mult de două sau trei leghe franceze. În tot cursul călătoriei noastre de treizeci de zile aproape ne tîrîră prin acest mijloc.

La Sîstov cel puțin puturăm să cumpărăm cele necesarii pentru mîncare, adică pîne, brînză și struguri. Mîncarea noastră, cum vedeți, era destul de simplă ; cîteodată se sfîrșea înainte de a putea ajunge la un sat, unde am fi putut găsi alte mîrînde.

Cu toate acestea, zilele treceau, răcoarea toamnei se făcea mai simțitoare ; noi încă ne dedam cu relele noastre crescînde.

După cîteva zile eram atît de dedați cu viața aceasta, încît orele de mîncare, de somn, de preumblare pe podul gimiei le salutăm cu aceeași plăcere cu care le așteptam în libertate și în prosperitate. Buletele de fier ni se păruă mai tîrziu tot atît de moi ca niște perine de puf. Aceasta ne explică pentru ce omul în cea mai desăvîrșită mizerie ține la viața sa tot atît precum omul cel mai bogat ține la traiul său în fericire.

În cursul călătoriei noastre avurăm cîteva întîmplări curioase, pe care însă îmi place a le trece sub tăcere. Voi spune însă despre cele ce ni se întîmplă cu țăranii români, fugiți în partea Bulgariei. Acești nefericiți, văzîndu-ne prinși și duși de turci, își închipuiau că eram din acei oameni răi și asupritori ai săracilor, de urgia cărora se vede că ci dezertaseră, căci ori de cîte ori gimia se oprea la cîte un sat, oamenii ne ieșeau înainte și ne blestemau în termeni ce ne făceau să înțelegem că ei credeau că sîntem niște tirani ai țărănilor. Această a lor credință, dupe cum se vede, era rezultatul propagandei ce făceau printre dînșii conducătorii noștri, ca printr-aceasta să se

asigure ei mai mult. Noi îi auzeam și îi plîngeam. Și ce puteam aștepta mai bine de la niște oameni înșelați și fără cunoștințe, cînd văzuserăm alți oameni cu altă creștere făcînd ca dinșii. Cel puțin, cei dintâi erau de bună-credință.

La Vidin, furăm priimiți de soldații de garnizoană ce ne prezentară armele, apoi ne luară între baionete și ne duseră la un corp de gardă. Aici pașa ne trimise îndată secretarul și doctorul său, și un prînz care se compunea cel puțin de șaizeci de feluri de bucate și care se repeta de două ori pe zi, în timp de trei zile cît șezurăm într-acest oraș.

Pașa ne iertă să scrim pe la ai noștri în țară, cu condiție să citească scrisorile. Noi făcurăm mai mult: găsirăm mijlocul a redija o protestatie și a o trimite la Constantinopol, în favorul țarei.

Aici unul din fiii cei vitregi ai țarei noastre, trecînd Dunărea, pentru o trădare neapărat, veni să ne viziteze în închisoare; dar în loc să ne aducă vorbe consolatoare, avu micșorimea de suflet să ne mustre în față pentru opiniile noastre politice. Este trist lucru a vedea d-aceste ființe, în sufletul cărora nici o cugetare nobilă nu mai viază, urmîndu-ne pînă într-o închisoare!

Unul din noi îi răspunse cum se răspunde la acele suflete lașe, ce înfruntă omul în nefericire. Pașa, auzind de urmarea acestui om, îi dete ordin să treacă îndată Dunărea în țară.

Eu îmi răzbun trecînd sub tăcere numele acestui om.

De la Vidin pornirăm în sus.

Zilele treceau mai plăcute pentru noi. Poetul Aristia, ce serva tot într-un timp de dragoman, ne dezmiarda prin niște declamații frumoase.

Intr-o zi luă în mînă tragedia lui Saul¹ și se puse a declama cu tot talentul și focul sacru din inima sa. Un soldat turc, plin de mirare, se apropie de dînsul și, lovindu-l tare peste umeri, într-un moment de exaltație, îi strigă în turcește : „Ai nebunit tu, dragomane !“ Spaima fuse atîta de mare, încît cartea căzu în Dunăre. Această întîmplare precurmă plăcerea poetului de a mai de-clama.

După cîteva alte zile, ajunserăm la Fetișlan. Aici, ca în toate părțile, furăm priumiți cu cîteva aruncături de tunuri, cu cîțiva soldați ce ne prezentară armele și ne duseră la conac sub gardă. Mulțime de oameni și de femei, sîrbi și turci, veniseră pe malul Dunărei să ne vază. Acum eram în Serbia ; aici aflarăm mari simpatii printre locuitori. Mulțimea de neguțatori ne vizitară, cu vorbe pline de amicie. Niște neguțatori creștini, amici ai guvernorului, ne spuseră că dispozițiile luate pentru noi nu erau să ne ducă la Semlin, ci la o fortereță în Bosnia. Aflarăm totodată că, la asemenea întîmplare, o seamă de sîrbi sînt hotărîți să ne scape cu orice preț. Dar las toate celealte locuri, ca să vorbesc despre un subiect ce pentru tot omul trebuie să aibă un mare interes : voi să vorbesc despre devotamentul unei femei. D-na Rosetti, în tot timpul călătoriei noastre, ne urmase pe mal, fără să ne scape o singură zi din ochi și fără să știm nimic, nici noi, nici soțul său, ce era printre noi. Cu pruncul la sîn, cu lacrimile în ochi, acest geniu al binelui ne urma cu gîndul și cu ochii, avînd a lupta cu osteneala ce fărăima plăpîndeale sale puteri, cu grijile ce împovărau sufletul ei delicat.

¹ Tragedia *Saul* de V. Alfieri, tradusă în 1836 de însuși C. Aristia (n.e.).

Intr-o dimineață se anunță la poarta închisorei noastre, cu pruncul în brațe, și ceru să vază pe soțul său. Voia i se dete. Și într-un minut femeia era cu ochii înecați de lacrimi la picioarele bărbatului său, prezentându-i cel mai frumos buchet, pruncul său.

Această intrevedere se făcu sub ochii turcilor. Aveam să expeduim o protestație la Constantinopol, tata luă pruncul în brațe și-i confie cartea, apoi îl dete mumei înapoi. Astfel puturăm încă o dată să exprimăm suspinele popoului, încredințându-le în sînul unei fete.

Asfel sînt suvenirele ce îmi rechemau această forteretă, dar, fiindcă am venit aici voi urma înainte a istorisi călătoria.

De la Fetișlan ne imbarcarăm și pornirăm în sus. Trecurăm locul cataractelor pe jos, căci bărcile nu putură să meargă mai departe. În dreptul insolei Ada-Kaleh, o barcă ne luă și ne duse la insola aceasta. Aici ne duseră la saraiul guvernorului militar. Acest sarai era o casă veche, jumătate dărămată; o bucătărie părăsită ne fuse camera noastră a tuturilor.

Guvernorul ne zise că cele două gimii ale statului nu pot să treacă mai înainte, că pînă la Semlin trebuie să luăm o gimie în contul nostru și că prețul chiriei unei asemenea gimii este de cincisprezece mii lei.

D-na Rosetti, ce ne urmase încă pe mal, trecuse la Orșova și rugase pe agentul vapoarelor să ne împrumute o barcă bună, pentru trecerea noastră la Semlin. Agentul consimți și veni la guvernorul insolei să-i propuie, pentru noi, barca companiei, cu oamenii agenției și cu soldații săi turci de gardă. Guvernorul priimi această propoziție. D-na Rosetti veni aici cu mulțime de veș-

minte de iarnă pentru noi, cojoace, căciuli de oale, cizme lungi și alte necesarii. Acest costum ne era trebuincios. Îndată ne schimbaram toți în mocani.

Guvernorul ne dăte douăzeci de soldați cu trei ofițeri turci să ne însoțească.

Ne îmbărcaram în vasul companiei vapoarelor. Dorința bărcășilor noștri și a agentului era să ne remorcheze dupe malul stîng al Banatului. Aceasta se făcu, fără observație din partea ofițerilor otomani. Căutarăm să coborîm la Orșova și să vizăm pasporturile, dar comandantul austriac se opuse foarte. Furăm nevoiți a urma călătoria înainte. La un sat românesc, trei leghe departe de Orșova, ieșirăm pe mal, urmați de gardienii noștri. Abia puserăm picioarele pe uscat, și mulțime de săteni români veniră spre întîmpinarea noastră. Ei ne întrebă de unde veneam și unde ne duceam; răspunserăm la toate întrebările lor. Poziția noastră îi interesă mult. Aici hotărîrăm să nu ne mai punem în barcă, ci să lăsăm pe turci și să plecăm înainte prin staturile Austriei, dupe copriinderea pasporturilor noastre.

Într-acest timp, văzurăm venind spre noi, pe uscat și călare, un ofițer turec, în fuga mare a calului. Acesta, ajungînd, ne spuse că este trimis de guvernorul de la Ada-Kaleh ca să ne înturne pe toți la insolă, adăogînd că a venit ordin să ne libereze. Noi, însă, fiindcă eram liberați, sau ne credeam astfel, nu darăm nici un fel de ascultare trimisului. El se înturnă pe urmele sale; noi plecărăm înainte pe uscat, cu turcii. Barca venea pe urmă cu lucrurile noastre. Dupe șase oare de umblet, ajunserăm într-un sat românesc și sîrbesc ce se afla revoltat contra ungurilor. Întrarea noastră în sat făcu mare senzație. Noi trase-

răm drept la o locandă. În câteva minute, piața pe care era locanda era plină de oameni : turcii îi făcuseră să creadă că noi eram amici ai ungurilor. Aceasta ne strică mult, căci mulțimea, afară, striga împotriva noastră și ne amenința că, neplecînd îndată cu turcii, va sparge ferestrele locandei.

Arhimandritul Snagoveanu ieși printre mulțime. Calitatea sa de preot ortodox produse mare senzație ; le vorbi arătîndu-le adevărata noastră poziție. Într-un minut, această mulțime turbată își schimbă credința, și amenințările ei se schimbă în manifestații de bucurie. Atunci veni și preotul sîrb împreună cu căpitanul satului. Acest din urmă ne viză pasporturile pentru Viena. Pe de altă parte se însărcină să aducă trăsuri de plecare.

Acestea se făcură și, pe la miezul nopții, plecarăm în șapte trăsuri.

Turcii dormeau în cea mai mare nepăsare.

Odată liberi, unii din noi luară calea Parisului, alții se duseră în Transilvania.

Asfel fuse această călătorie pe gimiiile turcești.

Acum să ne întoarcem la subiectul dintăi.

Înturnîndu-ne spre seară de la Fetișlan la Cladova, văzurăm în departe un fum. Era vasul cu vapor ce venea să ne ia. Bucuria ce simțirăm la această vedere nu se poate descri : este una din acele bucurii ce gustă numai oamenii în nefericire și care sînt necunoscute aceloră pentru care viața cură monotonă, deși în fericire.

Ne înturnarăm la barcă și darăm știrea despre sosirea vaporului. Dama engleză, de multă mulțumire, s-ar fi aruncat pe sîmul meu să mă

sărute, dacă nu și ar fi adus aminte că nu-i eram prezentat de nimeni.

În scurt vasul cu vapor se apropia.

Să ne luăm ziua bună de la pământul Serbiei, spuind cititorilor noștri ce este această țară vecină.

Serbia este vechea Mesie superioară. Numele ce poartă astăzi i s-a dat de sîrbi sau serabi, popor de viță slavă, după unii scriitori. Turcii o numesc Vilaete. Sîrbii se așezară într-această provincie către mijlocul secolului al VII-lea, pe urmele avarilor. Serbia fuse, în timp de trei secoli, un stat guvernat de regi ai săi; în anul 923 căzu în puterea bulgarilor, care o stăpîniră pînă în anul 949, cînd concheranții și concuișii intrară, fără voia lor, în împărăția greacă. Un secol aproape, mai tîrziu, recăpătă neatîrnarea ei și din nou se guverna de regi d-ai săi sau *crali*. Dar în anul 1105, se întruni din nou cu împărăția greacă.

În anul 1151, la căderea împărăției, Ciodomil liberă țara lui (Serbia) și întemeie un rigat care, pe la al XV-lea secol, sup Ștefan Dușan, conchise o parte din Tracia și Machedonia și cîteva alte orașe și sate din Tesalia și Albania. În anul 1459, turcii puseră mîna pe dînsa, afară de Beligrad, care căzu în puterea lor pe la 1521.

Austriacii încă domniră în Serbia către începutul secolului al XVIII-lea.

Tractatul de la Pasarovici asigură partea despre n.o. împăratului Charles al VI-lea. Dar la luarea Beligradului, în anul 1736, Serbia se întoarse în stăpînirea turcilor.

De la acea epocă, sîrbii încercară mai mult decît o dată a se libera; Cerni-George (Cara-George), dupe ce se luptă împotriva turcilor de

la 1804 pînă la 1812, se recunosc de Poarta Otomană principe domnitor al Serbiei.

În anul 1816, o revoluție, în capul căreia se puse Mihail Obrenovici, făcu țara neatîrnată, oarecum. Această neatîrnare se asigură prin tratatul de la Adrianopol în anul 1829.

Serbia dă tribut guvernămîntului otoman. Turcii au o garnizoană în Beligrad sub ordinele unui pașă militar; afară de această garnizoană mai au patru altele în patru forterețe.

Sîrbii vorbesc o idiomă slavă. Populația țării trece peste un milion suflete, înțelegîndu-se și cele șaizeci de mii de familii români refugiți.

Vasul cu vapor ajunsese și se opri la schela Cladovei.

Noi ne imbarcarăm și ne aflarăm, pe vapor, cu toții într-același loc.

Aici aflarăm o mică companie: bărbați și oameni ce veneau de la Constantinopol și treceau la Viena și Paris. Acești pasageri erau la masă, în capul mesei se afla căpitanul Afranasovici, un june dalmat, cu maniere amabile și cu sentimente delicate. Îl cunoscusem la 1848, îl văzui astă dată cu plăcere, fără să-mi treacă prin minte că doi ani mai tîrziu acest june era să se numere printre cei mai buni ai mei amici. Cum mă văzu, mă recunosc și îmi dăde loc la masă lîngă dînsul. Cei alți pasageri făcură ca mine.

A doua zi pasagerii pentru Viena plecară cu o barcă la Orșova, iar vaporul nostru se întoarse cu noi în josul Dunărei.

Exilat de mulți ani din patria mea, cu cîtă tristețe și cu cîtă plăcere mă uitam la malurile țării natale! Cu tristețe, căci îmi era oprit a pune piciorul pe acest tărîm, totdeauna prada enemicilor și a fiilor lui cei vitrigi: cu plăcere, căci oricare

ar fi cauzele ce mă depărta din aceste locuri, ori-cît de triste și monotone ar fi fost zilele într-această țară, și cît de frumoasă ar fi trecut viața în streinătate, nu uită cineva lesne locul unde ochii noștri au văzut soarele pentru prima oară. Ne apropiasem de malul Valahiei despre Turnu, era pe la ora cînd lăcuiitorii merg să respire aerul Dunărei. Mulțime de oameni, de dame, se pre-umblau în sus și în jos ; ochii mi se umplură de lacrimi, fără voia mea. Căpitanul Afranasovici, ce mă observase și ghicise gîndurile mele, se apropie de mine și îmi zise :

— Înțeleg ce trebuie să simți la această vedere. Cu toate acestea, dacă ai fi acolo, în poziția de astăzi a țării, ai dori poate timpul cînd te aflai în streinătate. Oamenii ce sînt acolo nu au nici un cuvînt ca să fie fericiți !

Dar să trecem la alt subiect. Cunoaștem țara noastră cum este astăzi ; voi da o repede idee însă despre trecutul ei cel mai depărtat.

Dacia, spre nordul Dunărei, era locuită de popoli getici, vorbind aceeași limbă și avînd aceleași datine. D. d'Anville face osebite între daci și geți, care către acestea, dupe dînsul, vorbeau aceeași limbă. El zice că geții veniseră din țara getă, din Tartaria, și dacii de la Dahae, despre estul Mării Caspiene. Dupe alți scriitori, geții locuiau aproape de gurile Dunărei, mai jos decît dacii, și amîndoi acești popoli erau de origină din provincia Iasebas, din Persia, dupe lîngă Osus.

Herodot află acești populi, ce le dă o singură numire de geți, pe malul drept al Dunărei, în timpul expediției lui Dariu... „Pînă a nu ajunge la Ister, zice el, geții ce se cred nemuritori fură cel dintăi popul ce Dariu subjugă... Geții, printr-o

nebună îndîrjire, se pusese să se apere..." Este însă de însemnat că Herodot nu pronunță de loc numele de daci sau Dacie; aceasta dovedește că, pe timpul lui, acest nume nu era cunoscut încă și că se dete mai tîrziu. Ni se pare neîntemeiată părerea lui d'Anville și altor autori, ce fac doi popoli dintr-un singur popol. În Tucidit se zice ceva despre daci, pe care îi arată așezați în munții Rodopei. Dar înaintea epocii lui Cezar, nimeni n-a putut zice nimic desigur despre daci.

Pentru cele ce zice Herodot că Darius găsi pe geți înainte de a trece Dunărea la noi, Volfe zice că numirea de geți era pentru toate popoarele în lăturile Dunărei. Deșerturile ce în Basarabia și în Nogai se numeau deșerturi scitice, în Strabon se numesc getice. Tot acest autor zice că dacii și geții au trebuit să aibă aceeași origină din Tracia. Plin zice că grecii îi numea geți și că romanii îi numeau daci. În carta peutingeriană, numele de dac este înlocuit de numele de get. Volfe pretinde că numele de dac se recunoștea în numele de agatirs; poate că se lăsă pe opinia lui Strabon, care spune că partea Dunărei lăcuită de daci se chema Danubiu, și cea lăcuită de geți se numea Ister? „Danubio per Dacos, Istrum per Getos ferri docuit”¹ (Strabon).

Afară de acești popoli erau încă în Dacia dinuntru, după Ptolomeu, anarții, biefii, albocensii, burindesii, teuriscii, caucensii, cistobocii, cotensii, sensii. Carta lui Peutinger renumește pe daci, pe geți, pe pinți, pe poritani, pe venezi, pe bastrani.

Dacia veche, ce era guvernată de regii săi, înaintea ocupației romanilor, se întindea de la brațul

¹ „Se spune că dacii de la Dunăre sînt socotiți geți cînd ajung la Istru” (lat.) (n.e.).

Dunărei, de la Carpi (Vișegrad), mai sus de Buda, pe malul cel stîng, pînă la Pontul Euxin (Marea Neagră); de la acest din urmă loc pînă la riul Boristenul sau Dunapru; spre nord pînă la Carpați, dupe zisele lui Strabon. Sub romani, hotarele ei se schimbară mult.

Dupe ce Traian învinse pe daci, una din părțile Daciei care se afla între Dunăre și Teisa, lăcuită de iasugi metanești, se dade acestui popor, drept recompensă că nu luase armele împotriva romanilor. Dar mai tîrziu se încorporează cu Dacia. Partea orientală, între Prut pînă la Boristen, număra cu Dacia, dar ținea de guvernămîntul Moesiei Inferioare (Bulgaria). Tărîmul între aceste două părți mărginașe era Dacia proprie. Dar aceste date ale lui Ptolomei nu se lovesc cu cele ce zice d'Anville, că hotarul Daciei spre vest era la Val-lum Romanum și că spre orient se afla riul Tira, pînă la locul unde se aruncă în mare.

Dacia se împărțea în Dacia centrală, orientală, occidentală, boreală, australă, după natura lucrurilor și alți scriitori, dintre care unul este și Ptolomeu.

Numele de Dacie Ripiană, Mediterană și Alpestră, date Daciei lui Traian, nu sînt cunoscute de cei vechi autori. Dar să vedem autorii noi de ce i-a dat aceste numiri. Ne vom servi, întru aceste, de observația ce face d. Laurianu.

„Cei ce au dat mai întîi, zice învățatul profesor, numele de Dacie Ripiană (Ripensis) Daciei lui Traian n-au făcut alt nimic decît să strămute pe malul stîng al Dunărei această provincie ce se afla pe malul drept, căria i s-a superpus în paralel Dacia Mediterană ce se întinde de la apus spre răsărit; la aceasta din urmă s-a mai adăugat, într-același mod paralel, Dacia Alpestră, întinzîn-

du-se pe partea ei boreală. Pierre Rentan fuse născocitorul tuturilor acestor greșeli : *Epitomae rerum hungaricarum*¹, indice II. Alți istorieni veniți dupe aceasta... au voit ca Dacia Alpestră să fie Dacia Transalpină. Astfel ceea ce era pe malul Dunărei a priimit de la dînșii acest nume... Ceea ce se cheamă ripiană s-a aplicat malului Teisului, întinzîndu-se pe toată partea occidentală. De aici a născut vestita nomenclatură a secolilor trecuți și chiar a secolului nostru, care explică cele trei Dacii născocite de ei. Felmer, Thurocz, Sulzer și mulți alții au fost născocitorii acestor erori.“

Dacia proprie era împărțită, pe timpul romanilor, ca și Moesia, în Inferioară și Superioară. Această împărțire nu era încă cunoscută autorilor ; dar după găsirea tabletelor de aramă la satul Grosdipod în Valahia, se vede curat că Dacia Australă (Valahia), în diploma dată militarilor romani, se numește Dacia Inferioară. Această inscripție face să se presupuie că, dacă a fost o Dacie Inferioară, a trebuie să fie și o Dacie Superioară, dupe exemplul Moesiei. Această presupunere este astăzi un lucru sigur, căci s-a mai găsit în ruinele unei cetăți romane (Turnu din Valahia) o inscripție „Dacia Superiore...“

În secolul de mijloc, Dacia lui Traian a luat alte numiri, adică Dacia centrală, Intramontană, Mebobenienă, Μεδοβλαχία, Οροδακία, Οροβλαχία Αργοδεβαλλον, Erdeuellum, Ardellum, Erdelium, Ultra-silvana, Transilvana, Septemcastrensis, Hertapolitana.

Dacia orientală. Ultramontana, Μαβροδακία, Μαβροδανία, Μαβροβλαχία Μοδοδανία, Moldavia, Valahia Maior, Tiriana, Kara-Ulac și Bogdania,

¹ Extras asupra evenimentelor ungare (lat.) (n.e.).

turcește, despărțită prin Prut în Bassadavia : Basarabia, sau Moldavia proprie.

Dacia australă. Inframontana, *Αρμοδακία*, *Αγροδακία*, *Αγροβλαχία* Valahia proprie, Valahia Minor, Istriana ; Ak-Flak, turcește despărțită prin Olt în Iăkiana și Argibiana.

Dacia occidentală. Citramontana, *Αχροδακία*, *Αχροβλαχία*, *Αχροδενία*, *Ουγγροβλαχία*, Panno Dacia, Transtibiscana, la unguri, ce făcea parte din rigatul lor, despărțită prin Mureș în Temișana și Crișana.

Dacia boreală. Supramontana *Χλοροδακία*, *Χλοροδάνια* *Χλοροβλαχία* despărțită prin Carpați spre ceea ce este la apus Marmorosa și spre ceea ce este spre orient Arborosa, Ploninia, Bucovia.

Polonezii numesc pe Dacia Orientală, Valahia Maior, și Dacia Occidentală, Valahia Minor. Ungurii, dimpotrivă, dau numele de Maior, Daciei occidentale, și de Minor, Daciei orientale (Laurianu).

Dacia era înțeleasă de la 37—40 pînă la 50—20 lung. și de la 43—45 — 48—50 lat. Lungimea ei cea mai mare de la gura Tibiscului pînă la gura Băristenului era de DCLXXMP¹. Lărgimea sa, de la gura Oltului pînă la brațul cel mare boreal al Prutului, în paralel cu cetatea Hohin (Hotin) era de CCCCMP² (vedeți și geografia râurilor și cetăților Daciei).

Dupe luarea Daciei de romani, această provincie se coloniză de romani. Eutrop. lib. VI, cap. 6, zice : „Pentru că Dacia rămăsese deșartă de oameni din cauza războiului lui Decebal, Traian, în intenția de a popula această provincie ce avea un

¹ 670.000 *passus*. *Passus* (lat). = 1,479 m. (n.e.).

² 400.000 *passus* (n.e.).

milion de pași, a adus din toate părțile împărăției mulțime mare de oameni să cultive cîmpul și cetățile.“

Această zisă, însă, că Dacia rămăsese cu totul deșartă de oameni, mi se pare exagerată. Un popul atît de tare, ce a putut să reziste puterei romanilor, nu putu dupe război să se extermine tot. Întăi căci este dovedit prin istorie că Traian, dupe ce învinse Dacia, nu se purtă într-un chip a trece ca un exterminător de oameni ; al doilea că, să măcelărească atîta mulțime, ar fi trebuit romanilor alți mai mulți ani să-i prinză prin pădurile sălbatece și să-i omoare, și știm că dupe război aceste provincii se bucurară de zile line. Asemenea nu putem crede că toți dacii părăsiră țara lor. Un popul nomad ar face-o lesne ; dacii însă erau ținuți aici prin posesiile lor ; istoria veche ne păstrează numele mai multor cetăți dacice dinaintea venirii romanilor, între altele cunoaștem capitala Daciei, Sarmezegetuza.

Ptolomeu, în geografia sa, numără mai mult de patruzeci de cetăți în Dacia, însă pe timpul romanilor, cartă peutingeriană, mai mult de cincizeci. Ulpian zice că cinci din coloniile romane au avut dreptul italic. În vreo trei sute de înscricții ce s-au găsit pînă acum să cunosc numele a cincisprezece legioane așezate într-această provincie de împărății romani : 1. Adiutrix Minerva ; 2. Augusta Partica ; 3. Italica ; 4. Augusta Flavia ; Gallica Victrix ; 5. Macedonica ; 6. Vitrix ; 7. Claudia ; 8. Augusta ; 9. Fretensis ; 10. Claudia ; 11. Fulminarix ; 12. Gemina Ulpia ; 13. Gemina Martia ; Vitrix Moesia ; 14. Sicinia ; 15. Valens, Vitrix Ulpia.

Această provincie era a împăraților, iar nu a senatului. Romanii o numeau Dacia Augusta. Marcu Scaurian se numi propretor al Daciei de însuși Traian. Avea drumuri, templuri, teatruri și amfiteatruri, băi, apeduce etc., cum mărturisesc ruinele de astăzi.

Dacia stătu sub domnia romanilor o sută șaizeci de ani, pînă la împărăția lui Galien, cînd se făcu teatrul rezbelilor civile și invaziilor barbare.

Quintus Nonius Regilianus, născut în Dacia, împărat plin de bărbăție, a respins pe barbari, dar se ucise de ostași. Galien avu aceeași soartă. „Am ucis trei sute douăzeci de mii de goți, i-am spart două mii de vase plutitoare; riurile s-au acoperit de paveze; malurile, de săbii și de lănci; cîmpurile sînt învăluite de osăminte; nici o cale nu mai este curată... am pus mîna pe atîtea femei. încît orice soldat ar putea să aibă cîte două și trei.“ — „Deberimus trecenta viginti millia Gothorum; duo millia navium mersimus; tecta sunt flumina scutis, spathis et lanceolis; omnia littora operiuntur; campis ossibus latent tecti; nullum iter purum est; ingens corrago deserta est; tantum mulierum cepimus, ut binas et ternas mulieres victor sibi miles possit adjungere“ (*Epistola imperatoris apud Trebellium Polionem in Claudio*)¹. Astfel zicea împăratul Marc Aurel care bătutu pe goți la anul 269. Împăratul Aurelian, după multe învingeri asupra goților, desperat că nu va mai putea ține această provincie, transmută legioanele romane cu o mare parte din colonii din Dacia peste Dunăre, în Moesia, care luă de la

¹ Scrisoarea împăratului la Trebellius Polionis către Claudiu (lat.) (n.e.).

acea epocă numele de Dacia lui Aurelian și pe care unii autori au numit de atunci Dacia Ripiană și Mediterană. Alți mai mulți coloni rămaseră atunci în Dacia lui Traian, cu toate aceste măsuri. Sub goți, colonii din Dacia lui Traian alegeau, ca pe trecut, pe pretorii lor. Goții nu numai supărară pe colonii romani, dar încă îi proteguiau de ceilalți barbari. Colonii trăiră astfel chiar sub alți barbari care, către începutul secolului al IV-lea, nevoiră pe goți a trece Dunărea.¹

După ce încetară invaziile barbarilor, capul acestor coloni romani își dăde titlul de ducă și se formară mai multe staturi; numele ducilor lor pierdutu-s-a în noaptea timpului.

La venirea ungarilor, două Dacii (Banatul și Transilvania) se supuseră acestor ultimi barbari. Duca Banatului, numit Claudiu sau Glaudiu, trimise deputați la unguri și ceru pace, lăsându-le castelu de buna sa voie, precum și alte daruri... Ungurii au lăsat țara la acei ce se coborau din Claudiu etc. „Acestea sînt vorbele notarului lui“ (*R. actis Sancti Ghehardi episcopi Chanadiensis*)².

Într-această istorie chiar se vorbește d-un ducă Mariu sau Mariot ce guverna țara mai în sus de Mureș, între acest rîu, despre miazăzi, între Teis, spre apus, și Sameș, spre nord, moștenind din tată în fiu încă din timpul romanilor. Acest ducă făcu un tractat cu Arpad și, căsătorind pe fie-sa cu Zolta, fiu al lui Arpad, muri fără moștenitor și

¹ Thorotz, *Ch. Hungarorum*, part. 1, cap. 17 (n.a.).

² Este vorba despre *Viata sfintului Gerard, episcop de Cenad*, importantă sursă documentară asupra epocii regelui maghiar Ștefan cel Sfînt (n.e.).

lăsă ducatul ginere-său Zolta (vorbele aceluiași autor).

În Dacia Orientală Australă (Moldovia și Valahia), colonii romani avură încă a se lupta împotriva unor rămășiți de barbari, comanii și pacinații. Aceste două provincii se aliară cu bulgarii, când acești din urmă luară Moesia. De mai multe ori colonii celor două Dacii se bătură cu frații lor din Moesia și bulgarii în contra grecilor, dar fură nevoiți să trăiască mai mult prin munți, din pricina invaziilor tătarilor.

Tocmai spre începutul secolului al XI-lea, Radu Negru, fondatorul principatului Valahiei, veni din Transilvania și supuse staturile cele mici ce găsi într-această țară. Atunci Radu Negru își așază tronul în Cîmpulung, făcu legi și instituții salutare și uni sub sceptrul său pe toți micii suverani din provincie. De la această epocă pînă spre mijlocul domniei lui Mircea I, Valahia fuse o țară independentă și suverană. Dar Mircea o puse, de bună voie, sub suzeranitatea sultanului. Principatul Moldovei se fundă de Dragoș, un alt cap român, venit din Maramureș, mai târziu.

Moldova încă fu neatîrnată pînă la moartea lui Ștefan cel Mare : fiul lui Ștefan, Bogdano puse sub suzeranitatea sultanului, cu aceleași condiții cu cari se pusese Valahia.

Periodul istoriei domnilor români, ce s-ar putea numi cel de suzeranitate, este un șir de tendințe din partea românilor spre a se libera, atît de puterea otomană, ce cercă să facă țara pașalic, cît și de pretențiile și încercările vecinilor creștini, poloni și unguri, ce vor să-i supuie. Intrigi și lupte sîngeroase întunecă paginile istoriei acestii epoce.

Un alt period începe în anul 1716 cu domnia fanarioților, epocă a corupției și a căderei. Pe urmă vine periodul regenerației, începe cu tractatul de la Adrianopol.

În cursul celor dintâi perioade, românii din Principate nu încetară niciodată de a se lupta pentru libertate. Moldavii avură, în timp de trei secoli, optzeci de campanii, din care nouăsprezece războaie civile, treisprezece împotriva ungurilor și austriacilor, cincisprezece contra polonilor, treisprezece contra românilor valahi, opt contra cazacilor și douăsprezece contra turcilor și tătarilor.

Românii din Valahia avură lupte mari o sută patru, din care patruzeci și opt contra turcilor, din care treizeci le câștigă românii, douăzeci contra ungurilor, treisprezece contra moldavilor, două războaie civile, trei contra polonilor, trei contra bulgarilor, câștigate, șapte contra tătarilor, câștigate toate, unul contra sîrbilor.

Cei mai mari duci sau capi de oștire ai românilor au fost Ștefan cel Mare, Ștefan al VI-lea, Petru Rareș, Mircea I, Vlad al V-lea, Mihai Viteazul, Matei Basarab, Radu cel Mare etc., etc. Cei mai vestiți generali au fost vornicu Grozea, frații Buzești, Calomfirescu, Purice, Farcaș, banul Manta, banul Mihalcea etc., etc. Noi reproducem aici un pasagiu al celebrului Dlugosz asupra lui Ștefan cel Mare din Moldova. Iată cum strigă autorul în entuziasmul său :

„O virum admirabilem ! heroicis ducibus quos tantoperè admiramur, nihilo inferiorem, qui sub nostra aetate tam magnificam victoriam inter principes mundi primus ex turca retulit. Meo iudicio dignissimus cui totius mundi principatus et im-

perium et precipue munus imperatoris et ducis contra Turcum communi christianorum consilio etc.“¹

Numele Moldovei vine de la un rîu ce cură printr-această provincie și datează de la secolul de mijloc. Grecii de atunci numeau pe lăcuiitorii din ambele provincii valahi.

Numele de Valahie, de valahi, este cunoscut numai de streini; lăcuiitorii se zic români și nu au nici o știre de numirea de valahi.

Sînt mai multe opinii asupra originii acestii vorbe. Eneas Silvius derivă această vorbă de la duca roman Flacus. Bonfinius o derivă de la cuvîntul grec βάλλο αχής. Leunclaviu pretinde că acest nume a fost dat de germani, ce numesc pe toate națiile celtoromane, gali, de unde face guali, wali, weltones, walischi, walahi. Voltaire însuși era de această opinie. Catanciei zice că slavii, din vorba latini sau latii, a format acest nume dupe datina lor: blaci sau vlaci; alții gîndesc că acest nume a fost dat de slavii ce numesc astfel pe toți romanii și italienii. Polonii pretind că acest nume s-a dat după un rîu dintr-acest principat, ca și acela al Moldovei, ce vine de la rîul Molda sau Moldava.

Călătoria mea cu vaporul era să se mărginească la Rusciuc. Întrebai pe pasageri care din ei vor

¹ „O, bărbat vrednic de admirat! Întru nimic mai prejos decît comandantii eroi pe care îi admirăm atît, el cel dintîi dintre principii lumii a repurtat în zilele noastre o victorie atît de măreață împotriva turcilor. După părerea mea, el este cel mai vrednic să i se încredințeze conducerea și stăpînirea lumii întregi și mai ales însărcinarea de comandant și conducător contra turcilor, prin sfatul comun al creștinilor“ (lat.) (n.e.).

să rămîie într-acest oraş. Doctorul german şi dama engleză aveau aceeaşi destinaţie cu mine. Eu însă era să stau la Rusciuc cîteva zile, ca să aştept să vie soru-mea Caterina să o văz. Doctorul îmi spuse că el însuşi are să şază mai multe zile într-acest oraş, apoi va porni la Constantinopol.

Trecurăm pe la Calafat, acest sat ce de la cel din urmă rezel şi-a făcut un nume european. Cîtorii noştri nu se vor supăra daca vom vorbi, în treacăt, de faimoasa bătălie de la Cetate? Descripţia ce fac mai jos despre această acţie este întemeiată pe raporturi oficiale ale comendantului otoman.

Necesitatea de a tăia ruşilor calea Serbiei nevoi pe turci să treacă Dunărea şi să ocupe schela Calafatului din Valahia Mică : poziţia acestui sat în planul lor era foarte priincioasă. Calafatul era în puterea turcilor şi fortificat; satele din jurul Calafatului erau ocupate de ruşi. Ruşii vedeau cu neodihnă această poziţie în puterea turcilor. Astfel se hotărăsc să-i atace în Calafat. Pînă să execute hotărîrea lor, ruşii cercară să taie comunicaţia turcilor cu satele din jurul Calafatului. Atunci ocupară satele Moţoţoiul, Iedu, Dobrul, Cîlcemarul, Băileşti şi Cetatea, fiecare cu cîte două batalioane de infanterie, cu cavaleria şi artileria necesarie.

Turcii din Calafat, neodihniţi despre mişcarea ruşilor, se hotărîră să meargă să-i atace ei, pînă ce oştirile ruse nu ar apuca să se împreune. Se trimise pentru acest atac, din partea turcilor, trei corpuri de oştiri, compuse de infanterie, cavalerie şi artilerie, sub comanda lui Ismail-paşa, capul statului maior, a lui Mustafa Tefic-paşa, generalul de divizie, şi a lui Osman-paşa, de la infanterie. Cel dintăi avea sub comanda lui cinci batalioane

de infanterie, două companii de carabinieri, unsprezece bucăți de artilerie și un regiment de cavalerie. Cel d-al doilea avea cinci batalioane de infanterie, trei companii de carabinieri, unsprezece tunuri și un regiment de cavalerie. Sub comanda lui Osman-pașa se aflau trei batalioane de infanterie, șase tunuri mici, un regiment de cavalerie și trei sute de husari. Cea dintâi coloană căta să atace satul Dobru și Iedul ; cea de a doua, satul Muzii, și cea de a treia, satul Cetatea.

La 5' ale lunei lui genar, seara, oștirile otomane ajunseră la satul Maglavitul. Știrea ce luă cei trei comandanți, în acest sat, despre mișcările rușilor, făcu să se schimbe planul lor ce proiectaseră pentru atac. Se hotărî să meargă cu toată oștirea spre satul Cetatea. A doua zi de dimineață turcii plecară, după ce lăsară în satele Maglavitul și Ovnia un batalion de infanterie, două tunuri, o companie de călări și cîțiva husari. Ziua următoare, turcii ajunseră la Cetatea.

Cetatea este așezată pe o coastă de deal ce domnește peste luncile din jur la șase oare de la Calafat, spre nord-vest al Calafatului. Iată cum descrie d. Dufour poziția satului Cetatea : „Două rovine închid dealul pe care este așezat satul Cetatea ; cea despre est, adîncă și rîpoasă, se mărginește cu un lac, în dosul căruia se întinde o luncă ce se pierde în Dunăre ; cea despre vest, nu prea adîncă, turnă spre vîrfurile dealului, în dosul satului ; satul este o adunătură de case răsfirate cu gardul ce ocolesc holdele lăcuiților. Calea Calafatului trece prin mijlocul satului, în dreptul nord-vestului, urcînd printre cele două rovine. În susul satului, pe un vîrf, spre stînga drumului, rușii rădăcaseră o redută, ca să serve de retrasă la întîmplare de nevoie...”

Ismail-paşa luă şase batalioane de infanterie, şapte companii de carabinieri, două regimente de cavalerie, două sute optzeci de husari şi douăsprezece tunuri şi purcese înainte. Ceialţi doi comandanţi cu restul de oştire formau armia de rezervă şi rămaseră mai departe de sat, cu scop d-a opri oştirile ruseşti ce ar veni într-ajutorul garnizoanei din satul Cetatea.

Ruşii aveau într-acest sat mai mare garnizoană decît în celealte. Dupe raportul lui Ahmet-paşa, această garnizoană s-ar fi urcat la patru batalioane de infanterie, o companie de carabinieri, două companii de husari şi patru companii de cazaci călări.

Turcii, ajungînd pe drumul Ovniei, atacară satul.

Dimineata era frumoasă, cerul senin ; toată lunca Dunărei zăcea sub lumină şi sub cea mai mare linişte. Turcii atacară satul din două părţi. Cea dintăi coloană are şase tunuri ; cea de a doua, patru, dar se pare mai numeroasă în oameni.

Ruşii aşezaseră şase tunuri pe calea satului şi o parte din infanteria lor în locuri favorabile. Turcii, formîndu-se în coloane de asalt şi îndreptînd tunurile, trimiseră înainte pe şasori, ce atacară repede pe ruşi. Ruşii îi priimiră cu o ploaie de gloanţe. Dar focul lor nu opreşte pe Ismail-paşa ce vine cu batalioanele sale şi cu tunuri. Un detaşament din coloana a doua ajunge pînă în umbra ruşilor. Ruşii se retrag, bătîndu-se neîncetat. Tărimul se stropeşte de sînge rus şi turc. Garnizoana rusă se îndreptează spre piaţa bisericei cu artileria ce era aşezată pe calea satului. Piaţa bisericei, unde se retrăgeau ruşii, era să devie teatru de luptă. Tăranii români, oameni, femei şi copii, cîţi puteau să scape de sub preve-

gherea sentinelelor ruse, fugeau prin dosul satului; cci ce nu puteau să scape suferiră toate asprimele rezelului, sau din partea învingătorilor, sau din partea celor învinși. Rușii adunați pe această piață nu întârziară a se retrage prin două părți, despre nord și despre vest de sat, în niște tranșee. În timpul ieșirei din sat, cavaleria otomană le dă o șarjă. Rușii se ascund în niște fortificații ce ei făcuseră mai înainte. D-acolo se apără bătătește.

Se răspîndise vorba că Ismail-pașa murise; cu toate acestea era rănit. Altul îi luase locul. Turcii, încurajați de succes, voiau să ia fortificațiile cu asalt; dar comandantul găsi că folosul ce ar avea din asemenea luare ar fi mai mic decît paguba ce ar încerca și se mulțumi să le bată cu tunuri în timp de șase oare.

Știrea acestui atac se auzise la satele vecine. Rușii de la Moțaței, Băilești și alte sate veniră în ajutorul celor de la Cetate.

La amiază, aceste oștiri se aflau aproape de locul unde le aștepta rezerva otomană. Puterea armii ruse se urca la nouă batalioane de infanterie, un regiment de ulani și un regiment de hursari Paschievici cu șaisprezece tunuri. Patru batalioane veneau în rînd și trei în coloane, dupe cele dintăi, și două ca rezervă, cavaleria și artileria de lături.

Ahmet-pașa, cu cinci batalioane, hotărî să sprijine atacul. Oștirile otomane se răsfirară pe lungul unui șanț la poalele dealului, trei batalioane în rînd și două în rezervă, patru tunuri se așezară în dreapta rîndurilor și șase în stînga. Cavaleria se hotărî a apăra artileria lor.

Rușii înaintară; tunurile lor începură focul; artileria turcă răspunse.

Rușii, suferind de lovirile tunurilor enemicului, înaintară ; infanteria lor păși, cu strigăte teribile. Ei sprijiniră focul cu mare bărbăție câteva ore, apoi capul coloanei începu să se împletească și luară de fuga.

Pierderea rușilor fu însemnată. În buletinul turc se urca pînă la o mie cinci sute morți și la două mii răniți ; a turcilor, la trei sute treizeci și opt morți și șapte sute răniți.

Noaptea, rușii ce ocupaseră fortificațiile le părăsiră și cu toții deșertară satul.

Alte lupte au mai fost la Calafat, dar de o însemnătate mai mică.

Mai în față de Calafat se află Vidinul sau Diul, altădată Bononia. Cetate tare, mai mult prin poziția sa decît prin fortificații, se află pe malul Dunărei în Moesia de Jos sau Bulgaria din zilele noastre ; aici este scaunul unui pașă. Vidinul, în timpul vechi, a căzut sub sabia românilor.

Nu vom vorbi nimic de satele după malul stîng al Dunărei ; cititorii pot afla o întinsă și interesantă descripție despre ruinele ce se află pe acest mal în *Istriana* d-lui Laurianu.

În stația de la Vidin întîlnirăm vaporul numit „Pesta“, dacă nu mă înșală memoria. Acest vas ne dă o știre foarte tristă. Micul vapor ce ținea malul stîng al Dunărei și care cobora de la Orșova la Galați întîlnise vaporul „Pesta“ și se loviseră frunte în frunte cu dînsul. Vaporul cel mic suferise atîta, cît rămăsese pe nisip ; pasagerii săi, între care era și poetul Alecsandri, se scăpaseră pe malul Țării Românești într-o barcă și poposiseră în cîmp, în timp de iarnă. Nimeni nu avusese ocazie de a regreta nici o persoană ucisă, dar dintre oamenii vaporului erau cîtiva răniți.

Trecurăm pe la Nicopoli și Șiștov, - două orașe pe malul drept ; amîndouă vechi. Nicopoli sau Nicopolis are o parte de glorie în istoria lumii, prin marea bătălie ce pierdură cavalerii creștini împotriva lui sultan Baiazid.

Mai mulți scriitori precum Turoțic (Thuroczius), f. 221 ; Bonfiniu, f. 377 ; Petro de Reva, f. 28 ; Setus Calvisius în *Opera chronologica* ; Engel în *Ant. Istoria*, vol., p. I., p. 160 ; d-na de Lussan etc. vorbesc despre acest mare rezbel.

Calvisius zice că în anul 1396 sultanul Baiazid a încongiurat Constantinopolul și că domnii Germaniei și ai Franței au judecat să-i stea în contra. „Drept aceea Burgundul a trimes pe Ion, fiul său, cu mare oaste în Ungaria, culegîndu-se toate oștile, a pornit spre Tracia (Bulgaria) și au venit pînă la Nicopolis ; iar Baiazid, auzind de venirea lor, au lăsat Constantinopolul și le-au ieșit înainte. Acolo Ion a cîrmuit fruntea oștilor peste voia lui Sigismund (craiul unguresc), carele dedese această frunte prințului Valahiei, Mircea. Turcii cei din frunte s-au făcut a fugi, pre care Burgundul cu mare rîvnă i-a gonit ; ci turcii împlîntase pari după niște tufe, care nu s-au putut vedea de ai noștri. Drept aceea sosind acolo, nici putînd pași mai încolo, și îmboțindu-se de ai noștri, care-i urma, s-au tăiat de turci. Burgundul s-au prins de turci cu mai mulți boieri.“

D-na de Lussan vorbește mai curat și într-un stil mai plăcut despre cearta generalilor creștini, care a și fost cauza pierderii bătăliei.

„Oștile franceze au trecut prin Valahia și cele ungurești prin Serbia.

Erau de față pe cîmpul de rezbel principele Valahiei Ion Mircea și principele Moldaviei. La 27 septembrie, generalii ungurești au hotărît în

consiliu să se poie în fruntea oștilor muntenii și moldovenii, ca unii ce cunoșteau seama turcilor, ca ei să înfrunte întâi cu agazii turci, să se bată ungurii și francii cu ianicerii și cu spahiii. Dar cavalerii franci au aruncat această propoziție, avînd sete de a se însemna ei cei dintâi. Aceasta a făcut să pîrză rezbélul, căci cavalerii, în cea dintâi furie, spărgînd rîndurile turcilor și acest succes înfocîndu-i și mai mult, s-au avîntat fără de grijă dupe fugari, pînă cînd au dat față în față cu oștirea ianicerilor ce-i aștepta ca niște ziduri nemișcate. Această neașteptată întîlnire îi descurajea atîta, încît abia mai putură să se apere ; cei mai mulți căzură prinși. Sigismund scăpă cu mare anevoință.“

În urma acestui rezbél, Mircea puse țara Valahiei sub suzeranitatea Porței. Sultanul Baiazid, îmbătat de gloria învingerii, priimi condițiile de închinăciune cu bucurie.

Oștirile lui Mihai încă au luat această cetate și au prădat-o.

A doua zi către seară eram în stația Rușciucului, vechiul Trimaniu, așezat în față cu Giurgiul. Aici vom lăsa Dunărea și Valahia și vom vorbi de aici înainte numai de Bulgaria. Pentru cea din urmă dată vom mai numi Giurgiul și vom aduce aminte românilor despre mărețele suvenire ale trecutului.

Orașul Giurgiu este situat, pe partea noastră, sub 43—28 ; 43—52. Se crede că acest oraș nu exista în timpii vechi. Nu se știe epoca precisă a fundației lui ; dar se dă cu seamă că ar fi fondat de români dupe domnia lui Mircea I. Cînd turcii se întinseră în Valahia, Giurgiul se schimbă în oraș turc. Românii îl disputară de mai multe ori noilor săi domnitori, sub Mihai Viteazul se luă de

români de mai multe ori. Acest domn trecu sub sabie garnizoana turcă din Giurgiu cu toți lăcuiitorii musulmani, pe la anul 1594. Mai târziu turcii iarăși luară Giurgiu, pe cînd Sinan-pașa intră cu mari oștiri în Valahia. Dar pe la 1595 fură nevoiți să-l lase iar românilor. Dupe moartea lui Mihai, turcii luară din nou Giurgiu cu alte cetăți dupe malul Dunărei; în războaiele turco-ruse, Giurgiu se ocupă cînd de turci, cînd de ruși. Orașul ce se vede astăzi a răsărit pe ruinele celui vechi, dupe tractatul de la Adrianopol, cînd turcii fură nevoiți să lase cu totul malul cel stîng al Dunărei.

Pe o mică insulă despărțită de uscat, în Dunăre, se văd ruinele unui castel ce se numea mai înainte Sîntul George și de unde orașul a luat poate numele său de Giurgiu.

Se crede că acest castel ar fi fondat de genovezi. În timpul călătoriei noastre pe Dunăre cu învățatul profesor Laurianu am găsit două ziduri, unul mai nou și mai plăpînd, altul mai vechi și mai tare, acest din urmă seamănă a fi zid roman. Doctorul Seien ne încredință că a găsit aici o cărămidă cu inscripție romană.

În timpul turcilor acest castel era un bastion ce serva totodată și de închisoare.

Orașul Giurgiu ne aduce aminte de un fapt de arme ce umplu de glorie popoli creștini ai Dunărei de jos.

Marea armie a lui Sinan-pașa, fărîmată în parte din Mihai Viteazul în valea Călugărenilor, se hotărî să treacă Dunărea în Bulgaria, îndată ce văzu că românii din ambele țări, aliați cu oștirile principelui Transilvaniei, luaseră Tîrgoviștea și cele mai multe poziții. Sinan luă dar calea Giurgiului și aliații îi urmară de aproape. Mihai, ce comanda

avangarda, plecă repede dupe turci cu un corp român datat la rezbél. Pe cale întâlnește o mare ceată de turci, ce duceau din urmă mulțime de vite și alte prăzi făcute în Valahia ; o atacă, o răspîndește și o ucide, apoi merge spre Giurgiu, unde află armia lui Sinan (vezi Sieur d'Ambry). Cetatea Giurgiu, afară de fortificațiile ei, era apărată de un fort sau castel, ce se afla în insola cea mică a Sîntului George, despărțită de acest mal printr-un canal îngust. Ca să calce într-această insulă, turcii făcuseră un pod din două părți și care comunica cu amîndouă malurile Dunărei, trecînd prin insola mare ce se află în mijlocul Dunărei. Cînd Mihai ajunse la Dunăre, deja Sinan-pașa, cu o parte din armia sa, trecuse în mica insolă Sîntului George și în cea mare din mijlocul rîului. Ceialtă parte de oștire se afla încă pe malul Valahiei. Turcii voiau să treacă pe acest pod cu vitele și alte prăzi din țară ; dar capii lor și puseseră o taxă pentru trecere și aleseseră oameni care luau taxe, așezîndu-i la capul podului pentru aceasta. Această măsură întîrzie trecerea armiei otomane ; în timpul acesta, Mihai căzu asupra oștilor turcești. Turcii, spăimîntați, se aruncară pe pod, ca să se scape în insolă ; dar din cauza dezordinei, a carelor, a vitelor, nu putură trece. Mihai îi fulgeră cu artileria sa. În timpul nopței, cei mai curagioși parveniră în insolă ; atunci Sinan lăsă insula și trecu dincolo de rîu (Camer ; Sieur d'Ambry).

A doua zi ajunse principul Transilvaniei. Acesta dete ordin unui corp de infanterie să spargă fortificațiile ce făcuseră turcii la capul podului ; podul era încărcat de soldați, de tunuri, care cu muniții și prăzi de tot felul. Turcii, ca să înlesnească trecerea, aruncară în Dunăre tunurile și bagajele ; mulți dintre ei se aruncară singuri în apă, ca să

scape, dar se înecară. Artileria română sparse podul pe la mijlocul lui și râul sorbi mulțime de oameni ; apa roși de sânge și se amestecă cu cadavre.

Într-această luptă, turcii pierdură șaptesprezece mii de oameni (Sagredo-Sacy, *Histoire de Hongrie*), artileria lor, munițiile, stindardele, bagajele și șase mii de care încărcate cu prăzi din Valahia (Sacy). Ungurii și românii ce căzuseră prinși la turci fură liberați. Moldavii se distinseră într-această luptă ; ei opriseră o parte din oștirile turcești aproape de pod și o fărîmaseră (Miron Costin).

În ziua viitoare, creștinii voră să ia și cel de-al doilea pod. Două companii de infanterie se aruncară pe pod ; turcii din celalt cap al podului voră să taie cu securile capul podului despre partea lor, ceiați soldați creștini nu cutezară să urmeze pe acești bravi români și aleșii fură nevoiți a se înturna (Sieur d'Ambry). A doua zi creștinii bombardară castelul. Buletele făcînd o scorboră în zidul castelului, infanteria ungurească întră printr-această spărtură ; dar se înturnă cu o pierdere de două sute de oameni morți și mai mulți încă răniți. Turcii se apărară aici în timp de două zile. La 27 octomvrie, trei zile după înconjurarea castelului, artileria creștină făcînd alte spărturi, generalii ordonară să se dea asaltul ; dar ungurii nu se supuseră. Piccolomini, urmat de cavalerii săi, se aruncă în castel cu sabia în mînă ; atunci mulți îl urmară. Turcii cerură să capituleze ; dar creștinii făcură un act ce întunecă toată strălucirea victoriei lor, ucigînd pe inemici pe toți, dupe ce capitulară. Într-această expediție, turcii pierduseră șaptezeci de tunuri și numai de la plecarea lui

Sinan din Trigoviște ei pierduseră douăzeci și cinci mii de oameni.

Sinan-pașa, dupe malul drept al Dunărei, privea cu durere destrucția armatei sale. Adună rămășițele oștirii și plecă spre Constantinopoli (Giorgio Tomasi).

CARTEA A II-A

Ruștiucul. Ce ni se întâmplă la han. Colonelul Gabrieli. — Scurtă istorie a Bulgariei. Plecarea din Ruștiuc cu doctorul Franț. O cafenea turcă. — Familie bulgară. — Trecurăm noaptea în pădure, răătăciți ; lupii ne atacă. — Doctorul Franț în peștera tilharilor. — Bătaia noastră cu tilharii într-o pădure aproape de Șumla. Istoria unui doctor și a unei femei turce. — Plecarea de la Șumla. — Răsturnarea trăsurei, găsirea unei femei turcă degerată. Cauza scăderii populației turce. — Avortarea nevoită. — Ce se întâmplă doctorului Franț cu o principesă pe un vapor. — Devna. — Varna. — Bătălia de la Varna sub Vladislav, unde a fost și românii. Hanul turcesc. Șoarecii.

Acum să ne înturnăm în Ruștiuc.

Aici este scaunul unui pașă, acela al Silistrei. Populația orașului se urcă la treizeci mii suflete. Majoritatea lăcuitorilor se compune de bulgari. Românii, evreii, turcii, armenii sînt în număr mai mic. Poziția cetății este frumoasă și aerul sănătos ; dar fizionomia ei foarte mizerabilă. Casele neregulate și jumătate îngenucheate la pămînt. Căile strimte, necurate și deșarte de oameni.

Nicăiri, în provinciile Turciei, nu am întâlnit încă atîta mizerie ca în oraşele turceşti după malul drept al Dunărei.

Nu ştim la ce să atribuim cauza acestei mizerii, mai înainte, la căderea comerţului într-acest loc, sau la leneşa viaţă a lăcuiitorilor turci ? Cea din urmă poate a născut pe cea dintâi, căci mijloacele de comunicaţie cu Austria şi Constantinopol nu lipsesc acestor oraşe ; pe de altă parte bulgarii, buni muncitori, trăiesc mai bine şi par mai înăvuţi decît musulmanii.

Întrebînd într-o zi pe un turc de ce mărginele împărăţiei se află în stare mai proastă decît centrul, mai sub toate raporturile, acesta îmi răspunse printr-o figură orientală şi foarte ingenioasă, deşi pentru mine nu fusc destul de mulţumitoare. „Această lumină, îmi răspunse el, arătîndu-mi lumînarea pe masă, luminează bine în jurul ei ; dar cît te depărtezi de dînsa, razele-i slăbesc, pînă ce se pierd de tot. Astfel şi aceste oraşe de margine nu pot să primească decît o slabă îngrijire de la cel ce cîrmuieşte împărăţia. Trebuie să ne mulţumim pe aceasta, căci nu poate să fie altfel.“

Din Paris în Ruşiuc ! Cîtă diferenţă şi cîtă schimbare în rău !

Pasagerii noştri urmară calea lor cu vaporul. Eu, doctorul german şi dama engleză rămăserăm în Ruşiuc. Ne duseră pe cîte trei la o locandă. Această locandă nu era alt decît un han ; mulţime de camere nemobilate şi fără sobe. Căta să ne mobilăm cu rogojini în socoteala noastră şi să ne încălzim cu mangale. Fiecare din noi luarăm cîte o cameră.

Dama engleză ceru un mangel în camera ei ; acest mangel, nefiind încă bine făcut, puţin lipsi

să axfisieze pe biata bătrână și să-și lase oasele pe malul Dunărci. Eu însumi căpătai, tot de la acest mijloc d-a se încălzi, o durere de cap de mai multe zile. Această indispoziție făcea lăcașul Rușciucului și al hanului mult mai trist decât ar fi fost în realitate. Căzusem într-un fel de melancolie ce mă veștejea cu repeziciune.

Într-acest han mă pusei să scriu soră-meii CATERINA, chemînd-o să vie acolo să o văz, căci de la anul 1848 nu-i auzisem vocea decât prin scrisori stropite de lacrimi. Priimii răspuns că are să vie. Acest răspuns începu a-mi înfățișa orașul mai puțin trist. Dar zilele treceau și nimica încă nu se vedea.

Neaua căzuse și cu dînsa gerul cel mai mare. Engleza ce venise ca să călătorească pe uscat, ca astfel să se bucure de frumusețea poziției acestii țări, se văzu nevoită să treacă iarna în Rușciuc, Dunărea fiind închisă, și calea pe uscat puțin sigură despre tîlhari. Doctorul, ce avea cu sine orologii, emamele și alte obiecte de vânzare, umbla toată ziua dupe trebile sale, pe care nici nu le începuse.

Eram în postul Crăciunului. Puține lucruri de hrană găseam într-acest oraș, nici o ospătărie. Eram siliți să ne hrănim cu halva cu pîne, curmale și stafide. Engleza, dupe cîteva zile de viață mizerabilă, căzu bolnavă de un gastrit. Un consol strein se îndură și o luă la dînsul acasă.

Într-o zi, pe cînd ne socoteam eu și doctorul să găsim un bucătar, întră în cameră la noi un strein, un om ca de patruzeci-cincizeci de ani, scurt, gros, vorbind tare, mișcîndu-și corpul, ca le Viena, cu mulțime de cochetații.

— D-ta ești Bolintineanu ? mă întrebă el românește.

— Eu, domnule. Ce-mi procură onoarea ?...

— Eu sînt Gabrieli... Român... Colonel din revoluția maghiară... astăzi emigrat... am auzit că ești aici... Oh ! dar cît de rău vă aflați într-acest han !... Veniți dincolo, la noi, la hanul lui Mavridi ; acolo sînt sobe în camere și paturile așternute... o să fim cu toții...

— Ce, domnule, este dar o locandă aici... mergem îndată... și-ți mulțumim că ai avut bunătatea să ne vizitezi... prin d-ta am aflat această bună știre...

— Eu mă duc înainte să vă prepar camerele... vă aștept... veniți...

Vorbind astfel, colonelul Gabrieli ieși, făcînd mulțime de complimente...

Noi luarăm această știre cu o vie plăcere. Dupe o oară, încărcarăm și merserăm la birtul lui Mavridi, unde găsirăm toate cum ne spusese d. Gabrieli.

Este timp a zice două vorbe de Bulgaria în care ne aflăm anume și despre care avem a vorbi mereu de aici înainte, în cursul acestei scrieri.

Țara aceasta făcea parte altădată din Tracia, despărțită în Tracia proprie, Moesia și Dacia. Moesia se întinde de la muntele Hemus pînă la Ister (Dunărea), se mai numea și Misia, după numele misienilor din Asia. Cele mai fruntașe popoare din această provincie erau tribalii, crobișianii, trerii, tilatienii, scordicii, dardanianii și poeonienii, ce se aflau toate așezate spre sudul Danubiului. Moesia se împărțea, sub romani, în Inferioară și Superioară, adică de jos și de sus. Moesia Superioară era Serbia din zilele noastre,

cea Inferioară, Bulgaria despre care avem să vorbim.

Perşii, macedonienii, romanii, bizantinii şi mai în urmă barbarii au domnit peste această ţară; mai târziu bulgarii, apoi turcii.

De la satul Roduevaţ, pe Dunăre, începe Bulgaria. Bulgaria se desparte de Rumelia (Rum Eli) prin râul Camtici şi prin Balcani care fac, cu munţii Sardici, hotarele ei despre sud; la vest se mărgineşte cu Serbia; spre nord cu Valahia noastră, de care o desparte Dunărea, şi spre est cu Marea Neagră. Întinderea ei este de o mie şapte sute patruzeci mii pătrate geografice. Spre sud sînt mulţi munţi care se pitulesc. Această parte este foarte roditoare; are lunci coperite de păşuni, are grîne frumoase şi vinuri. Bulgaria este udată de mai multe riuri. Religia domnitoare este aceea a bisericii grece orientale, ca şi a noastră. Ea se desparte, politiceşte, în patru sandjacuri: al Sardiceii sau al Sofiei, al Vidinului, al Silistrei şi al Nicopolului.

Voi vorbi de popoul bulgar care lăcuieşte astăzi ţara. Trebuie să se facă deosebire între cele două ramuri ale popoului bulgar, bulgarii de la Volga şi bulgarii de la Dunăre. Lucrările erudite ale lui G.F. Müller (*Magide Busching*, t. XIV) şi ale lui Franch (vezi ediţia sa, d. 16 n. Tossian şi noile băgări de seamă date de aceasta în memorandumele Academiei de Ştiinţe de St. Petersburg, 6 serie, secţia ştiinţelor politice ale istoriei şi filozofiei, t. I, p. 527—577).

Mai multe horde din popoul bulgar de la Volga, amestecate cu slavi, veniră către anul de la Hrist 501 pe malul Dunărei. Încă în anul 488 făcuseră o excursie în Moesia, sub regele lor Busas; însă atunci îi bătu şi îi împinse Teodoric, rege al ostro-

goților. (vezi Thunmann, *Untersuchungen*, și Engel, în marea istorie universală).

Pe la anul 501 și 502 dar, bulgarii înecară Tracia și o prădară. Iată ce zice autorul istoriei *Miscellor*, lib. 15. Bulgarii au prădat Iliria și Tracia în anul 501. Acest fapt este însemnat încă în sintul Teofan în *Cr. ad. ann. 11*, Anastasii. În Anastasiu Bibliotecarius în *Hist. eccl.*, p. 5, Cedrenus, t.I, p. 350, Zonaras, t.2, p.55, Marcellus Comes în *Cr. indication. 10*, Proro et Ariano Cos. zic că acești bulgari înecară din nou Tracia la anul 502, și romanii nu putură să-i oprească. Către acestea, împăratul Anastasiu îi încarcă de daruri, numai ca să treacă Dunărea înapoi. Bulgarii trecură atunci în Panonia (Ungaria), pe care o prădară și goniră pe goți.

În anul 504, Teodoric, rege al ostrogoților, trimise la Sirmium, dupe bulgari, pe locotenentul său Peta-Comites, cu oștiri ce bătură pe bulgari și uciseră pe capul lor (vezi Marianus Scotus, în *Cr. Casiodorus pariter*, în *Cr. Setus Calvisius*, în *Op. chr. ex. sigonio*).

Pe la anul 530, bulgarii iară înecară Tracia și se goniră de Mundon (vezi Marcelin, *Chr. india. 8* Compadio et Oreste coss.); în anul 538 bulgarii cotropiră Dacia, trecură în Tracia pe care iar o prădară. Romanii, sub comanda lui Iustin și Vandarius, reîmpinseră pe bulgari. Iustin căzu în bătălie. Cei doi regi ai bulgarilor, Volguer și Deungo, muriră în război; dar armia romană, înturnându-se, află alte noi horde bulgare, care lovi și le puse pe fugă (vezi Teorancus, în *Chr. ad ann 12 Iustiniani*).

Pe la anul 569, bulgarii, înecînd iar Tracia, se reîmping peste Dunăre de Tiberiu (vezi Setus Calvisius, în *Op. ch. et Gerund*); douăzeci și opt de

ani mai târziu o hordă bulgară bătut oarecum pe romani (*Aut. Historiae Miscellae*).

Către mijlocul secolului al VII-lea, alte horde bulgare veniră spre Dunăre și, unite cu bulgarii ce lăcuiau de cîțva timp Dacia (principatele noastre) și alți barbari, trecură Dunărea și merseră să se așeze în Tracia. Iată ce zice autorul *Miscellelor* întru aceasta : „În timpul lui Constante al II-lea, ¹ Corvat sau Cruvat, rege al bulgarilor, fiind aproape de ora morții, chemă pe cinci fii ai săi și le zise să nu se despartă unii de alții și să nu serve nici o nație streină ; dar puțin timp după moartea acestui rege, cei cinci frați se despărțiră, fratele cel mai mare, numit Butaia, urmînd ordinea părintelui său a rămas în țara lui ; cel d-al doilea frate, numit Cantarag, a trecut riul Tanaide și s-a coborît într-o parte ce se afla în față cu aceea a fratelui său cel mare. Al patrulea și al cincilea frate, trecînd Dunărea, unul din ei se așază în Panonia proprie, supuindu-se cu toți ai săi șaganului avarilor (anul 666) și celalt, adică al cincilea frate, mergînd în Pentapoc (Benevent, aproape de Ravenna), se așază printre creștini. Cel d-al treilea din acești frați ce se chema Hasparuh, trecînd Dnieprul și Dniesterul, s-a dus într-un loc care se cheamă Honglon și s-a așezat între Dunăre și cele două riuri ce am numit mai sus... Îndată ce aceste horde se așezară în cinci locuri și printr-această se slăbiră, veni un popor de cazaci din fundul Verzilei și înecă toată țara pînă la Marea Neagră. Butaia, fratele cel mare, se supuse cu ai săi acestui popor cazac...”

Sîntul Teofan și sîntul Nicefor sînt tot de această opinie.

¹ În realitate, Constantin al III-lea (612-641) (n.e.).

Autorul *Hist. Miscellae* adaugă : „Dar împăratul Constantin, auzind că o viță de trei ori necurată, a și întins corturile spre Honglon și că, apropiindu-se de Dunăre, pradă Moesia de jos și noua Dacie, s-a întristat foarte și a dat ordin oștirilor sale să meargă să-i bată pe mare și pe uscat... La vederea unei armii așa de mari, bulgarii, înspăimântându-se s-au adăpostit în Honglon, unde se îngrădiră. Acolo rămăsese trei zile și nici romanii nu cutezară să-i atace, nici bulgarii nu se apărară... Împăratul fiind bolnav și silit să meargă la băi,... se întoarse și lăsă oștiri, orânduindu-le să prevecheze asupra bulgarilor și de a-i război, dacă vor încerca să iasă d-acolo ; iar la din împotrivă, să-i închiză cu ziduri. Dar, îndată ce plecă împăratul, cavaleria romană se retrase, fără cuvânt. Atunci bulgarii ieșiră din fortificațiile lor, goniră pe romani, uciseră mulțime din ei și îi goniră spre Dunăre, pe care apoi o trecură și purceseră pînă la Varna. Acolo bulgarii, aflind înlăturările proprii de apărare din cauza Dunărei ce aveau în spate, și Marca Neagră și muntele Hemus ce aveau înaintea lor și în lături, rămaseră acolo... Așezară pe sirbi la strimtoarea muntelui Hemus ; pe beregebori spre orient ; și spre miazăzi pînă către Avaria (Panonia și Iasigia) așezară pe cele șapte alte vițe ce se aflau sub dominația lor. Cînd deveniră mai numeroși, începură să prade cetățile și orașele romanilor. Împăratul căută să facă pace cu ei și suferi rușinea (pentru păcatele romanilor) să le dea un tribut pe tot anul.“

În anul 680, bulgarii dobîndiră adaos la tribut.

De la acea epocă, dupe cîteva lupte fericite contra romanilor, bulgarii fundară un rigat neatîrnat. Pe la anul 865, bulgarii, sub regele lor Bogoris,

luară religia creștină. Acest rigat se află adeseaori în lupte cu împărăția bizantină și la urmă se făcu provincie a ei. Cel din urmă șef al acestui regat, Samuel, avu mai multe învingeri asupra bizantinilor. Aliați cu valahii, înecaseră Macedonia, trecuseră valea Tempei și râul Penea și era să intre în Pelopones, când Nicefor Uranus, general al împăratului Vasiliu, îl ajunse lângă râul Sperhiu și sparse oștile lui. Samuel rădică alte oștiri și dete alte mai multe bătălii ; dar, în bătălia de la 1014, armia lui se fărîmă cu totul și regele bulgar luă fuga. Dupe moartea acestui rege, următorul său bătut o dată pe greci ; dar, ucis de un văr al său, acest din urmă se puse în locu-i și se supuse grecilor. Bulgaria se făcu provincie bizantină, și Vasiliu luă numele de Bulgarocton. Această stare de sclavie dăini pînă în timpul împărăției lui Isac Angel.

Acest împărat, puind un bir nededat asupra provinciilor sale, nemulțumi popoarele. Doi frați români, Petre și Hasan, ce se aflau la Constantinopol, se prezintă înaintea împăratului, protestînd împotriva acestii măsuri. Împăratului i se păru că unul din ei se exprimase cu multă cutezare, îi dete o palmă. Asan, ce fuse cel înfruntat, se înturnă în muntele Hemus la ai săi, sculă pe bulgari și pe români. Acești doi popoli, uniți, coborîră din munții lor și făcură cele mai mari turburări.

După ce bătură de trei ori oștirile lui Isac Angel, Asan se proclamă rege al bulgarilor și al românilor în anul 1187. Un an mai tîrziu, împăratul pierdu cea mai mare parte a oștirilor sale în poalele muntelui Hemus, într-o bătălie împotriva lui Asan.

Mai tîrziu Vasil Vatages se ucise și oștile sale se răspîndiră într-o bătălie împotriva lui Asan. Acest din urmă învinse pe greci de mai multe ori încă.

Dar dupe moartea lui Asan și a fratelui său, tronul rămase lui Ion, frate mai mic, ce urmă cu succes lucrarea începută de cei doi frați ai săi.

Papa Inocent al III-lea, trimise lui Ion un legat, ca să-l recunoască rege al Macedoniei, al Tesaliei, al bulgarilor și al românilor. Lăuda pe rege că se cobora din sîngele romanilor (*Gesta Innocent.*, III, p. 32, n. 68) „ut sicut genere sic sis etiam imitatione Romanus et populus terrae tuae de qui sanguine Romanorum se asserit descendere...”¹

Dupe luarea Constantinopolului de latini în anul 1204, noul împărat Baldovin de Flandre dete știre lui Ion, care îi scrisese încredințîndu-l despre simțimentele lui pacifice, că de aici înainte să-i scrie ca la un suzeran, iar nu ca unul deopotrivă cu el. Ioan, drept răspuns, purcese împotriva lui cu armie și răsipi oștile împărătești. Comitele de Blois și mulțime de cavaleri pieriră în luptă. Împăratul căzu prins.

Atunci Ioan luă numele de Romeocton.

Florilă urmă dupe Ioan. Acest Florilă era nepotul lui Ioan; dar se goni, doi ani la urmă, în anul 1217 de Ioan, fiul lui Asan. Acest rege bătu o dată pe greci și pe urmă se legă cu ei împotriva latinilor. Muri în anul 1241. După dînsul domni Coloman, care lăsă tronul lui Mihai Asan; dupe acesta mai veni Coloman al II-lea. Cu acest din urmă se sfîrși ramura regilor de sînge român.

Din acca epocă și pînă la venirea turcilor în Europa, istoria bulgarilor nu are nimica însemnat. Acest rigat trăi dar de la 1186 pînă la 1389. Această din urmă epocă este aceea a bătăliei de

¹ După cum tu ești roman prin origine și chiar prin asemănare, la fel poporul țării tale, despre care se afirmă că se trage din sîngele romanilor (*lat.*) (*n.e.*).

Cosova, după care Murat sultanul subjugă pe bulgari. Baiazid I curmă cu totul neatinarea lor.

Să ne întoarcem la Rusciuc.

În noua noastră locandă nu furăm mai fericiți ; bucătăria lipsea și furăm nevoiți a ne hrăni iarăși cu halva și cu pâine. Găsirăm un bucătar, un emigrat polon. Îi cumpărarăm unelte de bucătărie și-i darăm bani înainte, acesta ne făcu bucate două zile, apoi dispăru pentru totdeauna cu tingiri cu tot.

Timpul trecea și soru-mea nu venea. După o lună de așteptare, sosi în fine răspuns că guvernământul se împotriva să o lase să vie acolo ; această împotrivire era născută, nu este îndoială, din ura acelui guvernământ pentru oamenii de la 1848 ; căci cine poate lesne înțelege că, de ar fi venit soră-mea la mine, nu s-ar fi periculat liniștea publică în țară. Nefericită nație, sărmană Românie ! Fiii tăi ce naști și hrănești cu sîngele tău sînt de multe ori mai răi și decît streinii, pentru tine ! Și iată de ce ai tot dreptul a te teme că viitorul ascunde mormîntul tău !

Doctorul săvîrșise trebile sale ; acum dar puteam a pleca la Constantinopol.

Închiriarăm o trăsură ce se cheamă acolo araba, cu doi cai, să ne ducă la Șumla. Cîțiva cunoscuți, precum și însuși pașa militar ne consiliară să fim bine preparați pentru cale despre mijloacele de apărare, la întîmplare de a întîlni tîlhari, fiindcă drumurile nu erau sigure. Pașa ne promise să ne dea doi ascheri pînă la Șumla. Noi mulțumirăm și refuzarăm. Acest fel de escortă mai mult atrage vegherea tîlharilor, făcînd să prepuie că călătorii sînt persoane de la care are ce să se ia. Escortele

te lasă în mîna tîlharilor și dosesec, în loc să stea să te apere. Pentru orice întîmplare, luai de la colonelul Gabrieli două pistoale turcești și o sabie ungurească, ce era încă ruginite în sînge de om. Atenția noastră era îndreptată către alt inamic, mai redutabil decît tîlharii, către gerul ce domnea atunci ; astfel ne învălirăm în cojoace groase.

Astfel căpuți, pornirăm din Rusciuc.

După trei oare de cale, ajunserăm la o cafenea, într-o cîmpie deșartă. Se făcuse seara. Turcul cu trăsura ne spuse că avem să trecem noaptea într-acea cafenea. Ceea ce se și făcu, cu mare neplăcere a noastră, din cauza necurăteniei și adîncii mizerii ce aflarăm într-acest loc.

A doua zi urmarăm călătoria noastră către Șumla.

În fiecare sat ce ajungeam, eram nevoiți sau să ne oprim mai multe ore, dacă era ziua, sau să mînem, dacă era noapte. Astfel o cale de treizeci și una de oare cu piciorul noi o făcurăm în opt zile. În a treia noapte ajunserăm la un sat bulgar. Aici chehaiaua satului ne duse să trecem noaptea la o familie bulgară.

Cîtă schimbare în casele și în viața bulgarilor de casele și viața turcilor. Aici tot era în cea mai mare rînduială, curătenie și îndestulare. Bulgarul ne primi cu mulțumire. Iar această mulțumire se schimbă în entuziasm, cînd auzi că eu, cel puțin, sînt de credința lui. Ne înțelegeam cu dînsul și cu femeia sa prin mijlocirea unui evreu, ce luaserăm cu noi din Rusciuc ca dragoman pînă la Șumla.

Femeia bulgarului ne prepara o cină simplă, dar curată. Bărbat-său ieșise din casă pentru alte rînduiri ; eu cu doctorul ședeam pe pat și vorbeam felurite lucruri ; se vede că evreul nostru spusese acestor oameni simpli că unul din noi este doctor,

căci, în timpul ocupației sale cu bucatele, [femeia] înturnă capul cu sfială către doctorul și îl întreabă dacă este adevărat că este medic. Doctorul ce cunoștea limba bohemă foarte bine, înțelesese întrebarea ei și răspunsese afirmativ.

— Atunci te voi întreba ceva, mai zise femeia.

— Spune-mi ce lucru ?

— Nu poti pînă nu va fi de față și bărbatul meu.

Intr-acest moment soțul ei intră. Femeia îi vorbi cu jumătate vocea și bărbatul îi dăte voia a face întrebarea sa.

Doctorul își deschise urechea, ca să înțeleagă bine vorbele femeii, așteptîndu-se să-i spuie despre vreo maladie foarte gravă sau misterioasă. Femeia îi zise că sînt patru luni de cînd le-a pierit un vițel și că amicul meu, în calitatea lui de doctor, să-i spuie numele persoanei ce l-a furat.

Această întrebare, mai mult decît simplă, ne făcu să rîdem.

Dar doctorul îi răspunse cu bunătate că medic este una, și fermecător este alta. Ceea ce umplu de mirare această familie.

Dimineăța plecarăm și darăm acestii familii cîțiva bani pentru ospitalitatea care priimisem. Dar ei se supărară și ne înapoiară banii, zicînd că nici părinții lor, nici ei nu au vîndut ospitalitatea pe bani. Femeia ne puse în trăsură și merinde.

A treia noapte o trecurăm mai rău decît cea dintăi. Seara ne apucă într-o pădure. Conducătorul nostru pierduse calea ; caii, obosiți de lupta ce încercară spărgînd neaua cu piepturile și trăgînd o trăsură cu roate prin nămeți, nu mai mergeau. Fără voia noastră trecurăm noaptea în pădure. Aici găsirăm un adăpost, făcurăm foc mare și ne pu-

serăm împrejurul focului. O turmă sau haită de lupi se auzea urlînd în vecinătate, ceca ce făcea caii să tresară și urletul se apropia din ce în ce. Doctorul nu avea arme ; turcul avea un iatagan ; toată speranța noastră rămăsese în cele două pistoale și în sabia lui Gabrieli, la întîmplare de a fi atacați de lupi.

Evreul nostru atît se înspăimîntase, încît plîngea cu hohot.

Spaima lui ne făcea curagioși și ne distra. Între altele, ca să spăimîntăm și mai mult pe dragomanul nostru, ziserăm că lupii au obicei de părăsesc oamenii ce întîlnesc, îndată ce le arunci un corp de vită ; că noi trebuie să sacrificiem pe unul din noi, ca să scape doi ; să se arunce unul, ca să-l mănînce lupii, și ceilalți doi, în timpul acela, să fugă. Că pentru aceasta, să tragem noi trei la sorți și, pe care ar cădea sortul, să-l sacrificiem. Această propoziție, deși era o glumă neadevărată, făcu mare impresie evreului. Se aruncă plîngînd la picioarele noastre, ca să nu facem una ca aceasta, căci el este sigur că sortul are să cază pe dînsul, căci s-a născut nefericit în lume ; și că ar fi mai bine, la asemenea întîmplare, să ne luptăm cu lupii cîte patru, sau de nu, cel puțin, mai bine să sacrificiem caii.

Către acestea, lupii se apropiau ; îi simțeam dupe urletul lor și dupe spaima cailor ce din ce în ce părea că crește.

Atunci turcul, ce pînă aici era indiferent, strigă repede :

— Ne mănîncă lupii !

Aceste vorbe, zise cu spaimă, făcură să cază evreul cu capul la pămînt. Turcul nu află altă

uşurare decît prin blesteme, ce toate se îndreptau la noi. Doctorul deveni serios şi mă întrebă ce este de făcut.

— Ia un pistol, fi zisei eu ; celalt să-l dăm turcului ; eu voi rămînea cu sabia. Vorba este să ne apărăm, să ucidem unul sau doi şi sîntem scăpaţi. Aceste fiare au obiceiul, îndată ce ucizi unul din ei, ceialţi săr pe dînsul şi îl mănîncă. Dar sper că nu o să ajungă lucrul nici acolo, fiindcă avem un foc mare, care poate să ne serve ca un azil ; lupii nu se apropie niciodată de foc.

În scurt, abia ne aruncarăm ochii, mai departe, pe unde cădea lumina focului şi văzurăm vreo şase lupi, opriţi într-o distanţă unde razele focului începeau a fi mai groase, căutînd la noi şi clănţaind dinţii, cu nişte ţipături neplăcute.

— Iată efectul focului, zisei doctorului. Nu ai nici o teamă. Nu este trebuinţă nici să tragem în ei, mai ales că pulberea şi gloanţele sînt în ladă, şi, de vom seca pistoalele, nu o să avem cu ce le încărca din nou.

Evreul nostru era jumătate mort. Doctorul puse mulţime de lemne pe foc.

— Iată foc, zise el, dacă focul are să ne scape.

Mărturisesc că era una din scenele cele mai feroase ce am văzut în viaţa mea ; un pictor ar fi putut face cadrul cel mai interesant : o noapte de iarnă, în pădure ; pămîntul coperit de nea ; un foc mare, lângă care patru oameni se vîrau cît puteau, să scape de ger şi de lupi ; doi cai ce tresăreau neîncetat, sforăind şi cătînd să rupă legăturile lor ; iar la o distanţă de la foc, mai mulţi lupi clănţaind din dinţi şi uitîndu-se la oameni şi la foc. Această scenă ţinu cîteva oare. Cînd fuse aproape de ziuă, lupii plecară. La ziuă auzirăm în pădure,

nu departe de unde eram noi, strigătul unor oameni ce treceau cu carele lor încărcate.

Noi înhamarăm și ieșirăm la drumul mare, de unde trecătorii ne îndreptară la un sat.

Pînă la sat făcurăm trei ore și, o dată acolo, turcul nu voi să meargă înainte. Eram într-un sat turcesc.

Toate aceste sate au o casă de mosafiri ce se cheamă conac. Chehaiaua satului ne duse la conac. Aici turcii ne ospătară cu bucate de ale lor, din care nu putui nici gusta, afară de un pilaf. Țăranii turci sînt oamenii cei mai curioși ca să vază călătorii ce trec pe la ei și ca să afle cum merg lucrurile împărățiilor. Abia intrarăm în casă și iacă mulțime de turci, cu turbane cît bănișile și trențaroși. Care cum venea, ședea jos și, după cinci minute de ședere și de nemișcare, se îndrepta către noi, zicîndu-ne : „Bine ați venit“. Vizitiul le spuse ceea ce ni se întîmplase noaptea în pădure, lucrul ce făcu pe turci să își smulgă o parte din barbă, în marea lor mirare.

Ei ne priviră din acest moment ca niște oameni ce Dumnezeu (Alah) păstrase pentru lucruri mari, ca niște sînți, ca să zic astfel, și cît șezurăm într-acest sat, ne aduseră peșcheșe și ne dară tot-felul de înlesniri.

A doua zi ne urmarăm călătoria.

În timp de iarnă, cînd comunicațiile sînt mai oprite, pămîntul coperit de ninsoare, călătorul n-are nimic a spune despre această țară, într-un interes arheologic și pitoresc. Mă voi mărgini a număra întîmplările neplăcute ce întîmpinarăm și observațiile noastre.

Două-trei zile trecurăm a spune fel de fel de întîmplări de lupi și de tîlhari, lucruri ce ocupau mai mult spiritele noastre. Doctorul îmi spuse,

între altele, o întâmplare a lui cu hoții în Macedonia.

Iată cum îmi istorisi întâmplarea sa.

— Eram doctor de regiment. Regimentul meu era în garnizoană la Salonic, unde se făcuseră înainte niște nerînduieli. Într-o zi îmi veni ordin să plec îndată la Monastir pentru niște trebi a unui spital.

Plecai călare în societate cu patru călători și cu tătarul ce purta scrisorile de poștă. Nu departe de Monastir, trecurăm printre două dealuri cu păduri, un pasăgiu strimt și pe care trebuia să urcăm. O detunație de carabină ne deșteptă pe toți din reve-riile noastre. Tătarul ce mergea călare înaintea noastră zăcea în pulbere, lovit în cap de zburăturile din carabină. Eu eram mai aproape de dînsul ; călătorii ce veneau în urmă înturnară repede caii și o croiră de fuga. Cînd mă trezii bine de această amețală, înțelesei că eram coprinși de țilhari ; voi să scap prin fugă, dar era prea tîrziu, cincisprezece carabine erau îndreptate asupra mea din umbra unui stufiș, pe cînd patru țilhari căutau în sacul tătarului să găsească bani.

Unul din țilhari îmi strigă în limba greacă :

„Doctor ești tu ?“

„Doctor“, îi răspunsei eu tot într-această limbă.

„Să nu-l stricați“, mai zise acesta către ceilalți țilhari, și îndată carabinele lor se plecară.

„Vino dupe mine“, mai adăogă țilharul, ce-mi păru a fi căpitanul cetei.

Fără a zice o vorbă, mă luai dupe dînsul. Alți țilhari veneau dupe noi. Dupe ce coborîrăm și urcăm de mai multe ori, trecînd prin locuri păduroase și pierdute, ajunserăm la poalele unei rîpe,

sub care se afla o scorboră. Aici era lăcașul căpitanului.

„Întră înăuntru“, îmi zise el,

Întrai, fără să aștept să-mi repete vorbele.

Aici văzui o femeie de vreo patruzeci de ani în costum albanez. Trăsurile ei spuneau că a fost frumoasă, deși pielea îi era veștedă. Ochii ei vii, cătarea-i desprețuitoare, dar pătrunzătoare totodată, creșturile frunței sale spuneau că, în junia sa, inima ei a fost prada patimilor vijelioase.

Mai spre fundul peșterii, pe un pat de paie, erau culcați doi copii de cinci și șapte ani ; în genunchi lângă pat, sta plecată pe copii o fată de vreo cincisprezece ani, o frumusețe de cele mai rari ce am văzut de când trăiesc (dar dupe Luiza mea, neapărat). Nu-ți voi face portretul ei ; dar îți voi spune, ca să-ți dau o idee precisă, că semăna cu Elena, creația cea mai poetică a minunatului Omer.

Ochii ei era plini de lacrimi.

Căpitanul mă luă de mână și mă duse lângă copii.

„Vezi tu, îmi zise el, acești copii ? Dacă ești doctor precum zici tu, să mi-i vindeci de boala ce pățimesc ; de nu-i vei vindeca, îți voi tăia limba, nasul și urechile.“

„Dar dacă îi voi vindeca ?“ îl întrebai eu,

„Îți voi da drumul să pleci. Însă spune tu, ce boală au ?“

Eu mă apropiai de bolnavi, fără mai multă cercetare era destul de lesne a înțelege că copiii aveau niște friguri intermitente.

„Mă prinz, îi zisei eu, în scurt timp să-i fac sănătoși.“

„Dumnezeu să-ți scape viața !“ zise căpitanul.

„Dar am trebuință de sulfat de chinină ; aceasta se găsește la spițerii în Salonic.“

„Vei avea cîtă vrei..., dar să scrii numele acestii doctorii.“

Scosei creionul și scrisei pe un petec de hîrtie sulfat de chinină.

Căpitanul chemă un tâlhar și-i zise : „Vei merge în Salonic, la cea dintăi spițerie și vei cere doctoria ce este scrisă aici, plătind. Mînc de noapte să fii aici... Mergi !“ Și omul se supuse, fără să ceară nici o explicație și fără să murmure.

Mă apropiai încă o dată de copii, le cercetai pulsul și văzuî că erau în periodul de căldură.

Fecioara greacă se uită la mine cu o căutătură ce părea că se roagă să dau viața și sănătatea copiilor. Ea era fiica căpitanului ; nevasta lui era femeia cea mai trecută, despre care am vorbiț mai sus.

Alt tâlhar ajunsese atunci suflînd și spuse că pe cale trec doi franci cu două femei și cu mulți scrvitori și bagajuri.

„La puști și la tufiș !“ strigă căpitanul.

Și toți tâlharii ieșiră din toate părțile. Căpitanul se puse în fruntea lor și plecă, dupe ce sărută fata și cei doi copii, zicînd : „Acesti cîni de franci se apără cu arme, cine știe dacă vă voi mai vedea sau nu“. Apoi, îndreptîndu-se către mine : „Tu mi-ești dator viața ; pentru aceasta, să-mi faci copii sănătoși... Șezi aici în peșteră, dar ia seama, nu cerca să fugi, căci în loc de libertate vei afla moartea.“

Zise, plecă și se făcu nevăzut cu oamenii săi.

Iată-mă sigur cu cele două femei. Întru în vorbă cu ele, dar soția căpitanului părea foarte preocupată de noua întreprindere ce soțul ei plecase a face.

Cu cît priveam acea copilă, cu atît descopeream în ea frumuseți și grații. Zică filozofii și toți partizanii urîtelor ce vor voi împotriva frumuseții fizice, că femeia ce este numai frumoasă seamănă cu o frumoasă floare, fără parfum, că frumusețile fizice trec și numai cele morale rămîn și altele multe, dar eu știu un lucru și sănătos, că este frumos lucru o femeie frumoasă și va fi totdeauna mai presus de cele ce nu sînt prea frumoase, dar au suflet frumos. Nu-mi venea să despart ochii de dînsa, de fata căpitanului. O plîngeam că se afla în condiția tristă de a trăi în mijlocul tîlharilor.

Încetul cu încetul mă dedai cu viața tîlhărească, și peștera mi se părea mai frumoasă decît palatul împăratului : din cauza fetei căpitanului. Cu toate acestea nu o iubeam ; dar trebuie să știi că frumosul, sub orice formă ni se va înfățișa, are o mare parte de înrîurire asupra sufletelor noastre. Nu știu dacă mă înțelegi ce zic ? Voi să zic că omul adoră frumosul, fără ca amorul să aibă vro înrîurire în sufletul său, precum de multe ori ne răpim de un peisagiu frumos, de un cadru, de o floare etc ; astfel eram eu răpit de această ființă poetică.

Niște detunări de puști și niște strigări omenești veniră pînă la noi.

„I-a prins ! îmi zise Violeta (asfel era numele fetei). Sărmanii oameni, mai zise ea, poate i-au rănit și poate i-au ucis, și ce este mai trist că sînt și femei !... O, tată, tată ! Ce viață ne faci să trăim !...“

Vorbînd asfel, ochii săi ce totdeauna erau scldați într-o rouă de lacrimi, lăsară să cure două șire de mărgăritare pe fațele ei albe și frumoase.

Vezi dar că inima acestei fete era frumoasă ca figura sa. Din floare ies ghimpți și din mărăcini flori. Astfel se întâmplă și cu oamenii, natura are capriciile sale.

Eram în gura peșterii. Văzurăm tâlharii înturnându-se ; în mijlocul lor veneau doi franci legați, unul era rănit la braț. Doi palicari purtau, ținând unul de cap, altul de picioare, o damă europeană leșinată, altă damă venea singură.

Căpitanul sosi mai înainte la gura peșterii, unde depuse carabina.

„Astfel pătimesc toți, strigă el, ce îndrăznesc să se împotrivească lui Catîrghi-Iane !“

Acest căpitan se numea Catîrghi-Iane, ce astăzi este celebru în tot Orientul și a mutat tronul său în lăturile Smirnei.

„Avem un rănit aici, îmi zise Catîrghi-Iane, vino de-l leagă, căci nu voi să moară.“ Zise și plecă către o altă scorbură, la zece pași de unde ne aflam și unde depuseseră pe cei patru călători franci. Eu mă luai dupe el.

Văzui mîna lordului rănit ; zic lordului, căci orientalii dau acest nume tuturilor europeilor ce călătoresc pe la dînsii ; rana era ușoară. Îl legai. Veni rîndul damei leșinate, ce se deșteptase și iar se abătuse. Apoi rîndul celorlalți doi, pentru care nu avui a le oferi decît vorbe consolatoare. Cei doi bărbați erau englezi și acele dame, soțiile lor legitime.

Cel mai în vîrstă din bărbați era de patruzeci de ani ; cea mai în vîrstă dintre dame, de treizeci de ani. Damele erau frumoase și cu maniere ce spun că trăiesc într-o societate nobilă. Amîndouă blonde, ochi albaștri, plini de seninătate și liniște. păr bălai, sînuri albe ca ninsoarea, buze rumene ca floarea laurului roșu, ce crește pe malul riuri-

lor Greciei. O delicateță și proporție în trăsuri atât de distinsă, cât da tipul frumuseții visată de artiști și de poeți.

Cînd acești patru fură în stare de liniște a spiritului, iată ce le zise Catîrgi-Iane: „Ziceți că bani nu aveți cu voi, dar cată să aveți în țara voastră și ca să călătoriți pe aici, cată să aveți scrisori către bancheri la Sălonic, la Smirna, nu-mi pasă, veți scri o carte la bancherii voștri, în termen de trei zile, să trimită o mie de livre aici. Dacă dupe trei zile, banii nu vor veni, soarele se va stinge pentru ochii voștri, veți pieri tăieți bucată cu bucată. Ceea ce zice Catîrgi-Iane, se va face. Acum vă las să scriți, iată cele trebuincioase pentru aceasta.”

Vorbînd astfel, le dăte hîrtie și negreală și plecă, dedat fiind să dea ordin și să nu asculte niciodată observații.

Cei doi englezi scriseră la bancherul lor de la Sălonic, dupe zisele lui Catîrgi-Iane, mulțumiți să scape atât de lesne. Ei îmi spuseră cine sînt, și eu le istorisii cum eram prins în acel loc.

Căpitanul luă cartea de la prinși și o trimise pe unul din palicarii săi la Sălonic.

Seara veni. Pe cele două dame le destinară să doarmă într-o mică peșteră din stîncă ; pe bărbații lor într-alta, unde se adăposteau tîlharii cei de rînd.

Eu trecui noaptea cu căpitanul, culcați lîngă copiii bolnavi. Mama și fata aveau patul lor în fundul peșterei. Seara însă căpitanul trimise un miel fript celor patru călători ; iar pe mine mă puse la masa lui, nevasta și fie-sa ne serviră.

A doua zi de dimineață veni omul cu chinină de la Monastir. El aducea un vas plin de această doctorie.

Eu detei cîte șase grame de chinină bolnavilor. Chinina le făcu bine, căci în ziua viitoare, cînd era termenul să-i prinză frigurile, copiii, ca niciodată de o lună, se sculară și se jucau la ușa-peșterei.

Această atrase simpatia căpitanului asupra mea.

Mă hrănea de minune și mă adăpa cu vin de șampanie.

Violeta, fata căpitanului, începuse să mă vază cu ochi de simpatie și eu nu mai puteam deslipi ochii de dînsa.

Englezii, deși osebiți de femeile lor, puteau însă să se vază ziua. Erau neodihniți, căci nu erau siguri dacă bancherii vor trimite banii.

A doua seară, în ajunul zilei cînd se așteptau banii de la bancher, Catirgi-Iani dete ordin să se puie o masă de șapte talere. Ne invită pe toți la masă. Soția și fiica lor încă se puseră ca să ție compania damelor engleze. În timpul mesei, eu fusei însărcinat să fac pe dragomanul în limba greacă și engleză. Damele streine erau încîntate de frumusețea și modestia Violetei, mă puneau pe mine să-i adres în limba greacă complimentele lor, pe care le amestecam cu ale mele.

Spre curmarea mîncărei, Catirgi-Iani prinse la chef, cum zice românul cel vechi. Dar cheful la dînsul era melancolic. Trebuie a mărturisi că la neamul grecesc, sentimentul de patrie este foarte tare, îl găsești chiar în inima tilharilor de păduri. Catirgi-Iani era patriot. Astfel se puse să ne vorbească de suferințele Greciei și fuse un minut cînd ochii săi, lucru de mirare ! se umplură de lacrimi. „Uitați-vă, strigă el, cîtă nedreptate este aici între oameni : sînt sigur că în inima voastră mă urîți, căci nu vedeți în mine decît un tilhar ce ia averea și viața aproapelui său, prin putere ;

dar staturile cotropitoare fac altceva mai bine decît mine ? Zicînd astfel, ne dăte cîteva exemple. Nu este mîntuire pentru omenire, adaogă el, totdeauna cel slab va fi robul celui mai tare.“ Apoi, căzînd într-un fel de gîndire : „Nedreptățile omenești m-au făcut tilhar“.

Dupe masă, căpitanul puse de fie-sa să cînte cîntece grecești de clevți. Violeta se supuse ; luă o tamburică lungă cu care se însoți și cîntă cu viersul cel mai fraged, cel mai dulce, cel mai încîntător, două cîntice patriotice.

Noi eram toți atît de răpiți, încît uitaserăm că ne aflăm în peștera tilharilor și că viața noastră era mai puțin sigură decît o barcă aruncată în valurile mărilor. Miezul nopței trecu. Damele engleze se duseră să se culce ; soții lor le urmară. Noi mai rămaserăm.

Catîrgi-Iani îmi zise : „Dacă într-o săptămînă de astăzi înainte copiii mei vor fi bine precum sînt, vei fi liber să te duci unde-ți place. Cît pentru acești franci, mine chiar să fie liberi sau tăiați în bucăți. Culcă-te și te odihnește. Tu, femeie, și tu, fată, faceți asemenea. Timpul ce doarme omul este cel mai dulce în viață, dacă și atunci nu visezi nedreptăți omenești.“

Noi ne culcarăm toți pe la locurile noastre.

Două oare dupe ce adormii, mă deșteptai repede în sunetul pistoalelor și strigătele capitanului. Mi se păru că askerii pași călcase acel loc.

Tilharii în genere se află atît de preocupați de griile de a prăda și de temerea ce au de a se vedea spînzurați, încît nu le rămîne timpul a se gîndi că Dumnezeu, dupe ce a făcut omul, văzînd că nu este bine a fi singur, a luat o coastă din coastele lui și a făcut femeia. Cu toate acestea se află niște excepții ce nu uită că femeia împo-

obeste viața omenească. Astfel de excepții erau printre palicarii noștri. Frumusețea occidentală a amelor engleze deșteptase, într-un chip cu totul rosier, simțurile lor ; șase dintre dinșii comploară, într-această noapte, violatie asupra persoanei acestor dame. Pe cînd ele dormeau, ei, strecurîndu-se ca niște umbre în scorbora lor, cercară să execute proiectul brutal și criminal ce-și făcuseră. Dar una din dame, deșteptîndu-se, scoase un țipet teribil, mai nainte da a i se pune pe gură o batistă. Acest țipet atrase atenția căpitanului ce nu adormise încă ; presupuse ceva și, luînd două pistoale, se duse în scorbora streinelor. Ajunse la timp. Cu o descărcătură de pistol fărîmă capul celui dintăi ce cutezase a pune mîna pe acele dame ; cu altă descărcătură, așternu pe pămînt un alt cutezător. Ceialți căzuseră în genuche înaintea căpitanului și cereau grație, pe cînd acesta le făcea o lecție de morală. Astfel era lucrul, cînd mă dusei în scorbora damelor streine. Aici veniră și bărbații.

„Ai văzut, mă întrebă Catirgi-Iani, cum acești neomeniți au călcat legile ospitalității ? Iată însă pedeapsa lor, mai adăogă el, arătîndu-mi cele două cadavre ce zăceau pe pămînt.“

Căpitanul dete ordin să rădice cadavrele și să aresteze pe ceialți patru criminali.

„Acestia sînt cei mai lași din ceata mea, zise căpitanul, și nu mă prinde mirare că s-au purtat astfel. Să știi de la mine că acela ce mînuie sabia și înfruntă moartea cu bărbăție, în mijlocul luptelor, nu calcă niciodată legile ospitalității ; nu înșală amicia ; nu corupe soția sau fiica amicului său ; numai cel laș și mic de suflet, ce tremură sub arme, înaintea morții, face asemenea crime.“

Cu toată teroarea acestei scene, eu mă dusei în patul meu, să visez la frumoasa Violeta.

A doua zi, când mă trezii și ieșii afară, cel dintâi lucru ce văzui fu șase tilhari spînzurați de ramurile unui platan.

Ziua aceasta fuse tristă. Englezii așteptau răspunsul bancherului, și răspunsul nu sosea încă, și termenul se sfîrșea, și Catirgi-Iani era nestrămutat în hotărîrile sale.

„Ce vei face, întrebai pe căpitan, dacă pînă deseară nu vor sosi banii ?“

„Le voi da respect pînă mine, supuind că omul meu a întîrziat ; dar dacă nici mine nu va sosi, hotărîrea mea se va împlini !“

Această zi, noapte și dimineată fură amare pentru franci. A doua zi damele mă puseră mijlocitor, ca să se prelungească termenul. Însă nu izbutii nimic.

Căpitanul ședea cu orologiul în mînă, așteptînd amiaza, preparase toate pentru execuția sentinței sale.

Veni un moment în care damele căzură la picioarele lui Catirgi-Iane. Soția și fie-sa uniră rugăciunile lor cu ale acestor nefericiți. Nimica nu mișca inima crudului căpitan.

Mai rămăsese un pătrar de oră. Lucrurile luară o față și mai întunecată, când trimisul apăru în peșteră aducînd banii ceruți de la bancher.

Căpitanul îi luă, îi numără și, aflîndu-i toți, dăte ordin la doi oameni să însoțească pe călători pînă îi vor scoate la drum, și să li se dea caii și bagajele lor. Servitorii ce avuseseră scăpaseră la întâia întîlnire.

Acestea se făcură. Streinii salutară pe suveranul peșterei și plecară. Eu rămăsei încă acolo.

Cu toate astea, sănătatea copiilor era bună, ceea ce mă consola și mă făcea să cred că o să scap în curînd ; pe d-altă parte, văzînd că zilele trec, începuse să-mi pară rău : Violeta mă interesa acum cumsecade. Serile le petreceam împreună vorbind cu căpitanul despre nedreptatea oamenilor, sau ascultînd vocea îngerească a Violetei.

Intr-o dimineață. Catirgi-Iane, îmi zise : „Copiii sînt sănătoși, și tu ești liber ; pleacă.“

Plecai cu părere de rău. Cînd îmi luai ziua bună de la Violeta, ea deveni palidă și-mi răspunse cu vocea întreruptă ; o lacrimă lucea în ochii săi ; dar nu crez să fi fost însuflată de sentimentul ce-n vanitatea mea aș fi dorit să aibă ; ci poate gîndind că ea rămîne încă închisă în peștera sa. În scurt plecai și mă consolai cu speranța să mă întorc într-o zi cu soldați, să sparg pe tîlhari și să le iau frumoasa captivă.

Asfel fuse istoria doctorului.

Ne aflam într-un sat, într-o cafenea ; necurătenia cu fiii săi, puricii, nu ne lăsau să dormim, trecu-răm noaptea istorisind fel de fel de lucruri. Asfel, întrebai pe doctor :

— Violeta luase locul Luizei ?

— Nu, zise el. Trebuie să știi că amorul ce omul simte pentru o femeie este în proporție totdeauna cu suma plăcerilor sau a suferințelor ce obiectul iubit i-a făcut să guste ; afară de aceasta este și vîrsta, și înțititatea ; pentru toate aceste condiții nu era comparație putincioasă ; pe Violeta o cunoscuî cîteva zile.

— Dar chiar acel mic sentiment cum se stinse ?

— Cum ? Ca un vis ; peste cîteva zile dupe plecarea mea de la peșteră, nu mai mă gîndeam la greacă. Pentru Luiza însuși, nu mai simț amor :

daca m-ai întreba ce regretiez mai mult din acel timp, vîrsta, suvenirile, sau pe Luiza, aş fi în greutate să-ţi răspunz. Suvenirea ei îmi face tot atîta plăcere ca locul naşterii, ca spiţerii cei doi ce-mi fură martori la duel, şi daca ar fi mijloc a desparte suvenirea Luizii de aceea a epocii şi a locului, poate nici nu mi-ar mai veni Luiza prin spirit. Ochii ce nu se văd se uit, zice proverbul, şi este adevărat.

Dar să lăsăm ideile doctorului asupra amorului, ca să venim la o întîmplare demnă de a se spune : bătaia ce avurăm cu tîlharii într-o pădure.

Două oare aproape de Şumla este o dumbravă ; în sînul acestii dumbrave se află o cîrciumă, unde se odihnesc călătorii. În ziua cînd ajunserăm în Şumla, cădea neaua şi sufla crivăţul. Acest vifor ne ajunsese în dumbrava despre care vorbii. Cînd trecurăm pe lîngă cîrciuma din dumbravă, vizitiul nostru opri caii şi ne zise că aici putem să gustăm ceva. Ne ieşi înaintea un turc înarmat ; bucuria ce simţi acesta văzîndu-ne şi care bucurie o exprimă, fără voia lui, printr-un surîs sinistru, nu ne plăcu şi ne dete prepus. Cu toate acestea ne coborîrăm şi intrarăm în cîrciumă. Aici găsirăm pe cîrciumar, un bulgar, ce ne priimi cu răceală, ca cînd ne-ar fi zis : „Ce soartă rea vă aduce aici !“

Noi comandarăm cîrciumarului să aprinză focul, să ne facă o cafea. El prepară uneltele sale. Doctorul se duse la locul unde fierbea cafeaua şi, scoţînd o bucată de pîne, o cresta şi voia să o prăjească. El întorcea spatele la uşă ; în dreapta lui era patul ; pe marginea patului şedeam eu, reze-mat cu fruntea pe sabie şi avînd pe doctor aproape de mine.

Intr-acel moment, se deschise uşa şi intră un turc armat. Ebreul, ce sta în picioare, deveni palid

și începu să tremure. Tilharul se apropie de pat, pune o mână pe umărul meu și alta pe spatele doctorului, își ia reazem pe umerii noștri astfel și cu picioarele sare în pat. Această manieră d-a se urca mi se păru mai mult decât barbară.

— D-ta care știi limba turcă, zisei amicului meu, spune acelui om că nu-mi place chipul cu care s-a urcat pe pat.

— Ce fel ! răspunse doctorul, el a pus mâna pe umărul meu ? Eu credeam că ești d-ta, eram întors cu spatele.

Apoi, adresându-mă către tilhar, ce cu un suris desprețuitor aștepta să ne supărăm, îi făcu câteva muștrări. Turcul răspunse prin înjurături și sfârși punând mâna pe pistol : trase această armă și o descărcă asupra doctorului. Din fericire glonțul trecu pe de lături. Turcul puse mâna pe celălalt pistol... Ebreul nostru intrase sub pat. Doctorul se înfurie ca o hiară sălbatecă pe care a rănit-o un vânător stîngaci : acest om avea o talie de uriaș și o putere de taur. Se repezi asupra tilharului, pînă ce acest din urmă nu apucase să tragă cel de al doilea pistol : îl luă în brațe, îl smuci, îl frămîntă, într-un minut îi schimbă forma, ca să zic astfel : hoțul era un ghem, un pui de găină cu capul sub aripi. Cu briul hangiului bulgar, îl legă fedeleș, și-l trînti jos pe pămînt, unde căzu ca un glob.

Într-acel timp doi alți tilhari veniseră la ușă și cătau să între : ușa era crăpată. Eu trăseai sabia și mă pusei la ușă, hotărît a lovi pe cel dintâi ce ar cuteza a deschide ușa, aceasta ținu doi oameni în respect. Îmi trebuia pistoalele ; dar le dasem să le ție vizitiul turc. Zării printre ușă pe vizitiu : îi cer pistoalele ; dar acesta nu voiește să mi le dea și fuge. Atunci unul din tilharii d-afară, văzînd că vizitiul ține cu dinșii, cercă să împingă ușa ; dar

se înturnă repede, căci îl lovii cu sabia peste braț; singele curse și roși neaua de afară.

Totdodată auzirăm afară o larmă mare. Vreo cincisprezece bulgari, călări și armați, ce umblau astfel de frica tâlharilor, sosiră aici. Mirarea lor fuse foarte mare, văzînd că doi franci, cu o singură sabie, jumătate ruginită, ținură în respect pe tâlhari, ba încă pe unul îl legară și pe altul îl răniră. Ei intrară în casă.

Atunci ebreul ieși de sub pat și, uitînd repede umilita poziție ce avusese pînă atunci, își luă un aer de erou și începu să dea cu piciorul în turcul cel legat. Doctorul, indignat de lașitatea dragomanului, îl împinse, zicîndu-i că nu este nici generos, nici necesar să bată un om care nu mai poate să se apere.

Hangiul ne zise să plecăm, fiindcă poate să sosească ceata cea mare a tâlharilor, ce se compune de douăzeci oameni. Ne mai zise că sînt trei zile de cînd acești făcători de rău ucisese un bulgar, la capul pădurei; că, o zi înainte, prădaseră, bătuseră și răniseră doi neguțatori în cîrciuma lui; că lui însuși îi pradă tot și-i amenință viața. Că de vom ajunge la Șumla, să spunem la zaptie (guvernămînt, poliție) să trimită oameni armați, ca să prindă pe tâlhari.

Ne urcarăm în trăsură; bulgarii încă încălicară. Dar abia făcurăm douăzeci de pași și auzirăm detunația unui pistol; glonțul trecu prin învîlitoarea trăsuri, un tâlhar trăsese cu pistolul de dupe cîrciumă. Spaima ce încercă ebreul ne făcu să uităm scena cu tâlharii. Cînd fuserăm departe de cîrciumă și în siguranță, dragomanul respiră mai liniștit și începu să suduie pe tâlharii ce erau poate o jumătate poștă departe de noi, întocmai

ca cinile ce fuge, întilnindu-te pe cale, și latră numai dupe ce se scapă în curtea domnului său.

Nimica nu mă supărase mai mult ca refuzul vizitiului a-mi da pistoalele, când i le-am fost cerut. Fapta lui era în adevăr o trădare ; astfel ajunserăm la Șumla, ne plinserăm caimacamului, și vizitiul se arestă.

Șumla este așezată într-o poziție încântătoare, dealurile ce o înconjură formează o cetate naturală. Este una din cele mai tari poziții militare ale Turciei. Populația ei se compune în mare parte de bulgari ; ccaiați turci și ebrei.

Noi traserăm la un han turc. Ni se dăde o cameră ce-i lipsea chiar mobila obicinuită într-aceste camere, rogojina. Aspectul camerei era trist ; prin plafon vedeam cerul ca printr-un ciur, sub picioarele noastre priveam, printre niște mici spărturi, pe trecători. Dar camera avea o sobă de cărămidă și aceasta era o comoară pentru noi. Aici șezuse medicul lui Kossuth, în timpul când emigrații magiari fură ținuți aici. Cumpărarăm multe rogojini și le așternurăm pe jos, ca să astupăm comunicația cu aerul de afară. Un servitor al hanului făcu focul în sobă, casa se umplu de fum ; dar doctorul ceru pământ elisos și lipi singur soba, în scurt făcurăm o cameră bine încălzită, deși nu era elegantă ! Aici trecurăm zece zile, ce mi se părură zece ani. Doctorul meu însă știa multe istorii, avusese multe întâmplări și mi le spunea cu multă plăcere și talent. Nu mai este îndoială că noi treceam aici serile istorisind și bînd ceai.

În seara dintăi, îmi spuse o întâmplare curioasă pe care o comunic cititorilor mei.

— Aveam un amic medic, un om tînăr încă și frumos, cu maniere plăcute. Acesta era doctorul casei unui efendi din Constantinopol. Într-o zi căzu

bolnav ; boala lui ținu mai multe zile. În timpul acesta amicul meu îmi scrisese să mă duc la efendi, la care el se ducea în calitate de doctor, cînd era sănătos. Mă dusei. Efendi mă priimi cu mare amabilitate și îmi zise : „Nevasta mea este bolnavă, ai bunătate de vezi ce are“. Un enuc sau, cum zic ei, hadîn, mă duse în apartamentul bolnavii. La ușa camerei unde se afla hanîma, mă întîmpinară mai multe femei învălitate la față ; erau, neapărat, sclavele ei.

Una din ele mă introduse înuntru. Pe o sofa era hanîma culcată și învălită la față. „Vezi, și spune-mi ce are“, zise introducătrea mea.

„Ca să-ți spui ce are, este trebuință să-i văz fața“.

„Aceasta nu se poate. Tot ce poci a face, este să o apuci de mîină“.

„Aceasta nu este destul : fața e de mare trebuință a se vedea.“

„Nu avem ordin de la domnul nostru pentru aceasta.“

Eu plecai și mă dusei în selamlîc, sau apartamentul bărbatului.

Acesta, cum mă văzu, mă întrebă ce are femeia sa.

Pentru răspuns, scosei orologiul acoperit cu două tasuri și, arătîndu-i-l, îl întrebai să-mi spuie cîte oare sînt.

„Nu poci să văz, căci este învălit orologiul, d-le, și prin urmare nu poci să-ți spui cîte ore sînt.“

„Nici eu nu poci a-ți spune ce boală are doamna dumitale, căci fața sa este acoperită.“

Efendi surise.

„Noi, medicii, avem trebuință de a cerceta pulsul bolnavilor ; dar fața ne este de multe ori mai trebuincioasă decît pulsul ; multe boale, și mai

ales tifosul, se cetește pe față, gastritul pe limbă.”

„Înțeleg aceasta, mai zise el, nu te mira dacă oamenii mei au făcut altfel, datinele și ignoranța îi dominează.”

Atunci chemă pe un enuc și-i vorbește încet.

Enucul îmi făcu semn să mă iau dupe dînsul, lucru ce făcui numaidecît.

Sclava ce mă introdusese mă priimi la ușă ca mai înainte. Enucul îi spuse ordinul domnului său cu un aer misterios.

„Vino“, îmi zise ea.

Astă dată sclava luă vâlul dupe fața bolnavei.

Nu ai văzut încă o frumusețe orientală în toată perfecția sa ? Una din acele femei ce are cele treizeci de cualități ce stau scrise pe pereții haremurilor turcești ? Nu-ți voi vorbi decît de acest cap minunat. Un cap nici mare, nici mic ; un păr castaniu întunecat, cu fire suptîri și dulci ca mătasea cea mai fină, acoperea capul ei și rîura cu voluptate pe ninsoarea gîtului. O frunte potrivită și lină ca suprafața marmurului lustrat. Două sprîncene suptîri, arcuite, dar cu peri răsăriți, de-și terminau josul frunței ; genele-i erau lungi și încrețite ; ochii negri, tăiați ca niște migdale, erau lăcașul unde se îngîna flacăările voluptăților celor mai dulci, ca o rouă de lacrimi ce părea că naște neconținut, ca să îndulcească flacăra care-i încingea. Gura mică, buzele rumene ca sîngele se îngînau cu extrema albețe pe care plutea această rumeneală. Dinții albi, mici și deși. Toate trăsurile într-o minunată proporție și mai pe sus de toate o expresie ce lua viața totdeauna din dulceață și un picant plăcut.

Asfel era această damă, căldura frigurilor vîrsase în fețele sale o rumeneală încîntătoare.

Ea, văzîndu-mă, surîse și îmi întinse mîna, apoi cu o voce tremurătoare îmi zise :

„Să nu te superi, doctore, că nu te-a lăsat să-mi vezi fața ! Astfel sînt datinele noastre, de multe ori oamenii sînt nevoiți să închine voința lor datinelor.“

„Ai dreptate, doamnă... și pentru aceasta nu m-am supărat nicidecum.“

„Oricum ar fi, ai voit să mă vezi, iată-mă ; greșeala este reparată ; mă tem însă că fața mea nu va răspunde cu așteptarea dumitale.“

„Din împotrivă, doamnă... nu citesc într-însa nimic ce nu promite cele mai frumoase lucruri.“

La aceste vorbe, toată fața ei se coperi de un vâl de purpură, pe care plutea surîsul cel mai dulce.

Hanîma avea friguri intermitente.

Îi cerui mîna să cercetez pulsul. Atinsei mîna cea mai frumoasă și cea mai albă, legată de brațul cel mai perfect.

Sclava întinse vâlul pe fața bolnavei. Eu ieșii.

Ți-am spus toate acestea ca să-ți dau o idee, deși foarte slabă, despre această femeie ce este eroina istoriei ce am a-ți spune.

Ea se făcuse sănătoasă. Doctorul, amicul meu, încă era sănătos și urma vizitele sale într-această casă. Dar să zic lucrul mai curînd. Doctorul meu iubea pe hanîmă și era iubit. El o văzuse de mai multe ori această frumoasă ființă și, cu cît o vedea, cu atît intuziasmul său se mărea pentru dînsa ; nu știu pe la început care erau simțimentele hanîmei pentru el ; dar știu că biata femeie era de multe ori bolnavă, și doctorul venea să o vază de cîte ori se bolnăvea. Femeia ce se plînge că suferă și se bolnăvește în toate zilele de micrană și alte mici doruri, este amoretată și geloasă. Aș consilia pe bărbat, în asemenea caz, să nu se turbure în nimic.

Într-o zi, amicul meu medic îmi declară că o iubește cu patimă, ceea ce mă încredință că amorul lor era încă platonice. Căci trebuie să știi că posesia cei care iubești este mormîntul amorului, la cei mai mulți oameni ; lucru cu totul împotriva la cele mai multe femei, și asta se înțelege lesne de vom considera că condițiile femeii în societate sînt altele decît ale omului : pudoarea încă o face să ție la acela ce a făcut-o să cază. Doctorul meu îmi spuse dar că o iubește cu patimă și este iubit. Iată tot ce îmi spuse.

Într-una din zile aflai că amicul meu înamorat se făcuse nevăzut, mai tîrziu aflai că este exilat departe de Constantinopoli.

Iată ce se petrecuse.

Această damă dase doctorului un inel de briliant de preț mare, fără știrea domnului ei. Acest din urmă o întrebă într-o zi ce a făcut inelul. Ea răspunse că l-a pierdut. Soțul său dete știre la poliție să se caute urma lucrului pierdut. Trebuie să mărturisesc că amicul meu era de acea școală ce dezonoară junimea din zilele noastre, adică din acei ce își fac o mare laudă a spune la lume intrigile lor cu femei. Dupe mine, nu cred să fie nimica mai laș și mai degradat ca acest fel de fanfaroni. Ei profită de credulitatea mulțimei, ca să-și mulțumească înjosita lor vanitate și nu se gîndesc că indiscreția poate să vestejească onoarea unei femei, căci ei nu au onoare, prin urmare nu pot să respecte pe a celoralți. Fapta lor este cu atît mai lașă, că sînt siguri că lovesc în niște ființe care nu pot să se apere ; un suflet nobil, generos, delicat nu numai ar păstra secretul unei femei, dar încă ar trebui să fie recunoscător și să respecte o ființă ce sacrifică tot, ca să-i aducă lui o mulțumire ; dar aceste suflete sînt rari.

Îți voi spune că sînt alții care se duc și mai departe, care se laudă cu posesia cutării și cutării femeii, și pe care ei au văzut-o abia, i-au vorbit abia, sau pe care femeia i-a împins cu indignație sau nu i-a văzut niciodată. Să-i auzi vorbind de femeii, ai crede că nu a scăpat una care să nu se fi închinat înaintea meritelor lor și că nu mai este femeie virtuoasă. Ei susțin, cearcă să dovedească, jură; astfel de oameni ar trebui lepădați cu totul din societate. Eu îi socotesc ca pe punezii ce chiar să-i fărâmi, îți aduc dezgust.

Amicul meu era oarecum din categoria acestii tinerimi înjosite sub privința femeilor; cine îl întreba de unde avea acel prețios inel, răspundea cu un suris ce ascundea un mister: de la cutare damă. Știrea se duse pînă la oamenii poliției ce căutau inelul; poliția se urcă într-o zi la dinsul și, găsind inelul, îl acuză că este de furat. Amicul meu, ca să scape de un prepus atîta de sal, avu lașitatea a mărturisi că inelul i l-a dat chiar stăpîna, care era amanta lui, și că pentru acest din urmă cuvînt, ea tăgăduiește. Poliția luă inelul, bărbatul află secretul soției sale și, în furia sa, hotărî să o piarză.

Turcul nostru se duse seara în apartamentul soției. Ea nu știa nimica despre cele ce se întîmplat.

„Inelul tău, îi zise el, l-ai dăruit amantului tău... cutare“... Femeia deveni palidă, Protestă. Bărbatul îi spuse că însuși amantul ei declarase la poliție și scoase inelul pe care îl arătă.

„O, cel mai mizerabil dintre oameni! strigă ea. Ei bine! Așa este, acest laș ghiaur este amantul meu, deși nu i-am sacrificat onoarea mea. Uci-de-mă, singură eu voi să mor acum.“

Camera în care se trecea această scenă da pe

Bosfor : ferestrele deschise. Lumina stelelor ce se scaldă într-acest riu limpede și amar, unită cu lumina candelor ce aprind turcii în ramazan pe vase și pe minarele, chezășuiau seninătatea nopții afară și făceau să se vadă apele Bosforului cu aceeași exactitate cu care le văd ochii în timpul crepusculului. Înuntru, camera era luminată de mai multe candelă. Dupe această declarație a femeii, turcul se înfurie, trașe cuțitul să o pătrună, dar cuțitul îi pică din mână, cînd voi să lovească.

Ți-am descris frumusețile rari ale acestui femei cu expresii mult mai slabe decît meritele ei cele adevărate. Aceste frumuseți, sub impresia disperăției ei, trebuie neapărat să-i fi dat o expresie ce aveau zeele lui Omer, în necazul amorului lor trădat, în momentul cînd cuțitul căzu din mîna celui ce voia să o lovească.

Dar femeia care poate nici nu văzuse fierul rădicîndu-se, nici căzînd, în mînia sa, crezînd că viața de-acum înainte pentru dînsa are să fie mai crudă decît moartea, se repede spre fereastră, de unde se aruncă în undele Bosforului.

Bărbatul desperat strigă servitorii.

„Jumătate starea mea celui ce o va scăpa din apă !...“ Și, în amețeala lui, el însuși sare dupe dînsa.

Douăzeci de oameni îl urmară într-această întreprindere periculoasă ; unul din oamenii săi o culese din fundul apei ; ea trăia încă, dar cu viața jumătate. Cel dintăi medic ce chemă să o deștepte fui eu însumi.

Era de o mie de ori mai frumoasă decît mi se păruse la întia vedere. Soțul său, ingenuncheat lîngă patul ei, îi luase o mîină și o uda cu lacrimi. O deșteptarăm.

A doua zi amicul meu și amantul ei priimi ordin să plece în exil. În momentul cînd vasul cu vapor pe care se afla doctorul căuta să plece, untur se urcă pe vas, găsi pe doctorul amant și-i dete o scrisoare și un cuțit.

Pe scrisoare zicea : „Daca mai ai o singură scintie în inimă, iată cu ce să te ucizi“.

Acest dar venea de la amanta lui.

Dar amantul surise și zise :

„Inima este dobitocia.“

Asfel îmi istorisi doctorul.

Mai tirziu, pe malul Bosforului, văzui această eroină, al cării nume îmi rămăsese în memorie. Fața sa era coperită cu un vâl suptire. Cochetăria sa lăsase vâlul să fluture în voia vîntului indiscret. Asfel putui să o văz un minut fără vâl. Mărturisesc că nu am văzut femeie mai frumoasă. Către acestea se zice în Constantinopol că prima frumoșe a Orientului este această damă.

Zilele ce șezurăm în Șumla mi se părură lungi ca anii ; cu toate acestea trecură. Tocmirăm o căruță și, într-o dimineată, plecarăm către Varna.

Cînd urcarăm dealul, începu să bată un crivăț rece. Din fericire, vîntul ne bătea în spate, și trăsura noastră fiind coperită cu pînză asupra și fundul, nu simțeam decît o parte din asprimea lui. Caii mergeau la pas, și vizitiul turc îi ducea de căpestre, mergînd pe jos. Asfel fiecare poate lesne să ghicească că nu mergeam cu iușimea căiei de fier. Dupe trei oare de călătorie, vîntul începu mai tare și mai rece ; pe urmă începu să sufle amestecat cu fulgi de ninsoare. Vizitiul, nemaiputînd suferi tăiturile asprului crivăț, se urcă în trăsura. Nu trecu mult, și iată că trăsura intră cu domă

roate din partea mea într-un șanț, mascat de nea. Se povîrni și se răsturnă ; caii, atinși de oiște, se spăimintară și începură a fugi, sărind și azvîrlind din picioare. Nu numai că eram răsturnați, ba încă și țiriți. Ce vom deveni noi, de se va rupe trăsura ? Noaptea nu era departe, și timpul era mai mult decît rău. În învălmășeala și măcinarea ce ne făcu răsturnarea căruței, un pistol ce aveam la brîu, fiind foarte slab în arcuri, se descărcă singur ; din fericire, glonțul ieși prin fundul căruței, fără să lovească nici pe doctor, nici pe mine. Doctorul scoase un cuțitaș și tăie pînza ce acoperea fundul trăsuri. Noi ieșirăm, pe brînci, prin această spărtură. Caii, neputînd scoate căruța răsturnată din șanț, stătuseră singuri, vizitiul plîngea, trîntit în nea. Dîndu-ne jos, puserăm toți mîna și rădicarăm căruța pe picioare, cu mare greutate. Vîntul era atît de înghețat, cît nu-mi mai simțeam mîinile, numai că le expusesem cîteva minute în cîrگیرea lui. Nu se stricase nimic la trăsură. Dupe o oară puturăm urma călătoria.

Către seară, găsirăm în cale o femeie turcă, căzută jos. Această nefericită ființă nu era în stare nici să vorbească, nici să se miște. Plecase, pînă a nu începe viscolul, de la satul ei să se ducă la alt sat în vecinătate. Vîntul o surprinse pe cale. Ea merse neconținut ; mîinile îi îngheață ; apoi picioarele ; cade jos, încetul cu încetul pierde facultatea de a se mișca.

De cum o văzurăm înaintea noastră, alergarăm într-acolo. Văzîndu-ne, voia să vorbească, dar buzele ei erau amorțite. Era jună încă și curățică.

Ziserăm vizitiului să o puie în trăsură și să o ducem la cel dintăi sat. Vizitiul se împotrivi, zicînd că nu are în gînd, din pricina întîrzierii ce ar

face, să înnopteze și să se expuie el și caii lui la pierzare. În deșert îi spuserăm că era o datorie sîntă, fiindcă această femeie era de religia lui, mahometană ; că altfel făcînd, femeia piere ; alergărăm chiar la amenințări, nu reușirăm. Ne mai rămînea un mijloc, să-i dăm o sumă de bani, ca să facă el, turc, pentru o femeie din neamul lor un mic sacrificiu, ca să o scape. Îi propuserăm cincizeci de lei. Banii avură mai multă înrîurire asupra lui decît toate cuvintele morale ce-i puseseăm înainte, precum se întîmplă totdeauna cu sufletele căzute sau barbare.

Hotărî dar să o puie în trăsură.

Puserăm mîna cîte trei și ridicarăm acest corp jumătate înghețat, apoi îl depuserăm în trăsură. În timpul acesta, fața ei se dezvălise. Turcul puse mîna repede să o învelească zicîndu-ne :

— Voi nu trebuie să vă uitați la fața ei.

Noi o coperirăm cu o blană lată și hotărîm să mergem pe jos pînă la sat, învîlindu-ne bine. Eram numai eu și doctorul, căci pe evreul dragoman îl lăsaserăm la Șumla, sau mai bine el nu voise să vie cu noi, căci era sîmbătă în aceea zi. Dupe o cară de marș ajunserăm la un sat turc, abia intrarăm în sat și știrea că aducem o femeie musulmană degerată se împărți la toți lăcuitorii, bărbatul ei veni cel întîi să o vază, femeia nu putea să vorbească ; o dete jos și cîțiva de ai lor se însărcinară să o ducă acasă. Către acestea mulțumirile turcilor în fața noastră plouau din toate părțile. O cadîină bătrîină strigă :

— Păcat că acești oameni sînt ghiauri !

Seara venise și noi nu mai puteam urma călătoria. Eram nevoiți să minem într-acel sat. Chehailaua ne duse la conac. Nu se poate vedea nimic

mai mizerabil decît camera ce avurăm aici. Dormirăm pe niște scînduri goale.

Turcii ne aduseră de mîncare ; dar o cină atît de rea, încît nici nu puturăm gusta. Ne mulțumirăm cu lapte și fierșerăm ceai. Aici încă veniră mulțime de turci să ne viziteze.

— Cum merg lucrurile la celealte împărății ? ne întrebă unul din ei : o să se facă vreun rezbel în țările noastre ? Am auzit că la franci poporul se bate cu împăratul ! !

La toate aceste întrebări, doctorul, ce cunoștea limba, se însărcină să răspundă. Ei ne ținură de vorbă pînă către miezul nopții ; apoi ne părăsiră.

— De unde vine că la creștini toate lucrurile sînt în stare de curățenie și de îndestulare, și la turci din împotrivă, tot este în decadentă ? întrebai pe doctor.

— Lucrul este învederat ; cauza celor ce observăm este că cei dintîi produc și cei din urmă consumă, fără să producă nimica.

Ideea doctorului era adevărată. Turcii muncesc atît de puțin cît, prin munca lor, nu pot produce nici cele întîi trebuințe ale vieții. Această lenevire este cauza ce face toate nefericirile lor. Cei mai mulți scriitori ai Europei pretind că populația mahometană scade și atribuie aceasta datinei lor de poligamie. După observațiile ce am putut face în timpul călătoriei mele prin tot imperiul, m-am încredințat că părerea scriitorilor Europei întru aceasta nu are nici un fundament și este inspirată

¹ Surprinzător de bine informați, sătenii turci se referă la reprimarea mișcării ce s-a produs la Paris cu prilejul loviturii de stat înfăptuite de Napoleon al III-lea la 2 decembrie 1851, deci nu cu mult înainte de sosirea călătorilor în satul lor (n.e.).

mai mult de antipatia religioasă decît de cuvînt. Toți turcii nu sînt însurați ; pe urmă oamenii din popor au numai o femeie. Cei care au mai multe femei sînt din cei bogați, și atît de puțini în comparație cu mulțimea, cît nici nu merită a vorbi. Ce dar produce scăderea populației ? Nimic alt decît avortarea nevoită, adică maniera ce au luat oamenii din popor a ucide pruncii încă în sînul maicei lor, puind în pericol totdeodată și viața mumei.

Această datină crudă este născută de sărăcie. În adevăr, un părinte sărac se gîndește cu ce mijloace va putea hrăni o familie numeroasă ; băieții încă trec, căci, venind în stare de șapte ani, pot lucra cîte ceva ; nu este astfel și pentru fete ; dîpe datinele lor, femeile la turci nu pot să lucreze în public. Femeile creștine lucrează prin fabrici și uneltesc tot felul de lucrări ; femeile musulmane nu pot face aceasta ; părintele este dar nevoit să-și hrănească fetele, el care abia poate să se hrănească singur ; ca să nu ajungă acolo, ucide cu băuturi tari pruncii încă în sînul mumei, iată cauza scăderii populației turcești. Rugai pe doctor să-mi mai spuie vreo întîmplare din viața sa din Orient ; dar nu avea dispoziție și nu putu a-mi mulțumi curiozitatea.

A doua zi pornirăm înainte.

În noaptea acei zile mînarăm la un bulgar. Aici găsirăm o mare curățenie și toată odihna de care aveam trebuință. Doctorul se puse a-mi istorisi una din cele mai curioase întîmplări ale vieții orientale.

— Închipuiește-ți, zise el, că mă imbarcasem pe un vas cu vapor francez, ce pleca de la Constantinopoli la Smirna. Mă imbarcai pe la cinci oare. Timpul era frumos, dedei camarierului de

la locul întâi biletul meu, pe care era însemnat numărul cabinei mele ; îi dedei asemenea sacul de călătorie și alte mici lucruri, să le puie în cabina mea. Dupe aceste rămăseși pe podul vaporului pînă ce aparelă, sau pînă ce ieșirăm din port. Atunci ne chemară la masă în salonul dupe pod. Dupe-masă șezui cînd în salon, cînd pe pod, pînă la miezul nopței, fără să-mi văz cabina. Venindu-mi somn, mă determinai să mă culc. Chemai pe camarier ; acesta sosi, jumătate adormit ; îl întrebai unde era cabina mea ; el îmi deschise o cabină, zicîndu-mi că acela era locul meu. Întru în cabină și închiz ușa dupe mine ; în cabină era întunerec. Eu mă dezbrăcai repede, cu ochii jumătate închiși de somn, și, avînd în gînd unde este patul, mă strecurai binișor în pat. Nu poți să-ți faci ideea cît de mare fuse spaima mea, simținînd că patul era ocupat de a doua persoană ! Un mic examen ce făcui mă încredință că nu numai mai era unul în patul meu, ba încă o femeie. Totodată auzii sfîrșind pe o canapea în față. Nu mai era îndoială ; acolo dormea bărbatul și eu împărtășeam patul soției sale, fără să știu nimica.

Arunizarea mea în pat deșteptase dama, care, amețită de somn, nu știa ce să crează. Eu mă scol repede, mai repede decît rădică piciorul omul ce ar călca pe un șarpe. Sărind, răstorn un scaun, se face zgomot, îmi strîng lucrurile și voi să fug. Dar, cercînd a ieși, simții mîna bărbatului pe un braț al meu, mîna femeii pe celalt braț ; aceasta din urmă credea poate că sînt bărbată-său ; el, că sînt amantul nevastii sale. Femeia aprinse repede luminarea cu o alumetă fosforică. Cadrul era original. Cîte trei rămaseră împietriți. Acest om era un principe strein ; acea damă, femeia sa, o

femeie tânără, frumoasă, încântătoare, ce răpise pe toți pasagerii prin grațiile corpului și ale spiritului ei.

— Ei bine, domnule, mă întrebă principele, ce însemnează aceasta ?

Principesa, aducându-și aminte că era numai jumătate investită, stinse lumina.

Eu spusei principelui cum se întâmplase lucrul și cit eram de supărat însumi pentru această întâmplare. Apoi ieșii repede din cabina lor și trecui într-a mea.

A doua zi, principele chemă pe camarier și-l întrebă dacă în adevăr el introdusese din greșală un strein într-a lui cabină. Camarierul își aduse aminte și mărturisi că este adevărat. Numai atunci gelosul nobil putu să se liniștească. În cursul zilei el îmi arătă o vie simpatie și din acea zi femeia sa se făcu foarte intimă cu mine.

Niciodată femeia nu-ți arată mai mult interes decât atunci când presupune că-i cunoști vreuna din slăbiciunile sale. Voi să-ți dau un exemplu istoric. Părintele istoriei, Herodot, în cartea muzei Clio vorbește de o întâmplare de natura aceasta ce ar dovedi cele ce am zis. Candaule, regele Sardi, ce-și iubea cu nebunie femeia, sta și o lăuda lui Gyges, unul din ofițerii săi. Acest din urmă părea indiferent ; regele se pică și voi cu orice preț să facă să o vadă ofițerul său goală. Gyges refuză ; dar regele îi ordonă să facă ce-i va zice el. Noaptea îl duce în camera de culcare a familiei regale, în dosul ușii ce rămăsese întredeschisă. Regina veni, depuse vestmintele sale, Gyges o văzu dezbrăcându-se și, pe când aceasta se urca pe pat, înturnînd spatele, Gyges ieși din cameră. Regina înțelese că bărbat-său era autorul acestei fapte și tăcu. A doua zi regina chemă pe Gyges și,

zicindu-i că știe că a văzut-o goală, îi dă ordin să ucigă pe rege și să devie el bărbatul ei, sau să se prepare el însuși a muri, de nu va urma cea dintâi voință a sa. Această ucidere se făcu și Gyges deveni rege și bărbat a cei ce o văzuse fără vestimente. Această istorie aș fi voit să o spui principesei, ca să urmeze exemplul reginei, în față cu mine și cu soțul său.

Asfel vorbi doctorul, adormind încetinel și vișind la principesa din vapor. A doua zi, pe la căderea serei, ajunserăm la Devna. Aici se afla câteva case, cele mai multe ale morarilor turci și bulgari.

Poziția Devnei este plăcută, dar clima ei în lunele de vară este ucigătoare pentru streini, din cauza lacului ce începe aproape de Devna și merge pînă la malul mării, la portul Varnei. Acest sătîșor, în timpii vechi, era un oraș, avea o cetate și purta numele de Marcianopolis, după numele unei surori a împăratului Traian.

Aici maserăm la un han, ziserăm hangiului bulgar să ne prepare pentru cină un pilaf turc și un cadaif, dar mai mari; hangiul profită din cele din urmă expresii, ca să-și facă trebile sale, căci prepară un pilaf de zece oca de orez și un cadaif cît-piatra morei de mare, ceea ce ne costă două sute de lei turcești. Aceste bucate, după ce se luară după masa noastră, se puseră sub nasul vizitiului, apoi al cavazilor de la mori, ce veniseră acolo; pe urmă mîncă hangiul cu ai săi, apoi ce mai rămase se servi călătorilor *teaba*, sau pe rumânie gratis.

O oară pînă la ziuă furăm vizitați de hoți, după zisa hangiului. Noi ne deșteptarăm în zgomotul ce făceau niște oameni afară, voind să scoată ușa

camerei din țițini. Hangiul se sculase și înaintase la ușă. Cînd deschiserăm ochii, îl aflarăm ținînd ușa cu spatele.

— Cine este acolo ? strigă doctorul.

— Tăcere, răspunse hangiul, a venit tilharii... Vor să spargă ușa.

— Deschide-le să între, îi zisei eu. E frig afară.

— Da se vede să nu ai auzit bine, urmă el, sînt tilhari, nu sînt călători.

— Tocmai pentru aceasta ; aici ei vor mai afla un soț.

Aceste vorbe deconșertară pe hangiu, care se duse și se trase într-un colț, șoptindu-și :

— Deli adam ! (omul diavolului).

Hanul în care ne aflam era de piatră, ușa destul de tare : cei ce cletena ușa, văzînd că nu poate să o deschiză, se duseră.

A doua zi ne scularăm și darăm ordin să înhame caii. Cînd vorbirăm a plăti, ne luă bani numai pentru pilaf și pentru cadaif, pentru celealte nu voi să ia nimic. Adevărul era că cele dintîi plăteau pe celealte cheltuieli. Cu toate acestea, aflarăm că hanul în care eram noi era făcut de un turc și că acesta, murind, lăsase o sumă de bani anuală hanului pentru ținerea lui în bună stare, ca să dea ospitalitate călătorilor, de orice religie, gratis. Acest fel de hanuri se află în mai multe sate din provinciile Turciei.

De aici la Varna este o cale de vreo trei oare. Nu departe de acest din urmă oraș s-a întîmplat celebra bătălie de la anul 1444 între turci și creștini ; la această bătălie s-au aflat și domnul Țării Românești cu zece mii de români.

Cardinalul Iulian atît a muncit pe regele Vladislav I, pînă l-a adus să rupă pacea cu Amurat al II-lea ; cuvintele ce da pentru aceasta erau că

nu se cuvenise să încheie pace fără știrea papei și că, întîmplîndu-se astfel, creștinii nu au tras nici un folos din pace. Regele Vladislav a plecat dar cu oștiri și au trecut Dunărea, de aici și-a așezat tabăra la Nicopoli. Principele Valahiei Vladislav Dracula, zice Bonfinie, a mers în tabăra regelui. Tot acest scriitor laudă virtuțile domnului român, zicînd : „Era un bărbat drept și mintos, care în orice bătaie a fost cel mai tare și cel mai viteaz povățuitor, pentru că, cu puține oști, dar cu mai mare inimă și înțelepciune și cu prea mare virtute a oștenilor săi, peste speranța tuturor, fără vreun ajutor străin, îndelung a ținut rezbel cu turcii, care rezbel toți creștinii uniți d-abia l-ar fi ținut ; însă cu rezbelele sale atît își împuștinase lăcuiitorii țării sale, cît mai nu rămăsese cine să lucre pămîntul“.

Dracula, o dată în tabăra creștină și în consiliul generalilor, se strădui în tot chipul să arate regelui că nu va putea reuși, căci oastea creștinilor era puțină. „Dupe lungile lupte și încercări ce am avut cu turcii, zicea el, am cunoscut puterea otomană. Armia voastră e mică ; la vînat cînd se duce sultanul, încă are mai mulți ostași decît aveți voi astăzi pentru o întreprindere atît de serioasă. Iarna ce vine nu vă este priincioasă, nu puneți speranța pe greci ; grecii sînt prea slabi ei însuși, ca să poată împlini făgăduința ce v-or fi dat. Genovezii și venețienii, deși vă promite ajutor, cînd va sosi timpul să vi-l dea, pot încă să se schimbe ; aurul turcilor strălucește mai frumos în ochii lor decît rezultatul izbîndei voastre. Înturnați-vă și așteptați primăvara, și atunci cu oștiri mai mari începeți rezbelul.“

Unii din cei ce se aflau în consiliu luau vorbele domnului în parte rea, prepuind că vorbește as-

fel, fiindcă are legătură cu turcii. Între alții, Huniad era cel ce explica mai în rău înțeleptul consiliu lui Dracula. Acest din urmă reuși să facă a predomni consiliurile sale înaintea regelui. Dracula, văzînd că nu poate deturna pe rege de la această luptă, a dat regelui ajutor patru mii de soldați români călări ; și cînd plecă din acel loc, mai dete lui Vladislav doi cai cu nespusă iuțime, ca la întîmplare de pericol să se folosească de dînșii.

Kromer, Foresti, Chalcocondyla, Palotie. Calimah, Petru de Reve, Ioachim Kureu, Spondan și alții zic că Dracula dase regelui la acest rezel zece mii de călări români. Alții urcă numărul lor la douăzeci mii, ceea ce nu se potrivește cu vorbele lui Dracula. Creștinii au întîmpinat pe turci la Varna. Aici, lovindu-se amîndouă oștile, s-au tăiat foarte rău. La început creștinii păreau învingători ; români au pătruns pînă la corturile turcilor, pe care le-au prădat ; Huniad așezase oștile într-un fel care-i cheazău victoria. Dar tînărul rege strică tot lucru, căci nu șezu în locul ce-i însemnase Huniad, ci se repezi cu calul în mijlocul luptei. Amurat, văzîndu-l veni cu repezi-ciune asupra lui, îl rănî și un turc îi tăie capul. Capul regelui, pus în vîrfu unei lance, se arată creștinilor. Moartea lui Vladislav descurajă pe creștini, care se puseră pe fugă. Bătaia se întîmplă la 10 noiembrie 1444. Regele muri în vîrstă de douăzeci ani, zece zile. Pe lîngă dînsul pieri în bătaie floarea junimei ungurești. Huniad, puindu-se în fruntea românilor, a fugit spre Dunăre, apoi a trecut în Valahia.

Sub acest raport, Varna nu poate să fie indifereată pentru români ; aceste locuri au fost udate cu sîngele străbunilor noștri, pe timpul cînd moli-

ciunea nu îmbătrânise încă inimele românilor și cînd dezbinările nu despărțise pe fiii aceleiași țări în taberi neamice.

Populația Varnei se urcă la treizeci mii suflete. Cei mai mulți locuitori sînt bulgari. Aici este scaunul unui mitropolit grec. Casele și stradele sînt în stare mai bună decît cele din Rusciuc ; călătorii află aici ospătării, deși nu sînt ceva deosebit. Portul Varnei este periculos pentru vase cu pînză, în timpuri vînturoase. La o furtună, am fost martor cînd se sparseră trei vase încărcate de malurile Varnei. S-ar putea face însă un port sigur, spărgîndu-se brațul de nisip ce desparte lacul Devnei de mare și săpînd acest lac pînă la un loc.

Varna purta în vechime numele de Odesus.

Noi traserăm la un han ture. Aici găsirăm camere mai curate, dar mobilate cu rogojini, ca în toate hanurile din țară. Aceste camere se încălzeau asemenea cu mangale ; șase zile, ce trecui aici, preferai să dorm fără foc ; aceasta mă scu-tea de două rele, de dureri de cap, cauzate de mangale, și de punezi, pe care frigul îi amorțea.

Din nefericire, șoarecii trăiesc la frig și nu aflai mijloc a scăpa de dîșii ; în noaptea întăi mă vizitară, în camera mea, în număr foarte mare și dară niște dejghinuri, cît credeam că ar fi o turmă de pureci : mă atacară pînă în patul meu și îmi roaseră cizmele. A doua noapte, ca să fiu scutit în pat și să-mi scap nasul și urechile, aruncaî pe jos o luminare de seu. Aceasta mă cruță, căci șoa-recii, aflînd mîncarea lor, mă lăsară pe mine în pace.

Marea răspîndește un fel de umezeală caldă ; astfel, la o apropiere d-o jumătate oară de mare, tărîmul nu mai era acoperit de nea. Aerul părea mai dulce, și a patra zi de la ajungerea noastră acolo, deși eram în mijlocul iernei, ne plouă toată ziua.

În sfîrșit veni ziua cînd ne imbarcarăm pe un vas cu vapor și meraserăm la Constantinopoli

**CALĂTORII LA IERUSALIM
ÎN SĂRBĂTORILE PAȘTELUI
ȘI ÎN EGIPT**

CĂLĂTORII LA IERUSALIM ÎN SĂRBĂTORILE PAȘTELUI

CARTEA I

La 9 martie, pe la cinci oare seara, mă imbarcai pe vasul cu vapor „Merse“, împreună cu alți doi compatrioți.

Scopul nostru era să vizităm Ierusalimul și toate locurile sînte.

Noaptea se întindea asupra săraiiurilor misterioase, pierdute prin arborii grădinelor desfătătoare ale Bosforului. Cotul unde fuse altădată palatul împăraților, astăzi saraiul sultanilor, părăsit, rămase la dreapta noastră. Scutari, Cadikioi pieriră unul după altul în umbră și în depărtare ; insulele Principilor, semănate în fața mărci, păreau că înoată sub cununele lor de scînteii, în apă, în umbră și în tăcere.

Scutari cade în față cu palatul cezarilor. În vechime acest oraș se chema Chrisopole sau cetatea de aur. Denis din Bizanț zice că acest oraș priimise numele de aurit, căci perșii strîngeau aici tributul de la popoli subjugăți. Aici era mormîntul lui Chrisis, fiul lui Agamemnon și al Chriscidei ; unii cred că de aici îi veni numele de Chrisopole. După Xenofonte, atenienii se așezară aici cu treizeci de vase, ca să supuie la contribuție pe toți navigatorii care treceau prin Bosfor.

Promontorul de la Scutari se chema în vechime Bos, și se vedea aici (Denis de Bizanț) o coloană de marmură albă, pe care era statua lui Bos, femeia lui Harès, general atenian.

Cadikioi se află spre sudul Scutarii, dincolo de promontorul Bos. Acest oraș se chema în vechime Calcedonia ; era așezat pe un riuleț de la care orașul își primi numele. Aici se afla o mulțime de monumente mărețe ; între altele, templul lui Apolon. Mai era templul Venerei, al eroului Eupostes și vestita fântină Hermagora.

Tacit, *Ann.*, c. 12 ; Strabon, c. 7 ; Polib., c. 4 ; Pliniu, c. 5, spun că megarienii fundară această cetate și că mult timp au fost de risul vecinilor lor, care le deteră nume de orbi, căci în loc să se așeze pe partea Bizanțului, se așezaseră la o parte retrasă.

Perșii de mai multe ori despoiară această cetate ; zidurile ei se surpară de Valens ; goții o sfărîmară și Corneliu Avitu o restabili. Saracinii o dărîmară cu totul. Aici se zidise o biserică, Sînta Eufemia, în care se ținu soborul (conciiliul) general ; dar astăzi nu mai este.

Aici se osîndi sîntul Hrisostom la exil, pentru că vorbise în contra vițurilor femeilor și în contra credinței pentru statua Eudoxiei. În portul acestui oraș, Foca făcu să piară Mauris și patru fii ai săi.

Pe aici împăratul Constantin se luptă și triumfă în contra lui Liciniu, și Mitridaț se bătu cu români.

Mai în susul acestui oraș, spre sud, se întinde o limbă de pămînt în mare, ce se numea altădată promontoriul Hereum ; astăzi Fanar-bacce ; Procop zice că aici era altădată un palat măreț și băi, zidite de Iustinian pentru Teodora.

Mai în toate părțile se aflau pe aici zidiri ce purtau numele Teodorei.

Împărăteasa Teodora era fiica unui om care nutrea vite ; maică-sa vîndu pe bani virtutea ei, și Teodora se prostituă publicului. Fuse ținută cîțva timp de un hațebol din Tir, care o goni în urmă. De aici merse în Alexandria, apoi veni în Constantinopole, unde se ocupă cu trista ei meserie. Împăratul Iustinian, văzînd-o, îi plăcu, o luă de țiitoare, apoi, stricînd legea ce oprea pe împărați să se însoare cu femei de meserie înjositoare, o luă de soție. Procop zice că fuse un bici al neamului omenesc. Muri pe la anul 565.

Insulele Principilor sunt patru mai mari și locuite ; ele se află vecine cu coasta Asiei. Pliniu le numește Propontide. Aici era odată locul de exil al martirilor politici și totdeauna azilul de plăcere al curtezanilor bizantini. Două, Proti și Antigona, nu sunt mult locuite ; celelalte două, Halchi și Princhip, sunt mai roditoare, mai locuite și mai vizitate de călători. Aici sunt vii, grădini, monastiri grecești. Halchi se numea în vechime Halchitis.

Vasul nostru despica undele nopții și ale Propontidei în liniște.

Marea Propontidă sau de Marmara priimea deosebite numiri, după vecinătatea țărmurilor ei. Se află închisă între malul Europei și al Asiei, în larg ; iar în lung, între Dardanele și Bosforul Traciei. Prin Bosfor comunică cu Marea Neagră ; prin Dardanele, cu Arhipelul. Este lină, și caicele plutesc cu mîndrie pe fața ei. De pe țărmul Europei, în multe locuri, se vede cu ochii țărmul Asiei. De la Bosfor pînă la Dardanele, în lung, se aleargă, cu vasul cu vapor, în douăsprezece oare.

Clopotul vaporului ne chemă la masă. Aici făcui cunoștința tuturilor pasagerilor. Între cei mai curioși era un englez, născut în Orient, în vîrstă de cincizeci și cinci de ani. Acesta vorbea neîncetat, și pentru aceasta era silit să spuie și bune, și rele. Ne spuse o mulțime de anecdote, al căror erou era totdeauna el însuși. Mai era o damă bătrînă ce se ducea în Palestina, însoțită de un cățel. Era încă un pașă turc cu douăzeci de șerbi după el. Acesta nu mîncea cu noi la masă ; dar venea să ne vază mîncînd. Însă era și o jună fată, engleză, însoțită de părintele său, un lord bătrîn. Fiicele Albionului în genere nu sunt frumoase ; grația, gentileța, vioiciunea le lipsesc ; nalte și reci, ca niște coloane de marmură ; mari în mîni și în picioare ; însă cînd, printre ele, se întîmplă unele frumoase, aceste excepții sunt frumoase ca niște minuni. Astfel era această jună engleză ; vioiciunea sufletului său se răsfrîngea pe fața ei, asemenea razelor de soare ce se varsă pe stele și pe care ochii noștri nu le pot vedea, aflîndu-se ascunse. Fiecine, tineri și bătrîni, din pasageri ar fi dorit să ție masa în toată viața lor ; dar zeii își rîd de hotărîrile oamenilor, zice Omer undeva, astfel masa ținuu mai puțin decît trebui să ție, căci auzirăm afară o mare gălăgie. Adoratorii miss Liei uitară farmecele frumuseței ei și ieșiră repede afară. Amorul vieței se vede că este pentru oameni în genere mai presus de toate bunurile, de toate simțimintele sublime. Astfel cînd pentru o idee înaltă, ca simțimînt divin, oamenii cei aleși își sacrifică viața lor, nu este de mirare ca mulțimea oamenilor de rînd și ignoranți să creadă pe cei ce se sacrifică că sunt nebuni !

Frumoasa miss Lia fu dată la o parte, călcată pe picioare de cei ce voră să iasă ! Sunt sigur că

dacă s-ar fi spart vasul, de am fi scăpat în bărci pe mare, de am fi rătăcit mai multe zile însetați și flămânzi, de am fi hotărît, în amețeala foamei, să mîncăm pe unul din noi și soarta ar fi căzut pe frumoasa fecioară, negreșit că acești adoratori ar fi mîncat-o, fără nici o muștrare de cuget, numai să nu moară ei. Vasul nostru întîlnise un caic încărcat cu marfă și cu treisprezece oameni. Îndată ce îl lovi, îl rupse în două ; îl văzurăm plutind un minut pe apă, apoi se cufundă. Cîțiva mateloți se dară jos din vapor cu o barcă să caute pe cei ce se înecau. Auzirăm încă strigătele lor dureroase, apoi o tăcere de moarte se întinse peste unde. După cîteva minute, barca veni la vapor cu trei oameni scăpați din apă ; zece se înecaseră. Vaporul urmă atunci călătoria sa prin întuneric.

A doua zi ne aflarăm în strîmtoarea Dardanelor .

Pînă a nu ajunge aici lăsarăm pe partea Europei mai multe cetăți ce în vechime au fost vestite și astăzi au picat cu totul în păragină și uitare. Astfel sunt Silivria sau Silimbria, de unde începea zidul ce rădica ră locuitorii din Constantinopole, ca să se apere în contra barbarilor și care mergea pînă la Filea, pe Marea Neagră, făcînd patru sute douăzeci de stade de lungime ; vine în urmă Heraclia, ce turcii numesc Reclia, zidită pe malul mării la anul Romei 153. Vespasian avea aci un amfiteatru și mai multe palate, ale căror urme încă se cunosc.

În această mare se află încă două insule mai mari : una, Calolimna, nu departe de golful Mondaniei ; alta, insula de Marmara sau vechea Proconesa.

Canalul Dardanelelor sau vechiul Helespont nu poate să se puie în frumusețe cu Bosforul Traciei. Nu are nici grădinele totdeauna verzi ale malurilor celui din urmă ; nici casele și saraiurile lor, cu desfătărilor și durerile misterioase ; nici tablourile Bosforului răpitoare, ce se schimbă pe fiecă minută, fără să semene niciodată unul cu altul. Canalul Dardanelelor cură cu majestate între două maluri, unul al Asiei, celalt al Europei ; malurile sunt sălbatice și monotone. Din timp în timp se vede, pe unul din aceste maluri, câte o turmă de oi, câte un sat sau oraș cu fizionomie de păragină, care umple inima de deslăcere.

Dar dacă nu farmecă ochii celor ce îl văd, ca Bosforul, prin frumusețea lui materială, cel puțin pentru o seamă de oameni inteligenți, acest canal are un merit mai prețios. Aduce aminte de fapte mari și glorioase din trecut ; sîngele atenienilor, lacedemonienilor, persilor, venețienilor și musulmanilor pică și se amestecă odată cu aceste unde.

Strimtoarea are unsprezece leghe de lungime ; lărgimea schimbătoare, începe de la două-nouă kilometre.

Pe istmul de la dreapta, intrînd, era odată trei cetăți vestite : Pactie, astăzi Patio-Patino ; Cordia, pe golful Melas și Lisimahia, fondată de Lisimah, unul din moștenitorii lui Alexandru cel Mare ; aceasta din urmă se află între cele două așezată.

La dreapta iar pe țărmul Europei se vede Galipole. Orașul de astăzi este părăginit ; dar poziția lui este avantajoasă : astfel toți cuceritorii se așezară aici, mai înainte de a păși în Tracia. Iustinian ținea la Galipole o garnizoană numeroasă. În zilele noastre, avînd exemplu trecutul, francezii și englezii descărcară și se așezară aici.

Rîul Burga-su și Musachei-su, care în vechime se chemau : cel dintîi, Percot ; cel de al doilea, Practius, cad pe coasta Asiei. Pe țărmul din față se află rîul Aegos, astăzi Caraoba-su. Pe malul lui se întîmplă vestita bătaie a Peloponesului. Mai în sus, pe canal, este o limbă de pămînt, numită Nagara-burnu. Aici se zice că a fost în vechime castelul lui Abidos. În față, pe țărmul Europei, a fost castelul Sestos. Între Abidos și Sestos, zice Strabon, împăratul perșilor Xerxes aruncă un pod, ca să-și treacă numeroasele sale trupe, să meargă să supuie pe greci. Tot pe aici trecu cu ostirile lui Alexandru cel Mare, din Europa în Asia. Turcii încă de aici trecură în Europa pentru întîia oară. Vom vorbi încă de Leandru, lord Byron și de un june ebreu ce trecură asemenea, dar înot, această strimtoare ?

Hero, fiica lui Sestos, pretresă, locuia un castel pe malul acestui canal. Leandru, amantul ei, trecea înot, noaptea, Helespontul, ca să întîlnească pe juna sa amantă ; pe cînd aceasta din urmă, din vîrfurile unui turn, ținea un fanar aprins, după a cărui lumină se îndrepta, prin întuneric, amantul. Într-o noapte, pe cînd Leandru trecea apa, se rădică o furtună : lumina se stinse de vînt și junele înotător se înecă. Hero, atunci, se aruncă în valuri și pieri. O mulțime de poeți au cîntat această scenă tristă, în versuri și în proză. Un călător, ce și-a scris călătoria pe aici, zice că, aducîndu-și aminte de această întîmplare, a plîns de durere. Eu însumi aș fi scris ceva asupra acestei nefericiri, sau cel puțin aș fi plîns, dar nu făcui nici una, nici alta ; eram supărat pe acel Leandru, căci a pus în practică proverbul :

„On n'a pas tant d'esprit quand on est amoureux“¹.

Dacă trecea apa într-o barcă, în loc să treacă înot, nu numai nu s-ar fi înecat ; ba încă ar fi ajuns la iubita lui, și investit și neostenit.

Poetul Virgiliu cîntă această istorie în *Georgicele* lui, dar cea mai frumoasă poemă eroică este a lui Musset.

Lord Byron trecu apa înot pe aici, urmat de o barcă. Un june ebreu iubea o fată creștină ; el o ceru de soție ; părinții fetei, ca să riză de el, îi răspunseră că-i vor da-o, cînd el va trece canalul înot. Ebreul luă această condiție de serios, se aruncă în valuri și trecu dincolo sănătos. Se zice că părinții fetei nu se ținură de cuvînt. Pe amîndouă țărmurile, turcii au așezat baterii și au zidit fortificații, ca să apere intrarea în Marmara a vreunei flote străine ; dar tractatele dintre puterile Europei sunt mai tari, zice d. BlaŃqui, decît forterețele turcilor de aici.

Mohamet al IX-lea zidi cele mai multe din aceste fortificații în anul 1659.

Cianac-alesi este un burg pe partea Asiei, cu vreo două mii sau trei mii locuitori. Vaporul nostru se opri aici cîteva oare, iar noi merserăm mai mulți să vizităm aceste triste barace. Cîteva case vechi de lemn, ce par că se închină înaintea noastră, ca să ne zică *bine am ajuns* ; cîteva geamii ruinate și saraiul guvernorului, ce seamănă, la cel întîi vînt tare, că are de gînd să zboare în mare cu oamenii și cucuvaiele ce îl locuiesc, formează acest burg. Bazarul se compune de cîteva dughene. Nu puturăm înțelege dacă stăpînii acestor dughene vindeau ori cumpărau, căci marfă nu se vedea aici.

¹ „Cînd iubești, ești cam sărac cu duhul“ (*franc.*) (*n.e.*).

Merserăm la un cafeu, pe malul mării. Aici află-
răm o mulțime de turci, cu chipuri galbene și po-
somorîte. Ei nici se mișcă, nici rădică ochii să
ne vadă, precum fac alții la venirea unor călători.
I-ar fi luat cineva, văzându-i, pentru o adunare
de morți în mijlocul mormintelor, precum se zice
în baladele fantastice ale Occidentului. După ce
ne așezărăm pe o bancă și trecură trei minute, ei
ne salutară unul după altul, puind mâna la cap.

Aici văzui... sau mai bine nu voi mai zice ceea
ce văzui. Nu am ctit încă o carte de călătorie în
Orient, în care autorul să nu vorbească de un der-
viș cu barbă, trențeros etc. Pretutindeni, adică în
cărțile acestea, dervișul este tot acela, și vorbele
lui, și portul nu au nici o deosebire. Ca să nu cad
în această greșală, voi păstra o tăcere asupra der-
vișului ce văzui aici. Ciudat neam, neamul turcesc !
Totul în Turcia pare în ruină : oameni și lucruri ;
și această scădere să răsfriște chiar asupra guver-
nământului. Străinul ce vede aceste lucruri pentru
întia dată crede că Turcia moare. Ea este în aju-
nul unei prefaceri, și dacă oamenii ce guverna vor
înțelege misia lor, nu este îndoială că va renaște,
din ruinele ei, mai frumoasă și mai fericită.

Numele de turci se da altădată mai multor popu-
lații ce locuiau Turchestanul. Aceste seminții erau
cuprinse în marea nație a sciților. Unii autori pre-
tind că turcii erau cunoscuți în vechime sub nume
de mesageți. Iată ce spune Herodot despre străbunii
turcilor, dacă străbunii lor fură mesageți.

„Mesageții se investmîntă ca sciții ; felul vieții
lor este tot acela. Sunt războitori ; trag bine cu să-
geata și sunt lăncieri dibaci... se bat călare și pe
jos... au cîte o femeie ; cu toate acestea, femeile
sunt comune între ei... cînd un mesaget se îndră-
gește de o femeie ce vede, atîrnă arcu la cap și

se desfătează cu dînsa, fără temere și rușine. Ei nu seamănă în pămînt ; se hrănesc cu vitele și cu pește din Arax... se închină la soare, căruia-i sacrifică cai, căci, zic ei, celui mai iute din zei se cuvine a i se sacrifica cel mai iute din viețuitoare.“

Mesageții locuiau spre orientul Mării Caspiene, la picioarele Caucazului.

Ciru căută să-i supuie prin arme, dar nu izbuti. Această luptă este descrisă de Herodot.

Pe la anul 722, califul Ulad I supuse o mare parte din aceste semenții și le dete religia musulmană. În timpul răsculărei unor guvernori în contra califilor arabi din Bagdat, acele semenții veniră în ajutorul califilor ; dar îndată începură să facă cele mai mari nerînduieli prin țară și deveniră arbitrii tronului și vieții califilor.

De la 935, turcomanii începură să facă staturi neatîrnate. Oguzianii, una din semențiile lor, sau turcii de astăzi, mai rămaseră încă spre orientul Mării Caspiene ; dar cînd se arătă Gingishan, emigrară de frica acestuia, cu șeful lor Soleiman, și se strînseră în număr de cincizeci mii oameni la Aderbegean, de unde, goniți de mongoli, se aruncară în Armenia. Soleiman, capul lor, se înecase în Euftrat. Fiul său, Ortogiul, luă comanda și intră în Asia Mică, unde luă putere, prin cutropiri de țări. Acest Ortogiul găsi la Iconium pe Ala el-Din, un turcoman din cei veniți mai nainte spre ajutorul califilor. Acesta dete pămînt fraților săi și numi pe Ortogiul general al armiiilor sale. Fiul său, Osman, ce se afla în mare favor pe lîngă moștenitorul lui Ala el-Din, dete ordin ca turcomanii lui să poarte numele său, chemîndu-se osmanlii. Acesta fundă un regat, întărit prin provinciile ce luă de la greci. În anul 1300 își dete nume de sultan.

Următorii lui măriră încă împărăția cea nouă, prin cîștigarea altor provincii. Mohamet al II-lea luă Constantinopole. Baiazed, fiul lui Mohamet al II-lea, Selim I cîștigară toată Asia Mică, Siria, Egiptul, formînd o putere unită asupra fărîmăturilor turcomanilor.

Principii arabi din Bagdat se detronară de tătari. Califii de la Cair încă picaseră.

Nu departe de ieșirea din Dardanele, se află locul unde se zice că ar fi fost altădată vestita cetate Troada, a cărei încongiurare face subiectul *Iliadei* lui Omer, și unde se află mormintele atîtor eroi celebri.

Spre seară ieșirăm din Dardanele și intrarăm în Arhipel sau Marea Egee.

Arhipelul se întinde spre nord, între Macedonia și Rumelia, spre vest, către Grecia, spre sud, către Creta ; spre est, către Asia Mică. Se mai cheamă Marea Albă. O mulțime de insule sunt semănate pe fața Arhipelului.

Abia ieșirăm din strîmtoare, și seara se întinse peste cîmpiile de azur, lăsîndu-ne să vedem cele mai frumoase efecte ale naturei, purcese în parte din grămădirea norilor pe urmele soarelui apus. Dar această mulțumire ne costă foarte, căci timpul strică. Vîntul de la sud începu dodată să sufle a iuțime. Căpitanul, prevăzînd o mare furtună, dăde ordin ca toți pasagerii ce se aflau asupra podului vaporului să se coboare în pimnița mărfurilor, care atunci era deșeartă. Vîntul se îndoi. O mie de șuierături, pe toate tonurile, făceau prin frînghiile vaporului niște concerte înfiorătoare și fantastice, străine încă la urechile noastre. Vasul începu să dănțuiască. Toți pasagerii de la locul dinții intrară în cabinele lor, unde picară bolnavi de răul mării sau de frică. Englezul cel limbut,

care, înainte de-a începe furtuna, să apucase să-și boiască favoritele cele sive, ca să placă miss Liei, fu silit să intre să se culce în cămăruța lui, cu o favorită sivă și alta neagră. Noi rămăserăm încă în salon. În câteva minute, bănci, scaune, mese bine legate se mișcă, se răsturnară, unele se rupseră; toate amăruntelile din salon începură să sară, să se spargă; oamenii picară la pământ; dar nici acolo nu putură să alfe liniște. Vaporul se plecă la o parte și la ceialtă; aveam vîntul în coastă. Cu toate că eram toți trîntiți pe jos, ne arunca ca pe niște obiecte, de la o parte la ceialtă a camerei. La o mare înclinare ce făcu vasul, un pasager strigă:

— Ne-am răsturnat!

La aceste vorbe neplăcute, pasagerii căzuți în cabinele lor răspunseră prin strigăte de spaimă, dar nu putură ieși din cuiburile lor. Cîțiva turci, crezînd în adevăr că ne pierdem, începură să plîngă cu lacrimi și să-și ia adio de la rudele lor. Din norocire, căpitanul, răzbind aici, îi amenință că-i aruncă în mare, dacă nu vor înceta din tînguierile lor cele ridicule. Pașa turc, care ținea la mare și cu care stam la vorbă așezați grecește pe planșete, avu nenorocita idee să se scoale în picioare, zicînd că el poate sta. Dar abia se ridică, și căzu pe o sobă de fier, apoi de aici pe planșete, trăgînd după dînsul soba în brațe. Machina vaporului lucra cu puțin foc. Marea nu putea fi mai turburată; valurile ei, mai mari decît vaporul, treceau unul după altul, lăsînd între ele un abis. Adesea vasul părea amenințat să se învălească sub unul din acești munți de apă.

Trecurăm astfel toată noaptea.

Venirea zilei nu liniști undele. Vederea mărei, cu lumină, era mai mult înspăimântătoare.

Atunci văzurăm că nu eram departe de insula Mitilena, vechea Lesbos. Această insulă îmi aduse aminte de poeta Safo ce se născu aici. Era frumoasă și inteligentă. Grecii o numiră a zecea muză. Compatrioții săi îi bătuseră chipul pe medalie. Versurile ei se deosebesc prin delicateță, dulceață, armonie, tinereță și grație nemărginită. Din tot ce a compus a rămas de la ea numai două poezii, ce se află tipărite cu versurile lui Anacreon. Safo se înamoră de Faon de la Lesbos, care nu o iubi, și, desperată, se aruncă în mare de la insula Leucadia. Safo fuse măritată după un cercal din insula Andros ; trăi pe la 600 înainte de Isus Cristos.

Cînd ajunserăm la intrarea în golful Smirnei, îngrijirea ofițerilor se îndoi, căci pe aici se află un prunt de năsip sub fața apei și pe care adeseaori se zdrobesc corăbiile. Spre seară intrarăm în portul Smirnei. Aici valurile se îmblînziră, pasagerii ieșiră toți pe podul vaporului. Atunci se arată și figura englezului cel limbut cu o favorită albă și alta neagră, cum se aflase în minutul cînd începu furtuna.

Atunci văzurăm pe podul vaporului un pasager de care unii se mirau, alții se înspăimîntau. Cîțiva greci făcură semnul crucii, suflînd în aer :

— Iată, ziceau ei, pentru ce am avut furtună : diavolul era cu noi.

Unul îmi spuse că în magazin, unde toți acești pasageri trecură noaptea, cîțiva fanatici creștini și musulmani ziseră că acel om curios era cauza vijeliei și a fost propus să-l arunce în mare.

Acest om era un iezid sau închinător către Satan. Un imam turec îmi spuse să iezidii sunt un popor din împărăție, dar nu cunoaște bine din ce

parte de loc. Acești oameni, mai zise ei, cred și se închină la Satan, fiindcă faptele lor sunt atât de rele, încât numai diavolul poate să priimească închinăciunile lor.

Acești iezidi se află pe lângă muntele Singerdag, spre sudul Mardinului (vechea Marda), în Mesopotamia. Acel munte se mai cheamă Gingistan sau țara diavolului. Poporul iezid este războitor și pământul ce locuiește, foarte roditor. Toată populația se urcă la două sute mii suflete. Se crede să sunt o rămășiță din vechii mardii, pe care Arsas, rege al Persiei, îi strămută în Mesopotamia și care dă numele lor cetății Marda (astăzi Mardin). După Strabon și Pliniu, încă de atunci ei se închinau lui Ariman, geniul răului. Numele lor de iezid le vine de la un general arab, ce se chema Iezid și care ucise pe Husein, nepot al lui Mahomet profetul. De aici vine, zice d. Poujoulat, ura lor în contra turcilor.

Adorația iezidilor pentru Satana este foarte mare. Ei nu pronunță niciodată numele împăratului întunecimelor cu dispreț, cum fac creștinii și alții ; din contra, cu mare respect. Pe Satana ei îl numesc Șeic-Mazan, adică marele-șef. Amar celui ce, aflându-se în țara lor, ar zice o vorbă de rău în contra diavolului ! Acela s-ar ucide de cel întâi iezid care îl va auzi. Iată că și Satana are poliție în lume !

În imaginația lor, Satana se înfățișează sub figura de arhangel, precum era înainte de a se revolta. Este frumos, majestos, nu a pierdut nimic din vechea strălucire, dar poartă în fizionomie ceva trist și gânditor care arată o suferință adâncă. Satana mai este adorat de iezidi sub forma unui șarpe. Pe fiecare an o dată, ei au un fel de sărbă-

toare în onoarea diavolului, a zecea noapte din luna lui august.

Din locurile cele mai depărtate ale țării locuite de iezidi, se adună locuitorii în noaptea de sărbătoare, aproape de un munte înalt, Abdul-Azis, la treisprezece leghe departe de Mardin, cu nevestele și fetele lor. La picioarele muntelui Abdul-Azis este o peșteră foarte adâncă. Ei cred că această peșteră are comunicație cu iadul. Când vine miezul nopții, toți se așază pe marginile peșterii și aruncă în adâncime daruri, adică berbeci, boi, capre, bani, vestminte, pîne, ca să facă plăcere Satanei, care le adună pe toate. Pe urmă, la sunetul muzicii, ei dănuiesc niște danțuri sălbatece și înfiorătoare împregiurul gurei peșterii. După aceste danțuri, mulțimea iezidilor se duce către altă peșteră, nu departe de aceea a iadului. Oameni, femei, fete se coboară aici. Mănîncă, beau, la lumina făcliilor ; apoi la un timp hotărît sting toate făclile. Atunci orgiile cele mai spăimîntătoare încep ; fiecă om se dezmiardă cu cea întii femeie ce-i cade sub mînă.

Ei onoară pe Moise, pe Isus, pe Mahomet, ca oameni aleși ai Domnului și cred că o să vie timpul odată ca acești trei să-i proteagă.

Printre ei se află o seminție, căria este încredințată garda mormîntului lui Iezid, fondatorul acestei secte. Șeful seminției este ales totdeauna din cei ce se coboară din neamul lui Iezid. Acest șef este privit ca un sînt ; iar el, ca toți ceilalți, crede că are un loc în rai, însemnat mai dinainte. El are pe lîngă el un om, căruiă se dă nume de coșec. Acesta se crede că primește revelații de la Satana, că numai lui se arată diavolul și îi spune voințele ce are. Fără voința acestui coșec, nimeni nu face nimic. Unii cumpără cu bani, sau cu alte favoare, de la coșec, un loc în rai.

În războaiele cruciaților, iezidii luară o parte în contra și se purtară cu mare cruzime. Gauthier, istorianul războaielor lui Antioh, îi numește parti. Partea aceasta a Mesopotamiei este locuită de multe popoare curioase. După iezidi, populațiile cele mai curioase sunt : sekiisbekii, ce se închină la cîni negri, nestorienii, iunisii, šiisii, ghebrii sau închinătorii la foc, manișeenii ce se închină la soare ; apoi adoratorii părții femeiești, despre care vom vorbi mai tîrziu.

Dar lăsarăm pe iezid și pe Satana și, chemînd o barcă, ne çoborîrăm în Smirna.

Smirna se află situată în amfiteatru în fundul golfului ei celui mare și încongiurată, de trei părți, de munți înalți și sterpi. Populația Smirnei se urcă, după cea mai nouă statistică, la o sută cincizeci mii locuitori. din care optzeci mii turci, patruzeci mii greci, cincisprezece mii ebrei, zece mii armeni și cinci mii franci sau streini europci.

Golful Smirnei este de douăsprezece leghe, patruzeci și opt kilometri de lungime și de doi pînă la cinci de lărgime. Smirna se chema cu acest nume și în timpii antici. Ea se fărîmă de mai multe ori și iar renăscu din cenușa ei. Locuitorii cei mai vechi, cunoscuți, se crede că ar fi fost coloni efesieni. Eolienii o luară în domnia lor, de la care trecu sub ionieni, mai în urmă sub lidieni. Smirna era situată la început pe lîngă schela de astăzi de la Burnabat ; Smirna de al doilea se zidi de Alexandru cel Mare, ca să realizeze un vis ce avu, cînd adormi odată pe vîrfu muntelui Pagus. În timpul lui Strabon, Smirna de al doilea era în toată strălucirea ei. Smirna a treia, a evului de mijloc, se așeză pe ruinele celui de al doilea. Împărații romani și greci o stăpîniră unii după alții ; apoi veniră latinii, cavalerii Rodului, genovezii.

Tamerlan o surpă, dar ea renăscu a doua zi din cenușă. Douăzeci și patru de ani mai în urmă, adică pe la 1426, sultanul Amurat al II-lea o luă în stăpînire. De atunci se află în puterea turcilor.

Se zice că Smirna fuse patria lui Omer și că pe malul rîulețului Meles, Critea născu acest fiu. Se arată încă credulilor călători o peșteră, cale de o oară de la satul Burnabat, ce se numește peștera nimfelor și în care Omer ar fi scris frumoasele sale inspirații. Mai în sus de vechea cetate este un munte, pe care se zice că era zidit templul cel faimos al Cibelei. Aici se arată încă urmele aceluia templu. Mai jos de acest munte, către schela de unde se imbarcă pentru Burnabat, se vede un tumul, unde se crede că ar fi mormîntul lui Tantal. Este, după contele Joseph D' Estourmer, de trei sute picioare de giur : de piatră brută ; virful lui, ce a fost rădicat mult, a căzut de cutremure de pămînt, flagele fatale la care este supusă Smirna. În temelia acestui mare mormînt s-a găsit o cameră mortuară cu o boltă ascuțită. În vecinătate cu Smirna, se mai află încă urmele templului Fortunei, templul lui Joo, ruinele unui teatru etc.

În dosul cetății Smirna de astăzi, se rădică un munte ce se cheamă Pagus. Fortereța este părăsită ; se află zidită pe tot creștetul muntelui lătareț, din ordinul lui Alexandru cel Mare, pentru înfrîna oară, sau pe ruinele unei mai vechi cetăți, nu se știe sigur ; dar după tradiție, se zice că la poarta acestei forterețe era așezată statua amazoanei Smirna, fondatoarea cetății celei vechi. Cetatea ruinată, ce se vede astăzi, este zidită din fărîmăturile celii vechi a lui Alexandru, de Ioan Duca.

Am zis mai sus că Smirna este supusă la cutremure de pământ, căci tărîmul este vulcanic. Cel mai mare cutremur, care o surpă, fuse cel din anul 1778.

Locurile cele mai plăcute, unde se adună locuitorii, sunt podul caravanelor și malurile riului Meles. În vecinătate se află satul Burnabat, Bugea și Sedienii, unde sunt casele de țară ale locuitorilor celor avuți.

Smirna înuntru ei este un oraș ca toate orașele din Turcia. Partea locuită de franci e mai frumoasă și întrece, sub toate raporturile, Pera din Constantinopole. Strada Rozelor, ce și-au luat numele de la frumoasele femei care locuiesc aici și care se arată în ferestre printre glastrele cu roze, este una din cele mai frumoase.

Atît pe strada Rozelor, cît și pe altele ce se află în vecinătate, văzurăm la toate ferestrele o mulțime de capete feminine. Nu este vedere mai plăcută pentru un călător ce iese din sînul undelor și intră aici, ca vederea acestor femei, de felurite nații și religii, arătîndu-se la ferestre, în costumul lor pitoresc și elegant, visătoare și melancolice, cu capul plecat pe minile lor albe, și aruncînd asupra străinilor cîte o căutare distractă, purcesă din ochii cei mai frumoși care pot să fie... se arată la ferestre și la porți. Se zice că aceste frumoase creații, obicinuite încă din copilărie să se uite după ferestre și să se plece, uitîndu-se, sunt toate plecate. Nu știm pînă la ce punct poate să fie adevărat ; dar știm că cele mai frumoase femei din Orient locuiesc această cetate. Societatea europeană de aici este tot de origina societății europene din Constantinopole ; felurimea între ele este mică ; dar, ca să o cunoaștem mai bine, vom da o repede idee despre cea din Pera.

Pera este o parte din Constantinopol situată pe o înălțime și despărțită, spre sud, de Constantinopol, prin golf și prin Galata. Este locuită de trimișii puterilor străine și de creștini, greci, armeni și franci, care se cheamă peroți.

Peroții sunt de origine din toate țările Europei, veniți aici din deosibite timpuri și improspătați sau prin prăsilă, sau prin venirea altora. Cei mai mulți sunt neguțători ; o mică parte, împiegați pe la ambasade. La dînșii nu există simțimîntul de naționalitate : dacă întrebi pe vreunul din ei de ce nație este, răspunde : catolic. Pare că ar fi o nație catolică în lume ! Simțimîntul religios ține locul naționalității. În mijlocul musulmanilor și grecilor, tot atîta de fanatici, peroții nu puteau să rămîie în urmă cu fanatismul. Astfel este în toate lucrurile : acolo unde locuitorii îmblă armați, călătorii încă se armează. La aceste cauze se mai adaogă înrîurirea ce are asupra spiritului lor propaganda iezuită italiană și face din ei oamenii cei mai neiertători către ceilalți de alt rit. Peroții privesc ca un mare păcat alianța în căsătorie cu o persoană de ritul grec sau altul. În spitalele lor publice, bolnavii nu sunt primiți, dacă nu sunt catolici. În Franța, catolicismul s-a nobilat prin toleranță ; prejudecățile din veacul de mijloc a pierit ; dar catolicismul în Orient se află cu mai multe veacuri în urma veacului nostru.

Peroții, în relațiile lor amicale, sunt foarte reci : rareori vor face cunoștința unui străin, fără un interes material. Casele lor sunt niște forterețe, în care străinul călător, cu cele mai bune recomandări, nu intră niciodată ; dar primesc totdeauna cu plăcere o invitare la masă, la bal etc. Din fericire se află încă niște rari excepții printre cei mai civilizați, sau printre rarele familii ce păstrează încă

obiceiurile vechi lor patrii. Românii rătăciți pe aici de treizeci — patruzeci de ani, au pierdut pînă și limba lor, dar nu au putut pierde o virtute ce este a neamului lor : ospitalitatea. Bătrînul român Isailă este un exemplu.

Numele de perot nu sună cu plăcere la urechile locuitorilor. Dacă vorbești cu dispreț de peroți către peroți, ei vor vorbi cu mai mare dispreț de cei ce poartă acest nume și nici unul din ei nu crede că face parte din corpul perotesec.

Platon a zis că virtuțile trag în cumpănă deopotrivă cu aurul. La peroți, virtutea nu are nici greutatea ce îi da filozoful atenian ; meritul personal nu însemnează nimic. Acolo unde aurul singur domnește, muzelor le rămîne să se spînzure. Această maximă poate să se aplice aici. Soțietatea Perci nu produce oameni de talent, nici în artele frumoase, nici în litere. Cîțiva pămînteni, armeni sau greci, se ocupă de pictură ; dar mai puțin pentru amorul artei, decît ca să se puie în stare de a face portretul sultanului. Sultanul primește totdeauna cu plăcere dedicații în fel de tablouri ce produce geniul armenesc ; dar îl costă mai mult decît tablourile maisterilor celor mari.

În literatură, aceeași secetă ; dar toate declarațiile erotice ale tinerilor eleganți către dulcineele lor se scriu în versuri : astfel este obiceiul. Iată o declarație ce mi-a căzut în mînă și pe care am tradus-o în românește vorbă cu vorbă. Cititorii vor înțelege că amantul era comerciant.

„Tu ce ești așa frumoasă ca ducatu-mpărătesc

Și ca lira englezească, o, copilă, te iubesc !

Ca ghimia încărcată ce apare-n depărtare,

P-orizontal vieței mele, eu te văd cu palpitate.

Al tău nume ce-n tre oameni face-atîta mare zvon

*Sună-n gura omenirei ca un dulce milion.
Te iubesc cu înfocare și, răpit de-a ta junie,
Uit și somnul și mîncarea și mă dă-n apoplexie.
Nu-i mincare mai plăcută, nu e vis mai fericit,
Ca iubita vieții mele ce atîta m-a slăvit.
Dar ești crudă... ca steluța ce se stinge-n firmament,
Viața mea cu ani-mi tineri, iată face faliment."*

Peroții vorbesc toate limbele pe care le învață fără să învețe.

Oricare locuitor de aici seamănă că naște cu galoșii în picioare și cu un fanar în mîină, două antidote puternice în contra tinei și a întinericului. Stradele Perei sunt strimte, necurate. A ieși fără galoși în zile de iarnă, este cu neputință; trăsurile lipsesc; fanarul este neapărat, din două cauze, una căci astfel este ordinul poliției; alta, mai serioasă, căci, fără fanar, riscă a-și frînge picioarele. Fanarul oamenilor de rînd este de hîrtie, cu o singură lumină: cei bogați împlă cu un fanar de sticlă cu trei lumini, pe care îl poartă un fecior ce merge înainte. Aceasta este aici ceea ce însemnează la Paris o trăsură cu doi cai. Cînd trece un asemenea fanar, onorabilul public se dă la o parte să treacă înalta nobilime, care, în lipsa trăsurilor înoată prin tină. Mai este un mod de transport prin oraș: scaunele închise, ce le poartă oamenii pe brațe.

Damele ce țin de corpul diplomatic, silite să îmble pe jos și voind să se distingă de ceilalți muritori, au cîte un cavaz ce merge înainte și face loc, dînd cu toiagul, ca Moise cînd trecu Marea Roșie; undele popoulului se despică îndată sub pașii lor și, mai ales, sub loviturile toiagulului și se închid după ei. Aceasta s-a făcut obicei, astfel încît acele persoane nu pot să mai îmble fără ca-

váz. Se zice că o damă se plîngea într-o zi că toate consolesele și altele de rang mai mic se însoțesc de un cavaz și, ca să se deosibească de aci înainte neghina de grîu, ar fi bine fiecă cavaz să poarte în spinare un stindard cu armele puterii de care ține fiecă damă.

Saloanele deschise străinilor sunt acelea ale ambasadelor. Se cheltuiesc adeseaori sume mari, ca să dea mese și baluri locuitorilor din Pera. Întrebînd una dată pe un diplomat despre scopul acestor baluri, îmi răspunse că trebuie să-și facă elacori. Nu ar fi mai bine, ca să ajungă acolo, în loc să le dea baluri, să le dea haciș, cum făcea *bătrînul* munților? Prin baluri se vede totdeauna aceeași lume.

Să vorbim de cîteva familii care fac niște grațioase excepții prin obiceiuri mai delicate. Salo-nul d-nei... Baltagi este unul din cele mai plăcu-te; aici strălucesc mai multe flori din grădinele Bosforului ce, pierdute în umbra ciparoșilor, se uită de ambasade. Dar încă de ar lipsi aceste crea-ții suave și poetice, amabilitatea, grația, delica-teța d-nei Baltagi ar face să se uite cele ce lipsesc.

În lumea înaltă frumusețile sunt rari și aceasta se înțelege foarte lesne, căci doamna ce ține scep-trul frumuseței orientale de douăzeci de ani nu a găsit încă o rivală în mîna cării să-l depuie.

Amorul de multe ori vine în societatea Perei de lovește în cîte una din inimile damelor, dar săge-țile lui alunecă pe inima lor, și atunci junele Cu-pidon iese rușinat. Cu toate acestea, cînd află cîte o inimă slabă, el își răzbună pentru toate înfrun-tările ce a priimit. Mulți a scris și a zis că clima Orientului, apa, aerul, soarele, au o mare în-rîurire asupra simțurilor și duce pe oameni la urmări neprevăzute. Pot să dovedesc din contra;

dar fiindcă sunt silit să întrebuițez termeni de știință, ce ar supăra delicateța estetică, mă mărginesc a zice că, sub acest raport, cele ce se întâmplă în toate zilele aici, vorbesc în contra acei opinii : oameni, femei aici iubesc cu capul, iar nu cu inima. Să luăm de exemplu fetele, ființele cele date spre poezie. Când o fată iubește pe cineva, cunoaște mai dinainte cifra exactă a stărei iubitului ei. Dacă socoteala se întâmplă greșită și mai în urmă află că se amăgise, amorul rumpe arcul și zboară. Ele preferă pe străini, căci cred să fie ceva mai mult decît neguțător. Astfel, pentru ele orice englez este un lord, orice francez are în sin epolette de general, orice român, un prinț de Moldova sau de Valahia în perspectivă. Iată clima Orientului.

În toate duminicile și sărbătorile, tinerii curtezani se adună pe calea cea mare din Pera, înaintea unei biserici, ca să vadă ieșind femeile. Grațioasa turmă, din parte-i, văzîndu-se obiectul admirației tuturilor, saltă în grația ei. Pe această cale nu mai poți trece atunci de mulțimea curtezanilor.

Damele perote în general nu au gust pentru muzică, puține joacă pe piano ; în cele mai multe case, jocul cărților ține locul conversațiilor spirituale.

Astfel este pe scurt soțietatea francilor din Pera. Cea din Smirna este tot aceea, afară de puține deosebiri. Smirnioții sunt mai ospitalieri și mai poliți cu străinii și au mai multă pornire spre civilizație. Cine voiește să aibă o idee mai întinsă asupra Perei, citească ingenioasele observații ale d-lui D. Ralet asupra Perei.

La Smirna aflarăm un compatriot ce de mai mulți ani trăiește aici, ocupat cu creșterea copiilor săi. El ne priimi cu bucuria care simțea un

român în țară străină la vederea altor români, atunci cînd civilizația rău înțeleasă nu schimbase încă obiceiurile lui.

A doua zi lăsarăm Smirna și, îmbarcîndu-ne, pornirăm tot cu acel vapor înainte.

CARTEA A II-A

Pe la 8 ore seara ieșirăm din golful Smirnei.

Noaptea nu ne mai ierta să privim locurile desfătătoare ce treceau pe sub ochii noștri. Atunci ne chemă la masă, unde ne aștepta anecdotele englezului limbut.

Pe la miezul nopții, abia ne culcaserăm, când un pasager strigă cu spaimă :

— Ne înecăm !

Vaporul se opri deodată, și aburul, liber să iasă din prinsoarea unde era constrîns, se aruncă în aer cu un zgomot spăimîntător. Într-un minut, toți eram pe pod, vîntul începuse să sufle ; vasul se legăna necondus de mișcarea machinei, întorcîndu-se în toate părțile. Machina se stricase. Stăturăm aici, ca să o dreagă : stricăciunea era neînsemnată.

Nu departe de locul unde ne aflam atunci, văzui niște lumini. Era insula Chio.

Această insulă, în vechime încă, pretindea că este patria poetului Omer. După moartea acestui poet, mai multe țări se lăudară că erau patria lui. Pe cît trăi, în orice parte a Greciei se arăta, era rău văzut, gonit sau desprețuit ; tristă și dureroasă ur-

sită este aceasta care face pe oamenii cei mari să fie iubiți și lăudați numai după ce au murit !

În Chio se află cîteva urme de edificii vechi. Ruinele de la Cordonila se crede să fi fost templul lui Neptun.

În vechime, Chio era puternică, dădea o sută de corăbii armate, cu patruzeci războinici fiecare, aliaților greci împotriva perșilor. Înșelați de unii din aliați ce nu voiau să se bată, soldații după flota din Chio se luptară bărbătește ; dar slăbiți ei însuși, se subjugară de Histia, tiranul de la Milet, după căderea Miletului în mîna perșilor.

Locuitorii de astăzi ai Chiului, degenerați de multe cîmpirii străine ce încercă această insulă de la perși pînă astăzi, schimbă cu totul caracterul lor războinic. Astăzi sunt neguțători ; cei mai mari comercianți din Turcia sunt chioții.

Înainte de revoluția de la 1821, Chio avea o sută de mii locuitori ; dar la această epocă, chioții, compromiși de samioți, se măcelăriră, și parte se luară în robie de turci. Astăzi populația este foarte mică. Casele de țară ale locuitorilor erau altădată niște palate ; astăzi sunt în ruine. Chio produce portocale, lămii, saciz etc. Insula este verde și plină de frumoase și pitorești poziții pe cari le-am admirat la întoarcere.

Machina vaporului se puse din nou în mișcare. Iar noi din nou ne aruncăm în brațele lui Morfeu, binecuvîntînd această zeitate care ne șterge ochii de lacrimi și ne face să uităm amărăciunile vieții.

După cîteva ore ne aflăm în dreptul insulei Samos. Aici Morfeu mă părăsi și zbură.

Coasta Asiei ce cade în față cu insula aceasta nu este mai puțin interesantă decît insulele.

Pe acolo era Lidia, despre care vorbește Herodot. Sarda, capitala acestui regat, a căria fundație se pierde în noaptea timpurilor, fuse una din cetățile cele mai vestite din lume. Perșii o supuseră și o fărîmară în parte, pe urmă pică în minile lui Alexandru, ale lui Antioh și ale romanilor ; către al XI-lea veac, turcii deveniră stăpînii ei ; sub Baiazed căzu în puterea lui Tamerlan, care o surpă cu totul. Astăzi se află iar sub turci și este redusă într-un sat mizerabil. Călătorii ce au vizitat-o ne spun că se află aici ruinele unui teatru și mai multe templuri și că se vede încă urma palatului vestitului Cressus.

Herodot ne păstrează, vorbind de origina lidienilor, o anecdotă foarte curioasă.

Candaui, un rege al Lidiei, era înamorat de soția sa, pe care o privea ca pe cea mai frumoasă femeie. Avea un ofițer lingă dînsul, numit Gyzes, pe care îl iubea mult și căruia îi vorbea neîncetat de frumusețile femeiei sale. Odată îi zise : „Tu nu mă crezi că femeia mea este atît de frumoasă pre cît îți spui, am să te fac să o vezi despoiată... Te voi duce și te voi ascunde în camera de culcare ; o vei vedea, fără să știe ea.“ Gyzes nu voi să priimească această propunere, dar regele îi dăte ordin să facă aceasta. La ora de culcare, îl duse în camera lui, unde veni îndată și regina. Gyzes, ascuns, o văzu lepădîndu-și vestmintele și, pe cînd înturna spațele să se urce în pat, el ieși din cameră ; dar regina îl văzu ieșind. Înțelese că soțul ei îl adusese acolo. Cu toate acestea nu zise nimica ; dar în fundul inimei păstră dorința de a-și răzbuna.

A doua zi chemă pe Gyzes și îi zise : „Tu m-ai văzut despoiată ; ori vei ucide pe Candaui și mă vei lua de soție, sau te voi ucide eu“. Acesta pre-

feră să trăiască el și ucise pe regele ; îi luă tronul și femeia.

Perșii luară Sarda de la Cresus. Tot Herodot descrie bătaia lidienilor cu perșii și luarea acestei cetăți.

Mai în față cu insula Samos se află schela Nova, vechiul Neapole. Trei ore mai înuntru este Efesul, cetate veche, ce după fabulă ar fi fost fondată de amazoane. Fazele istoriei ei fură mai tot acelea prin care trecu Sarda. Efesul căzu sub puterea perșilor, pe urmă sub a lui Alexandru, Lisimac și regii Siriei, apoi sub a romanilor, carii înfrumusețară cetatea cu mulțime de edificii publice. De la romani căzu sub împărații saracini, carii apoi o dară iar grecilor la 1206, iar mai în urmă o luară turcii.

Dar să lăsăm Asia Mică și să ne înturnăm la Samos. Această insulă este de zece leghe de lungă și cinci de largă. Ea jucă o rolă însemnată, atît în istoria veche, cît și în cea nouă. Locuitorii ei sunt bravi, dar săraci și dați la tilhărie mai mult din cauza lenei, decît din ingratitudea pămîntului.

Această insulă a dobîndit o constituție destul de liberală : are dreptul la autonomie și administrație națională. Se află sub suzeranitatea Porței, că-ria-i plătește un tribut neînsemnător. Este patria mai multor oameni învățați și cu talente. Aici se născu vestitul Pitagora filozoful, astronomul Canob care, aflîndu-se în Egipt mai în urmă, proclamă că cosîta Berenicei regine, depusă la templul Venerci zefirite și care se fură de acolo, se rădicase la cer, ca să strălucească printre stele, pe lîngă constelația leului ce astăzi încă se cheamă Gerba sau Cosîta Berenicei, Teodor arhitectul,

care zidi templul vestit al Junei la Samos, pictorul Timat, poetul Haril. Tot aici Herodot, fugit din țara lui, compuse cele dintâi cîntece ale istoriei ce ne-a rămas de la el.

Zea Juna, ce avea aici templu, se zice în fabulă că era născută aici.

Orașul cel mai mare este Vathi, situat pe malul mării.

A doua zi, timpul era frumos. Marca lină și lucioasă ca o mirasă (oglindă) ; un vînt dulce și ușor, pe ici pe colo, încrețea subț linele lui sărutări surfașa de azur a undei și făcea din aceste creștături grațioase niște imagine răpite ce-și schimbau forma pe fiecă secundă și înotau totodată sub valurile scînteietoare ale soarelui de primăvară.

Ochii nostri, răpiți și osteniți de vie lumină, se înturnau cu voluptate asupra pulberii de insulite ce păreau plutind ici-colo pe fața mării : unele mici, fără nume, fără locuitori și fără verdeață ; unele mai mari, locuite ; altele purtînd asupra lor niște munți, ale căror vîrfuri se învăleau în sînul unui nor rătăcit în această climă senină. Pe ici, pe colo, pe malul acestor insule, apăreau sate, ale căror case albeau de departe prin grădini verzi și îmbălsămite.

Noi treceam o parte din timp a privi jucînd sau a juca șah cu ofițerii sau cu pasagerii. Miss Lia, ce iubea cu deosebire acest joc, era cea mai meșteră. Nu este nici un joc care să mînințe mai mult timp ca jocul șahului. Acest joc se inventă de Sesa, filosof indian, și iată cu ce ocazie :

Ardlir, rege al Persiei, inventase jocul triostracului și era mîndru de aceasta. Sheram, rege al Indiilor, era gelos și căuta să facă și el o invenție. Toți indienii se apucară să inventeze cîte ceva, ca să placă domnului lor. Sesa, unul din ei, descoperi

jocul șahului și îl arată regelui, carele îi promise pentru recompensă orice va dori. Filosoful îi propuse să-i dea atâtea boabe de grâu câte ochiuri se află în tabla de șah, îndoind la fiecare ochi, adică șasezeci și patru de ori. Regele mai întâi rîse la această cerere ; dar cînd începu a număra, după dorința filosofului, îndoind mereu boabele de grâu, văzu că nu este în stare a plăti atîta mare cîtătime, căci îndată ce ajunse la pătrarul numărului ochilor, mai urmînd, numărul se făcu nemărginit.

Pe la jumătatea zilei, vîntul de sud începu să bată din nou : valurile se rădicară pe fața apei ; ele veneau deodată cu vîntul : le văzurăm în depărtare venind, vestindu-se printr-o coloare întunecoasă.

Pînă la insula Rodului aveam să facem încă mai multe oare ; numai noaptea puteam ajunge acolo, și portul acei insule nu este practicabil. Aceste motive făcură pe căpitanul să dea ordin ca să rămînem în portul insulei Cos, în dreptul căria ne aflam atunci. Vaporul stete la adăpost și aruncă racul.

Insula Cos, sau Stanchei pe limba turcilor, este mai mică decît Rodul, are douăzeci și cinci de mile de lungime ; face parte din insulele Sporade. Este situată la intrarea canalului ceranic. Strabon vorbește despre rodirea ei și fructele plăcute, ce da încă din vechime. Populația ei este scăzută la douăsprezece mii locuitori ; turcii sunt în majoritate. Aici s-a născut Hipocrat, părintele medicinei, și Apeles, cel mai mare sculptor din Grecia ; în vechime era aici templul lui Hipocrat și statua Venerei ieșind din mare, lucrată de Apeles. Aici s-a născut poetul Teocrit ; către anul 285 era în floarea lui.

Astăzi este căzută în mizeria în care se află toate insulele Turciei. În piața orașului este un platan, a căruia mărime este prodigioasă.

Îndată ce ajunserăm aici, guvernorul insulei, turc, veni să ne viziteze, însoțit de consolul francez de acolo, ce era tot într-un timp consol al tuturilor puterilor străine. Ei mîncară aici. O bandă de muzică ce se afla pe vapor, jucă toată noaptea arii de opere, pe cînd vinurile Franței fierbeau în paharele convivilor. Astfel, prin înțelepciunea căpitanului, în loc de a trece noaptea legănați de furtună, o trecurăm în dezmierdări, la umbra unei insule.

A doua zi, vîntul nu încetă, dar noi plecarăm la Rod. Cînd eram aproape de această insulă, marea se liniști.

Nici o insulă din Arhipel nu are o poziție mai încîntătoare. Apele mării, chiar aici seamănă mai albastre. Ar zice cineva că ele se fac frumoase, ca să poată rivaliza cu Rodul.

Cetatea antică nu mai este ; cea de astăzi ne aduce aminte de veacul de mijloc și de cavalerii ce au domnit aici pînă în ziua cînd Rodul căzu în mîinile lui Soliman, în anul 1522.

Îndată ce intrarăm în cetate, văzurăm o mulțime de case de piatră vechi. Cea mai mare și mai frumoasă stradă se cheamă Strada Cavalerilor. Începe de la poarta portului, trece prin cetate și merge la vechea biserică a Sîntului Ioan. Casele, pe această cale, sunt încă astfel precum erau la luarea cetății de turci : unele poartă încă pe fațada lor data cînd s-au zidit ; altele poartă numele, armele cavalerilor ce le locuiau, iar unele poartă încă cruci săpate. Mai au turele, scosuri, gutiere de piatră. Astăzi le locuiesc turcii, care au astupat ferestrele cu scînduri.

Insula, în lungime de treizeci și șase de mile și în lățime de optsprezece, este depărtată de vreo zece mile de coasta Asiei Mici.

De la acest oraș, în lungul insulii, pământul se înalță mereu și formează, pe la mijlocul ei, un munte numit Artamira; vegetația ei este foarte bogată, pădurile nu lipsesc aici, văile sunt coperte cu luxoaase verdeți și grădini de arbori delicați; palmierii încă rodesc aici.

Portul era apărat de două turnuri pătrate ce se cheamă, unul Sintul Ioan, celalt Sintul Mihail. Mai este un port cu un turn numit Sintul Nicolaie. Astăzi sunt în păragină.

Colosul Rodului, ce se număra între minunile lumii, era pus la intrarea portului pe două stînci, departe una de alta de șaptesprezece metri; între picioarele lui treceau corăbii. Era înalt de cincizeci picioare; costase doisprezece ani de lucru. Un cutremur de pământ îl dete jos și șezu culcat nouă sute de ani pînă la 672 de la Isus, cînd califul Moaviaș vîndu arama colosului unui evreu, care încărcă nouă sute cămile.

În această insulă, în timpul lui Omer, erau trei mari cetăți: Lindus, Camisus și Ialisus. În Lindus era templul Minervei.

Rodul se zidi de Hipodamu. Să zice că numărul statuelor lui era de o seamă cu al locuitorilor, atît frumoasele arte înfloreau aici.

Locuitorii ei de astăzi sunt turci, greci și ebrei; populația trece de treizeci de mii suflete.

De la Rod pînă la Mersina făcurăm două zile și jumătate sau șizeci de ore, fără să ne mai oprim în vreun alt port. Coastele Caramaniei, din Asia Mică, ne răpiră cu majestoasele sale poziții. Noi trecurăm zile și nopți pe podul vaporului. În timp de mai multe zile avurăm sub ochi munții

laramaniei, încărcăți de ninsoare ; formele lor se chimbau neîncetat, din ce în ce mai bizare și mai sălbatice : verzile dealuri, ce se află între nunți și mare, fac un contrast răpitor pe lângă acest munte cu o mulțime de capete, de brațe, de gheburi, toate albe de ninsoare.

Este timp a vorbi despre oarecare datine ce sunt pe vapoare. Ofițerii desprețuiesc pe toți pasagerii ce nu au bilete pentru locul întâi. Pasagerii de la locul întâi desprețuiesc pe cei de la locul al doilea, și rareori vor vorbi cu ei, aflându-se pe pod. Cei de la al doilea își răzbună către cei de la al treilea etc. Omul a găsit mijloc să practice ierarhia chiar în mijlocul undelor. Cu toate acestea cei ce se află tot într-un loc fac lesne cunoștință între dînșii, fără mijlocirea presentațiilor cerute în societate. Iată pentru ce. Fiecare își închipuiește că cutare și cutare pasager este cel puțin un prinț deghizat, un ministru. De câte ori trebuie să fi trecut în ochii călătorilor pentru milionar !!!

La Mersina ne darăm jos cu mare greutate, căci port încă nu este.

Mersina nu este nici oraș, nici sat, ci o schelă, unde se află mai multe magazii, în care se depun mărfurile, așteptând venirea vapoarelor să le ia ; locul este mocirlos, oamenii nu pot să trăiască aici vara, din cauza frigurilor.

Alexandreta, ce se află de ceialtă parte a golfului celui mare, este un sat mizerabil, unde frigurileucid pe locuitori ; câteva case ce se află aici sunt în mijlocul unui băltău. Turcii o numesc Ischenderum, este portul Alepului.

De aici urmarăm calea noastră pînă la Latachea.

Latachea este vechea Laodichea ; portul ei nu poate adăposti vase mari, nefiind curățit. Orașul este situat pe un cap de pămînt, numit Ziaret, în-

prejurul lui se înalță grădini de portocali renumite. Latachea, văzută de la mare, este unul din cele mai frumoase orașe după țărmurile Siriei. Are șase mii locuitori. Comerțul său consistă în tutun și fructe mai ales.

De la Latachea se imbarcă pe vaporul nostru o damă alepiană. Ea mi se păru că este vestita doamnă Iorel, despre a cărei frumusețe toți călătorii vorbesc și pe care însuși Lamartine a cîntat-o în versuri grațioase, pe ea și pe nargheleaua ei. Ca să aflu dacă este ea, o întrebai de obiceiuește să fume din narghele, căci Lamartine în versurile lui o descrie fumînd din această sticlă. Ea îmi răspunse că iubește mult nargheleaua. De cînd a cîntat-o Lamartine sunt mulți ani. Floarea alepiană s-a veștejit, poetul ei trebuie, el însuși, să fie alb, pleșuv și știrb; nargheleaua s-a fărîmat. Numai versurile au rămas tinere și grațioase; frumusețea femeii trece, a poeziei niciodată.

De la Latachea mersem la Tripoli.

Tripoli sau trei cetăți, cum arată numele ei, este situată sub picioarele munților Libanul, pe o înălțime ce înaintează în mare. Tripoli este o cetate antică. În cartea întîi a macabeilor se vorbește de dînsa. Portul cel vechi se află la marginea limbei de pămînt ce înaintează în mare. Cîteva fărîmături de piatră, răsipite pe ici pe colo, arată urma vechilor edificii.

Tripoli are șaisprezece mii locuitori, aerul nu este sănătos.

Comitele Joseph d'Estourmel zice că a căutat peste tot, în Tripoli, să afle urmele casei templului unde muri cavalerul de Rudel, a căruia istorie amoroasă se află în cronicile Franței. Iată această istorie :

Era în Franța un june și frumos cavaler, cu numele de Gaudefroid de Rudel. El auzise pe la pelerinii ce se înturnau din Antiohia o mulțime de laude despre frumusețea și virtuțile comitesei de Tripoli. Imaginațiunea lui se aprinse: fără să o vadă, se înamoră de ea; compuse asupra ei tot felul de cîntece pline de grație și de patima cea mai sublimă : patima lui merse crescînd. Timpul, ce stinge toate bucuriile și durerile omenеști, nu putu să stingă din inima lui această flacără, nici imaginea iubitei sale. Căzu într-o adîncă melancolie. În deșeret amicii săi cercară prin toate mijloacele să combată patima lui ; de Rudel se făcu cruciat și plecă în Siria. În lunga sa călătorie pe mare se făcu și mai melancolic, și întristarea lui se mărea, cu cît se apropia de Siria ; o cugetare dulce și tristă totodată îl aruncă în amărăciune: fi-va el iubit ? Dar într-una din zile pică într-o boală grea pe corabie : oamenii săi crezură că o să moară ; dar avînd vîntul favorabil, ajunseră în Tripoli cu domnul lor încă viu. Aici îl depuseră într-un spital. Vestea amorului său, statornicia, suferința lui veni la urechile comitesei. Aceasta se duse lîngă patul lui de moarte să-l vadă și să-l mîngîie. Ea se aruncă în brațele lui. De Rudel, aflînd că această femeie era iubita imaginației sale, se înturnă spre viață și cu lacrimi mulțumi cerului că a trăit pînă să vadă pe dama sa iubită. Apoi muri în brațele celii ce iubea. Comitesa îl înmormîntă în Tripoli în casa templului. A doua zi ea luă vîlul și de atunci trecu viața în lacrimi, cugetînd neîncetat la credinciosul ei iubit.

La fortificațiile cetăței Tripoli se afla lucrînd, ca prizonier, pe timpul francezilor, vestitul poet persan Saadi. El se născuse la Smiras, capitala Persiei, în anul 1193 de la Cristos. Fugi din patria

sa secerată de turci, ajunse în Palestina, unde pică în robie. La această epocă, el lucră la fortificațiile cetății. Un neguțător din Alep îl răscumpără și-i dăde de soție pe fie-sa, cu care nu fu ferice.

Seara pornirăm de la Tripoli către Bairut, pre care eram nerăbdător să-l cunosc. A doua zi vaporul nostru se opri aproape de țărmul pe care este situat acest oraș.

În vechime Bairutul se chema Berit și era a doua cetate a Fenicieii. Se află încă cîteva urme din antica cetate : cîteva fărămături de coloane. Căile aici sunt așternute cu piatră pătrată. Acest paviment este din veacul de mijloc. Afară din cetate, și nu departe, se arată locul unde sîntul George, după tradiție, ar fi ucis un balaur. Șarpele locuia singura fîntînă care adăpa pe toți locuitori cetății. El nu mai ierta de la un timp pe nimeni să scoată apă din fîntînă, decît cu condiție să-i aducă, din timp în timp, o fecioară tînără, ca să o mănînce. Mai multe fecioare se dară șarpelui și le mîncă. Veni rîndul fiicei unui om mare. Fata fu legată la gura fîntînii și aștepta cu spaimă să vie balaurul, cînd sîntul George se arată aici călare și armat. Șarpele, ale cărui gusturi nu erau fără oarecare poezie, se arată îndată. Dar sîntul George se luptă cu dînsul, îl ucide, scapă pe fecioară și o duce la părinții săi. Această faptă se află și în *Orlando Furiosul* al lui Ariost, dar personajele sunt schimbate.

Din toate cetățile după coasta Siriei, Bairutul pare a fi ursit să ajungă odată una din cele mai importante cetăți din Orient. Clima lui este sănătoasă și dulce. De la cetatea cea veche, se întinde două aripe pe malul mării, cu case noi și grădini verzi și frumoase. Toate casele aici sunt zidite de piatră, cu terase.

Mișcarea este mare în Bairut. Aici se îngîănă o mulțime de costume, religii și naționalități. Siria este o țară unde, din timpii cei vechi pînă astăzi, populații străine veniră una după alta să o locuiască. Asirienii de la Niniva, caldeenii din Babilon, perșii, macedonenii, romanii, bizantinii, arabii, cruciații, turcomanii, mamelucii, tătarii, turcii, egiptenii și ebreii au trecut pe aici mai înainte și au lăsat în urma lor felurite vițe ce s-au amestecat, pierind unele, iar altele trăind încă în genul lor. Aceste din urmă au numirile următoare : grecii, ce se împart în greci catolici și greci de biserica Orientului ; arabi catolici și arabi de biserica Orientului ; maroniți, ce se crede a fi de origină greacă și care se țin de secta călugărului Maron, ce s-au unit cu biserica Romei. Musulmanii se împart în mutualis, în druzi, în ansarieni. Pe lîngă acestia vin curzii, turcomanii, arabii, beduinii.

Noi vom arăta pe scurt care este cultul acestor populații și fazele principale ale istoriei lor. Vom începe cu arabii.

Între Persia, Siria și Egiptul, se întinde o peninsulă. Această peninsulă se împarte în trei — Nedged sau Arabia deșartă : un deșert întins, cu stînci sterpe și năsipuri arzătoare, ce spulberă vînturile ucigătoare ale lui samun, numit și îngerul morței. Aici, din timp în timp, pe malul vreunui rîuleț rătăcit, crește iarba palidă și tristă, ce atrage prin murinda ei frăgezime pe locuitorii deșertelor. Hedjas sau Arabia Petree, spre otarul Egiptului ; numele îi vine de la orașul Petree, nume ce îi dau grecii. Arabia fericită este a treia parte ; se cheamă încă Yemen, patria apelor dulci, a fructelor delicate, a parfumelor desfătătoare. Locuitorii acestor trei țări se cheamă arabi. Unii din ei se cheamă șarachiuni (saracini). Arabii,

după *Biblie* se cobor din Sem, dar se subîmpart în mai multe vițe. Ioctan, nepot al lui Sem, avu doi fii : popoul lui se chema ioctanid ; din cei doi fii ai săi, să osebiră cahlanidii și dioramidii. Alt neam se coboară de la Abraham. Ismail, fiul lui Abraham, gonit de tată-său, fugi în pustie cu muma sa Agar. Acolo Agar văzu pe îngerul Domnului care îi zise : „Acest copil va rădica mîna împotriva tuturilor și toți împotriva lui vor fi, și va așeza corturile lui în fața fraților săi”. Din cei doisprezece fii ai lui Ismail s-au născut ismailiții, fiii deșertului, cunoscuți astăzi sub nume de beduini.

Arabii aveau gust pentru poezie, dar primitivă și simplă. Serbau geniul unui poet născut înainte de Mahomet. Ei se duceau pe fiece an la tîrgul de la Ocad ; acolo, schimbînd mărfurile lor, repetau bucăți de poezie și elocuință.

Zei arabilor, în timpii vechi, nu sunt bine cunoscuți, dar să cunosc cîteva lucruri despre cultul lor. Vechile tradiții spun că era la Mecca o casă numită Kaaba și zidită de Abraham sau Ismail ; în această casă se păstrau două pietre : una, pe care era tipărit piciorul lui Abraham, ceialtă, o piatră neagră ce se numea sîmburele cel întii la pămîntului și care pierduse albețea sa din cauza păcatelor omenești ; piatra iar era să se albească la ziua judecăței. La sfîrșitul lunii fiecărui an, orașul Kaaba se umplea de pelerini, fiecare se despoia de vestminte ; ocolea de șapte ori Kaaba alergînd, săruta de șapte ori piatra neagră ; arunca de șapte ori pietre în valca Mihei ; vizita de șapte ori munții vecini și la urmă sacrifica oi și cămile.

Toți arabii nu urmară această idolatrie deoptrivă. Unii din ei urmau/sabeismul lui Zoroastru.

legea lui Moise și chiar cristianismul, ale cărui precepte fură răspîndite printre ei de sîntul Iud.

Alexandru cel Mare voi să-și întemeieze tronul în Arabia fericită, dar muri mai înainte de a pune în lucrare acest proiect. Regele arabilor, Aretas, fu bătut de Pompei în anul 63 înainte de Cristos. Sub Traian, Palma, general roman, supuse Arabia (103). Atunci legile Romei se așezară aici în al IV-lea secol. Tobahii de la Yemen, făcîndu-se ebrei, persecutară pe creștini. Acesti din urmă, cu ajutorul abisienilor, își făcură un rege creștin, Abiat; fiul acestuia, voind să surpe idolatria, nu izbuti la Mecca. Yemenul recunoscu supremația sasani-dilor.

După toate acestea veni Mahomet, fiul lui Abdalah. El se născu la Mecca în anul 570. Familia lui era din seminția coreischiților. La vîrsta de cinci ani Mahomet rămase orfan, neavînd altă avere decît cinci cămile, sub epitropia unchiului său Abu Taleb. De la paisprezece ani se băgă șerb, ca să caute de cămilele unei văduve bogate, numită Cadijac, cu care se și însură. Atunci se puse să mediteze asupra lucrurilor omenești și să-și închipuiască că poate să fie împăratul Arabiei, lumii întregi și profetul lui Dumnezeu.

Cincisprezece ani trecu în singurătate, meditănd; la vîrsta de patruzeci de ani, într-o noapte, cînd se afla în peșteră la rugăciune, în noaptea lui Alcadar, adică a poruncei dumneze-ești, islamul sau credința se coborî din cer: ar-hangelul Gabriel i se arătă țîind o carte și îi zise: „Citește“. „Nu știu să citesc“, răspunse Mahomet. Atunci îngerul îl apucă de păr și îl trînti pe pămînt de trei ori. La a treia oară, Mahomet se sculă știind ceti, iar Gabriel mai zise: „Citește în numele Domnului tău care a făcut

totul, care a făcut pe om din puțin sînge ; citește, căci Domnul tău este cu totul mărit : el a învățat pe oameni să scrie și tot lucru ce omul nu știa !“ Profetul repetă aceste vorbe, și, mergînd în mijlocul muntelui, auzi un glas care-i zicea : „Mahomet, tu ești apostolul lui Dumnezeu și eu sunt Gabriel !“

Venind în Mecca, spuse familiei sale toate cele ce se întîmplase. Femeia sa crezu cea mai întîi că Mahomet era profet și se închină în Ismail ; atunci soțul ei zice : „Între oameni sunt mulți buni ; dar între femei numai patru, adică : Asia, fiica lui Faraon, Maria, fiica lui Abraham, Cadijac, femeia, și Fatmauna, cea din urmă fiică a lui“. Ali, văr al profetului, crezu încă ; apoi Zaid, robul lui Mahomet, apoi Abu-Becher, apoi alți nouă, care toți mărturisiră că îngerul se arătase lui Mahomet.

După trei ani, profetul văzu pe îngerul stînd în tron între cer și pămînt. El fugi către ai săi, strigînd : „Coperiți-mă !“ Iar Domnul îi răspunse : „O, tu ce ești coperit, rădică-te“ etc. La un prînz ce dăte după aceasta la toate rudele lui, le vorbi de toate fericirile pămîntești și cerești ; dar toți zîmbiră cu un aer de îndoială. „Voi fi calif ; cine din voi va să fie vizirul meu ?“ Toți tăceau. Dar Ali strigă : „Eu voi face tot ce tu voiești ; cine se va împotrivi ție, îi voi sparge capul — eu voi fi vizirul tău !“ Rudele profetului se retraseră, rîzînd de Mahomet.

Mahomet înfrunta și amenința pe compatrioții săi idolatri că vor suferi în iad. Acestia se plînseră lui Abu-Taleb, unchiul profetului, care, zicîndu-i de aceste, primi răspunsul : „Cînd vor

veni către mine cu soarele într-o mină și cu luna în alta, încă nu mă vor face să mă lepăd de credința mea !”

Coreischiții atunci proscriseră neamul său.

El zise prozeliților săi fără familie : „Risipiți-vă pe fața pământului !” „Unde ?” îl întrebă ei. „Pe acolo”, adăogă profetul, arătându-le Etiopia. Optzeci porniră în Etiopia, iar profetul cu proscrișii săi intră în castelul unchiului său Abu-Taleb, unde șezu trei ani încă. Coreischiții dară un rescript în contra profetului, oprind pe toți de a avea înțelegere cu ei, pînă ce îl va preda lor. Atunci iar i se arătă îngerul Gabriel cu o sută de capete și o sută de perēchi de aripi, care se întindeau de la răsărit la apus, iar Gabriel îi zise : „Dumnezeu te salută și îți vestește prin mine — «O, iubitul meu ! O, puterea mea ! O, gloria mea ! N-am făcut încă nici un profet mai bun decît tine ! Pentru ce te-ai umplut de temere și de spaimă ?»”

După moartea soției sale și a unchiului său, aflîndu-se pe dealul Al-Acaba, se arată unor locuitori de la Iatreb și pe mulți îi mulțumi prin vorbele lui. Acestia spuseră celoralți. Doisprezece din acești noi prozeliți ansarieni, adică ajutători, veniră la Mecca să se închine profetului. Coreischiții persecutară pe ucenicii lui Mahomet. Gabriel iar se arată profetului și zise lui : „Nu te culca astă noapte în patul tău, unde te culci altă dată”. Ali se îmbracă cu haina cea verde a profetului și se culcă în patul său ; iar profetul, deschizînd o ușă ascunsă, apăru în mijlocul conjurațiilor și, luînd pulbere în mină, o aruncă pe capetele lor. Aici începu fuga lor sau *egire* (622). Era vineri : fuga profetului a sîntit această zi, ce încă astăzi este o zi de sărbătoare pentru musulmani. El

plecă cu ai săi și pe cale, temîndu-se de vrăjmași, intră în peștera Tur, unde șezură trei zile; cei care îl goneau veniră aici și aflară la gura peșterii două columbe ce făcuseră cuibul lor și o pînză de paianjen care astupa intrarea. „Dacă ar fi intrat cineva aici, de curînd, ar fi spart această pînză de paianjen și ouăle columbelor” — ziseră gonacii. Zicînd astfel, nu intrară și meraseră înainte.

După mai multe necazuri, ajunseră la Iatreb, care din acel minut se numi Medina (*medinet*, adică orașul profetului; iar soții lui se numiră *mohagerieni*, adică refugiați). Aici se zidi o gîmie, la care profetul lucră însuși. Aici se înfrățiră mohagerienii cu ansarienii. Aici Mohamet se împuternici și ridică steagul. Ieși din Medina cu trei sute treisprezece oameni și șaptezeci cămile. El întilni pe vrăjmașii săi, se luptară și era să ia fuga, cînd profetul îi îmbărbătă încălecînd pe cal și aruncînd pulbere în coreischiți, zicînd: „Să vi se învâlcască fața de ameteală!”, iar către ai săi: „Loviți din toate puterile voastre!” Vrăjmașii se învinseră. De aici merse la Mecca. Mai tîrziu avu încă o luptă cu coreischiții, în care profetul fu rănit și șaptezeci de ai săi rămaseră pe cîmpul de bătaie. Mai tîrziu bătu seminția nadi-riților și supuse cea mai mare parte din semințiile după la Medina, apoi avu război la Medina cu zece mii arabi, dar acești din urmă, avînd mulți șefi, se certară între ei și fugiră. După toate acestea făcu un tractat de pace cu coreischiții; bătu pe ebrei la Caibar. Mahomet se mai bătu în contra romanilor, apoi luă Mecca. De atunci începu războiul contra idolatriei; supuse seminția Honain și încungiură de două ori pe arabii de la Taief. Mahomet priimi ambasadori de la cele mai multe staturi ale lumii la Medina (631),

nouă ani de la anul egirei. El muri după ce domni mai peste toată Arabia.

Dar să lăsăm aici tradiția și să vorbim după istorie. Mahomet cunoscuse în călătoriile sale un călugăr grec eretic și un rabin. Acești doi oameni îi cetiră, unul *Evangheliile*, celalt *Pentateucul*. Acestia fură îngerii care îl inspirară. Profetul făcu o comparație între aceste două cărți cu obiceiurile arabilor și făcu o lege mai bună decât idolatria. Când se credea inspirat, dicta secretarilor săi, care scriau pe câte o foaie de curmal. Aceste foi se adunară, după moartea lui Mahomet, de Abu-Becher și făcu o carte cu nume de *Coran*, ca *Biblia* ebreilor, ca *Zend-Avesta* persilor.

Islamul este întemeiat pe două principie fundamentale : nu este alt Dumnezeu decât Dumnezeu și Mahomet este profetul său. Mahomet declară război idolatriei și schimbă numai preceptele creștine.

Islamul cunoaște de profeti sau trimiși de la Dumnezeu pe Adam, pe Noe, pe Abraham, pe Cristos ; dar Mahomet este cel din urmă, și prin urmare cel mai sigur, pentru musulmani. Mahomet este acela ce *Evanghelia* creștină promite să șteargă lacrimile lumii ; ei cred că creștinii vor fi osîndiți, pentru că cred în Isus ca într-un Dumnezeu, și ebreii, ce n-au voit să recunoască pe Isus încă se vor osîndi în ceialtă viață ; că Isus, el însuși, are să-i pîrască înaintea judecăței ; că Dumnezeu, ce a priimit ființa de la sine însuși, nu semîntează, precum nu este semîntat, și nu cunoaște nici un soț. Dumnezeu, tot după ei, are îngerî pre cari-i trimite în lume profeti, este puternic, drept, pedepsește și recompensă ; face să trăiască sufletul după moarte și învie corpul la sfîrșitul timpurilor. Când toți, după moarte, vor răspunde

pentru faptele lor, vor trece toți pe o punte îngustă, ce va fi peste un abis ; cei dreپți vor trece lesne, cei păcătoși vor cădea după punte în iad, mai sus sau mai jos, după faptele lor. Iadul are șapte alte despărțituri ; a șaptea, cea mi amară, va priimi pe ipocriți, a șasea pe idolatri, a cincea pe magi, a patra pe ebrei, a treia pe creștini, a doua pe apostati sau revoluționari, cea dintâi pe musulmanii cei răi, care numai ei pot să fie iertați de păcate. În rai, Mahomet promite credincioșilor săi că vor fi investiți în aur, că vor locui o grădină desfătătoare ca Yemenul și plină de mese strălucitoare cu cele mai delicate bucate, vinuri alese și huriile cu ochi negri, cu fața albă ca mărgăritarul Orientului.

Ca să poată intra în rai, musulmanul este dator să creadă, să se taie împregiur, ca să arate că este aliat cu Dumnezeu, să postească, să se roage și să dea la săraci. Prin rugăciune, el ajunge la calea jumătate către Dumnezeu, prin post pînă la poarta cerului, prin darea către săraci i se deschide poarta. Dumnezeu voiește fiecہ credincios să se închine de cincizeci ori pe zi ; dar profetul a mijlocit către Dumnezeu să se închine numai de cinci ori. Musulmanul se înturnă spre Mecca, cînd se închină. Vinerea, ziua fugei profetului, musulmanii se închină la gîmie. O dată în viață, dacă poate, trebuie să se ducă la Mecca. Acest obicei era încă înainte de Mahomet. Postul se făcea în timpul ramazamului pentru sărbătoarea baieramului. În acest timp, musulmanii, o lună, nu mîncă ziua, nu bea, nu fumă ; dar îndată ce apune soarele, se desfătează în tot felul. Săracilor trebuie să dea a zecea parte din averea lor, și cine dă, să dea în secret ; să împrumute fără dobîndă. Mai sunt datori să se spele (vodca) ; daca

nu are apă, cu năsip. Nu sunt liberi să bea vin, nici altă băutură spirtoasă. Acest ordin (după tradiție) veni din cer profetului, cînd acesta se afla la masă la nadiriți ; jocurile de noroc încă sunt oprite, precum și carnea de porc, de iepure și alte dobitoace sugrumate ; dar să iartă să aibă mai multe femei, de la patru la cincisprezece. Această credință se impuse cu armele. Ca să facă pe om să moară fără părere de rău, priimi dogma predestinației, adică „ceea ce este scris să fie, va fi“, aceasta este cauza cea mai însemnată a mării arabilor.

După *Coran*, vine *Suna*, altă carte scrisă de alții, în urma lui Mahomet, unde se vorbește de profetul și de minunile lui. Abu-Berc se făcu calif, dupe Mahomet. El era socru profetului și părinte Aîsei. Ali, ginere-său, ceru să-l moștenească, dar în deșert. Soția lui muri, și el (Ali) fu silit să recunoască pe Abu-Berc ; cu toate acestea, Ali inventă un schism. Suneții recunoscură de legitimi pe cei trei califi ce fură înaintea lui Ali ; pe d-altă parte, siicii au adăogat la islam că, dacă Mahomet este apostol al lui Dumnezeu, Ali încă este vizirul său.

Sub Abu-Berc începu războiul de lege, care ținu douăzeci și trei de ani, sub trei califi : Abu-Berc, Omar, Otman. Arabii luară Siria, Palestina, Persia și Egiptul. Mai tîrziu, războaiele iar începură sub califii omniazi (692) ; armele arabilor meraseră pînă la Marea Neagră, în Spania și o parte din Franța. După domnia califilor casei Omniazilor, veni dinastia califilor Abasidi. Către veacul al VIII-lea, Abu-Giafer, Almenzar, hotărî scaunul acestei împărății la Bagdat, dincolo de Eufrat, în Caldeea. Domnia califilor ținu șase secolii și jumătate, apoi lăsă locul turcilor.

CARTEA A III-A

Maroniții locuiesc între ansarieni și între druzi în Siria. Pe la anul 600 de la nașterea Domnului locuia pe malurile Orontului un sihastru numit Maron ce, prin purtarea sa, se făcuse iubit populațiilor din vecinătate. În certele ce începură între cele două biserici, el luă partea occidentalilor. Mulți împărtășeau ideile lui. După ce muri, ieși vorbă că pe mormîntul lui se făceau minuni. Creștinii îi rădicară în Hama o capelă și un mormînt. Pe la încheierea sutei a VII-a după Cristos, un călugăr din schitul Hama, numit Ioan Maronitul, se declară pentru biserica latină. Partizanii împăratului din Bizanț făceau progrese în Liban contra latinilor. Acesti din urmă trimiseră acolo pe Ioan Maronitul, numindu-l episcop. Acesta uni partizanii săi, îi adună și se duse cu dînșii în Liban, unde formă o societate neatîmată, sub raportul stărce civile și religioase. Locuitorii luară nume de maroniți. De atunci ei se armară, se organizară și se luptară contra inamicului comun; ei se făcură stăpîni peste toți munții pînă la Ierusalim. Dar, mai în urmă, începură să fie persecutați. Șeful lor se ucise prin trădare, le luă zece mii de oameni, oastea ce merse contra lor,

sfărîmă mōnastirea Hama și măcelări pe călugări. După moartea lui Iustinian, maroniții bătură oastea ce venise în contra lor. .

Cu cruciații, ei se aliară și se bătură ; pierzînd ținuturile lor, se traseră în Liban. Pe la anul 1215, maroniții se apropiară mai mult de Roma. În anul 1588, Amurat al III-lea trimise în contra lor pe Ibraim-pașa din Cair și îi supuse la un tribut anual, ce există pînă în zilele de astăzi. Forma guvernului lor este întemeiată pe datine. Nația se împarte în popoare și în șeici sau capi. Ei sunt plugari mai toți, au fiecare cîte o femeie. Legea talionului este pusă în practică printre ei. Mai toți sunt armați. Numărul oamenilor în stare de a purta arme se urcă la patruzeci mii suflete ; pînă astăzi țara lor este un tărîm de revoluții.

Sub raportul religiei, ei depind de Roma ; au un patriarh ales dintre dînșii. Preoții lor se însoară, dar trebuie să se însoare cu fete, iar nu cu văduve; după moartea celei dîntîi femei, nu mai poate să se însoare. Unii din ei citesc liturgia în limba siriană. Cumenicarea se face cu anaforă, pusă în potir. Regulile monastirilor lor sunt cele făcute de sîntul Antonie.

După maroniți, un popol care locuiește această țară și merită să se însemne este poporul mutualis. Lîngă țara druzilor. spre răsărit, locuiește un popol cu nume de mutualis. El ține religia musulmană, dar este de partea lui Ali, ca persii, pe cînd turcii se țin de partea lui Omar. La anul 36 al egirei, se făcu schismul ; de acolo se născu între aceste două partide o ură neîmpăcată, care trăiește pînă astăzi.

Partizanii lui Omar se numesc soniți ; ai lui Ali, giți ; mutualis înseamnă iar sectatori d-ai lui Ali.

Sectatorii lui Ali își mai dau nume de adlie, adică partizani ai dreptății. Ei cred că Dumnezeu nu face nimic, decât numai prin principe de dreptate amestecată cu mintea omenească ; Dumnezeu nu poate să ordone o credință, ce nu se poate practica, nici fapte neputincioase, nici să îndatoreze pe oameni la lucruri ce sunt afară din cale ; dar poruncind supunerea numai, depărtează cauza răului, iartă rezonemîntul, cere ceea ce este lesne, iar nu ce este greu ; nu face răspunzător pe om pentru păcatele altuia, nu pedepsește o faptă străină, nu află rău în om ceea ce el însuși a creat și nu cere să întîmpine ceea ce ursita a decretat asupra lui, căci, după ei, ar fi o nedreptate și o tiranie de care Dumnezeu atotbun nu este în stare să facă. Pe lângă această doctrină, ei adaogă alta, blestemă pe Omar și pe Moauia, ca pe niște rebeli ; adoară pe Ali și pe Hosein ca pe niște sînți. Se cred tinați dacă se ating de vreun străin ; nici nu mîncîcă, nici nu beau din vase, din care au mîncat oameni ce nu sunt de secta lor, nici nu șed la masă cu dînșii ; se spală începînd de la coate, iar nu de la vîrfurile degetelor, cum fac turcii.

Druzii sau deruzii sunt un popor mic ce locuiește Libanul. Ei seamănă foarte mult cu maroniții, se traseră în Liban din cauze de certe religioase. Acolo trăiau în anarhie, sub comanda mai multor șeici. Erau despărțiți în două, în cauzini și în imani ; pe la anul 1588, Amurat al III-lea supuse pre acești rebeli, ceea ce schimbă mult constituția lor : în loc de mai mulți șeici, li se dăde numai unul ; dar acesta concentră puterea lor și îi întări, în loc să-i slăbească. Sub șeful lor emirul Facar el-Din, druzii se împuterniciră cu totul ; bătută pe turci ; dar mai la urmă, Amurat al IV-lea trimise o mare armie în contra lui Facar el-Din,

care îl bătu și îl trimise în Constantinople, unde fu ucis. Druzii rămaseră sub suzeranitatea Porței otomane ; în revoluția lui Ali-Beg și Daher, ei încă jucară o rolă însemnată. De aici istoria lor este un șir de războaie mici și revolte contra Porței.

Ei sunt plugari, cultivă tutunul, bumbacul, grîne etc. ; plătesc tribut turcilor ; pot să dea pînă la patruzeci de mii oameni armați.

Să venim la religia lor ; dar mai înainte să aruncăm o repede privire asupra schismului musulman. Certele dintre Ali, ginerile lui Mahomet, și Moauia, guvernorul Siriei, cauzară schismul. Deosebirea ideilor însă nu era asupra dogmelor, asupra reprezentațiilor profetului musulman. Se zice că adevărata cauză a schismului vine din ura ce femeia profetului, numită Aișa, avea în contra lui Ali. Aceasta, în spirit de răzbunare, rădică asupra lui pe toți capii arabilor și pe Amru din Egipt, pe Moauia din Siria ; cel din urmă se proclamă calif în Damasc. Ali îi declară război ; dar pieri la Cufa, ucis ; fiul său Hosein îi luă locul ; partizanii lui Moauia îl uciseră și pe acesta. De atunci ura între partizanii acestor prinți se făcu mai mare și nu se mai înțeleseră. Din certele religioase să născură o mulțime de idei ; unii scoaseră metempsicosa, cele două principii ale binelui și ale răului, învierea peste șase mii de ani, după Zoroastru ; fiecare se făcu apostol, apoi șef de sectă. El-Machim, scriitor arab, zice : în anul egirei 386 (996 de la Isus) se puse calif în Egipt Hachen, care sili pe musulmani să nu mai meargă în pelerinagiu la Mecca. Postul, cele cinci rugăciuni, fură oprite și vru să treacă drept Dumnezeu el însuși. Făcuse să subscrie pe un registru pe toți aceia ce vor să-l adoare pe el ca pe

un Dumnezeu și află șasesprezece mii de închinători. Un profet mincinos, Mahomet ben-Ismail, îi vine în ajutor. Acesta propagă că pelerinagiul la Mecca, posturile, rugăciunea, tăierea împregiur, sărbătorile erau toate de prisos ; că era absurdă oprirea de a se mânca carne de porc și de a se bea vin ; că nunțile între frați și surori puteau să se facă etc. Cît pentru califul acesta, nu era nici mai mult, nici mai puțin decît un Dumnezeu. Dar acest Dumnezeu se ucise într-o revoltă și profetul său muri încă ucis pe muntele Mocatan, fără să fi prevăzut această întîmplare. Ei muriră, însă ideile lor rămaseră încă : un discipol al acestui profet mincinos le răspîndi în Egipt, în Palestina și pe coastele Siriei pînă la Beirut. Druzii priimîră aceste idei. Religia lor este astăzi întemeiată pe opiniile lui Mahomet ben-Ismail, profetul mincinos. Astfel druzii, cu toate că sunt musulmani, nu au tăierea împregiur, nici nu se roagă, nici nu postesc ; nu au sărbători, nici opriri de unele lucruri ; beau vin, mănîncă porc și fratele se însoară cu soră-sa, Printre druzi se află o sementie, care are datine religioase însemnătoare. Cei ce o formează își dau nume de ocalzi, adică spirituali. Ei au mai multe grade de inițiație în cele sînte ; cel mai înalt grad este fecioria. Se cunosc după turbanul alb, simbol de curățenie. Dacă cineva bea în vasele lor și mănîncă din talerul lor, ei sparg aceste blide. Toate faptele lor sunt coperite de mister. Altarele lor sunt singuratece. Acolo se adună adesea în secret cu femeile lor. Se crede că practică niște țere-monii ce înfățișează un bou sau vițel.

Unii din ei au niște datine religioase ce re-cheamă metempsicosa ; alții adoară soarele, luna, stelele.

Ansarii sau ansarieni sunt încă mai curioși ; locuiesc pe lanțul munților de la Latachia pînă la râul Nar el-Kebir. Originea lor este puțin cunoscută, dar numele ce poartă se dete, încă în cei dintii timpi ai lui Mahomet, unor prozeiți. Volney, ce a scris foarte îndelungat despre toate aceste popoare curioase, a găsit în biblioteca orientală documentul următor, pe care îl cităm aici :

„În anul 891 de la Isus era pe lîngă Cufa, la satul Nasar, un bătrîn pe care postul și rugăciunea, precum și sărăcia îl făcuseră să treacă de sînt. Mai mulți declarîndu-se partizanii lui, el alege între dînșii doisprezece inși, ca să împrăstie doctrina sa. Dar căpitanul locului, îngrijit de această mișcare, închise pe bătrîn. Starea bătrînului atinse inima fetei gărduitorului acei închisori și hotărî să-i dea libertatea. Pe cînd gărduitorul se culcase, beat, fata luă cheile închisorei de sub perina tatălui său și, după ce liberă pe bătrîn, le puse la locul lor. A doua zi veghetorul nu mai află pe prins și căzu la mirare cum a putut să scape, cînd nici o urmă despre ieșirea lui nu era. El crezu că bătrînul fu scăpat de vreun înger ceresc și, ca să scape el însuși de pedeapsă, dete de veste că îngerul liberase pe prins. Din parte-i, bătrînul prins spuse tot astfel unde se duse, și de atunci mai mult decît totdeauna începu să propage ideile lui. El scrisese o carte în care se citește: „Eu am văzut pe Cristos care este vorba lui Dumnezeu, care este Ahmed, fiul lui Mahomet, fiul lui Hanafa, din vița lui Ali, ce este și Gabriel, și mi-au zis : — Tu ești acela care citești, omul ce zice adevărul, cămila ce prezervă pe cei credincioși de mînie ; tu ești dobitocul ce poartă greutățile ; tu ești spiritul și ești Ioan, fiul lui Zaharia. Mergi și spune oamenilor

să se închine de patru ori pe zi, adică de două ori înaintea rădicării soarelui și alte două după ce apune, întorcându-și fețele spre Ierusalim și zicând de trei ori : «Doamne totputinte ! Doamne preaînalt ! Doamne preamare !... Să nu mai ție decât a doua și a treia sărbătoare ; să postească numai două zile pe an ; să nu-și mai spele membrii, să nu bea bere, ci vin ; să nu mănince carne de vite carnivore»“ șcl...

Mulțimea îl crezu, dar, după câțiva ani, el se făcu nevăzut.

Locuitorii din acele locuri unde trăia bătrînul sunt ansarienii. Sunt împărțiți în mai multe ramuri sau secte. Printre dinșii sunt semsienii, sau cei ce adoară soarele : calbiș ce adoară cîinii, și cuadmusienii ce au un cult rușinos. Acești din urmă, ca iezidii, au adunări de noapte cu femeii, unde se fac orgii înspăimîntătoare.

Turcomanii sunt un popor păstor ce umblă pe ici pe colo, fără să aibă loc hotărît. Ei se trag din popoare tartare sau poate chiar din mesageți, din care se trag turcii. Ei veniră în Siria în timpii califilor. Vorbesc limba turcă. Numărul lor se urcă la treizeci și cinci de mii suflete. Religia lor, cea mahometană ; dar nu prea îngrijesc de dînsa. Curzi încă se află în Siria. Ei sunt veniți de două sute cincizeci de ani, din țara lor proprie, de pe la Mesopotamia. Sunt păstori și nomazi. Numărul lor este mai mare decât al turcomanilor. Limba lor seamănă oarecum cu cea persană. Sunt dați la prade. Legea lor este cea mahometană. Astfel sunt deosebitele populații ce se îngîină în Siria și se arată în Beirut.

Feluritele costume ale acestor popoare ne atraseră mai cu seamă mirarea, însă cel mai curios costum este al femeilor druze. Ele poartă pe cap, sub vâl, într-o parte, un corn lung de un cot aproape.

Aici, ochii călătorilor nu mai văd pe strade trecînd femeile învălitate cu văluri transparente, prin care se zărește fețe albe și frumoase, cosite voluptoase împletite cu perle ; ochii negri sau albastri, a căror căutare se varsă asupra străinilor ca niște scînteii ; aici femeile sunt învălitate în mantile albe ; pe cap poartă un vâl alb și pe figură un alt vâl închis, des, prin care văd, fără să fie văzute. Ai zice, văzîndu-le învălitate în mantilele lor albe, niște umbre ieșite din morminte cu giulgiul de moarte și rătăcind în lumea ce nu mai este a lor. Cîte din aceste femei surprinserăm un minut fără vâl, văzute prin porțile caselor lor, ne dară să înțelegem că Beirutul are în sînu-i cele mai rari frumuseți. În Siria, ochii femeilor sunt partea ce ele ascund mai cu îngrijire, pe cînd sînul rămîne dezvelit ; în Turcia proprie, ele învălesc gura, mai cu îngrijire ; aceasta se face și în Egipt.

Noi văzurăm în Beirut mulțime de femei fără vâl, cele mai multe creștine.

Miss Lia rămase aici, de unde era să se ducă la Ierusalim pe uscat. Părintele ei ne invită să prînzim împreună la o locandă, unde ne arată părerea lui de rău că nu-i însoțeam în călătoria lor pe uscat.

Tot ce este ciudat și rănește urechile nu se face numai pe la noi. Fiece țară are ale ei. Iată ce ni se întîmplă în portul Beirutului.

Înainte de a se porni vaporul din port, o femeie și un secretar de la un consul din Beirut, însoțit

de un cavaz ce purta un baston de argint, veniră la vapor și reclamară, ghiciți ce ? Pe vreun refugiat politic ? Nu. Vreun bărbat ce-și lasă femeia și fuge în lume ? Nu, nu ! Ei veneau strigînd din departe să stea vaporul, ca să reclame două cotlete de vițel ! Consulul zisese măcelarului arab să-i păstreze două cotlete de vițel ; măcelarul, aflînd preț mai bun, le vînduse la vapor. Pentru această lipsă de parolă, consulul se supără și ceru de la cîrmuire să bată pe măcelar, ca să-l învețe să fie de aici înainte gentilom. Pe de altă parte, trimise la vapor pe bucătărița cu cavazul său să reclame cotletele. Aici rămase dama alepiană, despre care am vorbit mai nainte. Ea se învîli în portul ei grațios și poetic, ce este al tuturilor femeielor din aceste locuri, și dispăru în mulțime. Fiindcă suntem în vorbă de dame alepiane, vom zice că toate aceste făpturi grațioase sunt însemnate în față sau prin alte locuri cu urma unui urcior sau a butonului de la Alep. Iată ce este acest buton : fiecui om sau femeie, fărăosebire din străini, care a șezut cîțva timp în Alep, capătă pe față, pe brațe sau pe sîn, o broboană, cunoscută sub nume de buton din Alep. Acest buton se face bubă, adesea rană, dă friguri, durere și piere, după un an, lăsînd o urmă amară aceluia ce îi va ieși buba în față ! Cauza acestui buton nu este bine cunoscută : apa, cerul, vegetalele poate să o producă. Dama alepiană, cîntată de Lamartine, avea urma lui, dar Lamartine nu zice nimica, în poezia lui, despre aceasta. Dar este timp să lăsăm aici damele alepiane și butonul din Alep.

Între mulțimea pasagerilor ce luarăm de aici, văzurăm cu plăcere o cunoștință din Pera... un secretar de ambasadă ce mergea să se facă hagiul...

Era însoțit de soția sa, o femeie tânără, mică, plină de vioiciune și de grație, ca o gazelă sălbatică.

De la Beirut plecarăm drept către Jaffa, unde ajunserăm după șasesprezece oare. Trecurăm, fără să ne mai oprim, pe la Said sau vechiul Sidon, Tirul, Acra, Caifa.

Sidonul fuse acel oraș al Fenicieii, ale cărui corăbii pătrunseseră cele mai întii mările necunoscute, încă pe acei timpi. Astăzi, după trei mii de ani, este un sat mizerabil. Călătorii ce l-au vizitat spun că au văzut coloane din mărețele lui edificii, aruncate pe pământ. Pe aici Isus se înturnă către Marea Galileii. Se zice că poziția este plăcută. El era în vechime împăratul mărilor, pînă cînd Tirul nu-i luă locul.

Tirul merită să ne ocupe cîteva minute. Ce idee mai bună putem da despre vechea lui strălucire, decît aceste strofe ale lui Ezechiel :

„Tir, tu ai zis în tine însuși : eu sunt cea mai frumoasă printre frumuseți și domnesc preste mări !

Catartele corăbiilor tale sunt de lemn din cedrii Libanului ; lopețile tale, din stejarii Bazanului ; lîna Egiptului a țesut vălurile tale, iasomia și purpura Arhipelului dau fețe pavilionului tău. Sidonul îți dă lopătarii ; cîrmacii sunt învățații și înțelepții tăi. Lidianul, persul, libianul sunt în armia ta și arcul pigmeilor lucește pe turnurile tale cele prea înalte. Cartagena schimbă cu tine metalurile ; Ionia și Georgia schimbă robii lor ; Armenia, cursierii săi. Sirienii vînd în tîrgurile tale stofe și pietre prețioase ; fiii lui Israil și ai Iudeii vînd miera, balsamul ; Damascul, vinurile alese și lîna fină.

Mai multe insole schimbă cu tine ebenul și ivoriul. Arabii îți dau cana aromatică și fierul cu grație poleit; alții, covoarele; iar locuitorii deșertului, berbecii și mieii lor. Abisinia și Yemenul te îmbogățesc cu aurul și aromele lor; asirianul și caldeul îți trimite argintul și stofele scumpe, șalurile și mantele lor.

Lopătarii tăi te-au purtat pe apele adânci; dar vînturile au sfărîmat în mijlocul mării marinarii tăi, oamenii de război ce făceau puterea și bogăția ta! Tot va pieri în ziua pierderei! Cei ce țineau cîrma, o vor părăsi! Cîrmacii vor rămînea pe țărmuri cu ochii la pămînt. Popolii și împărații vor fi abătuți și vor schimba fața, privind, și vor pune fruntea în țărină și vor zice unii altora: — Unde se mai află o cetate asemenea Tirului! Și astăzi este mută în mijlocul apelor!“

Această profecie s-a împlinit. Strălucirea Tirului nu mai este.

Dar să ne întoarcem la societatea noastră din vapor. O mulțime de sirieni, în costumele lor, ce ne aduceau aminte de căldărarii* din București, încaseră salonul elegant al vaporului. Cînd ne chemă la masă, ei se aruncă să ia locurile pe întrecute; se loviră în capete, se certară, se amenințară cu pumnii. Locurile damelor, precum și locurile vechilor pasageri, se luară de ei. Comandantul dăte ordin să se pună o altă masă pentru noi și pentru dame. O ursită pătînitore voi să șez lîngă grațioasa damă, soția secretarului de ambasadă, și lîngă un sirian, din a mea nefericire. Aceasta fu cauza să mă scol de la masă nemîncat. Eram ocupat a convorbi cu dama de lîngă mine și a-i turna apă în pahar. Cînd găsii un minut de

răgaz, vrui să mănînc ; dar pîne nu aveam : vecinul meu sirian, după ce mîncă partea lui de pîne, luă și pe a mea ; tot astfel făcuse și cu apa, cu vinul meu. Vrui să strig să mi se dea pîne și apă ; dar frumoasa mea vecină mă întrebă repede dacă miss Lia era atîta de frumoasă precum se zice. Răspunsul meu aduse alte întrebări ; apoi convorbirea noastră se făcu mai interesantă, apoi... adio mîncare !... Eram la sfîrșitul mesii. Cînd mă întorsei către pozitivismul viețuirii, cerui o bucată de plăcintă dulce... vecina îmi cere apă... Sirianul luă plăcinta și o mîncă pentru mine.

— Din ce loc ești ? întrebai pe acest vecin.

-- De la Nazaret, răspunse el cu buonomie.

CARTEA A IV-A

O barcă veni să ne ia de la vapor și să ne ducă la Jaffa. Marea era vînturoasă. Ajunserăm la mal cu mare necaz, căci trebui să trecem printr-o strîmtoare foarte îngustă între două stînci late, ce se rădicau mai-pînă în fața apei, ca să intrăm în micul și mizerabilul port, bun numai pentru adăpostul corăbiilor. Eram amenințați să ne lovim de o parte sau de cealaltă a pietrelor ; dar, după o larmă ce făcură lopătarii, după cîteva săltături ale bărcii și lovituri cu capul ei de pietre, trecurăm sănătoși, însă uzi de apă.

Jaffa se află situată pe o înălțime, pe malul Mărei Mediterane, de la treisprezece-paisprezece leghe departe de Ierusalim, între Acra și Ascalon. Această cetate este vestită în mitologie, în tradițiile religioase și în istorie. Pliniu zice că pe timpul său se arăta încă într-o stîncă, aproape de Jaffa, urmele lanțurilor Andromedei, ce fusese legată acolo de Nereide. Sîntul Ieronim încă mărturisește că a văzut această stîncă. De aici s-a imbarcat profetul Iona care, înecîndu-se, șezu trei zile în pîntecele unei balene. Grecii o numesc Iope ; numele ei de astăzi îi vine de la arabi.

În vechime, Jaffa era singurul port al ebreilor. Sub principii Macabei, fu luată cu asalt de la sirieni. Cestiu, general roman, încă o luă, o arse și trecu sub sabie opt mii locuitori ebrei. Mai târziu Vespasian o bătu, o luă și o arse din nou ; apoi făcu în locu-i un castel, în care lăsă o garnizoană romană. Sub Constantin cel Mare se afla aici o mitropolie creștină care ținu pînă pe timpul cruciaților. Balduin al III-lea fortifică această cetate ; dar în anul 1188 se luă de Saladin. De atunci Jaffa începu a se ruina și către al XVII-lea secol era numai un castel dărîmat și niște colibe de pescari. Cetatea de astăzi începu a se forma de o sută douăzeci de ani numai. Noua cetate suferi în urmă din partea mamelucilor egipteni, carii măcelăriră pe arabi ¹. Sub Napoleon cel Mare încă se luă cu asalt de către francezi.

Noi cităm aici cîteva rînduri de d. S. Munc asupra acestei vestite încungiurări :

„În cele întăi zile ale lui februarie, anul 1799, armia franceză, compusă din diviziile lui Kléber, Régnier, Lannes, Bon și Murat, în număr de treisprezece mii oameni, plecă spre El-Aris. Ea ajunse aici pe la 17 februarie. Garnizoana, compusă de o mie trei sute oameni, se predete, după o scurtă apărare... Buonaparte luă cu aceeași înlesnire Gaza, de unde armia se îndreptă către Jaffa. Această cetate, care avea o garnizoană numeroasă, dete, cea dintăi, exemplu de vie apărare, ce ținu două zile. Atacată la 4 martie, se apără pînă la 6 ale acelu luni, cînd se luă cu asalt și se dete voie soldaților să prade în timp de treizeci oare. Buonaparte trimise adiotanții săi Beauharnais și Croisier să astîmpere furia soldaților. Acești doi ofițeri prii-

¹ În textul de bază : *egipteni (n.e.)*.

miră cererile de pace a patru mii soldați albanezi carii, retrași în niște mari ziduri, strigară din ferestre că ei se predau, dacă îi vor lăsa să trăiască ; iar altfel, se vor bate pînă la cel din urmă. Buona-partea nu știa ce să facă cu ei, cînd se aduseră în tabără ca robi : să-i trimită în Egipt, nu putea, căci nu avea destui oameni să-i conducă ; nu putea nici să-i libere, de frică să nu se ducă la Acra, unde se afla pașa. După trei zile de deliberații, se dăde ordin să-i ucidă pe toți.“

D. de Bourienne, în memorandele sale, t. II, p. 226, zice despre această scenă, la care se afla față : „Mai mulți din acești nefericiți scăpară înotînd pînă la niște pietre, unde gloanțele nu puteau să-i ajungă. Atunci soldații nostri lăsau puștele pe nisip și, ca să-i facă a se înturna, le făceau niște semne de împăciuire, după datina egiptenilor. Albanezii se înturnau atunci ; dar îndată ce se apropiau, îi ucideau și se înecau în apă...”

În Jaffa, soldații lui Napoleon căpătară sămînța de ciumă.

Populația Jaffei poate să se urce la zece mii suflete. Cei mai mulți locuitori sunt arabi musulmani. Sunt alții de ritul catolic și de ritul oriental. Mai sunt greci curați, ebrei, armeni și europi. Căile cetății sunt strimte și cele mai multe formate din scări de piatră, din pricina neregularității tărîmului. Casele sunt toate de piatră și seamănă cu niște mari închisori ; nici o artă, nici un gust nu le caracterizează. Comerțul principal al Jaffei stă în fructe. Locuitorii se țin mai mult cu banii ce lasă aici pelerinii sau închinătorii creștini.

Pe malul mării, aproape de schele, se află trei monastiri, una a grecilor, una a catolicilor și alta a armenilor. Monastirea catolicilor se află pusă între

celelalte două ; aceasta a făcut pe călugării latini să zică că Isus era între doi tâlhari răstignit și că cel din dreapta s-a mântuit (schitul grecilor cade la stînga lui).

Aceste schituri sunt totodată ospătării pentru închinătorii ce trec pe aici la Ierusalim ; însă ospitalitatea să plătește mai scump decît la o locanță.

Eram hotărîți să tragem la schitul latinilor, unde se primesc călători de toate ritele și unde, după cum ni se spusese, era să fim foarte bine tratați ; dar ~~voirăm~~ a cunoaște un local despre care nici un călător n-a scris și a vedea totodată cum primesc grecii pe românii care au înzestrat aceste monastiri cu venituri atît de mari. Astfel urmarăm acestei dorinți.

Schitul grecilor este o grămadă mare de piatră zidită fără artă, fără gust, fără nici o țintă, cu curți multe și mari ; galerii, terase și bolți. Ni se păru că intram într-o închisoare. Intrarăm într-o curte, suirăm o scară, trecurăm printr-o galerie, mai urcarăm două scări, pînă ajunserăm la un loc hotărît. Toate curțile, galeriile, scările, terasele erau încărcate de oameni, femei, copii, închinători de ritul nostru, din care cea mai mare parte se compunea de greci de la Cipru. Mi se păru că văd o laie de țigani în călătorie.

Un șerb al schitului ne duse îndată la egumenul monastirei. Acest călugăr era culcat în pat, fiind bolnav de mulți ani de gută, sau durere ce vine la încheieturile oaselor și cade mai ales la picioare. Această boală bîntuie mai pe toți călugării din aceste locuri, din cauza umezelei pietrelor. Părintele Ștefan, egumenul acestei monastiri, era un om de la ~~șaizeci-șaizeci~~ și cinci de ani ; o față palidă și vestedă de ani și de suferințe ; dar căutătura-i vie și inteligentă, îi rămăsese încă.

La egumenul se aflau mai mulți greci și arabi de ritul nostru, veniți în vizită. Acești oameni ne întrebă de noutăți. Noi le spuserăm că a murit împăratul Nicolae. Trăsnetul de ar fi picat aici, nu ar fi produs efectul ce produse această veste ! Unii din ei nu voră să ne crează ; ba încă unul ne întrebă dacă am cetit această veste în gazetele franceze. Fiindcă răspunsul lui era cum îl vedeți, rîserăm și noi. Părintele Ștefan, ce avea experiența lumii, le tăie vorba zicînd :

— Se poate foarte bine, căci împăratul era om, și omul este trecător ca floarea cîmpului.

Un arab nu voi să înțeleagă această maximă consolătoare și în durerea lui striga ca un turbat :

— Are să ne taie musulmanii !

O lună după aceasta am întîlnit pe acel om cu capul tot pe umere și cred că nici stăzi nu i l-a tăiat încă nimeni, afară dacă nu l-a ucis vreun om.

După ce ne dete dulceață și cafele, părintele Ștefan ordonă să ne ducă într-o cameră ce se păstra pentru persoane *simandicoase*, după cum se exprima egumenul. Camera ce ni se deschise, cu tot numele de simandicoasă, nu avea nici geamuri la ferestre, nici așternut în paturi ; dar era peste tot o mare de pulbere în care înotau, în toată fericirea lor, milioane de purici călugărești.

În casa unde se află o pisică nu se află șoarici. Astfel și acolo, unde șade o femeie, nu sunt purici. Nu cred să vie de aici vorba : „Cu o femeie nu faci purici !“ dar femeia, în privința puricilor, este ca pisica în privința șoarecilor. Locurile locuite numai de bărbați sunt vestite pentru aceste insecte ; astfel sunt cazarmele și monastirile, de unde și vine vorba : „purici călugărești“. Noi, ca niște călători înțelepți, nu luarăm în seamă această purică-

rie, apoi vederca desfătătoare ce avea pe mare camera noastră ne făcu să uităm toate suferințele.

Aici aflarăm, adăpostit, un călugăr din Moldova, anume Iona, altă dată Ilidor. El venise să se închine la sîntul mormînt și rămăsese pe aici, neaflînd mijloace a se reînturna în patria lui. Îndată ce auzi că au sosit trei români, bătrînul Iona veni să ne vază.

Suntem recunoscători acestui călugăr rătăcit, fiindcă în tot timpul șederei noastre într-aceste ziduri triste, el ne desfătă prin muzică : juca de minune cu flautul doine moldovene. El știu mijlocul să scoată din ochii noștri uscați de străinătate o lacrimă de dor pentru țara noastră părăsită, dar niciodată uitată.

Îndată se puse o masă pentru noi. Eram în postul Paștelui. Prin urmare fasolea era primadona bucatelor. La masă văzurăm mai mulți oameni ce ne serveau, decît feluri de bucate pe masă.

În acest schit vizitarăm biserica cea nouă, al cărei arhitect se vede că a fost părintele Ștefan, sau că este un plan acolo, după care se zidesc toate bisericile lor ; căci cîte am văzut seamănă unele cu altele. Înuntrul bisericei sunt două rînduri de coloane mărețe ; dar îndată ce le atingi cu mîna, vezi că sunt de lemn scobit, tencuite, ca să imite coloanele de marmură.

Cele mai frumoase icoane și daruri ale bisericii vin de la ruși.

Într-un loc unde astăzi se află băile, se crede că a fost în vechime biserica Sîntului Petru, zidită pe tărîmul casei lui Simon curelarul. Aici principele apostolilor a avut o vedenie în care i s-a zis : „Scoală-te ! Ucide și mănîncă !“

A doua zi de dimineată meraserăm să ne luăm bună ziua de la părintele Ștefan. El citea pe Agatanghel, profetul după Isus, și ale cărui profeții nu s-au împlinit încă. Această carte scrisă sau tipărită ori de vreun Pralea grecesc, sau de propaganda politică, joacă o mare rolă printre oamenii ignorenți și simpli după aici. Noi voirăm să lăsăm ceva aici, după cum este șartul, dar părintele Ștefan se împotrivi tare la aceasta. Darăm banii, ca să ne *pome-nească* la biserică.

Aici toți ne luară de ruși, căci pentru acești oameni jumătate sălbatici, românii și rușii sunt una. Unii se aruncau să ne sărute minile ; alții ne ziceau încet : „Să trăiască Nicolae !“ În deșert le spuneam că se înșală ; ei nu voiră să înțeleagă. Astfel furăm siliți a ne apăra cu biciul.

Plecarăm de la schit pe la amiazăzi.

La poarta cetăței pe unde era să ieșim, aflarăm vreo trei sute de oameni, femei, copii din mai multe nații, cu un număr mai tot atât de mare de cai, cămile, măgari și mule (catiri). Așteptau să se deschidă poarta, să iasă. Portarul era dus să mănince. După treizeci de minute de așteptare, acest sint Petru al Jaffei sosi cu fața veselă și mulțămită, ce ne spunea de departe că a prinzit de minune. De ceaaltă parte a porței, pe dinafară se aflau, așteptînd ca noi, mai tot atîți oameni, să între în cetate. Cînd se deschise poarta, ne aflarăm în fața celor ce voiau să între, ca două armii ce au să se lupte. Pedestrimea lor, strîngîndu-și aripele, se aruncă asupra-ne cu furie. Noi încă nu pierdurăm timpul și pornirăm către ei. Femeile și copiii strigau, calaleria inamică sosi, vru să ne învălească ; din norocire, măgarii nu voiră să se supuie ; ei întîlniră pe ai nostri și se opriră să se sărute. Aceasta opri și

caii, și cămilele. După o luptă lungă, ieșirăm de sub poartă. Ei avură o mulțime de pierderi ; iar noi, un paner cu portocale vărsat.

Cînd mă văzui afară din cetate, căpătai din nou bucuria inimii, ce pierdusem într-aceste morminte locuite de ființe viețuitoare. O vedere fermecătoare ne răpi : ne aflarăm în mijlocul grădinilor ce încongiură Jaffa, despre uscat. Aceste grădini sunt de arbori portocali, lămii, chitri și alții, ce în țările noastre abia sunt cunoscuți în florăriile oamenilor de gust. Calea ce duce la Ramla, în timp de o oară și jumătate, trece șerpuind printre aceste nenumărate grădini și formează niște alee răpitoare, pierdute între două baricade dese și verzi de arbori de cactus. Ochii se încintă neîncetat la vederea portocalilor, unii înfloriți, alții încărcati de nenumărate fructe de aur. La o mare depărtare de aceste grădini, aerul este bălsămit de profumul florilor lor.

Calea aceasta ne scoase în valea numită în vechime Valea Caronului și a cărei frumusețe era vestită în lume. Pînă la Ramla nu văzurăm nimic însemnător. Mulțimea călătorilor europeni vorbesc de o dumbravă de maslini sădită de cruciați și care s-a împropătat pînă astăzi, precum și de o citernă făcută din ordinul lui Constantin. Văzurăm această dumbravă ; sunt cîțiva măslini rari și pulberați, ce seamănă bolnavi de oftică. Citerna încă nu merită a o descrie.

De la Jaffa spre Egipt, în lungul malului mării, se află niște vechi cetăți destul de însemnate altădată, ca să nu vorbim în treacăt. Întîi este Aszdod. Pe timpul lui Salomon, această cetate era sub ebrei. Mai tîrziu filistenii o luară înapoi, dar Usia, reluîndu-o, surpă fortificațiile ei. Dupe Herodot (Cartea II, cap. 157), Psametic, regele al Egiptului, o încongiură în timp de 29 ani și, după ce o

luă, o surpă cu totul. Iuda Macabeu fărîmă, mai tîrziu, altarele ei idolatre. Frații acestuia, bătînd pe Apoloniu, general sirian, o arseră împreună cu templul lui Dagon. Generalul roman Gabiniu o rezidi. Astăzi este un sat în mizerie, vestit numai prin mulțimea scorpiilor sale.

Mai departe, pe malul mării, se văd ruinele cetății Ascalon. Vechii săi locuitori erau închinători de idoli. Sementia lui Iuda luă cetatea, dar pică iar în puterea filistenilor pînă în timpul principilor Macabei. Aici s-a născut vestita regină Semiramis. Muma ei era adorată aici sub forma unui pește ; se zice că această femeie rușinîndu-se, căci avusese relații cu un june sirian, al căror rod a fost Semiramis, se aruncase într-un lac aproape de Ascalon, după ce a ucis pe amantul ei (Diodor din Sicilia). Templul ei (Herodot) s-a despoiat de către sciții ce locuiau părțile de la nord ale Mării Negre și făcură o invazie în aceste locuri. Sub arabi, Ascalon se numea Arus el-Şam sau mireasa Siriei.

Ascalon suferi mult pe timpul cruciaților. La anul 1191 se surpă cu totul de musulmani și de creștini. Astăzi este căzut în ruine. Comitele de Forbin, în călătoria sa pitorească, zice așa :

„Această cetate, care nu mai are astăzi nici un locuitor, este aşezată pe o coastă întinsă, ce face un semicerc. Despre uscat, suişul este lesnicios ; iar despre mare, greu este coborişul care, aici, face coarda unui arc de săgeată. Zidurile, porțile stau încă în picioare : turnul pare că aşteaptă să vic sentinela veghetoare ; stradele te duc pe piețele cetății, și gazela sălbatică se urcă pe scările palaturilor ; echo al bisericilor întoarce numai strigătul şacalului : turme întregi de aceste lighioane se adună pe piețele publice și astăzi sunt singurii stăpîni ai acestei cetăți. Arabii de astăzi, ce o numesc

Dgerah, pătrunși de adîncă ei tristețe, cred că aici este locașul spiritelor rele și asigură că, noaptea, această cetate se iluminează ; că se aud zgomotele unor glasuri nenumărate, nechezări de cai, loviri de arme și gălăgia luptelor. Nu departe de aceste monumente gotice, se află marele fărîmături ale templului Venerei. Patruzeci de coloane de granit roșu, foarte înalte, capitole, frize de marmură frumoasă se înalță mai pe sus de o boltă adîncă și întredeschisă ; un puț coboară înuntrurile pămîntului. Smochinii, curmalii, sicomorii înveselesc, pe ici pe colo, această întinsă cotropire... Ce contrast pitoresc și filozofic este acela al ruinelor grece ce dispută eleganța cu ogivul și coloanele împletite care sprijină bolta unui altar al fecioarei ! Această capelă predomină asupra țărmului. Adesea călătorii de mare, în mijlocul pieirei acestor coaste furtunoase, au invocat acest altar. Pe azurul bolței se citește încă aceste vorbe în caracter gotic : „*Stella matutina, advocata navigantium, ora pro nobis*“¹.

La cinci leghe departe de Ascalon este Gaza, cea din urmă cetate despre Egipt. Cartea judecătorilor spune că aici Samson răsturnă templul și muri cu filistenii ce se aflau acolo.

Gaza se luă de semenția lui Iuda și se dete înapoi filistenilor. În marșul său în Egipt, Alexandru cel Mare o luă cu asalt, după cinci luni de încongiurare. Ionatan Macabeu o luă în urmă și arse o parte dintr-însa. Regele ebreilor, Alexandru Ioanne, o fărîmă ; dar se rezidi de Gabinius romanul. Musulmanii puseră mîna pe dînsa pe la 634. Sub Baudouin al III-lea se rezidi de cruciați. La 1152 se dete templierilor, iar Saladin pe la anul 1187 o luă

¹ „Steaua de dimineată, apărătoare a navigatorilor, roagă-te pentru noi“ (lat.) (n.e.).

înapoi. Volney zice că Gaza se compune de trei sate, din care unul, sub nume de castel, este aşezat între celealte două, pe o movilă. Clima aici se schimbă ; roua cade ca pe malurile Nilului. Pe ici pe colo se văd încă bucăţi de marmură, care dovedesc că aici fuse altădată locaşul luxului. Pământul este negru şi roditor ca al Egiptului, în vecinătăţi. Grădinele ei sunt udate de nişte râuleţe şi produc portocali, rodii, curmali, de la natură mai mult. Industria a două mii locuitori, ce se află încă aici, stă în fabricaţia bumbacului.

După o cale de trei ore de la Jaffa, ajunserăm la Ramla. Pînă a nu intra încă în cetate avurăm timpul să privim toate grădinele ce încongiară cetatea. Pe calea Jaffei vizitarăm turnul celor patruzeci martiri ; curtea care îl împresoară este largă. Aici se află mai multe rînduri de chilii ruinate şi o mare cisternă suterană. Turnul este situat spre occident. Acest edificiu ce stă încă în picioare, se zice că s-a zidit în timpul cruciaţilor ; după alţii, ar fi zidit de împărăteasa Elena. Noi văzurăm asupra porţii prin care intri într-însul o inscripţie arabă. Din vârful lui, vederea văiei Saropului, a mării îndepărtate ne farmecă ochii.

Prin toate pietrele, precum şi prin arborii de maslini din aceste locuri văzurăm o mulţime de guşteri cu o formă nouă pentru noi şi de o mărime necunoscută. Moise (*Levit. c. 2, v. 29 şi 30*) vorbeşte despre opt feluri de reptile în Palestina. Din aceste, şase sunt din familia guşterilor. Cît despre şerpi, aici nu se află din cei veninaţi (Seetzen).

Aceşti mari guşteri seamănă cu crocodilii. Ei nu fac rău, şi oamenii îi lasă în pace. Unul din aceşti guşteri îmi intră în sîn într-o zi şi ieşi pe mînica

cămășii, aflindu-mă rezemat la umbra unui maslin ; el nu mă pișcă.

Pînă a nu merge mai departe, este de trebuință să dăm o repede idee despre istoria Palestinei.

Palestina face parte astăzi din Siria și din pašalcul Acrei și al Damascului. Se întinde între 31-33 grade de lat. n. și între 32 și 35 de lung. E pe o întindere de o mie trei sute leghe pătrate.

Altădată era locuită de izraeliți. Ebreii o numeau Palehst. În vechime îi zicea încă Canaan, nume ce se crede că-i vine de la Cam, fiul lui Abraham. De la venirea ebreilor, ea se mai numi țara lui Iuda, de unde își luă nume de Iudeea, apoi țara sintă, pămîntul făgăduinței etc.

Ea se întindea (după *Cartea facerei*) pe coasta Mării Mediterane de la Sidon pînă la Gaza, și pînă la Iordan și Marea Moartă, despre uscat. Cu toate acestea, puterea ebreilor se ducea dincolo de Iordan și Marea Moartă și o parte, sub Salomon, pînă la Palmira.

Cei mai vechi locuitori cunoscuți ai Palestinei au fost rafaimii (uriasi), care se subîmpărțeau în deosebite ramuri cu mai multe numiri.

Poporul cananean venise în Palestina înainte de Abraham. Acest neam, împărțit în unsprezece semenții, cu felurite numiri, se așezase pe ruinele neamului efraimesc. Cananeenii zidiră cei întii Sidonul, Acra și alte cetăți, afară de Palestina proprie. În această țară se așezară cananeenii, ce purtau numirile de hegiți, iebusisti, carii locuiau în Salem (Ierusalim), emoriți, girkasiți și heviți. Se mai vorbește de două ramuri ale acestui neam : cananiții și feriziții. Toate aceste popoare se supuseră de ebrei și cei mai mulți din neamul cananeenilor fură uciși de izraeliți în războaiele lor cele lungi ce avură ; alții emigrară în țări străine ; alții iar ră-

maseră în Palestina. Pînă la înturnarea ebreilor din exilul Babilonului încă se vorbește de cananeeni. Înainte de venirea ebreilor în aceste locuri (o mie opt sute ani înainte de Isus) veniseră filistenii de la insula Critului și se așezaseră pe malul mării de la Jaffa pînă la Gaza, unde au fost întemeiat cinci principate. Luptele dintre ebrei și filistenii sunt scrise în *Biblie*.

Acuma, cîteva rînduri încă despre ebrei. Abraham, dintr-o familie din Caldeea, veni și se așază în țara Canaan. Familia lui creșcu și se duse în Egipt. Acolo, toți cîți purceseră din acest neam se înmulțiră cu timpul și formară un popor mare. Moise se puse în fruntea lui, îl scoase din Egipt și, străbătînd cu el deșerturile, ajunse în Palestina. Moise moare, după ce dă legi. Iosue, următorul lui Moise, cîștigă prin arme o mare parte din Palestina. Alți următori ai acestora urmară să răspîndească instituțiile, doctrina, religia lui Moise ! Se apropie de a lor cădere ; anarhia amenință statul ebreilor. Un levit, Samoil, face să înainteze doctrina mozaică, dar nu poate să aducă poporul la principul curat teocratic. Samoil alege dar rege pe Saul. Acesta bate pe filistenii. Saul însă nu poate să mulțumească pe Samuil. Acest din urmă pune ochii pe David. De atunci Saul cade la melancolie și se ucide în război. David se luptă cu succes și se face rege. Sub David, statul ebreu se face mare și tare. Salomon vine după David la tron ; dar Salomon cade în amorul luxului și al femeilor, două vîtiuri ce aduseră idolatria, care aduse schismul ; și schismul, slăbiciunea. Sub Rehoboam, următorul lui Salomon, zece sementii aleg alt rege în parte. Sementia Iuda și Beniamin rămîn sub moștenitorii lui David. Statul celor zece sementii se depărtează de credința lui

Moise. Aceste două state slăbiră prin lupte între ele în timp de doi secoli și jumătate. Statul celor zece semenții căzu sub asirieni, al lui Iuda țină încă legile și doctrina lui Moise și se reîntemeiază de Ezechias. Asirienii nu-l pot supune. După moartea lui Ezechias, următorii lui favorară idolatria, dar învinși de caldeeni se iau în robie la Babilon. Acest stat a trăit o sută treizeci de ani mai mult decât acela al lui Izrael.

Persii aduseră înapoi pe ebreii exilați, după ce luară țara caldeenilor.

Sub Alexandru cel Mare, ebreii suferiră înrădăcinarea grecilor. Mai târziu, la chemarea unei familii de preot (principii Macabei), ebreii scuturară jugul. Domnia Macabeilor este glorioasă, însemnată prin eroismul și patriotismul ebreilor. Iuda Macabeu puse însă Palestina sub protecția romanilor. Ca toate protecțiile, protecția romană se schimbă în stăpânire. După răscularea ebreilor, romanii surpară Ierusalimul și măcelăriră mii de ebrei.

Cu toate acestea, sub romani, ebreii formară o societate religioasă civilă, erau guvernați de nașii sau patriarhi ai lor; aveau sinagoge și școli și țineau sărbătorile lor în public.

De la Constantin, cristianismul luă mai mare întindere în această țară. Ebreii, se munciră, se arseră vii de către creștini, pe atunci fanatici și barbari. Din acel timp încep pelerinagiurile la Ierusalim.

În al VII-lea secol, regele Persiei, Cosroe al III-lea, trimise în Palestina armie. Persii, uniți cu ebreii, luară mai multe cetăți și mulți creștini uciseră. Dar Heracliu bătă pe persi și scăpă țara.

Pe atunci islamismul rădăcise stindardul său. Omar sosi cu oștile sale în Palestina, luă Ierusa-

limul ; dar fu mărinimos cu creștinii : le dete dreptul să aibă bisericele lor. Pe la 638 toată Palestina intră în marea împărăție a arabilor. De mult timp plingerile creștinilor răsunau în toată Europa în contra musulmanilor. Regii Europei, temându-se de mărimea împărăției arabe, se folosiră de fanatismul popoarelor, ca să le scoale, sub pretext religios, în contra arabilor. Alexandru Comnen trimise la papa ambasadori să ceară ajutor. La consiliul din Clermont, papa Urban al II-lea și Pierre l'Ermite înflăcărară adunarea. Mulțime de creștini se hotărîră să meargă să moară pentru lege. Cel ce ar fi murit în luptă, era mîntuit de toate păcatele. Acești războinici, numiți cruciați, puseră la cap o stofă roșie, în formă de cruce. Dar fiindcă istoria războaielor îndelungate de cruciați nu intră aici, ne vom mărgini a zice numai că Palestina căzu în puterea creștinilor, carii fură mai răi decît păgînii. Ei făcură aici împărăția Ierusalimului. Dupe alte noi vărsări de sînge, căzu în puterea musulmanilor. Pe la 1517 Palestina se luă de turci sub Selim I, după ce trecu mai întîi prin mîna sultanilor Siriei. Pe la al XVIII-lea secol, fu prada mamelucilor. La 1799 căzu sub francezi. La 1832 o luă Ibrahim, fiul lui Mohamet Ali ; dar o dete înapoi Porței otomane, în puterea intervenției staturilor celor mari din Europa.

CARTEA A V-A.

Abul Fed, geograf arab, zice că cetatea Ramla s-a zidit de califul Soliman, fiul lui Abd al-Melec, pe la 716 după Isus. Alții pretind din contra.

Ramla este mică și nu are nici o frumusețe. Poate să aibă pînă la trei mii locuitori, din care cei mai mulți sunt arabi musulmani. Sunt cîteva familii catolice și grece, precum și cîtiva ebrei, armeni și franci.

Traserăm la monastirea grecilor, care aici, ca cea de la Jaffa, ospătează pe pelerini și este zidită în forma unei mari închisori. Abia ne urcarăm pe scări și văzurăm în capul scării de sus figura rîzîndă a călugărului Iona Moldoveanul, umbra lui Macbeth, ce ne urma pretutindeni. El se făcuse nevăzut la Jaffa : ne ieșise înainte, să ne facă surpriză. Călugărul Iona ne conduse la egumenul acestui schit. Ne prinse mirare să aflăm în el un adevărat gentilman ! El ne primi cu o politeță și cu o manieră atît de plăcute, încît nu puturăm crede deocamdată că acesta era egumenul, ci vreo ființă misterioasă. Părintele Grigorie locuise mulți ani în Moldova, acolo fusese în relație cu oameni binecrescuți și delicați. Acesta era neapărat motivul pentru care se deosebea atît de mult de ceilalți că-

lugări, însă aceasta nu ar fi fost destul, dacă și natura nu i-ar fi fost părtinitoare totodată.

A doua zi pornirăm pentru câteva oare la Lida, un burg în vecinătate. Părintele Grigorie ne dete pe nepotul său George să ne conducă. Peste o jumătate de oră eram acolo.

Lida fu zidită de un moștenitor al lui Beniamin. Sub domnia sirienilor, făcea parte din Samaria. Cestiu, general roman, o surpă. Mai târziu se ridică din nou sub numele de Diopolis. În secolul al IV-lea după Isus, Lida fu scaunul unei mitropolii, ce se numea Sîntul George.

La marginea acestui burg, spre sud, văzurăm ruinele unei biserici, numită St. George și zidită, după cum se vede, de împăratul Iustinian. Dar lucru de mirare ! În mijlocul acestor ruine, văzurăm încă o dată chipul călugărului Iona.

— Iar umbra lui Macbeth ! strigă unul din soții mei !

Partea bisericii despre răsărit stă încă în picioare. Spre sud-vest se văd niște coloane împletite, cu capitele de marmură albă, grațios săpată. Mai presus de capitele, se rădică arcuri ogive. Arhitectura ei este veche și gotică, căci această biserică, după zisa vestitului călător Pockoche, se zidi din nou de Richard Cocur de Lion ¹. În fundul bisericii se vede încă piatra ce forma masa altarului. Locuitorii de la Lida cred că această masă de piatră a fost mormîntul st. George care, se zice, că aici a fost martirizat. Arabii musulmani aruncă aici necurăteniiile cetăței, împinși de ura fanatismului ignorant. La cîțiva pași de la biserică, aflarăm o cîternă părăsită, și mai nainte o coloană de granit îngropată în pămînt.

¹ Richard Inimă de Leu (*n.e.*).

Creștinii au cerut să se zidească această biserică, dar arabii se împotrivesc. Astfel ne spuseră grecii ; dar adevăratul este altfel. Cu bani ajunge să capete voie de la musulmani spre a zidi orice biserică, gelozia ce este între greci și latini oprește aceste zidiri. Grecii vor să o zidească ei și să o facă proprietatea lor ; latinii vor să facă asemenea, și se împiedică unii pe alții cu intrigi. Aceasta se întâmplă și cu o dregere ce este să se facă la biserica St. Mormînt.

De aici merserăm să vizităm școala grecilor din Lida, însoțiți de vro sută de cetățeni curioși.

Mai toți băieții din această școală erau cu ochii roșii și umflați, alții stricați, se înțelege nu din multă învățătură, ci este în această țară, pe partea coastelor mării, o epidemie care strică ochii locuitorilor, precum este și în Egipt.

În această școală, copiii arabilor învață limba arabă și cea greacă. Catehismul și puțină aritmetică se predă aici. Școala este ținută cu cheltuiala monastirei grece de la Ramla.

După tradiție, în această cetate, sîntul Petru ar fi vindecat pe Eneas de lepră.

De aici ne înturnăm la Ramla. Eram în luna lui martie. Dar aici clima nu este ca în țările noastre : soarele ardea ca în luna lui iuliu pe malul Dunărei. Puturăm, însă, prin ocoluri, să ne scăpăm de razele lui, pășind pe la umbra arborilor de cactus.

A doua zi plecarăm la Ierusalim foarte de dimineață, Părintele Grigorie, după ce ne dote merinde de tot felul, neștiind ce să ne mai facă ca să ne mulțumească, ne dote cavazul turc al monastirei, ca să ne petreacă pe cale pînă la Ierusalim.

După două oare de călătorie intrarăm printre cele dintîi valuri ale munților Iudeei. Acest munte se întinde pînă la marginile despre miazăzi ale Pa-

Ierusalimei. Spre vest este mărginit cu Narea Moartă. Înainte de venirea ebreilor se chemau munții Amoriți. Cel mai însemnat vîrf al acestor munți este acela ce se numește Carantania, ce se află spre podul luncei lui Ieriho ; numele îi vine de la postul de patruzeci zile al lui Isus în acest loc. Pe unul din vîrfurile celor întii picioare ale acestor munți văzurăm satul Latrun, unde se zice că a locuit unul din cei doi tîlhari răstigniți pe cruce o dată cu Isus.

Nu departe de aici se mai zice că a fost anticele cetăți Adulan și Timna, care înfloreau pe timpul patriarhului Iacob, cum și fortăreața Modein, unde a locuit preotul Matatia, părintele Macabeilor.

Pe cale întîlnirăm o turmă grațioasă de gazele sălbatic. La vederea noastră, ele se răspîndiră în toate părțile. Palestina este plină de aceste gentile căprițe. Ele erau încă în timpul lui Salomon, căci acesta, în proverbiile săi, vorbește de gazele. Iepurii încă sunt numeroși. Moise nu da voie ebreilor să mănînce carne de iepure (*Biblia, Levit., 11, 1, Deuteronom, 14-7*), Aici se află asemenea și cerbi și vulpi, dar în mică cătățime. Lei erau altădată, dar astăzi nu mai sunt ; urși încă se află. Ehrenberg zice că a ucis unul. Mistreții sunt așa de feroci ca în țările noastre. În părțile sălbatic ale Palestinei se găsesc hiene și pantere. Lupul este foarte rar. Însă nici un animal nu se află în așa mare număr ca șacalul, ce este un fel de cîine sălbatic. Șacalii, după Volney, locuiesc cu turmele în apropiere de sate și mănîncă leșurile. Nu atacă niciodată pe oameni și nu se aud decît prin țipetele lor, ce sunt foarte triste și adeseori țin cîte un pătrar de oară.

Făcînd o leghe de cale, intrarăm printre munți. Niște stînci arse de soare și presărate de o pulbere albă și văroasă se rădicau în toate părțile. Calea

pe aici era atât de grea, încît caii nostri abia putură să se țină pe picioare. Ici și colo văzurăm cîte o adunătură de maslini pierduți prin îndoiturile munților. Păduri nu întîlnirăm nicăiri încă. Cu toate acestea în cărțile vechi se vorbește mult de păduri de maslini în Palestina (Plin., cart. 16, cap. 44, cart. 27—28, Seidlitz., *Deut.* 33—24, Ezechiel, 27—17).

Pliniu zice că măslinul Palestinei, trăia pînă la două sute de ani. Alți călători spun că se aflau încă și alți arbori, precum smochinul, ce purta rodul șase luni pe an și-l pîrguia de trei ori; sicomorul, ce seamănă cu dudul sau agudul la frunze și dă un rod de smochină; curmalul, ce era altădată podoaba țarei (Strabon, cart. XVI, cap. 41), rodiul, fisticul și terebentinul se află și astăzi, dar rari. Păduri de stejar se mai află spre Iaboc, cîte pot încă scăpa de securea beduinilor.

Într-o vale umbrită mai mult decît altele de măslini, unde se zice că este calea jumătate, ne oprirăm să facem gustare. Aici întîlnirăm mai multe sute de pelerini, oameni, femei, copii ce gustau la umbra săracă a arborilor. Abia ne așezarăm aici, și o mulțime de băieți și de fete arabe, musulmani și creștini din vecinile sate, veniră să ne dea pe întrecere apă din vasele lor, cerîndu-ne bacșiș. Printre toate era o fată de cincisprezece ani ce ar fi trecut de o frumusețe sub alt costum. După cum se înțelege, băurăm apă mai bucuroși de la această din urmă.

De aici urmarăm călătoria către Ierusalim; în valea Turpentinului trecurăm peste un podișor de piatră, zidit peste un rîuleț ce seacă vara. Aici David se luptă și ucise pe uriașul Goliat.

Filistenii înecaseră țara de jos a Iudeii și așezară tabăra lor între Soco și Azeca. Saul tăbări cu armia sa pe lunca Turpentinului. Valea ce trecurăm despărțea pe luptători. Un om din cetatea Gatului ieși atunci din rîndul filistenilor și propuse ebreilor să aleagă printre ei un om, să se lupte cu dînsul : urma acestii lupte trebuia să hotărască care din aceste două nații să se supuie celeialte. Nimeni din ebrei nu cuteza să iasă la luptă, căci Goliat era mare ca un uriaș. În timp de patruzeci de zile, Goliat repetă această propunere, adăogînd vorbe umilitoare pentru ebrei. Saul publică că acela care va ieși la luptă cu Goliat, după învingere, are să primească daruri prețioase și pe fie-sa de soție. David, ce venise de la casa părintească cu demîncare în tabără, auzind de una ca aceasta, luă un baston, o praștie și cîteva pietre colțoroase ce le alese din acest rîuleț. Astfel merse înaintea lui Goliat. Acesta, văzîndu-l, îi zise : „Cînc sunt eu, mîi, de vii asupra-mi cu bastonul ?“ El se apropie de David, dar acesta, alergînd înaintea lui, îi aruncă o piatră, care îl lovi în frunte cu atîta tărie, încît Goliat pică la pămînt leșinat. Atunci David se repezi și luîndu-i sabia îi curmă capul.

Astfel de aduceri aminte deșteaptă acest rîuleț. Trecătorul însă trece aceste turburi unde, fără să știe cît de dulce și tristă este suvenirea lor și, în ignoranța lui, desprețuiește tărîmul pe care calcă picioarele sale. Omule pieritor, nu desprețui aceste turburi undișoare ! Cei ce au sorbit altădată din ele, astăzi nu mai sunt. Alți oameni, alte generații, alte popoare au venit de atunci și fără urmă încă au trecut ! Numai aceste unde au rămas ca totdeauna, jucînd neîncetat pe pietricelele lor, fără

să le desființeze nici numărul secolilor, nici mîna surpătoare a omului!

Din vîrful celui mai înalt munte, văzurăm Ierusalimul. Această cetate este situată pe trei munți : Sion, Maria și Acra. Muntele Sion cade spre sud-vest, unde se afla altădată fortăreața vechilor iebusisti. Acra, pe care ebreii o luaseră în cei dintîi timpi ai războaielor lor, au priimit acest nume de la o cetate ce Antioh Epifan zidi mai în urmă asupra lui. Între acești doi munți era odinioară o vale care mergea de la nord-vest la sud-vest spre fîntîna lui Siloc. Maria încă era despărțită de Acra printr-o vale. Prințul Macabeu a umplut această vale. Astăzi acești trei munți s-au reunit. Ierusalimul șade sub 31—47 lat[itudine] n[ordică] și 33 long[itudine] e[stică]. Toți istoricii ebrei și chiar Iosif sunt de părere că această cetate a fost Salem (liniștită), unde domnea Melhisedec. Înainte de David, ea se numea Iebus. Nu se știe bine la ce epocă a priimit numele de Ierusalim, (Ierusalim, moștenirea păcii). Împăratul Adrian îi dăde nume de Aelia Capitolina. Arabii o numesc El-Cods.

Pe timpul lui Iosue, următor al lui Moise, era locuită de cananeeni. Adoniseec domnea peste ea. Acest rege chemă odată pe regii Hebronului, Iaromutului, Lahizii și Eglonului, ca să ia parte cu toții în contra gabaoniților, aliați ai ebreilor. La această veste, ebreii merseră lîngă Gabaon, lovîră și învînseră pe aliați ; armile lor se răsipiră și cei cinci regi se ascuseră într-o peșteră lîngă Machedan, unde, găsindu-se de ebrei, fură puși în cinci furci.

Locul ce se cheamă Cetatea de Jos (Ierusalim) se luă atunci de ebrei ; iebusistii rămaseră în Ce-

tatea de sus. Această cetate se luă de la iebusisti în timpul lui David. Împăratul proclamase că acela care va intra cel întâi în cetate se va numi cap al tuturilor armiiilor sale. Iacob câpătă acest preț. Pe iebusisti îi goniră, iar David așează tronul său în Sion. Cetatea Ierusalimului, mărimdu-se atunci, se făcu capitala împărăției. Luarea ei cauză rezbef între ebrei și filistenii ; acești din urmă vor să atace Ierusalimul, dar David îi bătă în valea Refaimului. El îi mai sparse în două rînduri și le luă țara Gatului. David aduse în Ierusalim arcul sint și îmbunătăți cultul. Pacea se turbură pe timpul răsculării lui Abesalon ; dar David, voind să cruțe locuitorii și cetatea, plecă în exil. Cînd se înturnă, locuitorii îl priimiră cu recunoștință. Sub împăratul Salomon, Ierusalimul se înfrumuseță cu templul său cel vestit și o mulțime de palate. După ce se făcu schism, Ierusalimul rămase capitala Iudeii, însă el suferi după aceasta, căci cele zece seminții dezbinatăe intrigară pe lîngă egipteni și aduseră pe Sisac, regele Egiptului, cu oștiri la Ierusalim. Acesta despuie templul și palatele de avuții, luînd și buclierii de aur ai lui Salomon. Sub regele Ața, se fărîmară în cetate toate urmele idolatriei, ce începuse a se întinde. Sub regenta Ataliei se făcu o revoluție în Ierusalim în contra ei, de Ioiada, preotul cel mare. Această prințesă se ucise în valea Citronului. Regele Amaisa declară război lui Ioas, rege al lui Israel. Lupta se întîmplă la Betsemeș. Amasia fu învins. Ioas intră în Ierusalim și, după ce despuie templul, se înturnă în Samaria. Pe la 603 înainte de Isus, în al VIII-lea an al domniei lui Ioachim, Nabucodonosor intră cu caldeeni în Iudeea. Ioachim se închină lui, dar mai tîrziu se revoltă împotriva-i. Atunci caldeeni

veniră din nou, bătură Ierusalimul, despoiară tot, arseră și luară în exil pe toți capii ebreilor. Ierusalimul se supuse lui Alexandru cel Mare. După moartea acestuia căzu în mâinile moștenitorilor lui. Sub principii Macabei, Pompei intră învingător în cetate. Pe la 71 ani după Isus, Titu o bătu, o luă, măcelări mii de ebrei și surpă cu totul cetatea. Atunci se împlini profeția lui Isus că cetatea se va fărîma, că nu va mai rămînea piatră peste piatră. De atunci istoria Ierusalimului, ce este mai tot aceea a Palestinei, intră în niște faze pe care nu avem nevoie a le mai spune aici.

Este cu neputință să văză cineva această cetate pentru întâia oară, fără să simță o durere secretă pentru lungele ei suferințe și să nu fie pătruns de un simțimînt de respect! Un poet ebru, la vederea acestor locuri de durere și de mărire, a în-tonat următoarele strofe ce le dăm traduse :

„Ai uitat tu, o, Sion, pe fii tăi exilați pe fața pămîntului? Ești tu nesimțitor la sărutările ce-ți îndreaptă fărămăturile turmelor tale răspîndite prin lume? Din toate părțile exilatul îndreaptă către tine o căutătură plină de speranță, cu tributul de lacrimi ce-ți este dator. Aceste lacrimi pică ca roua Hermonului! Ah! pentru ce nu pot ele să cure pe dealurile tale deșarte! Cînd plîng a ta durere, plîngerile mele sunt lugubre ca gemetul șacalului; dar cînd visez întoarcerea în patrie, aceste plîngeri se îndulcesc ca suspinele harpei ce altădată însoțea cînturile tale divine! Inima mea zboară în locașul Dumnezeuului meu! Acolo se pleacă înaintea lui; acolo se deschid porțile cerului; acolo maiestatea lui Iehova întunecă luna, soarele, stelele. Ah! de ce nu pot vărsa sufletul meu acolo unde spiritul Domnului se coboară pe aleșii

tăi ! Tu erai, o, Sion, locașul regilor cel etern și astăzi văz robii șezînd pe tronul împăraților tăi !

Pentru ce sufletul meu nu poate să plutească asupra locurilor unde divinitatea se arată profeților tăi ? Dă-mi mie aripe și voi purta pe ruinele tale fărîmăturile inimei mele ! Voi merge să sărut pietrele tale cele mute și voi închina fruntea mea pe a ta pulbere sîntă. Picioarele mele vor atinge mormîntul străbunilor ; voi vedea la Hebron sîntul mormînt. Voi privi muntele Abarim, muntele Hor, care învălesc țărîna divinilor tăi domni, cele două lumini ale lui Israil. În aerul tău voi respira suflarea vieței ; în pulberca ta parfumul cel de miră ; în apa rîurilor tele, voi gusta cereasca miere ! Cît de dulce va fi să umblu cu picioarele goale pe ruinele altarului tău, în locul unde pămîntul se deschidea, ca să priimească în sînu-i arcu de alianță și cheruvimii tăi ! Voi smulge din capul meu această deșartă podoabă și voi blestema ursita care a aruncat pe adoratorii tăi pe pămîntul profan. Cum voi putea eu să mă dau bucuriilor acestei vieți, cînd văd cîinii sfîșiind leușorii tăi ! Ochii mei nu pot să sufere lumina zilei, căci lumina zilei mă face să văz corbii sfîșiind și ridicînd în aer cadavrele acvilelor tele !... Oprește, cupă de suferințe ! Lasă-mi un minut de repaos : toate vinele îmi sunt pline de amărăciunile tele ! Un minut numai, să mă gîndesc la Ohola (Samaria) și apoi voi curmă băutura ta amară !... Încă o repede aducere aminte de Oholiba (Ierusalimul), apoi te voi seca pînă în fund.

Sion, cununa frumuseților, adu-ți aminte de amorul cel tînăr al fiilor tăi, pe care fericirea ta îi umplea de bucurie și pe care suferințele tele îi cufunda în durere ! Din fundul exilului lor, ei îți

deschid inima și în rugăciune se pleacă către porțile tele; turmele lor, risipite pe fața munților, nu au uitat încă patria. Fiii tăi se simt încă atrași către înălțimele tele, la umbra palmierilor tăi. Sinear și Patros, în deșertele lor măriri, pot oare a se pune cu tine? Ce sunt profeții lor mincinoși pe lângă Urim și Tunim? Unde este muritorul care poate să se măsoare cu prinții tăi, cu profeții, levii și cîntătorii tăi cerești? Toate împărățiile vor pieri în negură, iar tu vei rămînea pînă ce se curma secolii, căci Domnul va alege întru tine locașul său cel d-a pururea. Ferice muritorul ce va sta la umbra deșertelor tele! Acela va vedea fericirea aleșilor tăi și va fi față la sărbătorile tele. Iar tu vei fi frumos ca în timpul juniei tele“.

Noi intrarăm în Ierusalim pe poarta Betlehemului. Ierusalimul are șapte porți. Poarta Damascului. (Bab el-Amud, pe limba arabă), ea duce la Napluza. Poarta lui Irod sau Efraim (Bab el-Zaheri) este închisă. Poarta necurățeniilor, care duce la fîntîna lui Siloe (Bab el-Mogareb). Poarta Sionului (Bab el-Nabi Daud), ce va să zică poarta profetului David. Mai este încă poarta Sintului Ștefan, unde acest sînt se ucise cu pietre, după tradiția creștină (Bab Sitti Marian); poarta Betlehemului (Bab el-Calil); o poartă ce am numit mai sus, precum și încă una deosebită sunt astupate, căci poporul crede că creștinii prin aceste două porți au să între odată în Ierusalim.

Zidurile cetății sunt făcute din ordinul sultanului Suleiman, pe la 1534: sunt de patruzeci picioare de înalte și de trei picioare de groase. Poartă, pe ici pe colo, în fruntea lor, niște turnuri de o sută douăzeci picioare de înălțime.

Căile din cetate sunt strimte ; puține sunt co-perite cu pietre. Casele sunt ca în celealte cetăți ale Palestinei și Siriei, cu terase, bolți, ferestre mici, cu cafase, și triste.

La poarta cetății întâlnirăm o mulțime de oameni și femei arabe, creștine, ebrei și de alte neamuri, veniți să privească deșirînd armia pelerinilor pedestri și călări, în mare număr. Ei luau în rîs pe toți aceia ce avură ideea să încalece pe asini. Trista idee ne dete îndată despre gradul de civilizație a acestor locuitori !

Am zis că părintele Grigorie ne dase cavazul său să ne ducă de la Ramla la Ierusalim. El dase ordin acelui cavaz să ne ducă la patriarhia grecilor de aici și scrisese totdodată celor mai mari călugări pentru noi.

Nemulțămîți de ospătarea ce voiră călugării să ne dea, merserăm la o locantă, unde furăm destul de bine. În altă parte voi istorisi ceea ce ni se întimplă cu acești călugări răi.

Îndată ce ne așezarăm la locantă, ne duserăm să vizităm biserica Sîntului Mormînt.

Această biserică este zidită de împăratul Constantin și Elena, care, singură în persoană, veni în Ierusalim să fie față la lucrarea ei. La venirea perșilor, sub Cosroe (614 după Isus), acest rege dete ordinul barbar de a arde biserica Sîntului Mormînt. Cînd perșii săi părăsiră Ierusalimul, luară și crucea pe care se răstignise Isus ; însă, cînd împăratul Constantinopolului Heracliu bătut pe perși și în urmă făcu pace cu următorul lui Cosroe, amîndoi principii merseră în Ierusalim cu crucea cea sîntă, ce de atunci se crede că se dete bisericei înapoi.

Sub Omar, creștinii ceteau în această biserică. Pe la anul 1008 Moez-Ledin-Alah, calif din di-

nastia Fatimiților, dete ordin să se surpe cu totul biserica Sîntului Mormînt, căci i se spusese că preoții creștini de atunci, în agiunul Paștelor, făceau să se coboare din cer focul sînt prin mijlocirea unor funii unse cu materii înflăcărătoare, făcînd cu aceasta să crează că lumina venea din cer. Biserica se surpă o parte numai ; zidurile rămaseră încă în picioare. Sub împăratul grec Constantin Monomac, biserica se dresă și se dete voie să se ție liturgie înuntru. Monomac căpătă acest drept de la califul Al Monstazar Bilah, cu condiția să-i întoarcă cinci mii arabi ce luase robi. Monomac într-un război. Această biserică este pe dinafară înecată de mulțime de case și barace, ce se reazămă de părății ei. Are forma unei cruci, cu o sută douăzeci pași de lungime și șaptezeci de lățime. Întrarea cea mare este spre miazăzi lîngă un turn dărîmat. Ordinul corintian domnește în arhitectura ei. Fără peristil.

Sunt douăsprezece stații în biserică.

1 Stația ungerei. Aici se depuse corpul lui Isus, după ce îl dară jos după cruce de Iosif din Arimatea (Ramla). Aici se află o piatră de marmură albă, cu balustrade de fier, șase mari candelabre se află împregiur. După Deshayes, piatra este de opt picioare, mai puțin trei degete de lungă, și două picioare fără un deget, de lată. Acest loc este cel dîntii ce vezi, întrînd pe poarta bisericeii.

2 Stația unde Isus se puse pe cruce. Este Calvarul sau Golgota ; aici este o capelă, la care te urci pe cincisprezece trepte. Sîntul Epifan are cuvînt cînd zice că Calvarul nu este un munte. În această capelă se află trei altare. La mijloc un stîlp pătrat sprijină bolta. La mîna dreaptă au fost stat cele trei Marii în timpul răstignirei, pe cînd Isus zicea

mume-sei : „Femeie, iată fiul tău !“, arătându-i pe cel mai iubit discipol ; iar lui : „Iată muma-ta“.

Este mare ceartă între învățați despre locul Golgotei și despre Sîntul Mormînt. Unii, luînd de marturi scriitorii vechi, pretind că Golgota și mormîntul erau altădată afară din cetate, și astăzi se află în mijlocul cetății. ¹ Alți scriitori îi combat și îi numesc eretici ².

Iată ce zice d. Chateaubriand, autorul creștin :

„Constantin, după ce a rădicat religia lui Crist pe tron, scrisese lui Macarie, mitropolitul Ierusalimului, dîndu-i ordin să facă o biserică frumoasă pe mormîntul lui Isus. Elena, muma împăratului, merse în persoană în Palestina și ea în-săși căută Sîntul Mormînt. Acest monument se ascunsese sub edificiurile lui Adrian. Un ebreu, care știa de la străbuni acest loc, arată tărîmul unde era mormîntul și, căutînd, se află.“

3 Stația unde se înfipse crucea se află tot în această capelă, aici încă este un altar. Sub altarul coperit cu o tăbliță de marmură și sprijinit de coloane, în mijlocul unei plăci rotunde de argint, se vede gaura unde se zice că ar fi fost înfiptă crucea ; în dreapta și în stînga se mai vede alte două locuri, unde ar fi fost crucile celor doi tîlhari.

4 Stație, locul de bătaie se află aproape de poartă : scobitura altărașului este într-un zid închis de niște grile.

5 Stație, unde rămase Isus, pe cînd se făceau preparații pentru punerea pe cruce. Este o boltă plecată și sprijinită pe stîlpi.

¹ Cont. d'Anville etc (n.a.).

² Quercessanius, Scholtz (n.a.).

6 Stație, locul unde se împărțiră vestmintele Mântuitorului.

7 Stație, de la locul împărțirii vestmintelor, te cobori pe o scară de douăzeci și opt trepte făcută de sînta Elenă ; pe urmă te mai cobori pe altă scară într-o capelă suterană, la locul unde s-a aflat crucea. Este însemnat cu o piatră de marmură, pe care sunt săpate trei cruci.

8 Stație, capela sîntei Elena. Bolțile ei sunt în ogive ; coloanele unele sunt de marmură, altele de granit. Pavimentul este făcut din felurite materiale.

9 Stație, locul unde Isus se încunună cu spini, se arată o bucată de coloană pe care Isus ar fi șezut cînd soldații îl încununară.

10 Stație, locul unde Isus se arată Mariei Magdalinei și unde aceasta, luîndu-l drept grădinarul, îi zise : „Dacă tu l-ai rădicat, spune-mi unde l-ai pus, ca să-l iau“.

11 Stație, locul unde Maica Domnului văzu pe Isus, după înviere.

12 Sîntul mormînt în biserică este un loc rotund ; pe la mijlocul acestui loc se află un cenotaf sau capelă, șasesprezece coloane de marmură sprijinită, descriind șaptesprezece arcade, o galerie înaltă, compusă iară de șasesprezece coloane și șaptesprezece arcade mai mici, niște nișe ce corespund cu arcadele, se înalță mai presus de friza celei din urmă galerii, bolta începe din arcușul acestor nișe. Nișele, zice d. de Chateaubriand, erau altădată decorate cu mozaice, înfățișînd pe cei doisprezece apostoli. Mai erau sînta Elena, Constantin și alte trei portrete.

Capela este destul de înaltă ; toată este în piatră ; are două cămăruțe. Cea dintii înseamnă locul unde îngerul s-a arătat femeilor și le-a dat știre despre înviere. Acel loc se cheamă capela îngerului ; aici este o piatră cu formă de pedestal și înseamnă locul unde a șezut îngerul. Din cea dintii cameră intri pe o ușă pitică și strîmtă în camera Sîntului Mormînt. Această cameră este largă de șase picioare și opt degete ; abia pot încăpea trei oameni. La dreapta întrînd, este mormîntul lui Isus. Piatra mormîntului este de marmură albă, lungă de șase picioare, lată de trei picioare și adîncă de două picioare. Asupra acestui mormînt ard candelă de argint și de aur. Păreții sunt coperiți cu marmură săpată pe dinuntru și pe dinafară. Piatra dupe mormînt este crăpată în două. Întrebînd pe călugării greci de ce piatra aceasta era crăpată, îmi răspunseră că un turc mare zisese unui patriarh că voiește să se facă creștin, dacă și Isus va arăta puterea sa printr-o nouă minune. Patriarhul îi zise atunci să treacă o noapte în Sîntul Mormînt și va vedea minunea. Aceasta se făcu. Turcul și patriarhul se închiseră în capela mormîntului, pe la miezul nopții, se auzi un zgomot mare, apoi o lumină ieși din mormînt. Cei doi veghetori picară cu fața la pămînt, a doua zi aflară piatra crăpată. Turcul se făcu atunci creștin. Alt călugăr mai mintos ne spuse că, odată arabii, cerînd această frumoasă marmură să o întrebuițeze în folosul lor, călugării de atunci, de frică să nu o ia arabii, o crăpară. Această părere se pare mai probabilă. Asupra acestei capele se înalță rotunda ; deasupra, unde vine lumina, nu este acoperit și, cu lumina zilei, cade și ploaia pe capela mormîntului. Că-

lugării, ca să apere capela mormintului de ploaie, au întins un fel de cort, ce începe prin căpătîiele sale sus și sfîrșește pe capelă. Grecii au cerut să dreagă aceasta, dar catolicii încă au cerut să o facă ei ; pentru aceea nu o face nimeni.

În biserică toți creștinii de orice rit au cîte un altar. În timpurile pe cînd vestitul Deshayes călători în Ierusalim, opt nații aveau o parte de drept în acea biserică. Astăzi însă catolicii, grecii și armenii au mai mari privilegii. Coptii și sirienii au cîte un altăraș. Cele dintîi trei comunități au în biserică, fiecare, călugării lor ce locuiesc înuntru, prin deosebite apartamente ; preoții catolici sunt toți italieni și spanioli. Ei se schimbă la ficce trei luni, grecii au aici un egumen și cîțiva călugări ce nu se schimbă.

Capela grecilor din această biserică este cea mai mare și mai frumoasă. Capela latinilor este mică și întunecoasă ; a armenilor se află la etagiul de sus. Liturgia se face de toți, unii după alții, la altarele cele comune. Catolicii au înfîietatea, după ei grecii, apoi armenii.

Călugării greci ne mai arătară o stîncă ce se despică cînd se răstigni Isus și ne ziseră că trei ore ținîu întunec pe lume ; catapeteasma bisericii se surpase, pămîntul se cutremurase, pietrile s-au fost despicat și abimul a strigat în limba latină : „*Dedit abyssus vocem suam*“ !¹ Dar cînd se despică stîncă, în crăpătura ei se arată dodată capul lui Adam. Aceasta tot călugării ne-o spusă, iar eu repet ce am auzit.

¹ Adîncul îi dădu glasul său (lat.) (n.e.).

GARTEA A VI-A

Ieșind pe poarta Sîntului Ștefan, spre răsărit, ne aduserăm aminte că pe aici se ucise cu pietre sîntul Ștefan : tot pe aici se dăte asaltul de cruciați în anul 1099. De aici te cobori, apoi te urci în Muntele Măslinilor, ce stă în față cu Ierusalimul. Acest munte are trei vîrfuri. Pe vîrful cel mai din mijloc, împărăteasa Elena zidise biserica înălțarei, căci, după tradiție, de aici s-a înălțat Isus.

În timpul revoluției lui Abesalon, împăratul David, plecînd în exil, ieși din Ierusalim cu puțini oameni și se urcă cu picioarele în vîrfurile acestui munte. Acolo îngenunche și se rugă, apoi se coborî de ceialtă parte cu ochii plini de lacrimi.

La picioarele acestui munte, dincoace, se vede grădina măslinilor sau Gepsimania (teasc de untdelemn). Această grădină este astăzi ocolită cu zid și se află proprietate a părinților schitului St. Salvador. Aici văzurăm cîțiva maslini bătrîni, pe care părintele italian, care cultiva grădina, ne zise că sunt tot acci măslini ce trăiau în timpul lui Isus, cu toate că este cunoscut că măslinii aici nu trăiesc mai mult de două sute de ani. În toată grădina, sub arbori se află partere de flori de tot felul, ce cu

culorile și parfumul lor gîdilă dulce simțurile.

De aici plecarăm cu părintele Atanail, român din Macedonia, care nu-și ascundea naționalitatea sa și atunci egumen la Gepsimania, plecarăm să vizităm capela Maicei Domnului. Această capelă suterană se află spre nordul grădinei.

Ne coborîrăm aici pe o scară de piatră de marmură de patruzeci și șapte de trepte. Pe la mijlocul scării, văzurăm la o parte, în zid, o scobitură, unde este un mic altar. Aici se zice că este mormîntul lui Ioachim și al Anci, părinții Mariei ; în față cu acest mormînt, este mormîntul lui Iosif. De la capul de jos al scării, la mîna dreaptă, se deschide o cale. Acolo se află un monument de piatră. În acest edificiu întri pe o poartă mică, plecîndu-te, într-o cămăruță, în care se vede o lespede de marmură așezată ; sub această lespede se zice că este mormîntul Maicei Domnului. Aici văzurăm mai multe icoane, candelile și candeliere mari, de argint și de aramă, cu untdelemn și cu făclii, arzînd neîncetat. Acestea sunt ale catolicilor, grecilor și armenilor, ce au aici drepturi egale. Mai văzurăm la dreapta, afară din acest monument, în zid, o scobitură, unde este un fel de loc sînt și unde turcii vin să se închine ei însuși.

-La stînga, întri în altă peșteră, a agoniei, unde sufletul lui Isus se întristă pînă la moarte și zise : „Nu se poate, o, părinte, să treacă de la mine paharul acesta ?“ Aici un înger veni să-l întărească și Isus adăogă ruga sa și, căzînd în agonie, asudă sînge, și picăturile curau pe pămînt.

Fiindcă suntem încă la grădina măslinilor, să ne aducem aminte că aici Isus venea adeseori să se plimbe „și ieșind se duse, după datina sa, din-

colo de riul Kidronului, spre Muntele Maslinilor unde era o grădină“.

Tot pe aici ne arată pe o stîncă, afară din zidurile grădinei, locul unde adormiră apostolul Petru, Ioan și Iacob. „Ce, voi dormiți ! nu ați putut să vă rugați nici un ceas cu mine împreună ? Vegheați și vă închinați, ca să nu cădeți în ispită, căci zic vouă : duhul este ager, dar carnea este slabă...” Tot aici Isus mai zise puțin mai în urmă : „Dormiți acuma, timpul a sosit, acela ce are să mă vînză este aproape de aici“. Atunci Iuda veni cu banda sa prin valea lui Iosafat. Isus îi ieși înainte. Cu o sărutare ce dete lui Isus, Iuda arată sutașilor că el era. Călugării ne arătară locul unde se dete sărutarea.

De la grădina aceasta, către satul lui Siloam spre s.-o. se întinde valea lui Iosafat, unde se află încă mormintele ebreilor celor vechi. Printre altele, se arată trei monumente mai deosebite, pe partea stîngă : mormîntul lui Abesalon, al lui Zaharia și al lui Iosafat. Cel puțin astfel se zice prin tradiție. Aceste trei morminte sunt niște monumente de piatră ce merită luarea-aminte a călătorilor.

În față cu satul Siloam este fîntîna Mariei. Se vede că ar fi aceea despre care vorbește *Biblia*. Cură în fundul unei peșteri și comunică cu fîntîna lui Siloe. Între muntele Sion și Maria, unde se împreună valea lui Iosafat cu valea Chinomului, se arată fîntîna lui Siloe, ce cură dintr-o stîncă de piatră de calcar. Acest izvor face două lacuri mici ; cel dintîi uda altădată grădinile regilor și se chema lacul regal (Nehemia). Cînd Ierusalimul se încongiura de inamici, locuitorii înturnau apa din Siloe și astupau izvorul. Aceasta se făcu și de Hischia sau Ezechias, cînd asirienii încongiu-

rară cetatea Ierusalimului. Se mai făcu asemenea în timpii cruciaților ; Coeur de Lion încetă de a mai bate cetatea, din cauză că Saladin tăiașe apele. Nu departe de aici, se arată locul unde Isaia, după tradiție, fu tăiat în două bucăți cu herăstrăul, din ordinul regelui Manasea ; tot aici se zise că ar fi îngropat. Din cei treizeci de arginți ai lui Iuda, pentru care a vîndut pe Isus, s-ar fi cumpărat un loc ce se cheamă cîmpul sîngelui sau Hacheldama. Acest loc se află spre miazăzi de la Sion, dîncolo de valea Chinomului. În dosul acestui loc se înalță muntele numit Sfatul rău și în care Clarc a găsit monumente și inscripții grece : Τῆς ἀγίας Σιῶν

În valea Chinomului, spre vestul cetăței, se vede o fîntînă ce poartă numele văiei. Mai nainte d-a ajunge la poarta Damascului, văzurăm o peșteră în care se zice că Ieremia ar fi compus plîngerile sale ; adîncimea acestii grote poate să fie de treizeci și opt picioare și lungul de treizeci, învălitoarea se sprijină de două coloane. Spre est se mai vede o grotă ce se zice că ar fi fost închisoarea lui Ieremia. La șase sute pași de la grotă, văzurăm un monument, pe care toți călătorii îl înseamnă. Se crede că aici ar fi mormintele regilor Iudeei, din urma lui Irod ; iar unii pretind că se află și mormîntul lui Otaniel, Gedeon, Samson, Iefta și alți judecători ebrei ; însă nu este nimica sigur. Nu puturăm vedea toate aceste lucruri cu nepăsare. Cînd gîndește cineva la timpii trecuți, la gloria, mărirea, puterea acestui popor, pe cînd arta și îndestularea înalță aceste mărețe monumente, și apoi trece la starea de astăzi, cine poate să nu verse o lacrimă asupra deșertăciunei lucrurilor ome-nești ? Acest sentiment se face cu atîta mai dureros, cînd gîndim că aceste popoare au trecut și nu s-au

sacrificat ele singure. Oricare popor, oricare ar fi mărirea lui, va pieri într-o zi și urmele lui însuși se vor șterge sub greutatea secolilor ! Ferice însă acele popoare, care prin virtuțile lor vor afla mijlocul să amâie sosirea orei de pierire !... Orice popor cade, se stinge, el însuși este vina căderii sale, a suferințelor sale... Poporul ebru însă pierduse virtuțile bărbătești ale vechilor lor străbuni ; moli-ciunea și luxul îl duseră la simțualism, aceasta la idolatrie, idolatria la schism, apoi la slăbiciunea ce precede din dezbinare.

Noi lăsarăm aceste morminte, a căror vedere ne împlea de întristare și ne înturnarăm în cetate, tot prin valea lui Iosafat. Pe cale ni se spuse că un englez călător, văzînd această vale, ar fi întrebat pe dragoman :

— Aceasta este valea lui Iosafat ?

— Aceasta, i-a fost răspuns.

— Unde, la învierea ce are să fie, toți morții au să ne adune ?

— Aici.

— Din Londra este departe, zise englezul... Eu am venit astădată ; calea este grea... așadar, ca să nu mai am necazul de a veni o dată la timpul în-vierei, uită-te ce voi să fac !

Vorbînd astfel, el încărcă un pistol, cu care se sinucise. Această anecdotă, ce ne-o spuse un călugăr, am citit-o mai în urmă într-un voiagiu.

De aici ne duserăm să vizităm geamia lui Omar.

Omar, după ce luă Palestina, dăte ordin să se zidească în Ierusalim o geamie frumoasă, pe locul unde se afla altădată templul lui Salomon. El însuși lucră la temelie, chiar cu mîinile sale, căci voia să facă un monument demn de templul lui Salomon. Se zice că Sofronim, șeful bisericii creștine de aici, văzînd că se zidise această geamie, muri de durere.

Geamia lui Omar este una din trei geamii pe care musulmanii le prețuiesc ca cele mai sînte. Celealte două sînt cele de la Mecca și Medina, unde se duc în pelerinagiu ; cea de la Ierusalim se numește Al-Acsa (depărtata).

Spre vestul geamiei se înalță niște căscioare turcești, ocupate de oamenii ei. În mijlocul curții se înalță geamia, ce formează un optogon regulat ; o boltă sferică, cu o semilună aurită, o încunună. Boltă se odihnește pe o platăformă, unde te urci pe o scară largă de șase trepte ; aici întri pe patru porți, ce se uită în cele patru puncturi cardinale ; trei porți au fiecare cîte o *porșă* de lemn, grațios lucrată ; cea de la nord este împodobită cu o porțică ce șade pe opt coloane de marmură de ordinul corintian. Cele patru părți unite sînt pătrunse fiecare de opt ferestre ; cele patru, prin care întri, au numai cinci. Aceste ferestre sînt ornate cu sticle colorate. Fiecare fațadă a geamiei este împătrată și părțile împătratului formează, în fiecare unghi, niște pilastri plini. Josul păreților și friza sînt, pe dinafară, îmbrăcate în marmură albă și albastră ; iar înuntru este îmbrăcat tot cu marmură albă. Piatra de sus a păreților și friza sînt coperite de mici pătrate de smalt, de mai multe fețe, dar printre care domnește fața albastră. Aceste pătrate sînt amestecate de arabescuri și versete de *Coran*. Se vād de departe și formează un mozaic ciudat și grațios totdeauna ; coperemîntul este de plumb : boltă încă este coperită cu plumb.

Cîți au putut să între înuntru geamiei ne spun că nu este nimica interesant. A intra în această geamie, este foarte greu pentru creștini ; trebuie să aibă cineva un ferman de la Poarta otomană, și atunci încă se încearcă mare împiedecare din par-

tea preoților musulmani. Noi abia puturăm a o examina pe dinafară, și aceasta pentru că eram însoțiți de șeful poliției din Ierusalim, ce întâlneam la poarta curții acestei geamii.

Dar iată destul despre geamia lui Omar. Să vorbim de templul lui Salomon.

Ne vom împrumuta la mai mulți autori vechi și noi, ca să dăm o idee cât se va putea mai justă despre acel templu minunat.

Salomon trimise la Hircan, regele Tirului, să-i trimită lemne din cedrii Libanului și arhitecți feni, ca să lucreze la templul ce avea de gând să facă. Mai înainte d-a începe lucrarea, prepară, prin mari strădanii, locul pe care era să-l zidească. Lucrarea începu patru ani de la domnia lui Salomon și ținu șapte ani.

Templul cel de piatră era de șaptezeci cudee de lung, douăzeci de larg și treizeci de înalt. Înaintea porții lui se afla o portică, numită Ulam, a cărei lungime coperea toată lățimea templului. Înaintea acestei portici erau două coloane de aramă atît de înalte pe cît templul era de larg, și largi de douăsprezece cudee fiecare, cu capetele asupra lor, nalte de cinci cudee. Suprafața capetelor era copertă cu flori de crini în relief. Șapte lanțuri încongiurau această suprafață și formau un fel de viță. La fiecare din cele două margini ale capetelor erau, pe lanț, o sută de grenade. Coloana despre miazăzi se chema Yachin, și cea despre nord, Boaz. Artistul care le făcuse se numea Hirom din Tir. Pe două părți în dosul templului, pe lîngă zid, se mai înălțau trei etaje, compuse de camere unde era să se ție proviziile și tezaurii templului. Mai presus de aceste case, lipite de templu, erau ferestrele tem-

plului. Templul era coperit cu lemne de cedri din Liban. Acum să vedem înuntru lui. Templul era despărțit în două : locul sînt, care primi nume de Heșal și sîntul sînților, care se numea Debir. Acest din urmă ce se afla spre occident, se întindea peste a treia parte din spațiul templului, adică douăzeci de cudee ; lărgimea lui era încă de douăzeci cudee, precum și înălțimea. Păreții erau coperiți cu lemne de cedri, săpați în cherubimi, ramuri de palmieri și de flori de toate felurile. Plafonul era iar de lemn de cedri, pardoseala de lemn de ciparis ; peste păreți, plafon și pardoseală era o lucrare frumoasă, împodobită cu flori de aur. În amîndouă despărțirile acestui templu, lemnele erau poleite cu aur ; iar în Debir și pardoseala era de lemn de cedri. Intrarea în Debir era închisă cu o poartă de lemn de măslin sălbatic, săpată și aurită ca păreții. Asemenea poartă era și în Helaș ; dar broaștele și cheile lor erau de aur.

În mijlocul curții dinuntru, se afla altarul cel mare de aramă ce avea douăzeci cudee de lungime și lățime și șase de înălțime. Bazinul ce se afla spre sud-est de la altar, din cauza mărimii lui, se chema marea de aramă. Avea forma unei emisfere ; marginile lui erau lucrate în forma florilor de crin. El se odihnea pe doisprezece boi de aramă : trei din acești boi se uitau spre răsărit, trei spre apus, trei spre nord și trei spre miazăzi. Afară din acest mare bazin mai erau alte zece, care erau, fiecare, de patru cudee de adîncime. Erau așezate pe pedestalele de aramă care stau pe patru roate. Pedestalele erau împodobite cu figuri de lei, de boi și de cherubimi. Cinci bazine se aflau așezate spre nord și cinci spre miazăzi. În Heșal, înaintea intrării în sîntul sînților,

era altarul parfumelor, de lemn de cedri, coperit cu aur. Candelierul cu șapte ramuri și masa pâinei se afla pe acel loc, ca în tabernacolul lui Moise. Mai era încă la fiecare din două părți cinci candelabre și cinci mese de aur, cu o mulțime de cupe, vase și alte unelte, toate de aur.

În Debir era arcul sint pe un pedestal ; doi cherubimi de lemn de maslin poleiți cu aur, la două margini ale arcului, de zece cudee de înalte fiecare, și aripele lor întinse copereau toată lărgimea Debirului și arcul.

Templul era zidit pe muntele Moria.

Nu departe de templu, Salomon mai zidise palatul său care, după istoricii ebrei, costă treisprezece ani de lucru. D. Munc pretinde că tot edificiul acesta forma un paralelogram cu o curte la mijloc, lung de o sută cudee, cincizeci de larg și treizeci de înalt. Fondamentul era de pietre mari, pe care se înălța ziduri de piatră poleite și împătrate prin coloane mari de lemn de cedri. Palatul era despărțit în trei etaje, al căror plafon era de lemn de cedri. Împregiur se afla, la fiecă etagiu, ferestre. La intrarea sa era o portică sprijinită de coloane de cincizeci cudee de lungi și treizeci de largi. De aici mergea într-o sală, ce se chema portica justiției. Acolo era tronul lui Salomon. În dosul porticeii, în curtea dinuntru, erau la o parte apartamentele împăratului, de ceialtă parte, ale împărătesei, fiica regelui din Egipt. Edificiul era ocolit cu o curte formată dintr-un zid. Tronul lui Salomon era de ivoriu coperit cu aur. Dosul lui era rotunzit în sus ; te urcai aici pe șase trepte, avînd fiecare treaptă doi lei la cele două margini ; în sala armelor se vedeau două sute de bucliere mari de aur și trei sute mai mici.

Atît templul, cît și palatul, am zis că se despo-iară de Sisac, rege al Egiptului, mai tîrziu de filistenii sub Ioram ; iar sub Nabucodonosor, caldeenii surpară cu totul templul și palatul. Cele două coloane Yachim și Boaz, cum și marea de aramă, se sfărîmară și se luară la Babilon. Cyrus, regele perșilor, dăte voie mai tîrziu ebreilor să facă din nou templul lor ; dar se zidi numai sub Darie. Acest nou templu se numi al lui Zerubabel ; era mai tot atît de mare ca al lui Salomon, dar nu avea nici bogăția, nici frumuseța celui dintîi. După cinci secolii, acest templu se surpă de Erod, sub cuvînt să zidească altul, care să răspundă cu frumuseța celui dintîi. În locu-i, dar, zidi Erod un templu ce se săvîrși după opt ani și care întrecea în frumusețe pe al lui Salomon. Templul lui Erod se surpă cu totul la luarea Ierusalimului de Titus, dîmpreună cu toate celealte edificii.

Era timp să facem o vizită pașii din Ierusalim, pentru care aveam scrisoare vizirială. A doua zi dar mersem să-l vedem.

Chiamil-pașa ne priimi cu o politeță și bunăvoință rară. Acest pașă este dintre turcii cei tineri, cu idei mai noi și generoase în privința creștinilor ; nici un alt pașă înaintea lui, afară de Ibraim, fiul lui Mahomet Ali, nu făcuse atîtea concesii pentru creștini. Ca să arate arabilor fanatici că nu trebuie să mai existe oarbele prejudecăți religioase și desprețul ce au pentru biserica creștină, acest pașă veni regulat, în toate serile din săptămîna mare a Paștelui, la biserica noastră.

Pașa ne întrebă de voim să mergem să vedem Iordanul și Marea Moartă, după cum fac toți pelerinii ; răspunzîndu-i că dorim, ne promise să ne dea cavaleri să ne însoțească, precum și un cort.

Însă noi îi mulțumirăm și îi ziserăm că voim să mergem o dată cu mulțimea pelerinilor greci, pentru ca să vedem această procesie curioasă ; cît pentru cort și alte trebuincioase, îi ziserăm că grecii călugări s-au însărcinat singuri a ni le înlesni.

— Nu trebuie să vă lăsați în speranța ce vă dă călugării, zise el rîzînd ; oricum, la întîmplare să vă trebuiască, le aflați toate la mine.

De la pașa, meraserăm să vizităm cîteva alte locuri în Ierusalim ; văzurăm casa suterană unde se zice că s-a născut Maica Domnului. Aici grecii au zidit o biserică de mult, dar astăzi este părăsită ; intrarea în peștera ce a fost casa de naștere se află în biserică. Această biserică nu este departe de poarta Sîntului Ștefan.

Mai departe de aici vizitarăm locul unde Isus a fost arestat ; frații latini au zidit aici un altar.

Meraserăm de aici să facem vizită patriarhului catolic. El ne priimi foarte bine ; este un italian, om foarte învățat și înțelegător. Ne întrebă despre lucrurile războiului ; vorbea despre aceste cu înlesnirea unui militar.

El ne invită să mergem să ședem la schitul catolic, unde ne promitea toată mulțumirea, adăogînd că la latini se primesc streinii de orice rit vor fi. Noi îi mulțumirăm ; el ne rugă să vizităm cel puțin așezămînturile lor.

Curățenia și rînduiala domnesc în al lor schit ; aici se află camere în care călătorul află aceeași comoditate ca la o locanță de rîndul întîii. După un nou ordin al papei, călătorii se ospătează aici în timp de douăzeci zile, fără să se ia de la nimeni o lescăie pentru ospitalitatea dată.

Tot în aceea zi vizitarăm monastirea armenilor ; biserica lor este unul din cele mai frumoase monumente din Ierusalim. Nici grecii, nici catolicii nu au ceva mai măreț. Ea este zidită pe muntele Sionului, în marginea cetății. Se zice că ar fi zidită pe locul unde a fost altădată casa Caiafei. Acolo Petru, șezînd la foc, după ce prinse pe Isus, se lepădă de stăpînul său, răspunzînd că nu îl cunoaște.

Nu departe de aici, poate chiar în acest loc, a fost palatul împăraților vechi ebrei. Aici se trecură atîtea fapte mari și frumoase și totdeauna atîtea micșorimi, atîtea crime ! Aici era locașul celor mai frumoase fiice ale Iudeei, care cele dintii împletiră lanțurile de robie ale ebreilor, împletind cununile desfătărilor și ale moliciunei.

Aici împăratul David, preîmplîndu-se pe terasele palatului său, văzu în grădinele vecine pe Batseba, femeia lui Urie, a cărei frumusețe perfectă turbură mintea împăratului. Aici Batseba se dezonoră în brațele acestui suveran. Tot aici, ca să spele păcatul ce urmă acestei fapte, David compuse sublimii săi psalmi, trecînd zilele în lacrimi și în rugăciuni. Aici Amon, fiul lui David, prefăcîndu-se că este bolnav, chemă pe Tamor, soru-sa, și o dezonoră. Tot aici, ostenit de ani, de lupte, de dezmierdări, bătrînul împărat căută în deșert să reîntinere simțurile sale cele stinse în brațele Abisagăi, cea mai frumoasă fecioară din toată împărăția.

Afară din poarta cetății, ce nu este de parte de schitul armenesc, se vede o mică geamie. Se zice că această geamie este zidită pe mormîntul împăratului David.

Locașul patriarhiei grecilor este foarte întins, compus de mai multe case, împletite una cu alta, fără arhitectură, gust și cuvînt de a fi astfel. Aici

este locașul superiorului arhieriei și alți călugări mai mici. Cînd ajunserăm la Ierusalim, cavazul de la Ramla ne duse aici, unde deocamdată trag toți streinii de ritul oriental, și de aici cei ce sunt de prisos se trimit pe la alte monastiri grece din Ierusalim.

Pe noi ne duse aici la un călugăr grec, dragomanul întîi al patriarhiei. Acesta se vede că fu însărcinat să ne cerceteze, să vadă ce oameni suntem, apoi să ne dea ospitalitate potrivită cu poziția noastră socială ; dară se vede că persoanele noastre nu prea însuflară mare lucru, căci de aici ne trimise să locuim într-o sală mare, cu alți patruzeci de pelerini. Aici ne așternuse, pe lespede de piatră, cîte un țol vechi ca la cîni. La această vedere neașteptată chemarăm cavazul și-i darăm ordin să ne poarte bagajele la vreo locandă. Atunci numai atunci văzurăm o mulțime de călugări, venind să ne invite, fiecare la monastirea sa, unde era egumen. Ei ne aduseră aminte de stăpîinii de ospătării ce se arată pe vapoare, cînd ajungi în vreun port, și te ostenesc cu invitațiile ce-ți fac și desfătările ce-ți promet. Noi ținurăm bine și ieșirăm din patriarhie cu bagajele noastre. Merserăm la locandă, unde aflarăm mare mulțumire despre toate. Cîte zile șezurăm în Ierusalim, pe fiecă oară venea la noi cîte un călugăr să ne afle ce oameni suntem ; dar noi răspunserăm la toate întrebările lor atît de încurcat și contrazicător, încît ei se înturnară mai încurcați de cum veniseră.

Pașa, trimetînd la noi pe dragomanul și doctorul său să ne viziteze din parte-i și să ne vestească că are să vie la noi să ne vadă într-o zi, călugării intrară în mai mare curiozitate. Atunci ei crezură că ori suntem niște boieri înrîuritori din țară, sau

niște agenți secreți trimiși ca să-i spioneze. Mai târziu văzură că nu eram nici una, nici alta, ci niște simpli călători cu scrisori bune de recomandare.

La intrarea noastră dintr-o preîmplare afară din Ierusalim, nu mai aflară la locandă bagajele noastre ; călugării le luaseră și le-au fost dus la monastirea Sîntului Arhangel. Aici ei preparaseră o cameră frumoasă cu trei paturi franceze. Ei ne rugară atîta, încît ar fi fost o impoliteță din partea noastră să nu priimim ; făcurăm însă condiție să le dăm ceea ce dam și la locandă. Călugărul Iona, sau umbra lui Macbeth, ce ne urma neîncetat, fu bucătarul nostru.

Veniturile Sîntului Mormînt sunt :

Din Principate.

Din taxele puse asupra pelerinilor ce vin să se închine în Ierusalim.

Din daruri de la Rusia și alte locuri.

Din închirieri de case etc.

Din moșteniri de la particulari și de la călugări bogați, ce mor în Ierusalim.

Însă cele mai însemnate sunt cele ce vin din proprietățile acestor locuri din Principatele noastre și din taxa pelerinilor.

Veniturile proprietăților lor din Principate sunt destul cunoscute de români, ca să le mai înșir aici. Vom vorbi numai de taxa asupra închinătorilor. Acești închinători greci, bulgari, sîrbi, arabi, sirieni, ruși etc. abia ajung la Jaffa și trag la monastire și sunt siliți să subscrie într-un registru numele lor, apoi îndată fiecă închinător este îndatorat să numere douăzeci și patru de lei turcești

pentru ospitalitatea de o noapte, ce se compune d-o supă de linte și un loc de dormit între niște ziduri deșarte și umede. A doua zi, dacă ei vor să mai șază, trebuie să mănince de la dînșii. La schitul de la Ramla, fiecă închinător suscrie în registru și dă doisprezece lei. Ajungînd la patriarhia din Ierusalim, suma se face cu totul mare, fără ca felul de ospitalitate să se îmbunătățeze. La biserica Sintului Mormînt, la Gepsimania, Betlehem, S-tu Sava, Profetul Elie, la biserica Crucii, pretutindeni unde merg să se închine, trebuie să dea bani și trebuie să meargă, căci altfel nu i se dă la plecare diploma de hagiou. Pe cei mai săraci îi gonește, pe unii chiar îi închide, pînă ce plătesc. Afară de aceasta se ia o taxă de douăzeci și patru lei de om, pentru ducerea la Iordan. Suma totală și anuală ce se ia de la închinători este foarte mare. Pe fiecă an vin închinători de la două mii pînă la trei mii oameni și nici unul nu cheltuiește în Ierusalim mai puțin de cinci mii lei.

Cînd ajung în mulțime închinătorii în Ierusalim, călugării greci se arată la ferestre cu un zîmbet de triumf și de despreț totodată pe buze. Fiecare știe atunci că bucuria lor este determinată prin numărul închinătorilor.

Iată cum vorbește un călător în scrierile sale despre pelerini :

„În fiecă an pleacă din Morea, din Arhipel, din Constantinopol, din Asia Mică, Bulgaria, Armenia, Rusia, Siria și Egipt o mulțime de pelerini de toate vîrstele și de amîndouă sexele. Numărul lor se urca în anul 1784 la două mii. Călugării ce vād pe registre că altădată veneau de la zece pînă la

douăsprezece mii oameni strigă că religia cade și zelul creștinilor se împrușcă. Dar trebuie să le dăm dreptate : acest zel este costisitor, fiindcă cel mai simplu pelerinagiu costă cel puțin patru mii franci“ (Volney).

Altădată dărilor erau mai mari, fiindcă și turcii luau mai mult de la călugări. Fiecare pelerin era dator să plătească un drept pentru intrarea în acest pământ, fără a mai număra alte dări ce purcedeau din imprudența pelerinilor în timpul cîț sedea în Ierusalim ; se plătea un drept deosebit pentru orice procesie ; se mai dau bani la guvernământ pentru dregeri de case, de ferestre, apoi la fiecare schimbare a superiorului și a pașei, gratificații ascunse ; astăzi este ceva îmbunătățire.

Patriarhia grecilor are vreo cincisprezece monastiri în Ierusalim. Toate monastirile de afară, cum Betlehemul, Profetul Elie, Sîntul Sava, Crucea și altele au de la patriarhie cîte o mică sumă anuală. Dacă nu se ajunge, egumenul împlinește lipsa cu cîștigul de la închinători. Betlehemul primește de la patriarhie zece mii de lei turcești pe an, sau două sute galbeni, pentru ținerea bisericii, a școlii și a oamenilor.

Patriarhia are o tipografie în Ierusalim.

Se cheltuiește încă bani cu dregeri și zidiri, cu toate că am văzut foarte puține ; se mai cheltuiește cu propaganda religioasă printre arabii creștini. Grecii sunt siliți să le dea bani, ca să nu se facă catolici ; se mai cheltuiește cu membrii mesglisului, spre a căpăta felurite favori.

Cîtă osebite din timpii vechi cu cei de astăzi ! Astăzi pelerinii ce vin să se închine se primesc de călugări rău și pentru un interes material. Cînd

aruncăm ochii în cărțile vechi, ne împlăm de mirare văzînd schimbarea ! În timpii trecuți, pelerinii se priimeau aici de cavalerii Sîntului Ioan ; mai tîrziu, de gardienii Sîntului Mormînt, ce erau de rîndul sîntului Francesco d'Assisa. Păstrînd datinele din timpii cei vechi, șeful lor spăla el însuși picioarele călătorilor și le da tot ajutorul (Munk).

CARTEA A VII-A

Ducerea la Iordan a închinătorilor de ritul oriental, ca să se moaie în acest riu, se face în săptămîna cea mare a patimilor. Acea zi este o zi solemnă. Guvernămîntul trimite o mare escortă de cavaleri armați să însoțească pe cale pe hagii, ca să nu fie atacați de către beduini.

Înainte de pornirea acestei caravane, șeicii sau capii beduinilor trimit la patriarhia greacă deputați, care se îndatoară să lase să treacă fără supărare caravana și să dea oameni ca să o însoțească; patriarhia din parte-i se îndatoară să dea șeicilor o sumă de bani pentru acest sfîrșit. Îndată ce se fac aceste formalități, pașa trimite din parte-i cavaleri turci și un om care să facă poliția pe cale. Patriarhia trimite un călugăr, și beduinii, douăzeci pînă la patruzeci cavaleri de ai lor cu cîțiva șeici.

Mai înainte de pornire, fiecă închinător este îndatorat să numere în casa patriarhiei douăzeci și patru lei, dreptul sau taxa acestei plecări. Tot patriarhia este însărcinată să găsească caii trebuincioși sau alte mijloace de transport și să taie pentru toate un preț hotărît. Caii se plătesc de-

osebit. O parte din acești bani rămân în patriarhie ; ceialți se dau la beduini. Astă dată numărul hagiilor abia se urca la o mie de suflete, din cauza războiului ce ocupa toată lumea creștină din Orient. Pentru această scădere, călugării nu erau voioși. Ei ni se plinseră că românii, dintre toți, nu vin la Ierusalim.

Volney zice că pe timpul său o ducere la Iordan raporta o sută douăsprezece mii cinci sute franci guvernământului turc, dar atunci numărul hagiilor era foarte mare.

Noi, unindu-ne cu europeli ce profitau de această ocazie, ca să vadă acele locuri, plecarăm asemenea și nu ca să ne scăldăm în Iordan, cum fac unii ; nici să vizităm urmele cetăților biblice, cum fac turistii Europei, nici ca să spargem splinul, cum fac englezii ; dar ca să vedem această mare procesie, atât de curioasă și impozantă. Trebuie să aibă cineva credința adincă și lăudabilă a vechilor creștini sau frumoasa nebunie a arheologilor ce caută ruine, ca să călătorească cu plăcere în aceste locuri, pe o căldură atât de tare, un soare atât de arzător și un tărîm atât de uscat. Toate locurile acestor țări sunt mai frumoase în cărțile călătorilor, dispuși totdeauna să laude orice vād, ca să intereseze pe cititori ; dar în realitate scad mult, căci cele mai multe lucruri care fermecă pe învățați nu sunt sigure. Natura ea însăși, în aceste părți, nu are nimica de pitoresc să despăgubească pe călătorul deziluzionat și seamănă ea însăși că a îmbrăcat vālul întristărei și al morții, de cînd mîntuitorul lumii a suferit pe cruce pentru oameni. Văzînd această natură săracă, aceste stînci goale și arse de soare, pe care iarba și arborii parcă se cred că se umilesc de a crește,

aceste văi coperite de năsip și acele plante ce pălesc și mor îndată ce se nasc, noi încercam un simțiment ce nu are nici meritul adâncei melancolii, ci acela al abaterii și al morții.

Plecarăm toți deodată, avînd în capul procesiei o bandă de muzică arabă, ale căror instrumente a trebuit să se fi născocit înaintea popoului lui Noe. Mai toată populația din Ierusalim ieșise afară din poarta Sîntului Ștefan și în valea lui Iosafat, să privească trecînd armia pelerinilor. Trecurăm printre două rînduri de femei arabe, turce, ebrece etc., cele mai multe învălitate la față.

După trei pătrare de oră, trecurăm pe lingă satul Bitania, unde, după tradiție, locuia Lazăr cu surorile sale Maria și Marta, și unde se retrase Isus, în cele din urmă zile, de goana ebreilor. Cîțiva arabi, ce locuiau acest sat, arată pentru cîteva parale celor ce vor să crează un mormînt și o grotă, zicînd că este grotă unde locuia Lazăr și mormîntul său.

Pretutindeni, în Palestina mai ales, pe unde trec streinii, oameni, femei, fete stau pe cale și fără cuvînt, nici rușine, îți cer bacșîșul. Trei ore de la Ierusalim, munții ce treceam începură din ce în ce să ia o fizionomie mai tristă, mai sălbatică; verdeața încetă cu totul și calea se făcu anevoioasă. De cînd în cînd vedeam, pe marginile drumului, rădicîndu-se, asemenea morților ce imaginația poeților germani îi vede rădicîndu-se din morminte, cîte o filnță omenească, cîte un be-duin, jumătate gol, cu chipuri palide, zbîrcite și sinistre pe care rătăcea un zîmbet amar ce făcea și mai sinistru fizionomia lor. Aceste fantasme întindeau o mîna neagră, ce ai fi crezut transpa-

rinte, să priimească bacșișul, pe cînd cu ceialtă mîna ținea o pușcă.

Cînd ajunserăm în vîrful cel mai înalt, văzurăm valea Iordanului, care pe ici pe colo, pe unde se scura caprițiosul rîu, era verde rîzătoare. Aici se vede Iordanul curgînd în ocoluri și Marea Moartă închisă între doi munți.

După cîteva minute eram în vale. Caii noștri ne duseră cu iuțimea vîntului la locul unde a fost altădată cetatea Ierihonul.

Ieriho sau Cetatea Palmierilor era așezată în această vale, șase ore departe de Ierusalim. Ea se luă de ebrei sub Iosue, următorul lui Moise. Patruzeci de ani după sosirea ebreilor în Palestina, oameni, vite, tot ce era viețuitor într-această cetate căzu sub sabia cuceritorilor ; cetatea se arse cu toate avuțiile ei. Iosue pronunță atunci anatema peste toți aceia ce vor zidi din nou aceste ziduri. Cu toate acestea, se rezidi de Hial de la Betel. Aici locuiră mai în urmă profeții Elie și Elisei. Cînd se înturnară ebreii din exilul Babilonului, aflară Ierihonul în floarea lui. Principii Macabei îl fortifică mai în urmă. Erod făcu aici un teatru și un palat. Sub Vespasian se dărîmă ; Adrian o zidi din nou. Pe timpii cruciaților se arse cu totul. Iar astăzi nu se mai cunoaște nici o urmă. Palmierii cei vestiți au căzut sub săcurea beduinilor. Rozele de la Ieriho, despre care vorbesc poeții, au încetat de a mai crește în aceste locuri, de cînd mîna delicată a fecioarelor Ierihonului a înghețat sub sărutările morței.

Pretutindeni prada, dezolația ne aduce aminte de răutatea omului din toate locurile, din toate timpurile ! Oare cartea trecutului, scrisă cu lacrimi de sînge, nu vădește că viitorul nu va fi

mai ferice ? Tristă și dureroasă cugetare ! Cît de mult trebuie să sufere omul cel bun la această gîndire !... Prezentul se amestecă încă și mărturisește că nu este speranță pentru visele cele dulci ale inimilor nobile și generoase. Amar acelora ce în zborul imaginației lor și-au format o patrie, o societate ideală și frumoasă ca sufletul lor ! Vine o zi cînd tot ce este verde, tot ce este tînăr în inimă îmbătrînește și se usucă ! Ferice încă de acela pe care moartea îl cosește înainte ce trista realitate nu a cosit încă florile inimei sale.

Nu departe de Ierihon, zice sîntul Antonin în călătoria sa, pe cei dintîi timpî ai creștinismului, se afla într-un munte o grotă, unde locuiau în rugăciune șapte fecioare. Fiecare fecioară avea cămăruța ei în fundul grotei, venite fiind aici din pruncia lor. Cînd murea vreuna din ele, se îngropa în cămăruța unde locuia și se scotea altă cameră pentru altă fecioară. Aici se zice că se păstra pînzele sau giulgiul cu care s-a fost coperit corpul lui Isus.

Această vale are șase ore de lungime, trei de lărgime. Pămîntul ei este năsipos și coperit ici colo de ierburi palide și rari. Pe locul unde a fost cetatea Ierihonului, se află o dumbrăvioară de arbori sălbateci crescuți din sînul năsipului și face un fel de oazis în mijlocul deșertelor vecine. La umbra acestor arbori cură un rîuleț ce vine din muntele Carantania. Iosif zice că izvorul lui era foarte aproape de vechea cetate. Profetul Elisei, care își dăte numele său acestui rîu, îndulci apele lui, ce mai nainte erau sărate. „Aduceți-mi sare“ zise profetul locuitorilor și, aruncînd sarea în izvorul rîului, mai zise : „Iată ce zice Domnul, această apă nu va mai da nici moarte, nici secetă“. Apoi apa se făcu bună.

Munții între carii se află această vale sunt înalți, sterpi și pulberați.

Muntele Carantania, ce este aici, este acela unde Isus a postit patruzeci de zile și unde i s-a arătat diavolul ca să-l ispitească. Pe coastele acestui munte, mai în sus de fintină, se află ruinele unei monastiri. Mai înainte, mergînd către Marea Moartă, se văd ruinele monastirei Sîntului Ioan : sunt pe jumătate surpate. După Iosue și vestitul călător d'Anville, aceste ruine se află pe tărîmul unde a fost în vechime Galgala, unde tăbăriră ebreii, după ce trecură Iordanul, și unde șeful lor înălță douăsprezece pietre ce scoase din Iordan, spre aducere aminte că Israel a trecut Iordanul. Aici ebreii începură să practice tăierea împregiur, pre care o părăsiseră de patruzeci de ani. Tot aici mîncară, pentru întîia oară, fructe din pămîntul Canaan. Aici îngerul războiului se arătă lui Iosue. Galgala se făcuse cartierul general al ebreilor. De aici porniră în contra lui Adonisec, rege al Ierusalimului.

Prin stăruirea călugărilor greci, se așeză pe lîngă dumbrăvioară o mulțime de corturi destinate pentru pelerini, nefericiții călători carii plăteau toate cheltuielile procesiei. Dar printr-o întîmplare, ce nu este rară în analele societății omenești, corturile se ocupară de călugări și de rudeniile lor, de cavazi, de beduini ; hagioii rămaseră sub cer, expuși la soarele zilei și la roua nopței. Călătorii europiei așezară corturile lor lîngă un apeduc.

Călugării ne-au fost zis la Ierusalim să nu luăm provizii, căci acolo (la Ierihon) ei au îngrijit de ale mîncărei, cum și de un cort pentru noi trei. Chiamil-pașa însă ne-a fost zis : „Nu vă lăsați în speranța călugărilor !“ El avea dreptate. Dupe ce

ajunserăm la Ierihon și cerurăm un cort, călugărul dragoman ne răspunse că nu are nici un cort. Din norocirea noastră, pașa ne trimisese un cavaz la plecare. Acest om prețios, îndată ce se încunoștiință de bunăvoință a călugărului, se duse cu patru beduini și puse mîna pe cel dintîi cort ce întîlni mai îndemină. Acel cort era ocupat de nepoatele călugărului. Fapta noastră supără atîta pe unchiul, încît nu vru să ne trimită mîncare. Noi aveam cu noi bucătar, pe popa Iona sau Eldor. Cavazul ne aduse cele trebuincioase; umbra lui Macbeth le prepară, trecîndu-le prin foc și prin apă, și noi prînzirăm ca totdeauna; ba încă trimiserăm să invite a mîncă cu noi călugărul dragoman. El refuză cu amărăciune.

Pînă a nu se face toate aceste, mai multe fete de beduini, din satul vecin, veniră printre corturile noastre. Într-un loc se opriră, se luară de mîna, făcură o horă și începură a se înturna în dreapta și în stînga, cîntînd o arie sălbatică cu niște voci guturale și, din cînd în cînd, bătînd din palme și fluierînd într-un chip necunoscut în țările noastre, imitînd oarecum fluierul greierilor de cîmp. Cea mai înaltă dintre ele sta singură în mijlocul lor și părea că ține tactul.

Dupe aceasta veni rîndul cavalerilor arabi. Jucară giritul pe cai arăbești foarte frumoși. Această exerciție fuse frumoasă în adevăr.

Dupe dinșii veniră comedienii, muzicanții și zicătorii de vorbe comice.

Aceste petreceri dăiniră pînă după miezul nopții. Cu toată osteneala noastră, nu puturăm dormi de multele zgomote ale oamenilor, vitelor și de necomoditatea ce încercam. Prînzul trecuse bine; dar culcarea era altfel. Ne culcarăm sub cort, avînd, în loc de perne, șelele cailor și, pentru aș-

ternut nisipul desertelor. Mulțime de insecte încă ne supărau cu mușcăturile lor.

Abia una dată închiserăm ochii ; dar ne deșteptarăm repede, treziți de o mare larmă. Hagiii au fost dat bani, ca să fie siguri pe cale despre tâlhari. Acum călugării și șeicii beduinilor voră să dovedească că acei bani erau bine dați ; voră poate să mai ia și alții. În vecinătatea corturilor se așezară, încă de cu scara, beduini armați, având consignă să nu lase pe nici un om din călători să se depărteze măcar zece pași de la corturi, ca să nu-i atace tâlharii.

Tot acești beduini plecau, despărțiți, și se înturnau toți împreună către corturi strigînd și descărcînd puștele. Atunci șeicii lor dau alarma și trimiteau pe alți beduini, ca să tracteze cu *inimicii comuni*, ce veneau să ne despoaie, sau să se bată cu ei, dacă nu vor voi să tracteze. Dar *inimicii comuni*, oameni cu minte, au ales totdeauna pacea și au venit la corturile noastre, ca să ne apere. Aceste și-retenii ținură toată noaptea și se repetară chiar în ducerea la Iordan. Și-retenia nu este o proprietate a civilizației ; este proprie tuturilor ființelor viețuitoare, oricare ar fi felul lor, și a tuturilor popoarelor, oricare ar fi starea lor de civilizație. Dar se află mai ales în natura ființelor celor slabe, la care ea ține locul puterii ce le lipsește. Cu cît un om este mai slab cu atît este silit să alerge la și-retenie, sau ca să se apere contra celui mai tare, sau ca să atace el însuși. Ceea ce este pentru individe, poate, în acest caz, să se aplice și la popoare.

Beduinii se află în această categorie, în care un popor nu poate viețui, fără să alerge la și-retenie. Divizia, neștiința despre puterea lor, despotismul

să-i gonește din societate, trebuințele viețuirii -au adus la stare de slăbiciune. Dar oricare ar fi cauzele slăbiciunii lor, este netăgăduit că sunt un popol plin de șiretenie.

Mulți scriitori mari, între alții Volney, s-au aprins de mirare pentru caracterul lor onest ! El pune înainte datinele lor ; între altele multe, aceasta : că dacă o dată mănîncă din masa ta, apoi te apără cu sîngele său și, cînd va să-ți facă rău, te vestește, nevoind să ia din masa ta. Cum poate să aibă caracter frumos un popor în a cărui țară nu poți merge, fără să fii despuiat, bătut sau ucis, dacă te aperi ?

Beduinii sunt arabi musulmani, locuiesc deșerturile care se întind de la țărmurile Marocului pînă la hotarele Persiei. Sunt despărțiți în seminții, cu șeicii lor. Limba lor este cea arabă. De religie nu îngrijesc mult : Mahomet îi numea rebeli, pentru această cauză.

Nu au case, nici locuri hotărîte, dar aleg totdeauna țărmurile vecine cu vreun rîu, unde se află apă și ierburi pentru vite ; tîrăsc în toate părțile după ei corturile și vitele care îi hrănesc cu laptele lor. Nu lucră pămîntul niciodată. Mîncarea lor este foarte simplă. Seamănă în multe locuri cu țiganii nomazi din Principate. Ei sunt negricioși la față, macri. Vestmîntul lor este o manta lungă de lînă sau altă materie, cu un capușon pe cap, peste care se leagă cu o funie. Această manta se cheamă *baracan* ; cei mai avuți poartă pe sub manta cămașe. Femeile lor au cîte o cămașe groasă de pînză albastră și o maramă iarăși de pînză, pe cap. Adescori se războiesc între dînșii. Cît despre starea lor în privința turcilor, sunt totdeauna în revoltă. Cei din fundul desertelor sunt cu totul neatîrnați.

Acești strănepoți ai vechilor patriarhi, după Gische, ar fi mai onesti decât străbunii lor. Acest autor dă un exemplu și zice că unul din șeicii beduinilor, primind de la pașa Egiptului o leafă mare și postul de guvernator de provincie, nu află nici o fată de beduin, care să primească să-l ia de bărbat. Aceste sentimente nu se potrivesc cu datinele fetelor care le-am văzut pretutindeni întinzând mîna la călători, să ia mila ce o cer cu nerușinare.

Tot acest autor mai zice despre ei : „Femeile măritate poartă un fel de cămașe mai puțin grațioasă decât a felahelor din Egipt. Fetele lor în genere sunt goale : ele nu au nici o grijă de coafura lor ; părul lor este împletit, strîns și uns cu grăsime... Cînd un beduin va să se însoare, trimite o cămilă la părinții fetei ; dacă darul este primit, capătă voia să vorbească cu fata, care, în această întîlnire, sau primește sau refuză propoziția. Cînd răspunsul este favorabil, se hotărăște ziua nunței. Mirii șapte zile nu se văd ; în a opta, se adună în casa părinților fetei. Atunci se taie cîteva oi și adunarea se dezmiardă, uitîndu-se alergînd cămilile ; a doua zi, mirii se așază într-un cort. Cămila dată înaintea nunței se face proprietatea miresei...”

Am putea zice o mulțime alte lucruri despre acești sălbatici ; dar fiindcă cele mai multe nu pot să intereseze mult pe cititori, vom sfîrși spunînd o istorie ce ne zise cavazul nostru Hasan.

Pe cînd auzirăm afară o mare larmă, Hasan intră în cortul nostru, să-și ia pistoalele și sabia ce le depusese aici.

— Te armezi de bătaie ? îl întrebăram noi.

— Nu, răspunse el ; dar bine este ca arma să fie totdeauna lîngă om... cu beduinii se întîmplă

ulte. Sunt gîlcevitori și te înfruntă... În astfel de întîmplare, vorbele sunt deșerte... loviturile îți dau dreptate.

— Este adevărat, îl întrebă unul din soții mei, că acești sălbatici despoaie pe călători ?

— Se întîmplă citeodată. Aici nu sunt tîlhari, de meserie, dar sunt toți tîlhari de întîmplare. De te vor găsi singur sau în număr mic și nearmat, cei dinții beduini ce-i înțilni te dezbracă ; de te vei apăra, te bat ; de vei trage cu focuri, te ucid. Sunt cîțiva ani de cînd mi s-a întîmplat chiar mie una bună...

Vorbînd astfel, Hasan își împlu ciubucul ; șezu și începu astfel :

— Sunt doisprezece ani de cînd veni în Ierusalim o doamnă mare din țara rusească. Această doamnă, după ce văzu toate lucrurile din oraș, voi să vadă monastirele din afară. Într-o zi plecă la monastirea Sîntului Sava cu două femei ale ei și un om ce o servea. Datina este cînd un călător de biserica grecească face această călătorie să spună călugărilor de la patriarhie, cari găsesc cai și îi dau un beduin spre gardă, iar călătorul plătește o sumă de bani. Această doamnă nu dete de știre călugărilor, ci trimise să ceară un om de la pașa. Pașa mă trimise pe mine.

Plecă dar cu două femei, un om și cu mine. Eu mergeam înaintea tuturilor. Dar abia ne urcarăm pe un munte, și șase oameni ascunși după niște stînci întinseră puștile, strigîndu-ne să stăm. Totdodată, înturnîndu-se către mine : „Iar tu, lasă ghiaurii și fugi, căci altfel te vom ucide !“.

Mai întii îi rugai cu binele să ne lase să trecem înainte ; nu fu cu putință. Trăsei sabia ; dar patru alții, ce nu se arătaseră încă, mă apucară pe la spate, îmi luară armele și mă legară strîns

și mă lăsară să zac pe pământ. Dar copiii ce veneau după cai, precum și servul, aflându-se mai în urmă, o luaseră la fugă înapoi. Beduinii dădură pe femei jos după cai, apoi le invitară să se dezbrace și să le dea lor vestmintele. Ele, tremurând de spaimă și amețite, se dezbrăcară de orice vestminte purtau peste cămăși și crezură, că beduinii se vor mulțumi pe atita ; dar albețea cămășilor îi răpi ; ei cerură să se dezbrace chiar de cămăși. Puteți să vă închipuiți că mai întâi nu se supuseră, ținute de rușine, dar beduinii le tăiară cămășile dupe ele și le luară cu celealte vestminte. O damă mare, tină, care nu umblase poate în viața ei decît pe covoare scumpe, iată-o acum goală, cum se născuse, în mijlocul tilharilor, cu picioarele plătînde călcînd pe pietrele arzătoare și colțoroase ! Dar ce erau acele necazuri pe lîngă rușinea ce simțeau să se vadă goale sub ochii alților oameni ? Beduinii însă luară caii și fugiră.

Atunci le strigai în limba grecească să vie să mă dezlege, căci numai așa aș fi putut să le fiu de ceva ajutor. Dar puteau ele să mă dezlege, fără să se rușineze, în starea în care se aflau ? Trebură însă a mă dezlega. Cu tarabuluzul meu învelii pe una, cu brîul pe a doua și cu minteanul pe a treia. Iar de aici mersem, cum puturăm, la monastirea Sîntului Sava. Aici altă nevoie ! Dupe canoanele monastirei, femeile nu se priimesc înuntru. Egumenul trimise însă vestminte călugărești pentru cîtetrele, le găsi trei măgari și ne înturnarăm la Ierusalim, însoțiți de zece beduini armați, ce trăiau din pîinea monastirei.

Astfel ne vorbi Hasan și ieși armat.

Pe la trei ore după miezul nopții, caravana se repară de plecare către Iordan. Beduinii și calalerii turci deschiseră calea. Această armie de elerini, compusă de oameni, de femei, de copii în mai toate națiile, pe cai, pe asini, pe cămile, pe jos, se silea să ajungă pe mergătorii înainte cu torțe aprinse în mână. Toți se îndesau, se loveau unii de alții; femeile și copiii țipau de prin poșurile în care se aflau pe cămile; caii nechezau; asinii răspundeau prin niște țipete neplăcute urechilor nededate cu melodioasele lor concerte. Arabii, voind să puie ordine prin rînduri, făceau mai mare larma și încurcătura. Această caravană, compusă de o mie călători, număra încă o mie de oameni, gardieni, închirietori de cai și o pulbere de speculatori de tot felul, ce urma cu mărfuri pacinica noastră armie.

Văzînd această mulțime, mai de toate limbele și religiile mergînd către locul unde Isus a primit botezul, însufla respect și da caravanei un caracter nobil și maiestos. Dar acest sentiment se stingea îndată ce analiza cineva natura acestei caravane. Turcii, arabii, beduinii mergeau la Iordan pentru un interes material, pentru o sumă de bani; călugării, să împlinească o datorie cumpărată cu bani de către călători; o mare parte din călători, ca să treacă prin toate formalitățile impuse aceloră ce vor să poarte titlu cel dorit de dinșii, de hagi; europcii, de curiozitate; rămînea o mică parte de oameni care luase această cale împinși de un sentiment religios... Cît de adîncă și adevărată este vorba *Scripturei*, ce zice: „Mulți chemați, puțini aleși!”

De la Ierihon la riul Iordanului sunt trei ore. Noi ajunserăm acolo cu lumina zilei, după șase stații ce făcurăm, din voința arabilor, ca să ne asigurăm mai înainte de poziția *inamicilor comuni*.

Vederea acestui rîu n-are nimica de rar, afară de suvenirile religioase ce ne păstrează. Lărgimea Iordanului este de șasezeci pînă la șaptezeci picioare ; douăsprezece picioare de adîncime. Seamănă mult cu riul Dîmbovița pînă ce nu ajunge la șanțuri ; dar este mai repede. Apa lui este turbure. Malurile sunt coperite de sălcii și alți arbori sălbateci. Locul ce el stropește este mai verde decît celalt tărîm al băiei.

Ebreii îl numeau Iarden ; arabii, El-Șarid. Iordanul se face din trei rîuri : din Hasbeni, care iese din muntele Gebel-el-Șeic ; din Dan, ce iese despre Hasbeni, aproape de Tel-el-Cadhi ; din Baneas (Paneas), ce vine de la est și care iese dintr-o peșteră de lîngă Baneas, vechea Cesarea Filipi. Aceste trei rîulețe, împreunîndu-se, fac Iordanul. El cură mai întîi în lacul numit El-Hulei (Samoconites), apoi iese din lac și alcargă pe băile Galileei. Trei ore și jumătate de la acest lac, cade în alt lac, ce se cheamă lacul Tiberiadei, pe limba ebreă : Iam Chineret. Iordanul iese încă din acest lac, fuge pe valea Gorulu și, la o distanță de douăzeci și cinci ore, se aruncă și piere cu totul în Marea Moartă.

Caravana noastră se opri pe malul Iordanului, într-un loc unde se zice că Isus ar fi fost botezat de Ioan. Îndată ce ajunseră pe mal, mulțimea pelerinilor greci voi să se arunce în apă ; cei mai mulți din ei erau osteniți, asudați ; dar aceasta nu-i opri de a se scălda, îndată ce ajunseră.

Fiecare se cufunda de trei ori în apă ; o a doua persoană trebuia să-l moaie. Avea fiecare om și femeie o cămașe de borangic suptire, făcută înadins pentru scăldarea în Iordan. Cu această cămașe trebuie să se îngroape la moarte. Unii însă nu aveau cămăși. Femei de toate vîrstele și albețele, cu cămăși suptiri, altele fără cămăși, despletite, se aruncau în apă, printre oameni, și își expuneau astfel corpul lor la vederea arabilor surizători. Ar fi crezut cineva că vede o scăldătoare a nimfelor din mitologie. Atîta numai că cele mai multe din aceste nimfe îmbătrîniseră și se urîțiseră acuma. Un preot grec intrase în apă îmbrăcat, și acolo citea pe o carte.

Iată ce zice, în itinerariul său, sîntul Antonin : „Valea Iordanului era locuită de sihastri. În luna lui iulie și august, malurile Mărei Moarte, în vecinătate cu gura Iordanului, se copereau de leproși. După ce stau toată ziua culcați pe mal, seara se muiau în apa lacului Asfaltit, și Dumnezeu vindeca pe cei care voia el... Segor era încă în picioare... Șapte monastiri de oameni și șase de femei se aflau prin vecinătate. O cruce de lemn, înfiptă în apa Iordanului, însemna locul unde Mintuitorul primise botezul. În ajunul epifaniei, în tot anul, veneau aici mulțime de creștini, cei ce serba, intra în rîu, îl binecuvînta, și îndată rîul Iordanului se oprea cu mare zgomot ; undele rămîneau nemișcate. Creștinii din Alexandria veneau la această solemnităte cu vase cu balsam și alte aromate, pe care le umplea cu apă din Iordan. Din această apă stropeau corăbiile la fiecare nouă călătorie pe mare. Creștinii părăseau Iordanul, după ce se muiau în apa sîntă... După ceremonie, undele Iordanului începeau iar să cure ca mai înainte către Marea Moartă.“

Aceste sunt scrise de o mie două sute de ani. Ducerea la Iordan este dar o veche datină.

Mulțimea cu care venisem aici era să se întoarcă îndată la corturile de la Ierihon, unde erau să mai doarmă o noapte. Grecii nu iubesc să vadă Marea Moartă. Noi lăsarăm aici pe toți acei scăldători și purceserăm către lacul Asfaltit. Un șeic de beduini ne dete, pentru cincizeci lei de persoană, un cavaler să ne însoțească pe cale. Cu un singur beduin, ești totdeauna sigur d-a nu fi atacat de beduini. Ei despoaie adesea pe acei călători ce nu se însoțesc de unul din ei, căci aceia dovedesc că nu au plătit dreptul de călătorie în locurile lor. După o oră și jumătate, ne aflarăm pe malurile lacului, unde întâl nirăm o mare companie de englezi și francezi.

Acest lac sau mare este închis între doi munți. Este de douăzeci leghe de lung și patru numai de lat. După La Jenesse (c. 14-8-3,) pe acest loc, unde astăzi este lacul, altădată era o vale, numită Sidim. Aici se aflau o mulțime de puțuri de asfalt. Se zice că această mare se formă din catastrofa care arse cetățile Sodoma, Gomora, Adana și Seboina. Mai înainte de această catastrofă, aceste cetăți erau guvernate de patru domni, cari se aflau sub suzeranitatea lui Chedorlaomer, rege al Elamului sau al Suzianii. Nu se știe sigur originea acelor popoare. Cei patru domni se răsculară una dată împotriva lui Chedorlaomer. Acesta merse înaintea lor cu oaste, îi bătu în valea Sidimului, apoi se înturnă, cu o mulțime de robi și avuții luate de la nemici. Acest rege luă atunci rob pe Lot, nepotul lui Abraham. Abraham, auzind, plecă cu robii săi împotriva lui Chedorlaomer; îl ajunse, îl bătu și îi luă toate prăzile și pe cei ce acest rege făcuse robi. Lot dar locuia în aceste

locuri, încă de cînd se deosebise de Abraham.

În *Biblie* se zice că Dumnezeu spusese lui Abraham că are să piarză acele cetăți. Abraham rugă pe Iehova să cruțe pe locuitori, sperînd că cei răi se vor ierta pe lingă cei buni ; dar fiindcă dreptii nu erau, arderea Sodomei și celoralte cetăți fu hotărîtă. Doi vestitori cerești se duc la Sodoma să scape pe Lot și familia sa. Lot îi priimi în casă ; dar locuitorii cetății ocoliră casa lui Lot și cerură să le dea pe acei oaspeți. Vestitorii cerești spuseră lui Lot ceea ce era să se întîmple și ziseră să iasă îndată din cetate. Lot și familia lui crezură că este o mistificație și nu voră să-i asculte ; vestitorii însă iau pe Lot și familia sa, prin silă, și îi depun afară din cetate, printr-o putere peste natură. Atunci o ploaie de foc și pucioasă cade și arde cetățile. Femeia lui Lot se uită spre cetate, dar fuse schimbată îndată într-o stîncă de sare.

Victor Hugo, un poet francez, a compus o frumoasă poemă asupra acestui sujet.

Acest lac este cunoscut în *Biblie* sub numele de Marea de Sare, Marea Orientală. Grecii și romanii o numeau lacul Asfaltit, din cauza mulțimei de asfalt ce se află pe malurile mării. Arabii îl numesc Bahret-Lut (Marea lui Lot). Numele de Marea Moartă îi este dat de Euseb și de sîntu Ieronim ; acest din urmă, în comentariile lui asupra lui Ezechiel, zice că se cheamă astfel, fiindcă nu se află nimica viu în apa ei.

În adevăr, nimica trăitor nu se află în marea aceasta. Iată cum se exprimă Volney :

„Nu se vede nici verdeață pe malurile ei, nici pește în apă ; dar nu este adevărat că aerul să fie atît de înveninat aici, încît paserile să nu poată sbura pe dasupra apei, fără să le facă rău... cauza

lipsei vegetalelor și animalelor este sărătimea acră a apei, ce aici este mai tare decât în alte mări ; pământul din vecinătate, plămădit cu această sărătime, nu produce plante ; aerul chiar, care se încarcă de sărătime prin evaporația mării și care primește încă aburii pucioasci și ai bitumului, nu prieste vegetației.“

Se zice că oamenii pot să plutească în marea aceasta, fără să înoate, din cauza greutatei apei. Iosif scrie că Vespasian dăte ordin să arunce în această mare oameni cu mâinile și picioarele legate și plutiră pe fața apei. Noi ne scăldarăm aici ; apa este groasă, te face să plutești mai mult decât apa celorlalte mări ; însă nu atîta precît scriu unii călători. Ieșind din apă, eram toți albi pe față și pe păr de felurite lucruri ce se află în apa acestei mări.

După o experiență făcută, peștii din alte mări mor îndată ce-i pune în apa din acest lac.

Citățimea de apă, ce cură din Iordan în acest lac, este mai lesne de crezut că se evaporează, decât că se strecoară prin vreo comunicație ascunsă cu alte mări.

Vederca acestor locuri, cele mai triste ce pot să fie, este atîta de împovărătoare ; natura aici se pare atîta de degradată, încît ți se pare că distrugerea generală a lumii a început aici ! Sufletul călătorului se despoaie de tinerețe, de poezie, de iluzii și într-un minut îmbătrînește. Un singur simțiment îl mai pune în mișcare : acela al distrugerii și al morții !

Nu departe de malurile acestei mări a trebuit să fi fost cetatea Masada, ce se făcu vestită în timpii lui Titu, prin purtarea ebreilor încongiu-

rați de romani. După luarea Ierusalimului de Titu, Flaviu Silva încongiură Masada. Eleazar, ce comanda garnizoana ebrei, văzînd că nu este mijloc să se apere cu succes, dar nevoind nici să se închine cu rușine, luă o hotărîre teribilă, pe care o găsiră de bună toți soldații din cetate. Ebreii, după ce îmbrățișară femeile și copiii lor, chiar cu minile lor îi uciseră. Pe urmă traseră la sorti zece oameni ce erau îndatorați să ucidă pe ceilalți, apoi ei însuși să se ucidă pînă la cel din urmă între ei, ca să nu cază nimeni cu viață în minile romanilor. A doua zi, romanii, intrînd în cetate, se mirară de tăcerea ce domnea acolo. Atunci ieșiră două femei și cinci copii ce scăpaseră ascunzîndu-se prin apeduce. Ele spuseră romanilor cele întîmplate. La vederea cadavrelor, soldații romani vărsară lacrimi.

De la Marea Moartă ne înturnarăm la Ierihon prin locuri năsipoase și neîmblate. Astăzi în Palestina nu se vede o cale bună, nici șosele. Cu toate acestea era un timp cînd se aflau și pe aici drumuri bune. Sub ebrei erau șase mari drumuri : patru plecau din Ierusalim ; unul spre n.-e. mergea în Perea, trecînd prin Muntele Maslinilor, desertul Ierihon și Iordanul ; altul se ducea spre Sișen și Samaria în Galileea ; al treilea mergea spre vest, la Jaffa și la mare ; al patrulea se ducea la Hebron, de unde înainta pînă în golful Elanitic ; altul încă mergea de la Acra la Damasc și altul trecea pe lungul țărmului mării. Iosif zice că Salomon ordină să se paveze cu piatră neagră sau de bazalt șoselele ce mergeau la Ierusalim. Aceste drumuri se chemau mesila.

La Ierihon era să mai trecem o noapte. Noi voiam să pornim chiar noaptea, prin deserte, către sîntul Sava ; dar călăuzii nostri se opuseră, zicînd că este mare pericol despre tîlhari. Astfel rămaserăm noaptea aici, și a doua zi pornirăm cu toți pelerinii spre Ierusalim.

CARTEA A VIII-A

Miercuri pe la zece ore intrarăm în Ierusalim. Mulțime de lume ne aștepta, ca la plecare, să ne vadă revenind. În cetate era o mare mișcare, zi de târg. Stradele cetăței ni se părură mai necurate decît totdeauna. Se vede că de o mie de ani Ierusalimul nu a luat nici o schimbare în ceea ce se atinge de curățenia căilor. Căci pe la opt sute ani după Isus un episcop de la Gaulles, sîntul Arnulf, zice că se făcea, pe timpul său, în cetatea sîntă un târg mare, și mulțime de oameni veneau atunci în Ierusalim ; că multe cămile, cai și boi împleau de necurătenii cetatea lui Isus ; însă, după târg, o ploaie minunată cădea regulat și spăla căile. Din nenorocire această ploaie nu mai cade și cetatea nu este curată. Guvernămîntul se vede că așteaptă o ploaie ca aceea, ca să curețe stradele.

Joia este hotărîtă ca să se facă un serviciu religios, cel mai frumos ce am văzut aici, căci are în sine un princip moral. Înaintea bisericei Sîntului Mormînt, pe o înălțime făcută din lemn, se face spălarea picioarelor apostolilor de Isus : doisprezece călugări înfățișează pe cei doisprezece apostoli ; un arhiereu pe Isus. Spălarea se face în public.

Simbătă meraserăm la biserică, să fim de față la ceremonia ce se face pentru venirea focului sînt pe mormîntul lui Isus. În timpii vechi această ceremonie se făcea de catolici. Astăzi catolicii nu o mai fac ; numai grecii și armenii schismatici o mai practică.

Oameni mai din toate părțile lumii se adunară aici, ca să dea tributul de recunoștință celui care învățase pe oameni să iubească și să sufere pentru iubirea neamului omenesc. Puțini oameni însă înțeleg adîncele cugetări ale lui Isus ! Și mai puțini sunt aceia ce urmă voințelor lui ! Cînd cineva a împlinit formalitățile impuse de disciplina și regulile bisericei, crede că și-au împlinit datoria de creștin, pe cînd faptele nu seamănă cu voința celui ce a pus anatema pe cele rele.

Biserica era plină de lume : englezi, germani, francezi și alte neamuri veniseră să fie față și să mulțumească curiozitatea lor. Soldații turci, postați pe la toate ieșirile, prevegheau la păstrarea ordinii. Cu toate acestea, arabii de rital oriental făcură din biserică un fel de tîrg ; vînzătorii de portocale, de cafele, șerbete, circulau neîncetat prin biserică, lăudînd marfa lor, prin strigăte neplăcute. Oriunde aruncai ochii, se vedeau turme de femei arabe învălitate la ochi ca niște măști de bal, șezînd, unele să mănînce în biserică ; altele aduseră aici, dupe la casele lor, așternuturi și învălituri și dormeau în biserică, așteptînd începutul ceremoniei. Oamenii beau cafele și fumau pe ici pe colo, prin colțuri.

De cînd în cînd, vederea tuturilor se oprea pe niște arabi de rital oriental, carii, întrînd cu mulțimea pe poartă, ieșeau pe alta, după ce treceau de două-trăi ori biserica, ținîndu-se de mîna

și dănuind sau sărind în sus ca niște turbați. Ei șuierau ca greierii și băteau apoi în palme; ocoleau un cerc ce se afla în lespezile capelei grecești și unde grecii de aici, în neștiința lor, zic că se află centrul pământului. Vorbele ce spuneau erau acestea: „Numai religia grecilor este adevărată; celealte sunt mincinoase!” După toate acestea se puneau să urle, chemînd lumina sîntă. Astfel de vorbe nu pot să facă onoare nici celor ce le ziceau, nici celor ce îi lăsau să zică, căci nu aveau nici mărinimia unor antagonisti nobili, nici toleranța ce timpul de civilizație cere. Ei cădeau în greșeala musulmanilor ce nu suferă alte religii cu nepăsare.

Întrebînd pe călugări cum lasă să se facă asemenea lucruri necuviincioase, ce sunt o urmă de barbarie, răspunseră că este datină veche, că ei fac tot ca să o stîrpească și că, cu toate măsurile luate, acești sălbatici tot nu se lasă de obiceiul lor. Văzui cu ochii mei cavazi ai bisericei îmbrîncindu-i și bătîndu-i ca să-i dezberă, dar fără folos.

Netoleranța, fanatismul creștinilor aici este tot atît de mare ca al musulmanilor. El se întinde nu numai asupra celor ce nu sunt creștini, dar chiar asupra creștinilor de alt rit. Musulmanii numesc cu dispreț pe creștini *ghiauri*, adică necredincioși, *cîni*; grecii numesc pe catolici și cei de alte rite *schilofranchi*: cîni de franci; catolicii, pe greci, *schismatici*. Cînd spusei călugărilor că la noi poporul este mai înaintat în civilizație, căci el nici nu urăște, nici nu iubește pe oameni, pentru că au cutare sau cutare religie, ci îi privesc totdeauna după faptele lor, că orice rit și lege este tolerată și că toți sunt înaintea lui Dumnezeu ca

oameni, iar nu ca cîni, călugării nu puteau să creadă.

Dar să ne înturnăm la arabii cei fanatici. După ce făcură toate acele exerciții barbare, se puseră astă dată cu tot deadinsul să cheme lumina, prin urlate înfiorătoare și sălbatică. Ai fi zis, văzîndu-i și auzindu-i, că sunt o turmă de lupi ce urlă la stele.

Toate candelile erau stinse. Un mitropolit ce se cheamă sîntul Petru, din cauză că a avut sau are încă o monastire în Arabia pietroasă, se închisese în camera a doua a Sîntului Mormînt. La ușa capelei mormîntare, pe dinafară, erau înșirați mai mulți preoți și diaconi.

Deodată auzirăm sunînd clopotele în biserică. Niște flăcări ieșiră repede prin ferestrele capelei mormîntului. Mulțimea aprinse atunci făcliele din această lumină. Peste două minute toate candelile se aprinseră. Noi însă ieșirăm, căci fumul luminărilor ne îneca.

Origina sărbătorilor Paștelui vine de la ebrei.

De cîte ori faraon era lovit de o rană nouă, se înrăutățea și nu lăsa pe ebrei să plece, înainte de a-i veni cea din urmă rană. Moise zise să fie preparați de plecare. Le dăde ordin să taie cîte un miel de fiecare familie, a pătrusprezecea din luna primăverei; după-amiază să mănince carnea friptă, cu pîne fără aluat și ierburi amare. Ebreii erau să facă această gustare noaptea, pe picior, în costume de călători și cu bastonul în mînă, și trebuia să ungă cu sîngele mielului porțile caselor lor, ca ucigătorul celor întii născuți să recunoască casele ebreilor și să treacă pe lîngă ele. De aici cea gustare și ceremonia ce ordină de a se repeta în fiecare an; spre aducere aminte despre minune, pri-

imiră nume de Paesăș (paște). Paștele la ebrei începea la a XV-a zi a lunii lui Abia ; ținea șapte zile și se termina seara la 21. În ajunul sărbătoarei, a XIV-a zi a lunii, între cele două seri, fiecare familie trebuia să taie un miel sau un ied de un an și fără nici o meteahnă ; sîngele ce-l lua preoții se vărsa la picioarele altarului. Mielul, fript întreg, se mîncea în seara aceea cu pîne de azimă și ierburi amare, și nu puteau să oprească din această mîncare nici o rămășiță pentru a doua zi ; ceea ce nu se mîncea seara, se arunca în foc. Dacă o familie nu era numeroasă și nu putea mîncea tot, se însoțea cu alta. Mielul se numea : *mielul paștelui* și trebuia să aducă aminte în fiecare an ritul ținut de ebrei în ajunul ieșirii lor din Egipt. Azima aducea aminte plecarea repede, ce nu iertase să se rădice plămădeala ; ierburile amare erau simbolul amărăciunilor robiei din Egipt.

Datina pînei-azime era ordinară pentru șapte zile ale sărbătoarei, pe cînd nu se putea păstra aluatul prin case. Legea oșîndea pe acela care, în timpul paștelui, ar fi mîncat pîne plămădită cu aluat. De aceea și paștele se cheamă Hag-Hamacot (sărbătoare de azime).

Pentru cultul public, legea prescria un sacrificiu mare : în fiecare zi în cele șapte zile de sărbătoare se mai sacrifica doi tauri tineri, un berbec mare și șapte mici... Cea dinti și a șaptea zi erau singure privite ca zile de repaos și de sărbătoare ; în cele cinci zile de la mijloc era iertat să lucre.

Paștele era asemenea cea dinti epocă a recoltei. Era sărbătoarea coasei orzului ; și în acest înțeles sărbătoarea trebuia să se serbeze printr-un rit particular. A doua zi din ziua întîia a paștelui se trimitea la templu o rămurică de orz din noua

roasă. Un preot făcea cu această rămurică cere-
monia întăririi ; totodată să tăia un miel.

Din aceste vedem că unele lucruri le-am priimit
cu sărbătoarea ; însă cele mai multe s-a lepădat.

Isus încă ținea sărbătorile paștelui.

A treia zi după paști, noi pornirăm din Ierusa-
lim ca să vizităm biserica Sîntului Sava, Betle-
hemul și alte locuri.

Monastirea Sîntului Sava se află trei oare de-
parte de Ierusalim. Pe cale întîlnirăm o tabără de
beduini cu corturile ; oameni, femei, fete, copii,
alergară înaintea noastră să ne ceară baciș. Ara-
bii, ce veneau cu noi din Ierusalim, ca să îngri-
jească de cai, le dară pîne. Ei se păstrează
totdeauna de pîne, cînd călătorese prin locuri sălba-
tice, ca să dea beduinilor ; aceasta îi scapă de
orice maltratare din partea lor. Așadar beduinii
ne lăsară să trecem în pace ; dar începură între
ei un război pentru împărțirea prăzilor luate.

Este cu neputință să-și facă cineva o idee
dreaptă despre acest loc, pînă a nu-l vedea cu
ochii ! Monastirea este zidită pe o coastă a unei
stînci, peste un abis, în fundul căruia cură un
torent ce se cheamă Chedron și care vara seacă
cu totul.

Aici sîntul Sava, fondatorul acestei monastiri,
trăia retras de oameni. Călătorii carii vizitează
această monastire sunt îndatorați să se arate cu
o scrisoare de recomandatie de la patriarhia gre-
cilor ; fără asemenea scrisoare, nu se deschid por-
țile. Îndată ce sosești aici, portarul deschide o
fereastră de la turnul său, de unde veghează ; se
uită și, cînd s-au încredințat că nu sunt beduini,
coboară un paner cu o funie lungă. Aici se pune
scrisoarea ce aduce călătorul, iară portarul o

trage în sus cu panerul, apoi se face nevăzut. După câteva minute de așteptare, poarta se deschide. Femeile, de orice religie și vîrstă ar fi, nu se priimesc a intra în monastire. În anul acesta s-a făcut o excepție pentru ducesa de Brabant, sub cuvînt că venea de departe etc.

Intrînd în curtea monastirei, ne deterăm pe scări lungi și meraserăm cu un călăuz mai întîi într-o curte, apoi într-o sală a unei case zidite pe o înălțime în formă de terasă. Aici superiorul veni să ne vază. Curățenia domnește în toate părțile monastirei. Călugării au sădit pe ici pe colo arbori roditori, carii, deși triști și degenerați, înveselesc oarecum adîncă întristare a acestor locuri sălbatice și sterpe.

De aici purceserăm să vizităm schitul cu de-amăruntul. Meraserăm mai întîi într-un turn ce se află pe partea de sus a monastirei către poartă. Pînă la un foc ne urcarăm pe scări de piatră; intrarăm în turnul cel vechi, ale cărei scări sunt de lemn putred, ne mai acățarăm pe unele locuri, urcîndu-ne și cu minile. Mai întîi vizitarăm sala bibliotecii, părăsită și lăsată păianjinilor și scorpiilor. Plănșetele putrede amenințau să se rumpă sub pașii noștri. Biblioteca este compusă de cîteva cărți, ediții vechi, grece, latine, germane și slavone, precum și cîteva manuscrise. Toate aceste cărți erau aruncate fără nici o ordine.

Deasupra camerei bibliotecii este o cameră unde călugării se urcă și se închid de cîte ori sunt amenințați de beduini.

De aici vizitarăm grota unde sîntul Sava, după spusa călugărilor, a trăit mai mulți ani în societate cu un leu. Ea se află în partea despre sud a monastirei. Astăzi, din această peșteră, s-a făcut chilii pentru călugări.

Biserica făcută de sîntu Sava se vede încă, dar veche și mai surpată. Într-o chilie întunecoasă și închisă, în intrarea vechei biserici, ni se arată, printr-o fereastră, o piramidă de căpățîni ome-nești, ce ar fi fost ale călugărilor care locuiau în monastirile aproape de Ierihon și pe care ostașii lui Cosroe, rege al perșilor, îi măcelăriră, pe cînd veniră în Palestina. Călugărul ce ne spuse aceasta adăogă că mai în urmă arabii măcelăriră pe că-lugării din monastirea Sîntului Sava și ne arătară pe un zid al bisericei un cadru desemnat cu cu-lori, ce înfățișa această ucidere.

Biserica ce se vede astăzi este mai nouă și dreasă de curînd. Ea nu are nimica care să atragă mirarea streinilor. În curtea monastirei, lîngă bi-serică, se vede un mic monument de piatră pă-trată, unde este mormîntul sîntului Sava. Aici, înuntru, este un altar.

Iată ceea ce cunoaște istoria despre acest sînt. Nu trebuie să se confunde cu Sava Hereziarhul, capul Mesalienilor, ce dete averea sa la săraci, ca să urmeze *Evangeliei*, se făcu enuc și făcu pro-zeliți și fură arși cu toții în foc de Letoriu, epis-copul de la Mitilene. Sîntul Sava era egumen ge-neral al monastirilor din Palestina. Se născuse pe la 439 de ani la Mutalosc, burg după hotarul Ce-sariei din Capadochia. Întră într-o monastire, unde petrecu viața, îmbunătățind-o. Sîntul Sava apă-rase cu zel credința consiliului de la Calcedonia, sub domnia lui Anastase. Și muri la 5 decembre 531.

Lîngă coasta occidentală a bisericei, la o înăl-țime oarecare, se ridică o casă cu mai multe chilii destinate pentru patriarhul sau călătorii de dis-tincție. Aici domnește o mare curățenie; o te-

rasă se întinde de aici peste orății. Vederea este maiestoașă. Muntele pare că s-a despicat, urmînd caprițiosul curs al Chedronului, ca să lase să treacă apele lui.

În coastele acestor stînci dezlipite se află o mulțime de grote naturale, în care se zice că altădată locuiau sihastri. Noi vizitarăm cele mai mari grote. În cea mai de jos, ce este în coasta stîncei monastirii, intrarăm plecîndu-ne. Aici este un mic izvor de apă rece din care băurăm; călugării ne spuseră că aici încă se făcu o minune, dar am uitat ce fel de minune ne-a zis că s-a făcut.

În Sîntul Sava locuiesc patruzeci de călugări. Noi trecurăm jumătate din noapte pe terasă să privim în fundul abisului, la razele lunii, mulțime de vulpi ce veneau să adune fărîmiturile mesei călugărilor. Seara era frumoasă. Luna plină înota în valurile azurate ale cerului acestor locuri, cerul părea că voiește să ajute natura acestui tărîm fără frumusețe, prin frumusețea lui, vîrfurile dealurilor negre și întristate ca mormintele se coperiră de razele acestii stele, ca bătrînele femei ce se învălesc încă sub cununiile de flori ale verginilor. Din cînd în cînd strigătul dureros al șacalilor se amesteca cu țipetul unei vulpi, cu răcnetul sau șuierătura vreunui beduin.

Superiorul veni atunci la noi și ne invită să intrăm în cameră, căci aerul de la Marea Moartă putea să ne dea friguri.

Noaptea fu turburată de zgomotul ce făcură cîțiva beduini armați care, voind să între în monastire, afluără întîmpinare.

A doua zi, luîndu-ne ziua bună de la superiorul acestii monastiri și dînd o mică sumă pentru biserică, pornirăm către Betlehem.

Betlehemul se află trei ore departe de Sintul Sava.

Acest burg avusese altădată nume de Efrata. Este situat la două ore de Ierusalim, de care se află despărțit prin valea Refaimului. Burgul este așezat p-o înălțime și este vestit ca locul unde s-a născut Isus ; e locuit de arabi, cei mai mulți creștini de ritul oriental și catolic.

Sintul Ieronim scrie că cetatea sintă căzu mai în urmă la credința idolilor, că aici era o pădure consacrată lui Tamnus, adică Adois. Aici în timpii antici Samuel veni să aleagă printre fiii lui Isaia pe David, ca să domnească peste ebrei.

Îndată ce ajunserăm aici, vizitarăm monastirea grecilor, unde se află biserica. De biserică sunt lipite monastirile greacă și catolică. Biserica este făcută de împărăteasa Elena pe un loc unde, după tradiție, se născu Isus. Principii creștini o dreseră mai în urmă. Este foarte întinsă și sprijinită pe două rînduri de coloane mari. Are mai multe altare, dar cel mai frumos este al grecilor. În mijlocul bisericei se mai află două scări de cincisprezece trepte fiecare, amîndouă sucite, pe care te cobori în peștera nașterci lui Isus. Această grotă este tăiată în piatră. Locul unde s-a născut Isus se află spre răsărit ; aici este un altar ; în josul lui se vede o marmură albă ocolită cu un cerc de argint cu raze în forma soarelui. Împrejurul cercului se citește : „Hic Virginæ Mariae Jesus Christus natus est“, adică : „Aici s-a născut Isus Cristos din fecioara Maria“. La dreapta văzurăm pe părete atîrnate lanțuri și căpestrele vitelor ce s-au fost aflat aici la nașterea Domnului. Se mai vede locul unde Maria se afla, cînd arătă magilor copilul. Aici încă este un altar. Tot în această mare biserică se află o grotă unde, dupe

tradiție, se zice că s-au înmormântat copiii uciși din ordinul lui Irod, ce voia cu aceasta să ucidă pe Isus ; în altă grotă se arată mormântul sîntului Ieronim și Pavel și Eudochia. În grotă nașterii, grecii, catolicii și armenii fac liturghia unii dupe alții, dar catolicii au întâietatea.

Monastirea greacă este aici și mai frumoasă și mai bine ținută decît a celoralți ; călugării, adică superiorul și iconomul, printr-o întîmplare rară, sunt oameni cu oarecare cunoștință.

La trei pătrare de oră de la această monastire, se află o bisericuță, în pămînt, zidită sub locul unde se zice că îngerii se arătară păstorilor, vestindu-le nașterea lui Mesia. Iată ce se zice prin tradiție despre aceasta :

„Erau niște păstori ce treceau nopțile în cîmp și luau aminte de turmele lor. Într-o noapte, o lumină cerească înecă ochii lor și un înger li se arată zicînd : «Nu vă temeți, vestea ce vă dau vouă va împlăa de bucurie tot poporul — mîntuitorul lumii s-a născut, Isus Cristos, în cetatea lui David. Mergeți și-l veți afla într-o ieslă !» Atunci mulțime de cîntece cerești se auziră lăudînd numele lui Dumnezeu.“

Această bisericuță este proprietatea grecilor, se află într-o grădină de maslini.

Între Betlehem și acest loc, mai văzurăm o grotă ; aici se zice că Maica Domnului priimi de știre să ia pruncul și să plece în Egipt. Nemai-avînd ce face la Betlehem, pornirăm să vizităm niște mari rezervorii de apă, ce se zice că ar fi făcute din timpul lui Salomon ; se află la o oră și jumătate de Betlehem, spre calea Hebronului.

Aceste rezervorii sunt pe o coastă lină : sunt trei : cel mai rădicat varsă apa în al doilea ; acesta

în cel de al treilea, care se află mai jos. Sunt săpate în stînci de piatră, au forma pătrată; cel întii poate să fie de patru sute șaptezeci picioare de lungime; cel de al doilea de cinci sute, iar cel de al treilea de șase sute cincizeci de lungime; lățimea tuturor trele poate să fie de două sute șazeci picioare. Aceste rezervorii primesc apa de la o fîntînă ce se află aproape de cel dintîi și care se cheamă fîntîna sigilată. Arabii o numesc Bias el-Ain. Al treilea rezervoriu are două scări de piatră mari ce s-au păstrat. Noi coborîrăm aici pe una din aceste scări și ne preîmblarăm înuntru pe marginile lui, tăiate în trotoriu.

Din al treilea rezervoriu se aducea altădată apă, pe țurloaie, la Ierusalim. Astăzi nu mai împlă.

Valca unde se află aceste rezervorii este între doi munți coperiți cu mari broboane albe de piatră. Valea este udată de o apă limpede ce se strecoară de la rezervorii. Coprinsul acesta se cheamă Hortus. Noi trecurăm printre pietrele muntelui, despre Ierusalim, apoi coborîrăm prin niște strîmtori, urmați de departe de niște beduini armați, ce ne vinău ca pe niște căprioare sălbatice, dar de care scăparăm aproape de rezervorii, unde o mare caravană poposise.

„Eram împărat al Ierusalimului, am făcut lucruri mărețe, case, grădini, am făcut rezervorii de apă ca să se ude arborii cei tineri...” Aceste vorbe din *Cîntecul cîntecilor* mărturisesc că aceste rezervorii sunt făcute pe timpul lui Salomon și vecinătățile lor erau împodobite cu grădini.

Încuragiați de caravana care mergea către Hebron, ne veni ideea să mergem la acel oraș. Promițînd un preț bun călăuzului cu caii, și acesta

învoindu-se, pornirăm îndată. Hebronul se află cinci ore departe de Betlehem. Noi intrarăm cu seara. Este una din cele mai vechi cetăți ale lui Canaan. Se zice că se zidi șapte ani înainte de Tanis din Egipt (*Cartea numerilor*). Înainte se chema Chiriath-Arba (cetatea Arba). Fondatorul ei fuse Arba, părintele lui Anachim (Iosue, cap. 14). Aici a locuit Abraham și a înmormântat pe femeia lui, Sara; tot aici s-a înmormântat el însuși (Munc.) împreună cu fiul său Isac și femeia lui, Rebeca, precum și Iacob cu Lea. Pe timpul lui Iosif scriitorul, se vedeau încă monumentele patriarhilor. Regele Hebronului Hoham, pe timpul lui Iosue, se ucise de ebrei. Cetatea se dăte atunci lui Caleb, în puterea unei făgăduinți a lui Moise; dar pe urmă se dăte leviților din familia lui Kehat. David a avut aici scaunul său pînă a nu lua Sidonul. Idumeenii o luară în stăpînire, după exilul Babilonului, iar mai pe urmă fură goniți de Iuda Macabeu. După ce se ocupă de romani, se mai luă de Simon, fiul lui Gioras, un cap al insurecției ebreilor. Generalul roman Cerealis o luă după aceasta cu asalt, ucise garnizoana ebreilor și arse cetatea. În timpul cruciaților, Hebronul se chema sîntul Abraham. Astăzi în Hebron, acolo unde se zice că a fost mormîntul patriarhilor, este zidită o geamie, numită Mesged-al-Calil, în onoarea lui Abraham pe care musulmanii îl numesc Al-Calil, (amicul lui Dumnezeu). La Hebron se află șase sute de case. Locuitorii mai toți sunt musulmani.

Afară din mormintele patriarhilor ce se află sub geamie, în care nici ebreii, nici creștinii nu pot să între, se află la Hebron mormîntul Isaiei (Iese), părintele lui David.

Trecurăm aici noaptea la un arab bătrîn, om onest și foarte ospitalier. Dar nu puturăm dormi toată noaptea, din cauza mulțimei insectelor su-părătoare și mai ales a scorpiilor, ce se adunau cu grămada în așternutul nostru. Astfel fuserăm si-liți să lăsăm patul și să renunțăm cu totul la dul-cele plăceri ce ne dă zeul Morfeu.

Nu se făcuse încă bine ziuă, cînd noi plecarăm să vizităm orașul. După aceasta încălecarăm și pornirăm înapoi către Betlehem.

CARTEA A IX-A

Trecînd din nou pe la rezervoriile lui Salomon, ne oprirăm să ne repauzăm cîteva minute. Trebuința de a răsufla un minut la umbră, în aceste locuri, este mai simțită decît foamea și decît setea. Aproape de rezervorii este un fel de vale, pe care apele fîntinei o întineresc, dîndu-i verdeață. Aici se zice că Salomon ar fi avut o grădină și un palat, unde petrecea zilele de vară, în mijlocul celor mai frumoase femei din țările sale.

Noi ne odihnim puțin la umbra unor arbori, pe un tapet de verdeață și de flori. Un vînt lin și dulce răcorea și răsfăța frunțile noastre arse de soare și de necazuri, ce de mulți ani mîna iubiților noștri încetase de a mai mîngîia, pe pămînturile străine. Eram cufundați în contemplarea acestii naturi tinere și pline de viață. Ea ne aducea aminte de patria noastră atît de frumoasă și îndestulată de vegetație ! Blestemam însă frumusețea și îndestularea ei, căci ele sunt cauza primară a nefericirilor în care a fost. Gîndurile noastre se rătăceau în fel de fel de bizarerii, cînd auzirăm deodată în fundul văiei o voce de femeie, exprimînd o cîntare atît de dulce și melancolică, atît de expresivă și suavă, încît crezurăm că sufle-

tele fecioarelor lui Israel veneau să cînte aici desmierdările vieții și suferințele poporului ebru. Această voce era însoțită de sunetul clavestin. Dar deodată cîntecul se stinse, precum se stinsese altădată cînturile verginilor ebree, cînd mîna lor suavă și delicată îngheță pe harpele de aur, atunci cînd sinurile lor sîngerară sub sabia Babilonului.

Mai mare fuse încă mirarea noastră cînd văzurăm aproape de noi pe frumoasa miss Lia, ce o lăsasem la Beirut ! Ea venise cu tată-său, ca noi, să vizite rezervoriile lui Salomon și se opriese cîteva minute în casa unui englez original ce locuiește, retras de lume, această vale cu familia sa. Ea cîntase și acuma încăleca și se ducea la Ierusalim.

Revederea noastră cauză mare bucurie atît mîsei Lia, cît și părintelui său. Îndată ce ne văzură, se opriră, ne strînseră mîna și ne spuseră că veneau de la Nazaret. Ne aruncarăm pe cai și pornirăm cu toții către cetatea sîntă.

Pe calea Ierusalimului, aproape de Betlehem, văzurăm monumentul ce se zice că ar fi mormîntul Rahilei, soția patriarhului Iacob. Acest monument este situat printre morminte musulmane. Construcția lui este însă nouă și seamănă să fie mai mult o zidire turcească. Se compune de un vestibul și o cameră închisă, în care se vede un mormînt. Cu toate acestea, scriitorii vechi vorbesc despre acest mormînt că ar fi fost pe aici.

„Cînd mă înturnam din Mesopotamia, zise lui Iosif frate-său Iacob, pierdui pe Rahila ce muri pe cale, în țara lui Canaan... Pe unde întri în Efrata (Betlehem)“. La cartea 10 se mai zice că Rahila muri născînd pe Beniamin și se înmormîntă pe calea ce duce la Betlehem și că Iacob îi înălță un monument peste mormîntul ei. În *Cartea împăra-*

titlor, cap. X din c. I, se zice încă : ..., „Vei găsi doi oameni aproape de mormîntul Rahilei, pe hotarul lui Benjamin, spre miazăzi...” Ieremia încă zice : „Țipete s-au auzit în Rama ; și iată sub ochii noștri mormîntul Rahilei...”

Arhitectura acestui monument nu este ebreă ; aceasta e un lucru sigur.

Noi vom da la vale, fiindcă este vorba de artele la ebrei, o repede idee despre frumoasele arte de atunci.

Frumoasele arte la ebrei nu au fost niciodată, în vechime, în mare înflorire, din cauza religiei lor ; geniul ebru avea drept misie cunoștința unui creator nevăzut, nepipăit ; astfel ebreii nu aveau aplecare a reproduce formele din afară ale obiectelor naturii văzute și pipăite. La greci, frumoasele arte se rădăcără la atîta perfecție din cauza credinței idolatriei ; dar în decalog, cum și în legea lui Moise, este oprită reproducerea lui Dumnezeu sub un chip vizibil. Sculptura singură era mai tolerată, precum vedem cei doisprezece boi de aramă din templul lui Salomon ; dar și aceasta cu condiție ca să nu reprezente nici o divinitate.

Pentru arhitectură, nu era nici un stil ebraic, căci vedem că pentru templul lui Salomon, palatul lui David se chemară totdeauna artiști fenicieni.

Muzica era iubită ebreilor. Astfel vedem că începutul artei muzicale la ei era întîiilor timpurilor istorice. Această artă se dezvoltă de profeți, care se inspirau la sunetul instrumentelor. Vedem în istoria lui Saul efectul ce cînturile lui David produceau asupra simțurilor acestui împărat. Sub David, muzica ajunsese la cea mai înaltă perfecție. Un mare număr de muzicanți, osebiți în mai multe secții, fură însărcinați cu muzica sîntă. Fiecare cor de cîntători avea în cap un virtuos

(*menasseach*) care dirigea sau cânta solo. În viața privată, prin festine, muzica avea cel întâi rol. Aveau mulțime de instrumente, unele de vînt, ce existau mai înainte de exilul Babilonului, adică : ugab, halil, un fel de fluier ; hacocera, trompetă dreaptă ; șophar, iară trompetă, dar întoarsă. Instrumente cu coarde aveau chinorul, cu care se deosebea David. Iosif zice că avea zece coarde, pe care le atingea cu *plectrumul* și chiar cu mîna. Nebelul, pe care grecii numeau *βάβλα*, era cu zece coarde (după psalmi).

Instrumente de percuție aveau întâi tof, pe care arabii îl numesc dof, și spaniolii adufa, un fel de tamburică ; al doile celcelim sau mesil-taim, ce însemna cimbalele celor vechi ; al treile mena-aneim ; al patruale palisșim.

Literatura ebraică s-a mărginit la istoria națională, la legile și poeziile didactice și religioase, precum și la discursurile profeților ebrei. Cărțile istorice ce au putut trece pînă la noi prin urgia secolelor sunt, afară de *Pentateuc*, cărțile lui Iosue, ale judecătorilor, ale lui Samuel și ale regilor.

Cărțile lui Iosue seamănă cu *Pentateucul* prin stilul și spiritul religios care predomină în ele. Cărțile judecătorilor, sub cei întâi regi, se compun de două părți, una despre tradiția asupra judecătorilor lui Israel, cealaltă despre nerînduielele în care căzură ebreii sub republică. Cele două cărți ale lui Samuel și ale regilor, care în vulgata și în versia greacă se numesc *Ule*, și patru cărți ale regilor tratează despre istoria poporului ebreu, de la nașterea lui Samuel pînă la exilul Babilonului.

Poezia ebraică este de două feluri, didactică și lirică, precum fuse și poezia arabilor. Poezia ebraică era nedespărțită de muzică. Cele mai vechi poezii sunt acelea care celebrau faptele eroice ale

străbunilor, sau imne religioase, precum cîntecele lui Moise, după trecerea Mărei Roșii și cîntecele Deborahei. Dar numai în timpii lui David, poezia lirică luă o dezvoltare atîta de înaltă. Poeziile lirice mai sunt mizmor sau șir. Imnul sau oda, care în limbagiul biblic poartă nume de psalmi ; chinah (elegia), despre care avem modeluri în lamentațiile lui Ieremia și compozițiile lui David asupra lui Saul. În poezia didactică aflăm sentințe morale, enigme și comparații ; acest fel de poezie este desemnat prin numirea de massal (adică asemănare). Mai sunt și cîteva fabule.

Cărțile de poezie mai însemnate sunt :

Psaltirea, ce este o culegere de poezii lirice compuse de mai mulți poeți, de la David pînă la exilul Babilonului. Unul din psalmi, numit *Ruga lui Moise*, se crede că ar fi făcut de Moise chiar. Mai sunt psalmi făcuți în urma exilului din Babilon. Cei mai mulți psalmi sunt ai lui David.

Cartea proverbilor lui Salomon este o antologie gnostică în care se deosebește o parte printr-o prefață a autorului, prin care recomandă tinerimei înțelepciunea, a doua parte e plină de maxime și sentințe ingenioase. Această parte se subimparte încă în trei secții : în secția a treia se văd reflecții și enigme ale lui Agur ; sfaturi date regelui Lemuel de maică-sa și descripția femeii celei tari, făcută de un poet necunoscut.

Mai este o carte numită *Cophelet*, scrisă într-un spirit de scepticism, cu proverbi și alte maxime.

Cartea lui Iob coprinde : „Secretele providinței divine și regimul universului sunt nepătrunse de slabi muritori ; omul nu poate să cunoască căile ființei cei nesfîrșite, ci trebuie să se încline înaintea atotputernicului și să se supuie la voința sa“.

Astfel este teza ce se dezvălește în această carte. Opiniile sunt felurite despre epoca când s-a scris ; unii o cred scrisă în timpul lui Moise, căruia o și atribuiesc ; alții, în timpul exilului ; alții o atribuie lui Salomon ; unii iar cred că a fost compusă de vreun poet necunoscut în timpul regilor iudei.

Cîntecul cîntecelor s-a făcut de un poet modest, sub Salomon.

Literatura profetică a început opt secoli înainte de Isus. Profeții erau : Iona, Ioel, Amos, Hosea, Isaia, Nișa, Nahum, Sefania, Ieremia, Habacuc, Ezechiel, Obedia.

În față cu monumentul Rahilei se află o vale. Pe dealul de dincolo de acea vale, către sud-est, este satul Begeala. Noi ne repezirăm acolo, în treacăt, împreună cu tînăra noastră engleză și părintele său. Vecinătățile satului Begeala sunt de o frumusețe rară în aceste părți, din cauza mulțimei de arbori de maslini ce coper valea și coasta dealului. Niciodată nu am văzut mai mare și mai frumoasă pădure de acei arbori.

Satul Begeala este locuit de arabi de ritul oriental. De la un timp, propaganda catolicilor a început să se întindă și aici. Patriarhul latinilor a dat ordin să se zidească aici o biserică și un schit, zidirea este măreață. Călugării greci întrebuintară toate mijloacele să oprească zidirea acestii monastiri, dar nu izbutiră. Un preot catolic ne ieși înainte și ne arătă lucrările acestui edificiu. Acesta era un om inteligent și cu învățătură. Luînd vorbă cu el despre certele ce au cu grecii, ne spuse că arabii de ritul oriental, întăritați de oarecare fanatici, maltratară cu bătaie pe patriarhul latin, cînd veni aici, și că acesta, asemenea unui vechi martir, suferi toate, fără să murmure.

În toată Siria și Palestina, unde se află oameni

ce urmează acestor două biserici, sunt mari certe între preoții greci și catolici ; se întrec care mai de care să facă prozeliti din oile celuilalt, căci dintre musulmani nimeni nu se face creștin. Pentru o sumă de bani, astăzi grecii se fac catolici, mine iar se întorc la ritul întii, pentru altă sumă de bani. Asemenea fac și arabii de ritul catolic ; astfel încît se folosesc de slăbiciunea preoților de aceste două rite și speculă cu religia. De cîtva timp protestanții ei însuși au intrat într-această luptă, al cărei scop este să facă creștini pe creștini.

De la Begeala plecarăm la Ierusalim. Miss Lia ne propuse pe cîmpul ce se afla între biserica profetului Ilie și Ierusalim o alergătură de cai. Părintele ei refuză pentru el și se opuse la propunerea fiicei sale. Soțul meu de călătorie, Marin, acest mentor care, printr-o sistematică moderație, voia să ne dea exemplu, abia auzi propunerea și, în loc să fie de părerea înțeleptului lord, se plecă pe cal, cum fac cozacii, dete pînteni și calul plecă cu el ca o săgeată. Caii noștri, îmbărbătați, zburară cu noi pe urmele bătrînului democrat. Pietrele, movilele se neteziră sub ochii noștri și sub picioarele cailor, atît fuga era repede și ușoară. Lordul rămase în urmă. În această fugă, calul missei Lia se împiedcă, cade, se rostogolă în pulbere. Oprirăm caii, ne coborîrăm repede să o rădicăm crezînd-o moartă sau cel puțin zdrobită. Dar printr-o rară întîmplare, aruncată de laturi, în niște moi arături, nu păți nici un rău. Se rădică și invită calul să se ridice, încălecă și avu timpul să ia zborul ei, fără să o vază bătrînul ei părinte, ce venea încet pe urma noastră.

Aproape de poarta Ierusalimului rărirăm pașii să așteptăm pe nobilul lord.

— Puțin a fost rămas ca să ne vedem încă în *coelo*¹, zise nebuna fată, surizînd.

— Vorbești astfel ca și cînd vei să ne arăți că înfrunți moartea !

— Azi sau mîine, răspunse ea, nu o să murim ? Apoi de muream astăzi, era să faci o poezie care acum nu o să o faci. Ea șezu pe gînduri cîteva minute, apoi, ca și cînd ar fi avut presimțimentul unei morți curînde, adăogă : Dacă te vei ține de vorbă, acea poezie ai să o compui în curînd.

Dar să lăsăm în Ierusalim această ființă misterioasă și să vorbim de alte locuri ce mai văzurăm în ziua viitoare, în vecinătatea Ierusalimului.

A doua zi, luarăm cu noi pe călugărul Atanail, românul din Macedonia, care ne arăta o mare simpatie, și meraserăm să vizităm biserica crucei. Această biserică se află într-o vale, în mijlocul unei curți încungiuurate de locuri închise și sterpe ale patriarhiei grece. Biserica se zidi de georgieni. Așternutul ei înăuntru este de mozaic vechi ordinar ; așternutul din altar este încă de mozaic, dar de mozaic foarte fin, pe care se vede o inscripție în limba georgiană. Sub masa altarului, se vede o marmură cu o scobitură la mijloc ; sub această marmură se zice că a fost tăiat arborul din care a făcut crucea răstignirii lui Isus.

Călugării greci au făcut aici niște case pentru locuința streinilor, împiegaților monastirei și a seminaristilor ce învață și locuiesc aici. Acest edificiu este destul de luxos, dar fără gust și seamănă cu provincialele ce se investmîntă cu lucruri luxoase dar fără gust.

Profesorul călugăr de aici vorbește binișor limba germană și franceză. Ne spuse, între altele multe,

¹ In cer (*lat.*) (*n.e.*). 7

că un misionar de ai papii îi face propagandă pentru unirea celor două biserici. Aflarăm mari discuții între călugări despre unire.

Noi nu aveam nici un fel de opinie în această chestie, care ne este atîta de streină, ca și barba împăratului Chinei. Cu toate acestea putem da aici o idee repede despre schismul ce se făcu între aceste biserici, în timpii vechi.

La început, bisericile era una ; dar grecii din Constantinopol rumpseră această unire. Cauzele dezunirii sunt mai multe ; însă cele principale fură : ambiția grecilor de a se supune, ei care aveau pe atunci printre scriitorii bisericești oamenii cei mai mari și mai învățați ; ura ce aveau pentru latini purcesă din chestii de interese politice. Pretextele ce puseră înainte, ca să se dezghine, fură : chestia de iconolatrie¹ ; ei încrimină pe latini întîi de închinători la idoli, și al doilea că au băgat, prin șiretenie, în soborul de la Niceea, propășirea unei doctrine eretice asupra purcederei sîntului duh.

Pe de altă parte, latinii ăfurisiră pe grecii iconoclasti².

Aceste certe se arătară încă sub Fotiu (863) și se mărginiră sub patriarhul Michael (1058), cînd aceste două biserici se despărțiră cu totul.

¹ De la grecește : εικον — icoană ; λατρεία — adorație ; închinare în icoane (n.a.).

² εικον și κλαυο. spărgători de icoane. Vezi *Istoria căderii împărăției romane*, cap. 49, de Gibbon și *Istoria împ. iconoclasti* de Schlosser.

Leon al III-lea dete. în anul 726, un edit care desființa credința icoanelor. Grigore al III-lea. în anul 732, întări din nou acea credință. Constantin al V-lea Sofronim puse să sfărâme icoanele. Irena, la 787, adună conciliu în biserica S-tei Sofii. pe urmă la Niceea, unde se desființă editul lui Leon al III-lea și reînființă credința icoanelor (n.a.).

La 1274 era să se unească din nou, dar preoții greci din Constantinopol se întăriră și afurisiră pe papa. Pe la 1439, sub Ion Paleologu, se făcu conciliul din Florența, în care se subsemnă unirea acestor două biserici, dar clerul grec și poporul nu recunoscură de bună această împăciuire.

Tărîmul în vecinătate cu această monastire este foarte curios prin mulțimea de granit roșu ce are în sînul său ; astfel nu ne prinse mirarea să vedem în această monastire mulțime de lucruri, cum bănci, mese etc. de piatră de granit roșu.

Noi ziserăm ziua bună profesorului de aici și ne înturnarăm în cetatea sîntă, unde mai vizitarăm cîteva alte monastiri, proprietăți ale grecilor, între altele, o tipografie și biblioteca patriarhiei.

După două zile ne prepararăm de plecare. Ținta noastră era ca, lăsînd Ierusalimul, să ne îndreptăm pe uscat către Nazaret și muntele Tabor. Chemarăm închiriitori de cai. Din nenorocire se afla de față la învoire un alban, cu nume de Ghica, pe care îl rugarăm să ne fie dragoman cu arabii stăpîni ai cailor. Acest om sau că nu înțelegea bine limba arabă, sau că noi nu ne exprimarăm destul de bine, vorbind despre prețul închirierii cailor, încărcă lucrurile astfel, încît nu le mai venirăm în capăt. Noi tăiarăm un preț de patru sute lei pe patru cai pînă la Nazaret ; arabii fură încîntați de aceasta și veniră a doua zi cu caii lor ; trebuind a da înainte suma chiriei, arabii ne cerură șaisprezece sute de lei pentru cai, numărînd patru sute de lei calul, după învoire. Atunci chemarăm pe Ghica albanul și-i cerurăm explicație. El zise că de la Isus pînă astăzi nimeni nu a dat atîta chirie ; cu toate acestea noi ne-am fost învoit a da această

sumă. Arabii pretinseră să ne cheme la judecată. Partida era frumoasă pentru noi, mai ales că aveam patru călugări martori de prețul ce ziseseam acelui Ghica să dea arabilor, și era să cîștigăm judecata ; dar mai bine voiram să ne învoim cu acei tîlhari, dîndu-le 50 de lei să se ducă.

Această întîmplare ne dezgustă atît, încît ne hotărîrăm să ne înturnăm la Jaffa și să ne ducem în Egipt.

Plătirăm la monastire zilele șederei noastre și pornirăm la Jaffa, fără a ne mai opri decît la bunul părinte Grigorie de la Ramla. Înturnarea noastră fuse o alergătură, pentru două cuvinte : una că ne ardea sufletul să ieșim odată din această țară tristă ; alta, că pornirăm o dată cu Miss Lia, ce călătorea peste munți și peste văi, în fuga calului.

La Jaffa nu aflarăm nici un vas cu vapor care să plece către Alexandria în acea zi. Astfel trebuia să așteptăm șapte zile. Ideea unei asemenea așteptări ne făcea rău. Ce vom face ? Să așteptăm vaporul, sau să plecăm cu o corabie care în cea întîi zi era să pornească la Alexandria ? Dar corabia nu putea să ne dea decît locuri pe covertă, căci înuntru ei era ocupat de mărfuri ; dacă va ploua ? Însă ploaia nu cade aici pe acel timp niciodată și șederea noastră pe podul corăbiei ne promitea o mare plăcere ; apoi a călători cu o corabie, era ceva nou pentru noi, ceva poetic... Ne consultarăm cu miss Lia, care fu de părerea noastră și aplaudă cu bucurie ; tată-său încă da în acest fel de idei și călugărul Iona, numit și umbra lui Macbeth, pe care îl luarăm cu noi, ne întări în această opinie.

Miss Lia dete ordin să aștearnă pentru ei un cort pe podul corăbiei. Noi luarăm din Jaffa niște

saltele și provizii pentru gură, bucătarul lordului și călugărul Iona era să fiarbă bucatele.

Juna noastră engleză se așează sub cort cu o femeie ce o servea. Noi și cu părintele ei ne înșirăm pe podul vasului, avînd drept coperemînt bolta cerului de azur semănată cu stele de aur. Către seară, corabia întinse pînzele sale și, legănată de un vînt priincios, porni printre brazdele de spumă ale mării.

A vorbi de această faptă originală a noastră, sau a ne mira de frumusețea naturei ce se desfășura înaintea ochilor noștri, noi nu știam ce să preferăm. Cea din urmă învinse pe cea dîntîi.

Dar noaptea veni repede, o cină simplă ne aștepta și noi încă mai mult, trecurăm jumătate din noapte în convorbiri de mai multe feluri, pînă ce somnul veni să sărute genele de aur și frumoasei noastre soate de călătorie, care se închise în micul ei cort cu femeia ce o servea.

Noi încă ne lăsarăm a ne influența de zeul Morfeu pe la locurile noastre.

Dar abia închiserăm ochii, și o ploaie repede ce căzu ne aduse aminte că eram slabi muritori. Peste cîteva minute eram cu totul udați, și un torrent de apă ce se scura pe podul vasului ne sili să ne rădicăm. Miss Lia nu era mai bine sub cortul ei cel supțire.

Ploaia ținu pînă a doua zi, dar începu din nou cu mai mare repeziune. Noi rugarăm pe căpitanul corăbiei, grec de la Samos, să dea adăpost delicatei damicele engleze înuntru corăbiei. Căpitanul priimi bucuros și-și dete mica sa cămăruță, preferînd să stea el afară în ploaie. El făcu toate acestea fără nici un interes de bani, ceea ce ne făcu să cunoaștem că grecii, și mai ales samioții, nu sunt atît de barbari precum îi cred în Europa ci-

vilizată. Ne adăpostirăm o zi și o noapte sub podul cel mic, din capul corăbiei, în societate cu niște găini închise în colivie. Două lucruri nu ne convineau prea mult : unul era mirosul acelor găini, celalt apa de mare, ce din timp în timp intra pe găurile lanțului ancorei și ne scălda. Călugărul Iona găsi mijlocul a ne scăpa de acele băi dese și neplăcute, astupînd găurile, una cu potcapiul său, pe cealaltă cu rasa. Marin aruncă în mare colivia cu găini, zicînd :

— Muriți, voi ce sunteți destinate la moarte. Mai frumos va fi mormîntul vostru în undele de azur ale mării, decît în stomahul marinarilor !*

A doua zi, din norocire, ploaia stătu ; un soare dulce și binefăcător se arată pe cer și usca vestimentele noastre.

Noi mai trecurăm două zile pe podul acestei corăbii. Apoi într-o dimineață văzurăm cu mulțumire coastele Egiptului, apoi Alexandria.

PARTEA A II-A : EGIPT

CARTEA I

Intrarea în portul Alexandriei este periculoasă din cauza mulțimei stîncilor ascunse în mare. Vasul nostru, ca să evite acele stînci, făcu o mulțime de volte, apoi trecu sănătos în port.

Junele erou al Macedoniei, Alexandru cel Mare, luă Egiptul, ai cărui locuitori îl priimiră ca pe un liberator. Pe o limbă de pămînt de patru kilometri de lărgime, ce se află între lacul Mareotis și Mediterana, spre vestul Nilului, era înainte o burgadă egipteană, cu nume de Racotis. Pe această limbă, Alexandru fundă o mare cetate, căria îi dete numele său. Alexandru fundă această cetate, ca să dea Tirului o rivală, căci Tirul nu voi să i se supuie ; această rivală trebuia să ucidă comerțul cetății feniciene. Însuși Alexandru trase planul noiei cetăți. Era de opzeci stade de diametru; arhitectonul Dinar se însărcină cu execuția planului. Aripelile cetății se întindeau peste tot tărîmul limbei, între mare și lac. Populația sa se urca la un milion suflete, afară de locuitorii aripilor ei și satelor vecine, căci eroul Macedoniei chemase aici o parte din populațiile altor cetăți egiptene, greci din Asia și mulțime de ebrei. Se rădăcă

templuri măiestoase, egiptene și grece ; patru mii palate și alte monumente se zidiră. Alexandria se făcu întrepozițul a tot comerțul dintre Orient și Occident.

Astăzi locul unde a fost vechea cetate este acoperit de ruine și fărâməturi. Colonelul Galiei a descoperit sub aceste ruine patruzeci de strade mari, al căror așternut de lespezi să păstrează încă bine ; ruinele unui teatru și fărâməturile unui chei pe malul lacului Mareotis ; 896 de cisterne de piatră, care aveau comunicație cu un apeduc mare.

Iată ce zice d. Gische în călătoria sa în Egipt despre ruinele Alexandriei :

„Ar trebui să se caute urmele vechii cetăți, afară din cetatea cea nouă de astăzi. Foburgul Nicopoli, unde Antoniu se învinse prin trădarea Cleopatrei, mai mult decît de geniul rivalului său, avea o mare întindere. Aici se aflau casele de țară ale celor mai avuți locuitori. Aproape de aici era satul Racotis, locuit de neguțatori ; mai era Bucolis, alt foburg populat, pe unde se duceau locuitorii la mare ; era încă Eleusina, frumoasă burgadă și comersantă ; pe urmă venea Ședis, unde se lua dreptul mărfurilor ajunse în Egipt. Se vedea templul Venerei Arsinoe, pe un cap, ale cărui picioare se scăldau în mare... Foburgul Necropole, hotărît pentru înmormîntări, era așezat spre vestul Alexandriei și ocupa locul ce dă față cu portul vechi. De la scorburele mormîntale, ce se cheamă astăzi băile Cleopatrei, se întindea pe tot tărîmul dintre lacul Mareotis și marea, adică o leghe de lărgime și mai atîta de lungime. Vederea acestui mare cimitir nu era întristătoare ; morminte mărețe, mii de capele, locașele elegante ale preoților, încungiurate de grădini ; o mulțime d-alte case, nu

făceau nici o deosebire din aceste locuri mormintale cu un mare oraș. Mai departe, urcînd coasta spre turnul arabilor, se vedea, ca în partea despre răsărit, sate mari și burguri ce semănau că țin de Alexandria.“

Noi vizitarăm coloana lui Pompei. Este de nouăzeci și șase picioare de înălțime și de douăzeci și opt picioare de circumferință ; de granit și cu o capitulă, ce se crede că a fost făcută în altă epocă. Este rădicată de Dioclețian, în onoarea lui Ptolomeu. Se zice că este adusă de la Sfena. Nu are scris pe față nici un nume. Numele de coloana lui Pompei i se dăte în al XV-lea secol. Văzurăm două obelisce, din care unul este încă în picioare. Poporul îi dă nume de acul Cleopatrei. Neapărat că regina Cleopatra nu a putut să coasă cu astfel de ac. Aceste obelisce erau așezate la palatul lui Ptolomeu. Se zice că sunt făcute în timpul regelui Moeris. Băile Cleopatrei, tăiate în coasta de piatră a malului mării, au două camere : apa din mare intră aici prin două porți. Intrarea a trebuit să fie pe o scară ce cobora din sus și se-nturna în dreapta, apoi în stînga. Noi, săpînd asupra malului, aflarăm o potecă de mozaic ordinar care ducea cătrei băi. Opiniile călătorilor sunt deosebite întru aceasta, ceea ce face să nu fie prea sigure : unii cred că era o scorbură ca cele ce se află în vecinătate ; alții că erau băi. Aceste două camere nu seamănă cu scorburile catacombelor, nu au cu ele nici o comunicație. După tradiție, aici regina Cleopatra venea regulat să ia băi, în timpul verei, cu sclavele sale. Noi ne aflarăm aici pe la apusul soarelui. Suvenirile trecutului se înălțară în imaginația noastră. Seara era frumoasă, cerul senin, marea lină ; cele din urmă raze ale soarelui, apu-

ind, vărsa pe fața undelor torente de lumină de aur, de argint și de purpură. O rază de inspirație poetică, rămasă încă în fundul inimei, luminează un minut fruntea bardului călător. Cetitorii nu se vor supăra să citească cîteva strofe de suvenirile ce recheamă aceste ruine.

I

*Să stăm p-această stîncă, ce se prevede-n valuri !
Acele băi tăiete în lespezi de granit
Recheamă o regină ce-n umbr-acestor maluri
Venca să răcorească al ei sin înflorit.*

*Vedeți această scară de dălbă mozaice
Ce duce către băi ?
Picioarele-i plăpînde călcat-au pe aice,
Cînd trupa grațioasă de vergine finice
Ierihoene roze puneau sub pașii săi.*

II

*Dar soarele se culcă... tăcere !... o femeie
Apare-n acest loc !
Cosița-i voluptoasă, în aure, scînteie
Și briu-i scump răspîndă torente dulci de foc.*

*Ca soarele în raze-i ea arde-n voluptate.
O mantă de regină pe umeri riura ;
Iar albele ei sclare, de vise îmbătate,
Tapete prețioase aștern în calea sa.*

*Pe lespede de marmur cu aur poleite,
Mantila-i purpuroasă se mișcă... a căzut,
Și sclavele-i suave, ca vise înflorite,
Formează împregiuru-i un cerc nestrăbătut.*

*Dar iată steaua dulce din umbră se rădică
Pe umedele-i scări
Și razele-i tăcute răsfață-o lor cosmică
Și albele lor sinuri cu dalbe sărutări.*

*Căci grupa cestor vergini, folatre, tinerele,
Prin valurile limpezi, prin raze, se juca,
Lucind ca vise dalbe ce-n nopți amari și grele
Vin a ne înșela.*

*Pe albele tunici în flori d-argint cusute,
Se sparge-al stelei foc,
Cind vesele, uitînde, în undele tăcute,
Fecioarele se joc.*

*Dar alba lor regină, cu genele umbroase,
P-o lespede-aurită, răpită șade-n dor.
„O dulce tinerețe ! o zile mult frumoase !
Nu-i oare cu puțință s-opriți al vostru zbor ?”*

*Așa vorbi regina. Din harpa-i aurită
Atrage cîntec dulce, curmat de dulci oftări ;
Iar vocea-i întristată, cu cîntecu-i unită,
Lăsa să se auză aceste suspinări :*

*„In darn cerem să-nturne frumoasa tinerețe,
Fatalei noastre sorți !
Căci zilele umane sunt flori de frumusețe
Născute în grădina neîmpăcatei morți !*

Oh ! cursul vieții trece cum trece-o sărutare
Aicea pe pământ !
Putere, fericire și nume mindru, mare.
Nu vor putea să-mpuie la viermii din mormînt.

O floare se usucă de crivețe bătută ;
Dar soarele cel dulce o poate-ntineri ;
Iar tu, o vană umbră, odată abătută,
Nu vei mai înflori !

Dar unde-i frumusețea, a cării dulce rază
Atîta fermeca.
Cît August niciodată n-a vrut ca să mă vadă,
De frică să nu pice în fermecarea sa !
Și unde mi-e puterea, averile-mi pompoase
Și populi-mi smeriți ?
Și voi gentile turme de inimi grațioase,
Frumoșii mei iubiți ?
Ah ! toate-acele bunuri luciră-n dimineată
D-un farmec strălucit ;
Dar la apusul zilei, a morței tristă ceață
Tot a învăluit !"

Așa cîntă regina și mina-i diafană,
Pe marmuru-nflorit,
C-un ac de aur mindru a scris : „O lume vană !...
Și-ndată a pierit.

Să ne înturnăm la alte obiecte. Vizitarăm ase-
neea insula Faros. În această mică insulă se afla
farul care intra în numărul celor șapte minuni
ale lumii. Era un turn înalt de piatră albă cu
mai multe etaje. Ptolomeiu uni această insulă cu
continentul printr-o șosea. Farul se făcu de Pto-
omeiu Soter, prin arhitectul Sostrat. Fiece eta-

giu se strimta suind, și avea o galerie pe dinafară de jur împrejur. Se zice că era înalt de o mie de coți. Scări, făcute cu mare măiestrie, duceau în numeroasele lui apartamente. Se zice că chiar vitele mari ar fi putut să se urce pe acele scări, atîta erau de bine făcute. În secolul al XII-lea mai rămăseseră o sută cincizeci coți de zidire din acest far. Aici se întîmplă o scenă istorică ce merită a se spune. Regina Cleopatra, unită cu romanii în contra soțului și supușilor ei, întră odată în secret în apartamentele dictatorului Romei. Tot aici mai tîrziu, pe cînd Cleopatra se închisese în mormintele străbunilor ei, răspîndind vorba înadins că a murit, Antoniu, părăsit de flotă, de armie, de amici, care acuma trecuseră în partea lui Octaviu triumfător, se pătrunse cu sabia, dar nu muri încă pînă cînd nu cunoscuseră trădarea amantei sale. În deșert această regină voi să învingă pe Octaviu prin frumusețea sa, acest din urmă hotărîse să o înjuge la caru-i triumfător, intrînd în Roma. Ea se ucise singură la 15 ale lui august, anul 30 de la era vulgară.

Astăzi nu se mai află nici o urmă din acest far. O mică fortareță cu un mic far se află în locul unia din minunile lumii.

După moartea lui Alexandru, cetatea lui nu-și opri zborul dezvoltării ei. Acest erou muri, pe cînd Asia îl admira ca om și îl adora ca pe un zeu la Babilon. Țărîna lui se aduse în Alexandria, unde se înmormîntă cu mare pompă. Zece ani după fundarea Alexandriei, 321 ani înainte de Isus, Ptolomeiu Soter se duse în Siria, înaintea țărînei eroului, pe care căpitani îi voiau să o înmormînteze în templul lui Joe, Amon. Ptolomeiu izbuti să aducă țărîna eroului în Alexandria. Un

car măreț, coperit cu un pavilion aurit tras de șasezeci și patru de catiri, cu cununi de aur și salbe cu pietre scumpe, întră în Alexandria, urmat d-o armie în doliu și un popor în lacrimi. Sub Alexandru, fiul Cleopatrei, acela ce ucise pe maică-sa; se fură cosciugul de aur cu țărîna lui Alexandru cel Mare. Strabon zice despre aceasta că țărîna eroului macedon, încă pe timpu-i, se afla în Alexandria, însă pusă într-un cosciug de sticlă, și că cel întii cosciug fusese de aur; că un Ptolomeiu, surnumit Parisactus, îl furase, dar, gonit mai în urmă, această pradă i-a fost nefolositoare.

În al XV-lea secol, Leon Africnul încredință că normîntul lui Alexandru se află într-un templu frumos de Ptolomeiu Soter, că se vedea încă pe timpul său și că chiar mahometanii îl respectau. Marmorul zice că l-a văzut la 1546, că se afla în mijlocul cetăței, aproape de biserica Sintului Marcu.

Sub următorii lui Alexandru, cetatea lui prosperă. Ptolomeiu Soter făcu acea școală vestită a Alexandriei, și de atunci această cetate se făcu patria literilor și altarul științelor. Oamenii învățați și cu orice talent, din toate părțile lumii, se chemară aici: palatul regilor deveni, locașul ideilor sublime. Școala Alexandriei era centrul tuturor învățăturilor fizice și morale ale geniului omenesc. Ptolomeiu făcu și o bibliotecă foarte mare.

Școala începu a slăbi sub următorii lui Ptolomeiu Soter și slăbi cu totul: după ce romanii luară Egiptul, cei mai mulți învățați meraseră la Roma. Biblioteca se arse în parte.

Pentru întîia oară Alexandria se subjugă de August după moartea lui Antoniu, trei sute unu

ani de la zidirea ei. Locuitorii Alexandriei se revoltară de mai multe ori sub domnia romanilor. Caracala o lăsă odată în voia soldaților săi, ce despoiară, arseră și uciseră pe locuitori. Dioclețian atacă Alexandria, dar abia o luă după luni de încungiuare. El dăte ordin să se puie foc cetăței și voie soldaților să despoaie și să ucigă pe locuitori.

Locuitorii Alexandriei erau oamenii cei mai nestabili, turburători ca ebreii din Palestina, sub romani; poate că regimul romanilor îi făcuse astfel. O scrisoare a împăratului Adrian către consulul Servius deseamnă foarte bine caracterul lor. Iată această scrisoare, ce ni se pare foarte interesantă :

„Scumpul meu Servius, am studiat foarte bine acest Egipt. ce-mi laudau neîncetat și l-am găsit ușor, nestabil, lesne a face orice zgomot. Cei ce se închină lui Serapis sunt creștini; cei ce se zic episcopi ai lui Crist sunt însă închinători ai lui Serapis; nu este un singur șef de sinagogă ebru, nici preoți creștini, nici divini, nici aruspici, nici scăldători cari să nu se închine acelui Serapis. Se zice încă cînd vine în Egipt patriarhul, că el însuși se închină lui Serapis, alții zic că lui Crist. Aici se află o viță de oameni făcuți pe revolte, pe laude, pe înfruntări. Cetatea este îndestulată, avută, producătoare și nimeni nu este leneș. Se află mulți țesători de lînă; toți au cîte o meserie. Ologii, orbii încă lucră; chiar ciunții fac cîte ceva... Față Domnul ca cetatea lor să fie mai polită, căci este demnă și prin întregimea ei, și prin întindere, a fi capitala a tot Egiptului. Am dat tot ce mi-au cerut, am dat vechile ei privilegii, am adăogat chiar altele mai noi, ca să fac pe locuitori să binecuvinte timpul de astăzi. Dăr abia am ie-

it din cetate, și tot felul de vorbe neplăcute răsunândiseră asupra fiului meu Verus; poți să-ți închipuiești lesne ce au zis despre Antinou¹. Le doftesc să se hrănească cu găinele lor, pe care le fac să nască într-un chip pe care rușinea mă oprește a spune aici. Ți-am trimis vasele cu felurite fețe ce mi s-au dat de preoții templului și care le vei lua dumneata și cu sora mea. Doresc ca să le întrebuințezi cu convivii în zile de sărbători. Ia seama însă ca africanul nostru să nu le întrebuințeze prea mult.“

Mai târziu, Alexandria se făcu locașul certelor religioase. Când sosiră arabii, locuitorii de aici, ce se dezbinară între ei, îi priimiră cu mulțumire, dar garnizoana Alexandriei se apără bărbătește. Cetatea căzu însă sub sabia lui Amru. Mai pe urmă, Constantin al II-lea, împăratul Orientului, trimise o flotă lui Manuel, să între în portul Alexandriei, să o ia; dar Amru veni iar cu arabii lui, bătut cetatea, o luă și ordină să o arză.

Biblioteca cea vestită se arse, din ordinul lui Amru, încă de la cea dintâi luare. Oarecine, întrebând pe acest general sălbatec, dacă trebuie să o arză sau să o cruțe, el răspunse că „dacă în cărțile ei se află lucruri neprevăzute de *Coran*, această bibliotecă este pe prisos; dacă se află însă lucruri în contra *Coranului*, este periculoasă“. Atunci se arse cu totul.

O scrisoare despre Alexandria a lui Amru către califul Omar, stăpînul său, nu este fără interes în aceasta. Iată cuprinderea ei:

¹ Acest Antinou era favoritul lui Adrian. El se înecă pe cînd era în Egipt, și Adrian ce îl plînsese mult timp, zidi o cetate căreia îi dăde numele lui. Se văd încă urmele acelei cetăți (*n.a.*).

„Am luat cetatea despre mare. Este foarte întinsă și plină de minunate lucruri, pe care îmi este cu neputință să le înșir. Se află aici patru mii palate; patru mii băi; patru mii comedieni; patruzeci mii ebrei ce plătesc tribut; patru sute teatruuri, circuri sau monumente publice; o mie două sute grădini etc., etc.“

Sub arabi, Alexandria începu să reînflorească; Ahmet-Ben-Tulun, ocoli cu ziduri partea cetății locuită. Pe la 1234 se făcură fortificațiile ce se văd astăzi. De atunci Alexandria împărți soarta ei cu Egiptul întreg.

Cetatea de astăzi este așezată spre nordul celei vechi, populația ei se urcă la treizeci și cinci mii locuitori, cei mai mulți mahometani, apoi copti, greci și o adunătură de oameni din toate națiunile Europei, cunoscuți sub nume de franci. Cetatea are o fizionomie originală. În cartierul francilor, aproape de mare, este o piață foarte întinsă, hotărită din toate părțile prin case mari ca niște palate. Aici călătorul se crede într-o cetate europeană. Mulțime de dughene, după forma celor din Europa, ospătării mari, trăsurile elegante, dame în costum european se văd aici; însă printre acestea apar locuitorii pămînteni cu turbane și cămăși albastre; femeile cu mantale negre și cu măști la față; aceste din urmă îți aduc aminte că nu te afli în Europa. Cămilele încărcate, ce circulă neîncetat pe strade, dromaderii ce aleargă, asinii ce aici te poartă în spinare cu repeciune și ușurință se amestecă cu obiectele ce-ți aduc aminte de datinele Europei și compun un cadru încântător.

Toate casele sunt de piatră, cu mai multe etaje și cu terase. Cîteva strade sunt drepte și curate.

Mai multe grădini se află în vecinătățile cetății, unde ochii se îndreaptă cu plăcere, atrași de pădurile de curmali, ai căror arbori se înalță cu mândrie în forma coloanelor antice.

În cetate se află două movile de pământ, făcute de mână de om și pe care s-a zidit câte o forteretă. Cea despre nord se cheamă de străini Movila lui Napoleon, iar pe limba arabă Komel-Di (movila cocoșului); cealaltă, numită Cafareli, după numele generalului francez, mort la St. Ioan D'Acra. Mulți cred că aceste movile se rădăcără într-o singură noapte de soldații lui Buonaparte, pe cînd francezii ocupară Egiptul, dar este o fabulă.

Astăzi Alexandria este un întreprizit de comerț cu Indiile. Este, zice un scriitor, poarta tuturilor mărfurilor ce ies din Egipt pentru Mediterana... Portul ei este totdeauna plin de vase sub bandiere nenumărate.

Alexandria nu este așezată pe Delta, ci pe o limbă a deșertului Africei. De aceea și țărmul ei este nisipos. pe cînd pămîntul deltei este negru și roditor. Cetatea are comunicație cu Nilul printr-un canal numit Mahmudie, ce făcu sau repară Mehemet Ali și care începe din lacul ce se numește Portul vechi. Nilul varsă în canal apele-i de prisos: vasele din mare nu intră într-însul. Canalul merge pînă la malurile lacului Mareotis, de acolo se întoarce spre est, trece spre lacul Etcu, pe lîngă satul Alfech și se aruncă în Nil. Cînd apele Nilului sunt scăzute, canalul nu este navigabil, dar îndată ce se rădică, începe plutirea bărcilor mari. Acest canal a costat mai multe milioane de lei la facerea lui, mulțime de oameni morți, precum și lacrimile și blestemele celor ce lucrau prin silă. Un alt canal mai mic îl hrănește din apele sele.

Folosul ce aducea aceste canale a scăzut astăzi, de cînd s-a făcut o cale de fier de la Alexandria la Nil. Mai tîrziu vom vorbi despre aceasta.

În vecinătățile Alexandriei, vizitarăm două grădini destul de frumoase : una a patriarhiei armene, cealaltă a unui bei turc, pe malul canalului. La această din urmă grădină, publicul este priimit să o viziteze ; în mijlocul ei se află o casă, cu un *rez-de-chaussée*¹. Călăuzul nostru ne invită să o vizităm. Noi socoteam că o să fie un grajd. Păreții ei zidiți pe dinafară din fărîmături de stinci, neregulat, nu deșteaptă curiozitatea privitorului. Intrînd înuntru, ne prinse mare mirare să aflăm un apartament regal : gustul, luxul, eleganța domneau pretutindeni.

Satul de căpetenie, unde locuitorii bogați din Alexandria petrec zilele verei, este Ramle.

Dacă ne vom înturna în cetate să vizităm monumentele de astăzi, nu vom afla lucruri mărețe : geamii vestite prin arhitectura arabă nu se află aici, ca la Cair. Biserica grecilor cea nouă este un monument, prin mărimea ei, nu însă prin arhitectură. Aci este și o casă de școală foarte întinsă. Biserica și școala sunt făcute cu ajutorul neguțătorilor greci.

Călugării greci ne spuseră că în locul unde se află biserica a fost în vechime biblioteca Alexandriei ; dar fiindcă sunt o mie de păreri întru aceasta, noi o lăsăm să treacă. Tot acești călugări ne spuseră că, de s-ar fi păstrat pînă astăzi cărțile acei biblioteci, științele geniului omenesc ar fi fost mult mai năaintate, lucru la care nu eram cu totul de părerea călugărilor, pentru că Strabon

¹ Parterul unei clădiri (*fr.*) (*n.e.*).

fuse unul din bibliotecari, și de ar fi fost ceva ce cunosc astăzi științele, ei ar fi vorbit în cărțile lui, precum asemenea ne-ar fi spus și alți bibliotecari însemnați, fiecare în specialitatea lui, ei cari au lăsat scrieri dupe dinșii.

În Alexandria, căldurile sunt mari în zilele cînd suflă vîntul din deșerte. Seara și noaptea, fără să fie răcoroase, sunt umede : o rouă mare cade aici ; dacă ai umblat citeva minute afară din casă, noaptea, întrînd, vestmintele se află ude, astfel încît ar crede cineva că ai umblat prin ploaie. Această rouă este periculoasă ; rareori locuitorii ies seara. În Alexandria, ca și în Cair și alte ținuturi ale acestei țări, este o epidemie supărătoare, boala ochilor ; mulțime de oameni au ochii roșii ; unii stricați, alții sunt cu totul orbi. Cînd vom ajunge la articolul despre Cair, vom vorbi mai prelung de aceasta.

Aici se află rezidența consulilor tuturilor puterilor streine, pînă și un consul român. Acest din urmă s-a improvizat fără voia lui. Cînd merse-răm la poliție să ne vizeze pasportul, ne zise să ne ducem mai întîi la consulul nostru.

Iată cum merge lucrul :

În Alexandria se află o mulțime de ebrei, oameni și femei cu pretenție la naționalitatea română. Ei sunt ebrei poloni, goniți din Rusia, veniți în Moldova sau în Valahia, siliți și de aici să treacă în Turcia ; unii sunt chiar născuți în Principate și veniți aici după speculații rușinoase cu femei ce unelesc o meserie înjositoare. Cei mai mulți nu știu bine să vorbească limba noastră. Înaintea rezbelului, toți acești oameni se aflau sub protecția consulului rusesc. După ce începu rezbelul, fiindcă toți supușii ruși trebuiau să plece, ebreii se dară de români curați și, în această calitate, cerură pro-

tecția consulului austriac. Dar se vede că purtarea lor nu plăcu acelui consul, căci peste câteva zile îi lepădă de sub a lui protecție. Poliția locală numi atunci un ebreu dintre dînșii, cu care să se înțeleagă în pricinile lor. Acest ebreu își dăte numele de consul român, însușindu-și dreptul de a viza pasporturi. Se înțelege că noi nu ne duserăm să ne vizeze pasporturile.

Aceste fapte nu sunt cunoscute de autoritățile din Moldova și Valahia și suntem siguri că vor face punere la cale, cînd le vor afla, spre a înceta această uzurpare a numelui de român. În Alexandria, cînd cineva voiește să zică că cutare femeie este degradată, zice că este ca o română : „*C'est Valaque*“.

Nu vom părăsi Alexandria, fără a vorbi de suvenirile glorioase și totdeodată dureroase cu care armia lui Buonaparte a tipărit marșul ei în această țară depărtată.

În anul 1798, iulie 3, armia franceză, condusă de Buonaparte, debarcă pe coasta Egiptului; armia cea mare stătu pe flotă încă; dar trei mii șase sute soldați debarcă la Marabut, aproape de vechiul port Cibotis. Kléber era cu ei și se răni în cel dintîi atac, pe cînd voia să se urce pe zidurile cetății. Generalul Manum se răni în șase locuri, dar pătrunse cu o mică coloană, cel întîi, pe poarta Alexandriei, despre locul unde se află coloana lui Pompei. Generalul Von sparse poarta despre Rozeta. În câteva ore, francezii luară Alexandria și toate puncturile fortificate.

Locuitorii capitulară.

A doua zi, Buonaparte publică o proclamație către locuitorii Egiptului, prin care se da de binevoitor al sultanului și al locuitorilor din Egipt,

declarind că pentru binele lor vine să-i scape de despotismul mamelucilor.

Cine nu cunoaște faptele glorioase ale acestei armii în Egipt precum și nefericirile ce încercă aici?

Acceastă armie, după ce luă Egiptul și fărîmă puterea mamelucilor, fu silită să se întoarne în Franța. Garnizoana din Cair de cinci mii oameni, năbușită de o mare armie otomană și de populația fanatică de aici, întăritată în contra francezilor de englezi, subscrise condiții ce le da ocazia să se întoarne în Franța. La 2 septembrie, francezii capitulară și peste cîteva zile se imbarcară pe vase engleze, care îi duseră în Franța.

CARTEA A II-A

De la Alexandria pînă la un punct aproape de Nil este o cale de fier. Noi ne imbarcăm pentru Cair pe calea de fier. Această distanță o făcurăm în trei ore. Vagoanele drumului de fier de aici sunt foarte elegante. Noi ne oprirăm, pe cale, la Damanhur, ce se chema în vechime Hermopolis Parva. Damanhur este un oraș mizerabil, ale cărui case sînt, ca toate celealte în toate satele Egiptului, zidite de cărămizi de pămînt nears. Populația lui are nouă mii suflete.

Înainte de a pătrunde mai departe în această țară ce fuse leagănul civilizației omenești, să dăm o repede idee despre evenimentele principale din istoria acestui pămînt curios.

Diodor din Sicilia scrie în Cart. I, part. II :

„După mitologia egiptenilor, unii din ei pretind că la început zeii și eroii domniră în Egipt într-un spațiu de optsprezece mii ani, și cel din urmă zeu, care fu și împărat, se chema Horus, fiul lui Isis. De atunci țara se guverna de oameni ce domniră mai la cinci mii ani pînă la a o sută optzecea olimpiadă (șaizeci de ani înainte de Isus). Printre acest lung șir de principii, din care cel mai mare

număr erau pămînteni, abia se află unii de origine etiopiană și care nici nu au domnit unii dupe alții, dar din cînd în cînd, și mai puțin de treizeci și șase de ani. De la Cambis, care supuse Egiptul prin arme, perșii domniră aici o sută treizeci și cinci de ani; pe lîngă acești ani se adaugă epocile de revolte ale egiptenilor, care nu putură suferi nici asprimea guvernărilor perși, nici impietatea ce cuceritorii arătau către dumnezeii țării. Macedonenii domniră aici după perși două sute șaptezeci de ani; în ceialtă rămășiță a timpului, țara avu trei guvernori pămînteni. Toți sunt într-un număr de patru sute șaptezeci regi și cinci regine."

Din toate scurtările istorice despre Egipt, aceasta ni se pare cea mai sigură. Ne vom sili să dăm cîteva fapte ale acestor împărați și cîteva idei mai delungi asupra epocelor mai însemnate.

Menes, șef al castei militare, făcu o revoluție, schimbă guvernămîntul teocratic în civil. Acest Menes fu cel întii rege al Egiptului, recunoscut de istorie; el întreprinse rezbele, fundă cetatea Memfis, ca să despartă de influența preoților, ce locuiau în Têba, vechea capitală; fortifică cetatea cu șosele; abătu cotul Nilului, cătră miazăzi¹; făcu un lac mare și zidi templul lui Fta.

Regele Atotis, fiul și următorul lui Menes din dinastia I, zidi palatele regilor din Memfis. Acesta

¹ Herodot, în cartea II, zice: „Menes, care fu cel întii rege, făcu, după zisa preoților din Egipt, șanțuri la Memfis. Nilul pină atunci cură cu întregime în lungul muntelui nisipos despre Libia; dar astupînd cotul ce face Nilul despre miazăzi și făcînd o digă la o sută stade mai sus de Memfis, secă patul său cel vechi și îi detesă curgere printr-un canal nou etc." (n.a.).

cultivă științele fizice și scrisese însuși o carte de anatomie.

Șous, din dinastia a II-a, regulă cultul celor trei vite, boul Apis, Menevis și țapul.

Bofis, din dinastia a II-a, făcu o lege ca femeile să poată împărăți în Egipt.

Sub Nimerofis, din dinastia a III-a, libienii intrară cu arme în Egipt ; dar, speriați de un eclips de lună, se înturnară în țara lor. Sesortos, tot din această dinastie, cultivă medicina și știa arta d-a tăia pietrele. Nicotris, femeia cea mai frumoasă din timpul ei, cea dintii femeie ce domni în Egipt, veni la tron după Mentesufin din dinastia a VI-a. Iată cum vorbește Herodot de Nicotris :

„Această femeie, ce domni în Egipt, se chema Nicotris, ca regina Babilonului. Preoții egipteni îmi spuseră că locuitorii, dupe ce au ucis pe frate-său, ce era rege, îi dară ei coroana ; dar ea câtă să-l răzbune și ucise, printr-o șiretenie, o mulțime de capi egipteni. Din ordinul ei, se făcu sub pământ un apartament mare, ce de față era hotărât pentru festine, dar în secret avea altă destinație. Regina invită la un festin, aici, o mulțime de egipteni, pe cari îi cunoștea ca cei mai mari autori ai morței frate-său, și, pe cînd ei erau la masă, făcu să între apă din riu în acel apartament, printr-un canal ascuns, și toți oaspeții muriră înecați.“ Tot acest autor zice că ea se ucise după aceasta, ca să scape de furia poporului. Meneton zice că a domnit doisprezece ani.

Se crede că Sesostris cel vechi fuse din dinastia XII-a. El luă prin arme toată Asia, în timp de noua ani, și pătrunse în Europa, lăsînd pretutindeni, pe unde trecea, inscripții pe coloane de piatră, spre aducere aminte despre victoriile sale.

Iată încă câteva rînduri din Herodot, pe care îl vom cita de mai multe ori, ca o autoritate după care toți scriitorii istoriei egiptene s-au îndreptat.

„Acest principe, după spusa preoților, fuse cel dintîi care, plecînd din Golful Arabic cu vase lungi, supuse popoarele ce locuiesc țărmurile Mării Eritree (Mării Roșii) și purcese încă pînă la o mare, ce nu era navigabilă. De acolo, adăogară preoții, se înturnă în Egipt, rădică mare armie și, înaintînd pe uscat, supuse toate popoarele ce întilni în cale. Cînd afla nații curagioase și iubitoare de libertate, înălța în țara lor coloane, pe care scria numele său, al patriei sale, precum și că învinsese acel popor prin arme; iar cît pentru țările ce lua cu înlesnire și fără apărare din partea locuitorilor, rădica coloane cu inscripții, adăogînd, în săpătură, pe coloane, ca să arate lașitatea acelui popor, părțile naturale ale femii... El trecu în Europa și supuse pe schiți și pe traci“. Această subjugare a schiților este interesantă pentru istoria țării românilor. Se zice curat că Sesostris intră în Tracia, apoi în Schiția. Aceasta dovedește că partea Schiției, ce supuse, era cea mai vecină cu Tracia, și țara gheților săi, România de astăzi, era una din cele mai vecine cu Tracia. Tot Herodot rapoartă răspunsul ce ar fi dat preoții egipteni lui Dariu că nu pot să așeze statua lui alături cu a lui Sesostris, căci acest din urmă supusese pe schiți, pe cînd Dariu i-a atacat, dar nu a putut să-i supuie. De la această epocă, artele începură să înflorească în Egipt.

Regele Osimandias, din dinastia a XV-a, făcu război în contra bactrienilor. Diodor din Sicilia și Hecate, în descrierea ce fac despre mormîntul lui, zic că era scris pe el această bătaie.

Ozortasen, din dinastia a XVI-a, rădică obeliscul ce încă se află în picioare la Heliopolis. Trăi cu douăzeci și trei de secole înainte de Cristos.

Maneton zice că Salates, șef dintre populi barbari, de origine scită sau ebrei, și care sub Timaus încongiură cu barbarii săi Egiptul, se făcu împărat ; că, luind Memfisul, despărți Egiptul de Sus de cel de Jos, rădică biruri grele și hotări să facă război asirienilor, muri mai nainte. Străinii ce ocupară atunci Egiptul sunt desemnați de Maneton sub nume de hicsosi sau păstori. Ei se așezară în Egiptul de Jos și îndată se făcură două rigate și două puteri. Faraonii, legitimi suverani în Egiptul de Sus, și păstorii în cel de Mijloc.

De la moartea lui Timeos pînă la gonirea păstorilor domniră șase faraoni, care formează dinastia a XVII-a, ce țină două sute șazezei de ani.

Păstorii în Memfis, de la Salatis, cel întâi rege al lor, avură șase regi, ce domniră două sute cincizeci și nouă de ani. Se zice că regele, sub care Iosif se făcu ministru, se chema Apofis, și era din regii păstori ; doi regi păstori domniră încă după moartea lui Iosif.

În acel timp, împărații faraoni, retrași în Egiptul de Sus, se aflau neîncetat în ceartă cu păstorii. Unul din acești regi izbuti să gonească din țară pe păstori. Acest faraon se chema Ahmosis. Sub următorul lui, țara scăpă cu totul de străini. Atunci guvernul faraonilor se întinse din nou peste tot Egiptul și toate luară altă curgere. Cei mai mulți regi făcură monumente mărețe, ale căror ruine se văd și se admiră pînă astăzi.

Amensa, femeie regină din a XVII-a dinastie, domni peste Egipt douăzeci și unu de ani. Rădică obeliscul de la templul din Karnak la Teba ; este

eel mai frumos ce s-a văzut. Fiul ei, Moeris îi urmă în tron. Acesta domni treisprezece ani. El încă rădică o mulțime de monumente. Poporul îl numi amicul artelor și al păcii. Herodot zice de Moeris :

„Preoții egipteni îmi spuseră că din toți regii nici unul n-a fost încă care să se deosebească atât de mult prin lucruri însemnate ce a făcut, sau prin fapte strălucite ca Moeris...”

Un rege ilustru a fost asemenea Amenofis al III-lea sau Memnon, ce a dat numele lui statuei vorbitoare. El încă rădică mai multe monumente și fuse din dinastia XVIII-a. Horus, fiul acestuia, lăsă după dînsul iar o mulțime de edificiiuri.

Sub domnia lui Ramses Meiamun, țara se turbură. Istoricii greci zic că păstorii se încercară să răpească din nou tronul Egiptului ; luară țara și șezură treisprezece ani aici, pe cînd Ramses se trăsesese în Etiopia. Fiul său Sestos, venind în vîrstă de optsprezece ani, intră în Egipt cu armie, bătut și goni pe păstori. Acest rege plecă mai tîrziu din Egipt cu armie și o flotă, luă cîmpu, atacă Finicia, asirienii, medii, și se duse spre națiile Orientului. Acolo află că frate-său Armais, pre care-l lăsase în locu-i, se proclamase împărat. El se înturnă ; frate-său scăpă prin fugă.

Herodot vorbește despre aceasta în cartea a II-a, dar pe Sestos îl numește Sesostris.

Reînnoirea sicului zodian și căderea Troadei se întîmplară în timpul regelui Menofres (Teon, matematicul).

Unul din regii renumiți fuse Psametic, care scutură jugul ereselor și chemă străini în Egipt, dîndu-le pămînt. Acest rege întreprinse război în Siria ; rădică propileele, despre miazăzi, la tem-

plul lui Fta (Vulcan) în Memfis, și domni cincizeci și patru de ani. Sub Psametic armia sa emigră în Etiopia. Mai în urmă, temerea ce avea de perși îl făcu să caute aliați între greci.

Dar să trecem peste cițiva regi și să venim la luarea Egiptului de perși.

Pe la 525 de ani înainte de Isus, un popor din Asia, trecînd pe la Aracs, tirî după sine o mulțime de populații barbare, conduse de Ciru, urmați toți de magi și comandați, în parte, de principi ahmeniți și de caste privilegiate a pasargazilor. Acești barbari supuseră Babilonul, Siria, etc. și veniră mai la porțile Egiptului. Dar aici muri Ciru, șeful tuturilor.

Fiul său Cambis se puse în locul lui. Cambis mai avea ajutoare un corp de eolieni și altul de ionieni; se aliară cu arabii, ca să se asigure despre deșerte, și înaintă spre Peluza. Psamenit, regele egiptenilor, tăbări spre gura Nilului, unde aștepta Cambis; armile se loviră și egiptenii luară fuga în neorînduială, să se ascunză în Memfis. Cambis trimise deputați la Psamenit, dar egiptenii uciseră pe deputați. După ce încungiură cetatea mult timp, egiptenii se predară. Perșii intrară în cetate; Psamenit se coborî din tron, după șase luni de domnie. De atunci Egiptul căzu în puterea perșilor.

Herodot, de la care se știu toate aceste lucruri din istoria Egiptului, descrie astfel starca lucrurilor după război (cartea a III-a):

„Zece zile după ce luă Memfis, Psamenit, regele Egiptului, fu dus, din ordinul lui Cambis, înaintea orașului cu alți egipteni. Perșii îl maltratară foarte, ca să-i încerce. Cambis dete ordin

să investească pe fiica acestui rege ca pe o roabă și o trimise, cu un urciur în mină, să caute apă. Era însoțită de mai multe fete de cele întii familii, investite toate ca fata regelui. Aceste fete, trecînd pe lângă părinții lor, se înceară de lacrimi și scoaseră țipete tînguitoare. Părinții, văzînd pe copiii lor în astfel de stare, le răspunseră prin lacrimi, strigăte și gemete; dar regele, cu toate că le văzu și le auzi, plecă ochii numai și tăcu. După aceasta, Cambis făcu să treacă pe lângă Psamenit pe fiul său, însoțit de două mii egipteni de aceeași vîrstă, cu funiile de gît și un friu în gură. Îi ducea să-i omoare, ca să răzbune pe deputații uciși la Memfis, căci judecătorii regali ordinară că, pentru fiecare om ucis, să omoare zece egipteni din cele întii familii. Psamenit cunoscă pe fiul său mergînd la moarte, dar, pe cînd ceilalți egipteni plîngeau și se tînguiau, Psamenit tăcea și părea liniștit. După ce trecură toți, regele Egiptului văzu un bătrîn care mai înainte minca la masa lui. Acest om, despuiat de toate averile sale și trăind acum cu cerșetoria, se ducea din rînd în rînd prin armia perșilor, cerînd grația fiecărui soldat. Psamenit, la această vedere, nu-și putu opri lacrimile... Gărdienii ce ședeau lângă el, ca să-l privegheze, spuseră lui Cambis de cele întîmplate. «Cambis, stăpînul tău, îi zise un trimis, te întrecă pentru ce nu ai strigat nici nu ai plîns, văzînd pe fie-ta tratată ca o roabă și pe fiul tău mergînd la moarte. ci ai făcut și una și alta văzînd pe acest cerșetor care nu-ți este nici rudă, nici aliat?...» «Neferici-rile casei mele sunt prea mari să să le plîng; dar soarta tristă a unui amic care, la începutul bătrîneții, a căzut la cerșetorie, după ce a avut mari avuții, mi s-a părut demnă de lacrimi».

Cambis găsi că are cuvînt. Cresus, ce urma pe perși, plinse la aceasta ; nu numai el, dar încă toți perșii aveau ochii plini de lacrimi. Cambis chiar atît fu de atîns, încît dete ordin să scoată pe fiul său dintre cei ce erau să se ucidă, dar cei ce se duseră să aducă pe acest principe, îl aflară mort, căci se ucise cel mai întii. Psamenit trecu viața pe lingă Cambis.

Se zice că Cambis se duse la Sais, ca să maltrateze țărîna lui Amasis, după datina barbarilor de atunci ; neputînd a-și răzbuna în contra unui om, în viață, își răzbuna după moarte, maltratînd corpul inamicului. Ajungînd în Sais, Cambis dete ordin să scoată corpul lui Amasis și să-l bată cu nuiiele, să-i smulgă perii și să-l înțepe cu ace.

Perșii se purtară cu asprime în Egipt. Țara aceasta sub perși se cîrmui de guvernori.

Sub Dariu Notu, egiptenii se revoltară, avînd în cap pe un Amirta, care goni pe perși și restatornici regatul faraonilor. Această dinastie trăi o sută douăzeci de ani. Cel întii rege se numi Nefertites. Certele urmau între acești regi cu perșii. În timpii lui Acoris, egiptenii se aliară cu ciprioții, cu arabii, cu sirienii, cu libienii și lacedemonii. Perșii, ocupați de proiecte mai mari, nu făcură cu dînșii război serios. După întîia dinastie, urmă încă una.

Sub Dariu Ocu, grecii aliați cu egiptenii se bătură și se învinseră de perși, carii luară din nou Egiptul (338). Dariu Ocu, după ce bătu pe Nectanab al II-lea, rege al Egiptului, în acest război, orîndui satrapi, ca să guverne.

Alexandru cel Mare, după ce sparse împărăția perșilor, luă India și toată Asia și intră în Egipt. Locuitorii îl priimiră ca pe un liberator. El așeză

aici autoritatea sa în anul 332 înainte de Isus, dar peste opt ani muri în Babilon.

Alexandru nu avea moștenitor în vîrstă. Generalii săi se adunară să hotărască pe cine să puie în locu-i. Perdicas propuse un fiu al Rohanei, pe care acesta îl purta încă în pîntece. Nearc se declară pentru fiul Barsinei, și Ptolomeu în contra amîndoror. „Oare am învins pe perși, zicea el, ca să-i punem pe tronul Macedoniei?” Femeile lui Alexandru erau persane. Mulțimea însă, afară, proclamă rege pe fratele lui Alexandru, Aride. Guvernemîntul Egiptului se dete lui Ptolomeu cu Libia și o parte din Arabia. Ptolomeu fu unul din cei mai înțelepți principi ai Egiptului. Avu o mulțime de certe cu moștenitorii lui Alexandru, purtă război în Siria, în Arhipel și alte locuri. Rodienii îl subnumiră Ptolomeu Soter (scăpătorul, *le sauveur*). După mai multe învingeri, luă titlul de rege. O dinastie de origină greacă începu în Egipt. Această dinastie domni două sute șaptezeci de ani. Acești regi se chemară Lagizi, de la Lago, nume ce se da lui Ptolomeu Soter. Următorul lui Ptolomeu Soter fu Everget, fiul său cel mare, născut cu Arsinoe.

Din căsătoria acestuia cu Berenisa, fiica lui Magos, rege al Libiei și Cerenaicei, născură mai mulți fii. Cel întii urmă tatălui său la tron și se chema Filopator. Epifan, fiul acestuia, îl moșteni. Murind, lăsă văduvei Cleopatra doi fii și o fiică. Fiul cel mare, Filometor, îi urmă la tron. După unsprezece ani de împărăție, căzu printr-un război cu Antioh Epifan, rege al Siriei. Frate-său îi urmă sub nume de Everget al II-lea sau Fiscon. El împărtăși mai în urmă tronul cu frate-său, ce se

liberase. Apoi acest din urmă domni singur optsprezece ani încă, căci frate-său fu silit să domnească numai în Cereanaica. După moartea acestuia, Everget veni cu armie în Egipt și luă tronul, ca regent și epitrop al nepotului său. Luă în căsătorie pe muma junelui rege, ce era soră-sa, ucise pe junele moștenitor și se făcu rege.

Un fiu al lui Everget, ce era exilat în Cipru, veni în Egipt și luă tronul. El își dăde nume de Ptolomeu Soter al II-lea. Maică-sa, Cleopatra, sculă poporul în contra acestui Ptolomeu Soter al II-lea, îl detronă și puse în locu-i pe Alexandru, un alt fiu al ei. Ea medită apoi moartea lui Alexandru, ca să poată domni singură; dar acesta prevăzînd, o ucise el.

Poporul chemă la tron pe Ptolomeu Soter al II-lea, care muri după șapte ani de nouă domnie.

Alexandru al II-lea, protejat de romani, se înșură cu Berenisa și luă tronul Egiptului; dar ucise pe Berenisa și domni singur. Alexandrinii, supărați, se răsculară și îl goniră din tron. El, murind la Tir, lăsă romanilor prin diată o țară ce nu mai era a lui.

Neos Dionises, fiul lui Soter al II-lea, luă tronul. Silena, femeia a doua a lui Soter al II-lea, soție a lui Antioh Epifan și gonită din Siria, reclamă tronul Egiptului la romani, dar fără folos. Acest rege merse la Roma. În acest timp, tronul se dăde fiului său cel întâi. Seleucus, venind în Egipt, se înșură cu Berenisa și se făcu rege; dar aceasta îl sugrumă. Se mărită pe urmă cu Arcelau, ce muri în război contra lui Marcu Antoniu. Ptolomeu Denis, ce se afla în Roma, se înturnă cu romanii și luă tronul. După patru ani muri. Cleopatra, cea mai mare fiică, se urcă pe tron cu frate-său Pto-

lomeu, după cererea romanilor. Poporul era contra Cleopatrei și cerea numai pe Ptolomeu. Poporul, răsculat, ceru să le dea pe Ptolomeu ; Iuliu Cezar, care favora pe Cleopatra, priimi ; dar ju-nel rege muri repede. Cezar proclamă din nou pe Cleopatra, asoțiindu-i pe un frate Ptolomeu, pe care areaslă regină îl luă de soț. El era de unspre-zece ani și nu fu nici bărbat, nici rege.

Cleopatra se mîntui de acest din urmă și rămase singură regină. Ea este cea din urmă regină a di-nastiei macedone. Domnea fără temere, în pu-terea armelor rarei sale frumuseți. mai mult decît în puterea oștirilor și a flotei ; căci văzuse la pi-cioarele ei pe fiul marelui Pompei ; Iuliu Cesar uitase în brațele ei ale lui datorii. Antoniu, ce o văzu pentru întîia oară la Tarsus, se bătu în Ar-menian, gîndind la Cleopatra ; învins, fuge în Egipt și nu are putere d-a se înturna la arme fără această femeie. Ea îl urmează la război. Octaviu, voin-d să surpe acest rival, dar necutezînd, atacă pe această regină, o acuză înaintea senatului.

Dar ca să nu întîrziem la lucruri de puțin in-teres aici, vom zice numai că Octaviu deschise război ; că Antoniu luă parte cu Cleopatra ; că acest din urmă, părăsit de flotă, de armie, urmă-rit de Octaviu, trădat de Cleopatra, se ucise sin-gur. După ce se ucise însăși Cleopatra, Egiptul căzu cu totul în puterea romanilor. Lagizii dom-niseră de la 30 mai 223 pînă la 15 august anul 30, după era vulgară, sau două sute nouăzeci și patru de ani iulieni și șaptezeci și opt de zile, ori două sute nouăzeci și patru de ani egipteni și o sută cincizeci și două de zile. Avură șaisprezece regi și regine și dară douăzeci și una de domnii felu-rite.

Cel întâi prefect, sub romani, fu Corneliu Galu. Petroniu îi urmă. Alexandrinii se revoltară și fură învinși. Pe cînd armia lui August, sub Eliu Gal, intră în Arabia, unde suferi atîtea rele, regina Candace a etiopienilor intră în Egipt și, după ce despuie țara, se înturnă. Petroniu o urmă în Etiopia și o supuse la un tribut. August urmă politica lui Alexandru cu egiptenii, tolerînd religia și datinele lor. Cîteva întîmplări ce mai urmară, fiind numite la articolul Alexandriei, vom trece înainte.

Sub împărații Orientului, Egiptul fu turburat adesea de certe religioase.

Pe la anul 614, persii intrară în Siria, învingători; peste doi ani luară Alexandria. Împăratul Heraclie recunoscuse autoritatea lui. Pe atunci ordele arabe ale lui Omar, conduse de locotenentul lui Amru, intrară în Egipt; bătură armia lui Heraclie și pe Macaucas. În anul 641, Egiptul pică cu totul în puterea arabilor. Mai tîrziu, Constantin al II-lea trimise o flotă și o armie în Egipt. Dar Amru veni din nou în Alexandria și bătut pe greci, unit cu coptii. Atunci islamismul se statornici în tot Egiptul.

Marea împărăție a califilor se dezmădula cu timpul; guvernorii ei se declarară peste tot suverani independenți. Pe la 969, în Egipt se stabili o putere regală, ai cărei principii cîrmuiră sub nume de califi fatimiți. De atunci ei se certară cu califii Bagdatului; disputîndu-le acest teatru, califii Egiptului rămaseră stăpîni aici: se amestecară în certele religioase de secte. Mai tîrziu veniră în Egipt cruciații. În timpul califului Adhad el-Din, acesta chemă un neam de turcomani și de curzi din Siria, precum și pe Nur el-Din, suveran de la Alep. Ei scăpară pe Ahmad el-Din de tri-

butul cruciaților și de pretențiile generalului lor ; dar acești străini se făcură epitropi ai califului. Selah el-Din, unul din acești străini, luînd în anul 1171 comanda armiei, sugrumă pe calif. Astfel arabii Egiptului se supuseră la străini, ai căroro principii începură o altă dinastie în persoana lui Selah el-Din.

Următorii acestui principe, sub nume de turcomani, în anul 1230, după invazia mongolilor, cumpărară douăsprezece mii de circazieni, mingrelieni și abasani, îi crescură, îi exersară în lucrurile militare. Mai tîrziu, această miliție se răsculă și dote legi principelui turcoman ; pe următorul său îl scoase din tron. Pe la 1250 uciseră pe cel din urmă principe turcoman și puseră în locu-i pe un șef al lor, cu titlu de sultan, păstrînd pentru ei numele de mameluci, ce înseamnă robi militari. De atunci Egiptul căzu în domnia mamelucilor, carii cuceriră asemenea Siria și Palestina. În două sute cincizeci și șapte de ani ce domniră, avură patruzeci și șapte de șefi, a căror tiranie fuse nesuferită. Pe la 1517, sultanul otomanilor, prinzînd pe Sumambeg, cel din urmă șef al lor, luă Egiptul. El nu ucise pe mameluci, după datinele turcilor, ci, din contra, statornici un consiliu sau divan compus de guvernorul otoman și șapte din șefii miliției. Mamelucii trebuiau să dea, dintre ei, douăzeci și patru guvernori sau bani de țară și fură însărcinați să țină pe arabi în frîu, să facă poliția înuntru, să strîngă birul. Acest guvernămînt a ținut mai mult de doi secolii.

Mamelucii s-au înmulțit în Egipt, nu din prăsila celor dintîi, căci se stingeau mai toți neavînd fii, ci din vînzarea robilor de această origine. Poarta otomană, ca să ție în frîu pe pașii guver-

nori, dete divanului putere întinsă, și șefii ienicerilor și abazilor se făcură puternici. Șefii miliției căpătară voie să aibă proprietăți în pământ și sate ; aceste proprietăți depindeau de guvernul mamelucilor. Mamelucii căpătară o mare înriurire de atunci asupra împroprietăriților. Proprietarii cumpărară robi, îi liberară în urmă, le deteră ranguri în armie. Un ienicer Ibrahim, colonel veteran în anul 1746, luă în mână-i toate puterile. Își făcuse o mare partidă dintre oamenii ce înaintase în carieri felurite, sau liberase din robie. Mai pe urmă se însoți cu Rodoan, alt colonel de abazi. De atunci puterea pașii ajunse să fie o umbră ; ordinele sultanului erau nule, pe lângă ordinele lui Ibrahim. După moartea lui, anul 1757, toți oamenii casei, creaturile lui urmară a da ordine. După moartea lui Rodoan, care luase locul lui Ibrahim, mai mulți șefi urmară unul după altul ; iar, la 1766, Ali-beg, un mameluc, luă toată puterea în mână și mai în urmă se declară neatârnat de Poarta otomană, goni pe pașa, nu mai voi să trimită tributul, bătu monedă în 1768.

Daher, în Siria, încă se revoltase atunci ; Poarta, ocupată cu pretențiile Rusiei, nu putea să rădice armele ; veninul, ștreangul, intriga, zice Volney, nu putură să izbutească.

Ali-beg trimise în Sais, în anul 1769, în contra unui șef arab, o ceată de mameluci, comandată de Mohamed-bei, care sparse puterea arabului ; mai în urmă supuse Mecca ; se alie cu Daher din Siria. La 1771, armia lui Ali-beg și a lui Daher merse la Damasc asupra armatei turcești ; bătaia se dete, și turcii o luară la fugă. Aliații luară Damascul. Dar prin intrigile turcilor, Mohamed-beg se înturnă repede în Egipt cu toată armia sa.

În 1772, acești aliați bătură pe turcii mult mai numeroși decât armia lor, aproape de râul Aula, lângă Saida. Șapte pași, carii comandau, luară fuga. Aliații merșeră și luară Jaffa.

Ali-beg se înturnă la Cair. Mahomet, vechiul său general, voia să se puie în locu-i. Acesta trimise una mie mameluci, sub comanda unui june mameluc Murad, ce era înamorat de o femeie a lui Ali, ca să bată pe Ali-beg. Se întâlni cu Ali în deșerturi, îl lovi fără veste și îl luă rob. Ali-beg muri în Egipt.

În anul 1773. Mohamet-beg se puse în locu-i și se supuse Porței, cu condiție să rămie la putere.

După aceasta veniră la putere Murat-beg și Ibrahim-beg, ce domniră împreună. Un Ismail-beg le luă locul ; dar iară fu gonit de cei doi dîntîi carii acuma învinseră pe Hasan-beg, rebel.

Napoleon, întrînd în Egipt, mai în urmă, sparse puterea mamelucilor.

Mehmet Ali-pașa din Rumelia stîrpi pe cei din urmă mameluci. Următorii acestui pașă, ce domni în Egipt, dau astăzi pe viceregii acestei țări,

CARTEA A III-A

Damanhur ne aduce aminte de trecerea armiei franceze în timpul expediției lui Buonaparte.

Damanhur se surpă de francezi în anul 1799.

Grașul era ocupat de șasezeci de francezi. O mulțime de arabi fanatici atacară acest burg, ca să ucidă mica garnizoană ; ceea ce se și făcu. Șeful de brigadă, Lefebvre, vine, îi atacă aici, ucide două mii, dar este reîmpins pînă la Ramanief. Mulțime de beduini se uniseră cu arabii. Generalul Lanusse sosește cu armia, bate, risipește grămezile arabilor și răzbună pe cei șasezeci soldați uciși.

După trei ore de călătorie de la Alexandria, cu drumul de fier, ajunserăm la Nil. De aici calea ferată are să urmeze pînă la Cair ; dar atunci nu mergea mai înainte, nefiind făcută toată.

Aici dar, trecurăm pe un vas cu vapor. O mulțime de pelerini sau hagii turci, ce mergeau să se închine la Meca, ne înecau pe vapor. În aceste vapoare serviciul, mîncarea, locul nu au nimica de însemnător afară de prețul transportului care este destul de mare. Căpităanii de vapoare nu sunt destul de îngrijitori. Noi căzurăm de mai multe ori pe năsip în deosebite locuri. La cel din

urmă loc, șezurăm trei ore și, numai după ce se aruncară toți hagiții turci în Nil să împingă vasul cu umărul de pe năsip, puturăm merge înainte.

Miss Lia era cu noi, ocupată a privi cu nesăț malurile Nilului.

Aceste maluri, pe ici pe colo, au o fizionomie răpitoare. Satele, semănate pe amîndouă malurile, înălțate pe movile, unde se scapă de înecăciunea apei, și incongiurate de păduri de curmali apăreau ici colo și semănau, ca printr-un efect magic, că ies din pămînt sau din apa rîului înecolăcit. Pe ici, pe colo, aceste maluri ne dezmierdau ochii, prin părți verzi și voioase; printre aceste părți înverzite, pline de tinerețe și de viață, se arătau părți albe sau galbene de nisipuri arzătoare, ca niște valuri sau torente, curgeau din sînul deșertelor.

Este timp a vorbi despre Nil. „Nilul, zice părintele istoriei, începînd de la cataracte, desparte Egiptul în două și se varsă în mare. Pînă la orașul Cercasora, are numai un canal, dar dincolo de acest oraș se desparte în trei ramuri, ce iau trei căi felurite; una se cheamă Gura Pelusiană și merge spre est; cealaltă, Gura Canonică, și cură spre vest; a treia merge drept de la înălțimele Egiptului pînă la colțul deltei, pe care o desparte prin mijloc, mergînd spre mare... Această ramură se cheamă Canalul Sahenitin. Din acest canal pleacă altele două, care se duc asemenea de se varsă în mare prin două guri, Saitica și Mandeziana. Gura Bolbitină și Bucolică sunt făcute de mină omenească, iar nu de natură... Nilul, cînd crește, înecă nu numai delta (Egiptul cel de jos), dar încă locuri ale Libiei și niște mici cantoane ale Arabiei. Cit despre natura lui, nu am aflat.

nimic, nici de la preoții Egiptului, nici de la alții. Voiam să știu pentru ce el începe a se îmfla la solstițiul de vară și urmează a se îmfla în acest timp de una sută zile, și pentru ce cuvînt, crescînd în acest număr de zile, scade în urmă, încît iarna rămîne mic și stă astfel pînă vine iar solstițiul verei... dar nimeni nu a putut să-mi spună... Nu putui să aflu nici pentru ce Nilul nu aduce, ca alte riuri, vînturi răcoroase. Cu toate acestea sunt oameni la greci, carii, ca să-și facă un nume prin știința lor, au cercat să explice vărsarea acestui riu. Din trei opinii ce s-au dat, două nici sunt demne de a se dezbate. După cea dintîi, vînturile ceteziene împing, prin suflarea lor, apele Nilului și le opresc d-a alerga spre mare. Astfel se cauză creșterea apei, dar de multe ori vînturile nu suflă încă, și Nilul crește. Apoi, dacă vînturile ceteziene sunt cauza inecării, ar trebui ca toate celelalte riuri, al căror curs este în contra acestor vînturi, să încerce același lucru ca Nilul, cu atît mai ales că sunt mai mici și mai pline. A doua părere este mai absurdă încă... După aceasta, oceanul încongiură tot pămîntul, și Nilul face această inecare, căci vine din ocean. A treia părere este cea mai greșită, cu toate că are un grad mai mult de asemănare, este a nu zice nimica, pretinzînd că Nilul purcede din topirea ninsorilor, el ce cîră din Libia prin mijlocul Etiopiei și intră de acolo în Egipt. Cum dar poate să fie din topirea ninsorilor, cînd vine de la o climă foarte caldă într-o țară mai puțin caldă? Un om ce este demn să judece astfel de lucruri, poate afla aici mai multe dovezi că este peste putință ca aceasta să fie cauza vărsării Nilului.“

Autorul combate aceste trei păreri, apoi dă opinia sa astfel : „Mie îmi pare că Nilul se îngroapă

vara, căci iarna soarele, gonit din vechea lui cale de asprimea timpului, merge atunci în regiunea cerului ce răspunde la partea din sus a Libiei. Iată în puține vorbe cuvintele înflării râului, căci, cu cît acest zeu merge spre o țară și se apropie, cu atîta usucă râurile. Dar să explicăm aceasta mai cu întindere : aerul este totdeauna senin în Libia de sus și foarte cald, niciodată vînturile reci nu suflă acolo. Cînd soarele trece prin această țară produce aceleași efecte ce produce totdeauna vara, cînd trece prin mijlocul cerului. El trage aburii la sine și îi împinge în urmă spre locurile cele înalte, de unde vînturile, priimindu-i, îi risipesc și îi toposc... De aceea vînturile ce suflă din această țară, precum cel de sud și sud-vest sunt cele mai ploioase, cred încă că soarele nu împinge toată apa Nilului ce atrage pe fiecare an, ci își oprește o parte. Cînd iarna se moaie, soarele se întoarne în mijlocul cerului și de acolo atrage aburii din toate râurile ; pînă atunci ele se adaugă foarte mult din cauza ploilor de care pămîntul este stropit și care fac torente ; dar vara slăbesc, căci ploile lipsesc și soarele trage o parte din apele lor. Nilul nu are ape de ploaie, ca în iarnă, și soarele rădică din el aburi : așadar, cu un cuvînt, apele lui sunt vara mai seci decît ale celorlalte râuri. Soarele trage, precum din alte râuri, apa Nilului vara ; dăr iarna, această stea trage apă numai din Nil. Soarele este dar cauza înflărei și scăderii lui...”

Herodot, ce combătea părerea grecilor, nu știa că el însuși se înșela. Astăzi se știe cu siguranță că vărsările periodice ale Nilului sunt pricinuite de ploi periodice în Abisinia, spre miazăzi a tropicului de la Cancer. Aceste ploi încep în luna lui martie ; în Egipt, Nilul începe a se înfla pe la

sfirșitul lunei lui iunie și crește pînă la echinoxul de toamnă, apoi scade.

Îndată ce Nilul începe să se verse, locuitorii de prin orașe se duc către Nil cu mulțimea, ca și cînd ar ieși înaintea unui oaspe iubit, și acolo fac un fel de ceremonie de primire.

D. de Rozières zice în călătoria sa : „Era o vedere demnă de mirare, să vezi regulat în fiecare an, sub un cer senin, fără nici o simptomă prevestitoare, fără nici o cauză văzută și ca printr-o putere mai presus de natură, apele unui mare rîu, pînă atunci curate și limpezi, schimbîndu-și îndată fața la timpul hotărit al solstițiului de vară, prefăcîndu-se într-un rîu de sînge, mărindu-se, rădicîndu-se treptat pînă la echinoxul de toamnă și acoperind toată fața țării ; pe urmă trecînd regulat etc.“

Herodot vorbește de o chestie ce are a face cu Nilul. Unde sunt izvoarele lui ? Această întrebare a făcut pe învățați să-și bată capul mulți secoli, dar fără folos.

Herodot, ce se afla în Egipt în al V-lea secol înainte de Isus, zice că nimeni nu pretindea să cunoască locul de unde porcede Nilul, afară de un interpret al Minervei la Sais. Acesta îi spuse că între Siena, în Tebaida și Elefantina, erau doi munți, ale căror vîrfuri erau ascuțite, că unul se chema Grofi și celalt Mofi ; că izvoarele Nilului, care sunt niște abisuri, ieșeau din mijlocul acestor munți, jumătate din apele lor curau în Egipt către nord, și altă jumătate în Etiopia către sud, că regele Psametic, ca să încerce aceste abisuri, aruncă în ele o funie de mai multe mii de orgii (orgia avea patru coți sau șase picioare grece), dar că funia nu se duse pînă în fund.

După aceasta, Herodot zice alte lucruri tot atâtea de nesigure și absurde ca zisele interpretului, însă le dă cu îndoială, și nu ca zise ale lui.

Pe la al III-lea secol după Isus, Eratostan, unul din cei mai învățați oameni de pe timpul său și bibliotecar la vestita bibliotecă din Alexandria, plecă cu regele Everget, ce purta război în Etiopia, ca să afle științi despre izvorul Nilului. El dă măsurile cursului acestui râu mai presus de insula și cetatea Meroe către izvoare, la sud-est, și de la Meroe pînă la cataracta de lingă Siena către Egipt, spre nord. Neron trimise romani înadins să descopere aceste izvoare. Cei ce se înturnară despre acolo ziceau că au văzut două mari stînci, din mijlocul cărora râul ieșea cu repeziune, dar nici ei nu putură spune dacă acolo erau izvoarele.

În al XVI-lea secol, iezuiții portugezi ce se duseră ca misionari în Abisinia, scriseră în Europa că au găsit izvoarele Nilului. Dar învățatul d'Anville le arată că ei luase drept Nil un râuleț ce se aruncă în Nil. Este cunoscut că Nilul, ce acolo se cheamă Rîul Alb, primește în sînu-i din malul oriental întîi Rîul Albastru, al doilea un alt râuleț, Astaboras. Iată ce înșelă pe iezuiți.

O societate s-a format pentru aceasta. Mulți călători au încercat să afle aceste izvoare, însă în deșert; astăzi, nu se știe mai mult despre el.

Acum să venim la cataractele Nilului.

Champollion-Figeac zice că mai înainte de a ajunge la hotarul Egiptului de sus, Nilul face cinci cataracte, a Sienei la intrarea despre miazăzi în Egipt, care este cea întîi, urcînd Nilul de la mare. Acest cataract a avut mult timp un renume spăimîntător. Astăzi s-a văzut că se reduce la cîteva cascade, împărțite pe o întindere de pă-

mînt și al căria totul dă abia de cîteva picioare de înălțimea apelor din Nil la intrarea acestui rîu în Egipt.

Herodot crede că Delta sau Egiptul de jos era la început un braț acoperit cu valurile mării și că, cu timpul, nisipul ce arunca Nilul a înălțat acest loc și marea s-a tras.

Iată cum se exprimă : „Pămîntul Egiptului, ce este un tărîm negru și gras. se deosebește cu totul și de pămîntul Africii, care este nisip roșu. și de al Arabiei care este pietros și argilos. Acest tărîm (Delta) este adus din ¹ Etiopia de Nil. Scoicile ce se află prin deșerte dovedesc că altădată marea se întindea mai departe de tărîme... Herodot dă mai multe exemple, între altele alăturările Troadei, lunca Efesului etc. Opinia că Delta a fost odată un braț de mare și că s-a rădăcit prin nisipul ce aruncă Nilul. este împărtășită de mai mulți oameni învățați. Cu toate acestea, toate cuvintele ce dau ei pot să fie combătute. Pămîntul aici este negru și roditor, pe cînd în vecinătăți este pietros, dar pe părțile mării din Siria spre Gaza, tărîmul pe multe întinderi este asemenea celui din Egipt, pe cînd vecinătățile lui sunt pietroase. Am putea face mai multe observații asupra tuturilor acestor păreri, dar să lăsăm mai bine pe învățați să-și caute ei singuri trebile lor, mai ales cînd se află aît de întunecate.

Apa Nilului este ușoară și plăcută la băut. Nilul, cînd se trage, este mai îngust decît Dunărea. Se zice că egiptenii prin vorba Nil înțelegeau ocean. Nilul a fost pentru Egipt principul creator și viețuitor. Prin vărsarea lui, oamenii trăiesc în acele locuri ; să lipsească a lui revărsare, și tărîmul

¹ În textul de bază : *în (n.e.)*.

Egiptului nu mai rodește. Un portugez, Albuquerque, voind să nimicească Egiptul, către al XV-lea secol, dăte un proiect să abată apa Nilului pînă nu ajunge de cataracta Sienii, dar nu se puse în lucrare. Nilul era adorat la egipteni ca un zeu ; îi rădicară un templu și îi dară preoți. Grecii îl numeau Joe al egiptenilor. Egiptenii, zice Champollion, vedea Nilul sacru ca un chip pipăit al lui Amon, zeul lor cel mai înalt. Era pentru ei numai o manifestație pipăită a acestui zeu, care, printr-o formă văzută, înviețuia și păstra Egiptul... Filozofii lor își închipuiseră un Nil în cer și altul pe pămînt. Marele zeu Cnufis era văzut ca izvorul și rînduitorul Nilului pămîntesc și era reprezentat pe mai multe monumente, cu formă omenească, șezînd pe tron, cu o tunică investmîntat, cu cap de berbece, a cărui față era verde ; ținea în mîni un vas, din care curgea apa cerească. Zeul Nilului ceresc avea cîteodată trei vase, emblema vărsărei apelor. Un vas reprezenta apa ce produce Egiptul singur ; al doilea vas, apa ce de la ocean vine în Egipt, în timpul inundației ; al treilea vas, apele ploilor ce cad la epoca creșterii Nilului, în părțile de miazăzi ale Etiopiei.

Această din urmă aplicație este făcută de Herapolon, ce a scris o lucrare asupra interpretației ieroglifelor.

Nilul pămîntesc era reprezentat printr-un om gros, ce seamănă să fi fost de amîndouă sexele. Pe cap purta un buchet de iris, simbol al rîului, la epoca vărsărei lui. Se mai reprezintă ținînd pe o tăbliță, cîteodată patru vase cu apă sacră, despărțite printr-un sceptru, ce este emblema curățeniei, cîteodată, pîne, fructe, buchete de flori, iar cu sceptrul curățeniei despărțite... Mai era reprezentat pe două *bas-reliefs*, ce împodobeau două

părți ale dealului, pe care se rădica obeliscul de granit, ce s-a transportat la Paris... Acest zeu se cheamă Hopi (Ch.-F.).

Pînă la Cair și de aici o distanță mai în sus, din cauza populației și a mării mișcări pe Nil, nu se mai află crocodili; iar de la o sută leghe de la mare în sus, se găsesc mulțime de aceste lighioane. Crocodilul este înrăutățit. Mărimea lui se urcă pînă la patruzeci de picioare. Herodot pretinde că în timp de patru luni ei nu mănîncă nimica; că locuiesc în apă și pe uscat și că ouăle lor le fac pe nisip, unde le și clocesc. Ziua locuiesc pe mal și noaptea în apă, aflînd în apă, noaptea, mai multă căldură. Ouăle nu sunt mai mari decît de gîscă și puiul este în proporție cînd iese; cu toate acestea crește la urmă pînă la șaptesprezece coți și mai mult, de lungime. Ochii lui seamănă cu ai porcului, dinții îi sunt foarte mari și ies afară din gură. Crocodilul, din toate animalele, nu are limbă și falca de jos nu se mișcă, ci falca de sus cade pe cea de jos, unghiile lui sunt mari, pielea dosului, solzoasă, nu se poate pătrunde. În apă nu vede bine, pe cînd afară vederea îi este pătrunzătoare. Cerul gurei lui este totdeauna încărcat de insecte mici, ce se lipesc aici și îi sug sîngele. Numai troșilus, o mică pasere, trăiește în pace cu el, fiindcă, de cîte ori iese pe uscat și după datina lui se întinde cu gura deschisă către vîntul de miazăzi, această pasere îi intră în gură și mîncă toate insectele ce se lipesc de cerul gurei lui, și că crocodilul, recunoscător, nu-i face nici un rău.

Unele din aceste zise ale lui Herodot s-au găsit neadevărate. S-a găsit că el mănîncă tot anul neîncetat; este crud, îndrăzneț, neobosit și șiret și înțelept. Pîndește femeile ce vin să ia apă din Nil, le răpește și se aruncă cu ele în rîu, dacă poate.

Trăiește pe uscat, dar mai mult în apă, pentru care este mai mult organizat. Limbă are.

Cinci feluri de crocodili sunt în Nil.

Mai este în acest râu o reptilă ce se cheamă *tupinabis*; trăiește pe mal și se hrănește în apă. Acest gușter este de patru picioare de lung, nu face nici un rău, locuitorii îl numește *cel ce scapă*. Se zice că pe cînd oamenii se află, fără să știe, amenințați de crocodili, acel *tupinabis* îi vestește prin fluierături că este aproape crocodilul. Dar aceste strigăte el le face căci simte crocodilul și se înspăimîntă el însuși pentru el. Nu are picioare ca celealte reptile care înoată. Mai este un *tupinabis* de uscat, ce seamănă cu al Nilului. Acesta fărîmă oule crocodilului, unde le află. Cînd iese pe mal în mulțime, unul din ei face garda, lipind urechea de pămînt, ca să auză zgomotul vreunui inamic.

Ne rămîne să vorbim de o pasere numită *ibis*, ce văzurăm zburînd pe Nil.

Herodot vorbește încă de șerpi cu aripe care se află în Arabia, la Buto, unde se zice că s-a dus el însuși și a văzut o mare cătățime de oase de acei șerpi; mai zice că, după spusa unora, acei șerpi zburau din Arabia în Egipt pe la începutul primăverii, dar că *ibis*, o pasăre de Nil, alergînd cu mulțimea înaintea șerpăriei, îi ucidea; și că, pentru aceasta, Egiptul onorau pe *ibis* ca pasere sacră, o bălsămeau. Se află o mulțime de momii bălsămite din aceste paseri în Egipt încă astăzi.

Herodot mai zice că erau două feluri de pasere *ibis*: cel întîi fel avea fulgii foarte negri; ciocul întors; acest *ibis* se bătea cu șerpii; cel de al doilea fel se afla în număr mare; avea o parte a capului și tot gîtul cu puțini fulgi; fulgii sunt albi, afară de acei ai coadei, ai vîrfului aripilor, gîtu-

lui și capului, carii sunt negri. Astfel zice Herodot ; dar pe acele timpuri erau lucruri multe, care numai astăzi au putut să se limpezească ; apoi părintele istoriei a spus, pe lângă multe adevăruri, multe fabule. Astăzi este dovedit că accișerpi cu aripi nici au fost, nici sunt.

Ibis începe să se arate cu înflarea apelor, câteodată unii din ei vin înainte, cu scăderea apelor, cei mai mulți se duc. Ibis este pasere din Nubia. În vechime era consacrată marelui zeu Thoth, inventatorul literilor și al științelor. Ibis se hrănește cu insecte, viermi de apă și pești mici.

Soarele era aproape de a apune ; razele lui, ce pînă aci nu ne iertau a sta pe podul vaporului, se îndulcira. O aură lină și plăcută răcorea aerul ; malurile Nilului, ce de la un timp începuseră a pierde mai mult cununa lor de verdeață, inotau acum în valuri de umbră și de lumină, în tăcere și în întristare, palide și albe, cu satele, cu arborii de curmali, mai rari pe aici. Unele din sate, mai departe, apăreau și se pierdeau în fundul umbrei și al deșertului. Departe, printre raze, printre umbrele serei, printre valurile mării de nisip cu mulțime de fețe, văzurăm piramidele. Dar nu puturăm să ne bucurăm mult timp de vederea lor, căci se învăliră sub umbrele serei.

În această țară crepusculul era scurt : îndată ce apune soarele, seara îi urmează repede. Ar zice cineva că noaptea este grăbită să ascundă sub aripile ei aceste locuri deșerte și întristătoare, semănate cu morminte și cu lacrimile unui popor neferice.

Vaporul cu care venisem la Bulac era încărcat de pelerini musulmani ce mergeau la Macea să se închine. Iată ce știm asupra actelor de cuvioșie ce fac pelerinii în cetatea lor sîntă.

Cînd ajung la Geda, fac cea dintîi datorie sîntă, ce se cheamă *saharmo* și care stă de a se arunca în mare ; după ce s-au scăldat astfel, se învălesc, de la mijloc pînă la genuchi, cu o bucată de stofă, apoi, întorcîndu-se către partea unde se află Mecca, se pun toți și fac grămăjoare de nisip cu mînele.

După ce ajung la cetatea sîntă, fac o spălare generală, apoi se duc la templu, unde intră prin poarta scăpărei (Bab es-Selem), ce cade în înghiul drept al templului. Cînd intră în curtea în mijlocul căreia este Kaaba, conducătorii le spun că aici este casa lui Dumnezeu și-i invită să fie cu respect.

Cînd se apropie de Kaaba, ei se roagă. sărută piatra cea neagră, apoi ocolesc o dată acest monument.

Kaaba este un edificiu cu patru fețe. Un vâl negru și foarte larg îl acoperă. Pelerinii ocolesc de șapte ori Kaaba. Cînd trec pe la înghiul despre sud, întind mîinile și se roagă încă. După al șaptelea ocol, încă se roagă. De aici se duc într-un loc ce se cheamă locu' lui Abraham, unde iar se roagă și de unde se duc la puțul lui Zem-Zem, de beau apă ; apoi se duc de se urcă pe dealul Safa, unde se roagă încă. După aceasta imblă pe strada mare, tot rugînd ; de unde se înturnă către templu și revin iar aici de șapte ori.

Casa lui Dumnezeu se deschide de trei ori pe an, o dată pentru oameni, a doua oară pentru femei ; după cinci zile, o deschid spre a o curăți.

După ce pelerinii au sfîrșit actele de cuviosie în cetate, se duc la muntele Aarafat, ce se crede un loc sacru. Aici este o stîncă de granit naltă de cincizeci de metri și ocolită cu ziduri. După ce fac și aici închinăciunile cuvenite, unii se duc la casa

diavolului, ce este în față cu fântina Mina și aruncă aici șapte pietre; pronunțînd : „În numele lui Dumnezeu ; Dumnezeu este mare !“

Templul peste tot se numește El-Haram (templul mare). Înuntru Kaabei este așternut cu o stofă de mătase roșie, ce fiecare sultan, cînd se urcă pe tron, este dator să o schimbe. Vălul ce copere monumentul pe din afară îl schimbă pe tot anul.

Puțul Zem-Zem este de cincizeci și șase de picioare de adîncime și șase de lărgime. Musulmanii cred că însuși Dumnezeu l-a săpat pentru Agar, pe cînd ea era să moară de sete în deșerturi.

CARTEA A IV-A

Ajunserăm la Bulac la două oare după miază-noapte, căci vaporul se opri mult timp la un pod de piatră ce trece peste Nil și unde, cu mare ne-caz, pătrunse printre două ziduri strîmte, ce ies din apă. Acest pod este o lucrare a lui Mehemet-Ali și seamănă a fi făcut cu scop d-a opri să înainteze spre capitala Egiptului orice flotilă inamică.

Bulacul este portul Cairului și face parte din această capitală. De la Bulac pînă la Cairul mare este o oară de distanță. Îndată ce ieșirăm din vapor, aflarăm pe mal mai multe trăsuri, ca omnibusul din Europa; ele așteptau să ia pe călători și să-i ducă în Cair pe la locande. Un omnibus, tras de doi catiri, ne duse la ospelul oriental, în piața numită Lesbekieh, afară din cetate. Stăpîna locandei se sculă din patu-i la sosirea trăsuri și veni ea singură să ne hotărască camerile ce fiecare din noi trebuia să ocupe. Era o femeie de treizeci și opt-patrzeci de ani, încă frumoasă și încă cochătă.

Această locandă este una din cele mai bune ce se află în tot Orientul.

A doua zi, deșteptându-ne din somn și căutînd pe ferestrele camerei noastre, văzurăm piața Lesbekieh. Ea este foarte întinsă, dar neașternută și împiedicată de un șanț, ce trece pe patru mici poduri. De la șanț începe o grădină de sicomori pe un tărîm mai jos, ce se îneacă de apă, la timpul înflărei Nilului. Pe această piață locuise generalul Buonaparte. Piața rechemă mai multe suvenire despre Napoleon. Aici, acest mare căpitan ținu un discurs vestit soldaților săi carii, de aici electrizați, zburară la piramide, să înfigă în creștetul celei mai înalte stindardul tricolor.

Nu credăam să aflăm Cairul o cetate ca toate celealte ale Turciei, cu case mari, vechi, zidită fără gust; cu căi strimte, nepavate, cu cîini ce nase și mor fără nume, fără stăpîn, pe strade nemăturate, cu dughene mizerabile etc., și îl aflarăm astfel. Ba încă văzurăm multe case de pămînt amestecat cu paie, multe străde prin care nu puturăm trece, din cauza materialelor aruncate pe ici pe colo. Francii, armenii, coptii, ebreii, tirienii, mahometanii au în parte cuartierul lor. Bazarul încă nu răspunde la așteptarea călătorilor. Cu toate acestea, Cairul are mai multe monumente vestite de arhitectură a răbă, care, prin grațioasele lor fantazii, fac să uiți mizeria cetății. Unele din geamii merită să atragă toată admirarea călătorului. Minarelele acestor geamii nu sunt ca cele din Turcia proprie: niște coloane ce poartă pe creștet o galerie rotundă, de unde strigă imamul, și de la galerie în sus o urmare ascuțită în vîrf. Ar putea să le compare cineva foarte bine cu sultanii cei vechi, ce purtau pe cap turbanul și în turban o pană lungă, ascuțită la vîrf. Minarelele geamiilor din Egipt au o formă mai grațioasă ce seamănă cu o turelă.

În tot Cairul sunt mai la patru sute geamii, dar nu sunt toate frumoase.

Mahometanii, după prescrierea *Coranului*, se închină de cinci ori pe zi, care închinăciune se cheamă *namaz* : dimineată, la miazăzi, mai târziu, apoi la apusul soarelui și la două oare după apusul lui ; închinându-se, se înturnă, precum am mai spus, către Mecca, cu fața ; stau îngenuchează, cei bogați pe tapete cusute cu aur, cei săraci pe alte așternute ordinare. În singurătate, sau în mijlocul unei mari mulțime de oameni de orice religie, musulmanul se închină fără turburare ; cetește o rugă, se rădică, iar se pune în genuchi, se spală pe mâini, pe față, pe gură, pe barbă și pe brațe.

Înuntrul geamiei se află un bazin pentru spălare. Locul altarului este coperit. În partea către care cade Meca, se află un mare scaun sau tron. Pe ici, pe colo, pe pereți, se cetesc versete din *Coran*.

Cele mai frumoase geamii din Cair sunt : întâi geamia lui sultan Hasan, zidită în al XIV-lea secol pe piața Rumeileh, de Malec el-Nazar Abu ; ea, pe dinafară, este măreață. Zidurile ei înalte sunt zugrăvite cu bande roșii și albe și cununate de o cornișă, și pe una din fețele sale sunt pătrunse de opt rinduri de cruciade. Este încongiurată de capele, ce se deschid pe curte printr-o mare arcadă ogivă, figurată prin cele patru linii ascuțite. Un rînd de trefle, zice d. J. d'Estourmel, face balustradă pe creștetul zidurilor ; șase porți frumoase sunt practicate în niște retrageri adînci de un picior ; pe deasupra sunt inscripții și niște feluri de ferestre... O fîntînă, cu o colonadă făcută în opt colțuri și coperită de o cupolă destul de frumoasă, ocupă mijlocul curții ; la dreapta, în fundul unei capele, o poartă duce în sanctuarul unde

se află mormintul patronului sînt. Această urmatcă sală, pătrată și rădicată, se rotunjește în sus ca o boltă ; este încongiurată de o friză lată, ce poartă o inscripție arabă. Mai adaogă o mulțime de mici podoabe pe lîngă această minunată arhitectură, sticle, cu multe fețe, boaserii detăiate *à jour*; tavane zugrăvite și aurite după gustul maurisc ; lambrii de marmură prețioasă, pardoseala de marchetarii... și vei avea o idee despre geamia lui Hasan. După această geamie vine aceea a lui El-Muarid, bogată prin podoabele ei. Cait-Bai, ce se află afară din cetate spre est, mică dar foarte elegantă ; apoi El-Azhar sau geamia florilor. O parte a acestui mare edificiu este scobit și sprijinit de coloane de marmură albă în număr de o sută treizeci. Toate formele podoabelor ce se află la alte geamii sunt și aici. Această geamie, încongiurată de accesorii, formă totodată un caravan-serail și dă, în sînu-i, loc unei școli musulmane. În umbra ei locui Suleiman el-Halegi, ucizătorul generalului Kléber. Și fiindcă suntem la geamia Azhar, la Suleiman și la Kléber, cititorul nu se va supăra să-i dăm o idee de această întîmplare.

Iusuf-pașa, mare vizir, propagă în Siria, după bătălia de la Heliopolis, idei contra armiei franceze din Egipt. Un musulman fanatic, Suleiman el-Halegi, se arată preparat a ucide pe Buonaparte. Autorii francezi pretind că vizirul știa de această hotărîre și îl trimise în Egipt cu cheltuiala sa. Or-cum ar fi, acest fanatic plecă în Egipt și află în Cair azil în geamia Azhar.

La 14 iunie 1800, generalul francez Kléber, părăsind casa generalului Damas, ca să se întoarcă la locașul său, întîlni un om june încă și rău invest-mîntat, care se aruncă la picioarele sale ; Kléber,

atins la vederea mizeriei ce arăta portul acestui om, se apropie de dînsul și se plecă ca să-l rădice. Suleiman se scoală și lovește pe Kléber cu un cuțit care îi pătrunde inima. Generalul cade și strigă : „M-a înjunghiat !” Arhitectul Protain, martor la această întîmplare, aleargă să prinză pe ucigaș, dar el însuși primește șase lovituri de cuțit și căzu fără cunoștință.

Astfel pieri acest mare general. Ucizătorul, fiind aproape de a-l pune în țeapă, strigă : „Nu este alt Dumnezeu decît Dumnezeu, și Mahomet este profetul său !”

Mai văzurăm geamia Calaum, spre nordul cetății, Gurih-Barcum, unde se află mormintele califilor, și Tulum.

Populația Cairului poate să se urce de la patru sute mii la patru sute douăzeci mii suflete : ebrei, musulmani, copti, armeni, sirieni etc. Cairul se compune din : Bulac, Cairul Mare, Cairul Vechi sau Tostat.

Bulac, pe unde am intrat, se află situat pe malul Nilului. Aici sunt fabrici de postav și de pînză, torșături de bumbac, funierii, fonderii, școală politehnică, făcută de Mehemet Ali. Astăzi se zice că sunt în stare proastă ; noi nu vom să le vizităm.

Bulac se arse și se surpă de francezi în timpul expediției lor în Egipt, într-o zi de revoltă a locuitorilor din Cair. Populația lui se urcă astăzi la zece mii suflete.

Intr-o de dimineată, luînd pe frumoasa miss Lia, pe care ne-o încredință părintele ei, silit să șază în pat din cauza gutei, plecarăm să vizităm alte locuri și lucruri din Cair.

Mai întii mersem că vizităm cetatea lui Saladin. Pe cale, ne duserăm în rîsete din cauza anima-

lelor ce ne purtau, voi să zic de nobilul animal asinul. Acela care purta în spate-i pe grațioasa noastră călătoare nu voia nici într-un chip să înainteze. Lovituri repetate din partea călăuzei, strigăte, nimica nu putea face pe asin să meargă. Din norocire, niște muște, puindu-se în nările lui, îl făcură să alerge în galop. Acest exemplu îmbărbătă și pe ai noștri, căci cu acești asini este îndestul unul să o ia de fugă și toți ceilalți îl imită. Cu noi se luase, de la locandă, un călător, al cărui corp putea să tragă cel puțin cît șase asini, și cu toate acestea un singur asin îl purta în spate ; lîngă acest personagiu cu formă rotundă, mergea pe alt măgar soția sa, nu mai puțin ușoară și optogoană. Cînd animalii noștri începură să galopeze prin nisip, ai lor însă o luară de goană. Domnul cel gros strigă, se leagănă, cade în nisip cu fața către soare ; soția sa încă pică. Tabloul ce făcură picînd cauză acele risuri frenetice ce în călătorie găsesc nașterea în cele mai mici subiecte.

Ajunserăm la citadelă.

Către sfîrșitul secolului al XII-lea. Saladin cel Mare zidi o cetățuie pe coastele dealului Mocatan, pe un înalt mamelon. Această cetățuie este astăzi locuită de o mică garnizoană și cîteva tunuri.

Vizitarăm puțul lui Iosif, fiul lui Iacob. Acest puț este tăiat în stîncă ; adînc de două sute șase zeci și nouă picioare. Lucrarea lui este minunată și face de se miră toți călătorii. Cu toate aceste istoricii Rollin și Ségur, precum și cîțiva călători și chiar locuitorii din Cair, care pretind că este puțul lui Iosif, se amăgesc foarte. Acest puț este făcut cu trei mii de ani în urma lui Iosif, o dată cu cetățuia, precum arată însuși construcția lui. Cititorii mă vor ierta a nu le mai face descripția amăruntelor lui. Vom spune numai că s-a făcut de arabi, ca să aducă

prin el apă în cetățuie. De aici vizitarăm palatul lui Saladin, restaurat de Mehemet Ali și mobilat europenește. Acest palat ne aduce aminte d-o mulțime de scene tragice.

Pe terasa cetățuiei, s-a fost ucis o mare parte din mameluci din ordinul lui Mehemet Ali.

Buonaparte îi bătuse, dar mai rămaseră încă, și acestia se înmulțiră mai tirziu. Mehemet Ali-pașa se temea de puterea lor ; rivali ai autorității lui, trebuia ori să împartă această autoritate cu dînșii, ori să-i piarză. El îi combătu mai întâi, apoi se împacă cu dînșii, ca să poată mai lesne a-i pierde. Mehemet Ali numise pe fiul său al doilea șef al unei armii ce era să plece asupra vahabiților. Ziua de plecare la război era să se serbeze printr-o sărbătoare publică. Mehemet Ali chemă în cetățuie pe toți bărbații de căpetenie, corpurile armiei și pe mameluci. Aceasta se întâmplă la 1 martie 1811. Arnăuții, soldați credincioși ai pașii, ocupară palatul și edificile vecine. Pașa sta în divan, în mijlocul oamenilor săi celor mai siguri. O lovitură de tun era să dea semnalul de a începe sărbătoarea. Tunul se auzi. Mamelucii, ce erau înșirați în piața armelor, începură să pice sub împușcăturile arnăuților și ale soldaților și sub loviturile tunurilor ; cei ce nu picară, alergară să iasă din cetate : porțile erau închise. Doi mameluci putură singuri să scape din această ucidere, sărind după terasă pe taluzul repede ce se află la picioarele zidului cetății ; acești doi scăpați fugiră de acolo prin deșerte, dar pe unul îl aflară și îl uciseră, celalt scăpă în Siria.

Cîți din mameluci nu veniră în cetățuie, fură uciși pe la casele lor și ori pe unde îi aflară. Casele lor se despoiară de arnăuți și de populație. Optzeci de francezi, ce rămăseseră în Egipt încă din tim-

pul ocupației și care se făcuseră mameluci, fură cruțați.

Spre seară ne înturnarăm în Cair.

După cîteva zile de la venirea noastră în Cair, se arătă la locandă un călugăr român din București, care se afla atunci în serviciul patriarhiei din Egipt. Acest călugăr se zise trimis de patriarhul să ne invite să mergem să-l vedem. Unul din soții de călătorie, român, se duse să facă această vizită, pe cînd noi însoțirăm la masă pe miss Lia.

După trei ore, soțul nostru cel dus, se înturnă, încîntat de persoana patriarhului grec.

Patriarhul ne invita pentru cîteva zile să mergem la monastirea Sintului George, în Cairul cel Vechi, care monastire, prin poziția ei, avea o vedere răpitoare, un aer binefăcător și de unde am fi putut mai cu lesnire să vizităm piramidele și alte locuri. Sănătatea mea suferea de cîtva timp, din cauza lungilor osteneli ale călătoriei și din deasa schimbare a climelor felurite. Aveam trebuință de repaos și de aer curat. Aceasta ne determină să priimim amabila propunere a patriarhului. Ne luarăm adio de la miss Lia și părintele ei și plecarăm la țară, însoțiți de compatriotul nostru călugăr.

La o jumătate oră între Cairul Mare și Cairul Vechi, trecurăm pe sub un mare apeduc, ce aduce apa din Nil și o împarte prin cisternele cetății. Înălțimea lui poate să se urce la patruzeci metri ; are arcade ce se multiplică cu o perspectivă nesfîrșită. Astfel lungimea lui este de două mii o sută douăzeci metri.

După o altă jumătate de oră eram în Cairul Vechi. Călugărul ne duse la o casă așezată pe o înălțime și care casă ea însăși era foarte înaltă, cu mai multe etaje, de unde vederea predomină peste tot orașul. Aici era monastirea St. George.

În adevăr, aici nu simțirăm atîta căldură : un vînt răcoros sufla neîncetat. Aerul era mai curat ; însă nimica nu era mai frumos, mai măreț, mai nou pentru ochii noștri decît vederea ce ni se înfățișa asupra locurilor vecine ! După terasa acestii case, văzurăm Cairul cel mare cu geamurile lui, cu minarelele sale ce se pierdeau prin buchetele de arbori de curmali ; cetățuia, satele vecine, cîmpiile verzi și galbene ; Nilul cu apele lui caprițioase ce se înturnă ca un șarpe printre grădini și nisipurile deșertului spăimîntător ; lanțul muntelui Nocatam, hotar între luncile Cairului și deșertul, între viață și moarte ; apoi piramidele mărețe ce seamănă că vor să impuie deșertului, amenințîndu-l cu puterea geniului omenesc ce ele poartă în fruntea lor de atîtea mii de ani. Toate aceste lucruri ne fermecau.

Într-o zi eram singur în acest locaș, trist prin singurătatea lui. Eram puțin bolnav. Stam pe terasă, privind această natură plină de noutate. Deșertele păreau că se răsfrîng pe inima mea. Seara venea repede și cu dînsa gîndurile cele mai triste zburau pe sufletu-mi obosit de durerile vieții, de amărăciunile unui lung exil. La aceste se adăoga impresiunea dureroasă a locurilor ce vedeam cu sîngeroasele suvenire, de care ne vorbește istoria lor. Oriunde ochiul se oprește, oriunde piciorul călătorului calcă acest tărîm, pulberca acestor locuri este amestecată cu țărîna eroilor. Ferice pămîntul care produce încă inime nobile și generoase !... Dar iarăși nu este un singur loc unde piciorul călătorului să nu calce pe lacrimile, pe sîngele acestui popor nefericit ! Încă din noaptea secolilor, într-un spațiu de multe mii de ani, acest tărîm fu prada tuturilor nefericilor ; zilele de bucurie ale locuitorilor lui pot să se numere, fiecare, cu un secol din timpul de suferință.

Oh, dacă zilele noastre de durere ar putea să fie egale la număr cu cele de fericire, cât de dulce ar fi încă această viață mincinoasă ! Căci orice durere se stinge fără urmă în razele unei bucurii, și niciodată fericirea nu este mai dulce decât după o durere. Dar nu, aceasta nu s-a dat omului !

Sub orice parte a cerului, soarele răsare numai ca să lumineze o crimă, o barbarie, o nedreptate omenească ! Pretutindeni relele au întins umbra împărăției lor ! Virtutea se înclină umilită înaintea crimei ca o frumoasă și timidă fecioară ce atrage înfruntările unei femei nerușinate, fără să poată să se apere ; și soarele nu se întuneacă, cerul nu se despică încă ? Totul pare părtinitor celor răi ! Nu mai este nici o speranță de a se vedea vreodată împlinite visele inimilor frumoase !

Nici chiar acca speranță fatală că pământul se va nimici cu cei răi !

O, patria mea ! Țară frumoasă și întristată ! Pot eu vorbi de o mare suferință, fără să-mi aduc aminte de tine ? Streinătatea a încrețit fruntea mea încă de tinăr ; departe de tine, de amorul tău, care este românul ce ar fi ferice ? Primăvara vieții mele a înflorit și a scuturat florile cununei ei în străinătate, la umbra singurătății. Departe de tine, nu am cunoscut bucuria. Dar străinul, nici inamicul tău nu s-a bucurat văzînd curgînd lacrimile din exil ; ele au picat în tăcere și în umbră, ca roua nopților... Eu nu m-am hrănit cu laptele vieții tale. Mina ta nu a răsfățat fruntea mea. În cartea fiilor tăi, numele meu este șters. Nimica nu-ți sunt dator și cu toate acestea nu pot să te urăsc ; și fericirea ta poate încă să-mi aducă zile de bucurie. Ah ! o zi numai de fericire pentru acest pământ și voi fi ferice !... dar o cugetare amară se întinde

ca umbra pe înima mea : mormîntul se va închide peste anii mei, înainte de a vedea această țară fericită !

Eram cufundat în astfel de meditații cînd, deodată, pe o terasă, alături, auzind o voce, și nu ca aceea a fantasmei ce apărui lui Volney ; o voce adevărată, blîndă și dulce, care îmi zise :

— Domnule, seara vine ; aici în țară nu e înțelept a sta seara afară.

Era o fecioară de șaisprezece ani, albă, frumoasă, delicată și poetică ca floarea deșerturilor.

Această jună copilă îmi spuse că locuiește cu maică-sa un apartament al acei monastiri, pe a cărei terasă se afla.

Atunci soții mei veniră și mă coborii la masă. Cîte zile mai șezurăm aici, căutai să aflu cine era aceea fecioară ; dar ori pe cine întrebam, nu-mi răspunse nimica, și încă schimba vorba : un mister !... De atunci niciodată nu se mai arătă.

Patriarhul ne dase apartamentul său să-l locuim. O masă, nu luxoasă, ci curată, se punea de două ori pe zi pentru noi. Petrecurăm aici cîteva seri. Egumenul monastirei, unul din cei mai mari partizani ai zeului Bachu, ne desfăta printr-o mulțime de anecdote comice.

Dar este timp să vorbim de Cairul Vechi, unde ne aflam atunci.

Aici era altădată o cetate, numită Babilonia. Nu se știe nici de cine, nici în ce epocă a fost zidită. Cu toate acestea, se crede mai veche decît Alexandria. Ptolomeu, geograful, vorbește de cetatea Babilonia din Egipt, că ar fi fost pe locul unde era mai în urmă Fostatul. Aici era scaunul guvernorilor constantinopoliți.

Niște scriitori pretind că Babilonia ar fi fost zidită de următorii lui Cambis, care îi deteră numele de Babilonia, spre aducere aminte despre Babilon. Dar se pare o simplă supoziție. Această cetate se încongiură de Amru, șef de arabi, pe la 644. Era apărată de Macăucas, guvernor al Egiptului sub împăratul Heraclie. Căzu în puterea arabilor.

Cartierul coptilor de aici este ocolit de ziduri. Aici se află o capelă suterană, unde, după tradiție, Maria, Iosif și Isus, în fuga lor în Egipt, ca să scape de furia lui Erod, ar fi locuit cîtva timp.

În această cetate se mai află geamia lui Amru. Se crede că ar fi zidită de acest general arab. Geamia este mare și a trebuit altădată să fie frumoasă ; astăzi însă începe a se ruina.

Egumenul de la Sintul George ne duse să vizităm o biserică (numi aduc aminte ce nume purta) greacă, făcută pe un loc unde se găsesc neîncetat fărîmături de coloane de granit și de marmură, precum și alte antichități. Biserica este mică și nu are nimica frumos.

În partea bisericei despre sud-est, văzurăm mai multe morminte coperite cu pietre, pe care era scris, în mai multe limbi, numele răposăților. Erau cîteva nume ale unor călători ruși. Mai văzurăm mormîntul unui căpitan englez ; acest ofițer, aflîndu-se în Egipt și voind să se coboare de pe piramide, arătă bărbăție, nevoind a se sprijini de arabii orînduiți de guvernămînt pentru aceasta, și, coborînd singur, căzu, se prăvăli pînă jos, unde ajunse în bucăți ; țărîna lui se îngropă la biserica greacă unde eram. Nu departe de acest mormînt, se află altul, al unui june francez, mort în Cair. Acesta își făcuse singur epitaful, în versuri, cîteva ore pînă a nu muri. Epitaful era scris pe mormînt. Zicea că moare în floarea juniei, înainte de a pune

în lucrare dorințele lui binevoitoare pentru patrie și umanitate. Dar acest frumos simțiment pierdea tot farmecul său printr-un vers ce urmează în epitaful și care vorbea de cai și de harem :

*„Adieu mes beaux chevaux, mes femmes adorées !”*¹

Cetatea Babilonia, sau Cairul Vechi, ori Fostatul, are o fizionomie mizerabilă ; stradele sunt strimte, încît de la fereastra unei case poți săruta femeia vecinului la fereastra casei din față.

Mai în toate zilele ne duceam la Cairul cel Mare, să mai vizităm cîte ceva.

Această din urmă cetate se zidi după venirea arabilor. Meez el-Din-Alah, calif din Africa, trimise o mare armie în Egipt, sub comanda lui Giauer. Cel din urmă tăbări cu oștile sale între Cairul Vechi și picioarele Mocatamului. Generalul arab dăde ordin să se facă aici un zid, ca o barieră de apărare pentru soldații săi. Acel ocol se populă cu case, geamii și se făcu un oraș, căruia se dăde numele învingătorului. Neguțătorii venețieni schimbă pe El-Caharah (numele orașului) în Cair (De Maille). Sub Meez el-Din-Alah, fondatorul dinastiei Fatimiților, precum și sub următorii lui, Cairul se înfrumuseță cu monumentele artelor și binefacerile civilizațiunei. Științele, literatura înfloriră aici sub marele Salah el-Din și sub următorii lui ce formară dinastia Aubiților. Cairul urmă a înflori din ce în ce mai mult ; dar cînd acești sultani cumpărară de la Gingis-han (1230) o mulțime de sclavi, care formară un corp de armie și uzurpară puterea sultanilor, Cairul, sub acești barbacierchezi, mingrelieni și georgieni, începu să piarză înflorirea lui. Sub turci încă scăzu, pînă la Meh-

¹ „Adio caii mei frumoși, femeile mele adorate !”
(fr.) (n.e.).

met Ali, care dete încă un lustru de viață acestei capitale.

Este timp să vorbim de această epocă și de omul ce schimbă fața lucrurilor în Egipt. Am zis că Mehemet Ali, se născu în Macedonia, în satul Cavala. Se născu pe la 1769, o dată cu Napoleon cel Mare. Familia din care purcese era modestă : tată-său era un impiegat otoman, din cei mai mici. În timpul expediției lui Buonaparte în Egipt, Poarta otomană strînse din toate părțile împărăției soldați și bașibuzuci. Satul Cavala dete asemenea oamenii săi. Mehemet Ali se puse în capul a trei sute de oameni, care plecară din Cavala să se unească cu corpul ce era să combată pe francezi. Mehemet Ali pierdu la bătaia de la Abuchir soldații săi, și el însuși abia scăpă. De atunci intră între mameluci. Geniul său, deși necultivat, luci și îl făcu cunoscut celoralți. Șefii lui, mulțumiți de el, îl înaintară. Mehemet Ali se făcu cap peste una mie oameni, apoi șef al poliției palatului, mai pe urmă șef secret al unui corp de albanezi ce veni în Egipt. Poarta voi să înfrîngă puterea mamelucilor și trimese oaste în Egipt, dar mamelucii bătură pe soldații sultanului. Mehemet Ali luase parte cu mamelucii. După ce scăpă de urgia Porței, revoltă pe albanezi, carii atacară pe mameluci și goniră pe capii lor în Egiptul de sus. De atunci Mehemet Ali luă toată autoritatea în minile sele ; numi însă un pașă ture vicerege al Egiptului și el își păstră postul de caimacam. Această a lui supunere de bunăvoie către Poartă îi da timpul să rînduiască lucrurile și să complice intrigile care întrebuinta, ca să ajungă la alt rezultat. Dete sume mari oamenilor din care voia să-și facă partidă și neîngriji cu totul pe soldați. Acești din urmă, ne-

mulțumiți în contra pașei în numele cărui se făcea lucruri nemulțumitoare pentru oștire, totodată invitați de agenții lui Mehemet Ali, se revoltară în contra lui și cerură pe caimacam să fie pașă. Aceasta se făcu ; Poarta îl recunoscu la 9 iulie 1805, cu condiție să trimită la Constantinopol un tribut anual de șapte milioane cinci sute mii franci. Mehemet Ali chemă, după aceasta, mamelucii și se împacă cu ei.

Sultanul îi dăte ordin să meargă cu oștire asupra vehabiților în Hetjaz, să-i supuie. Mehemet Ali pleacă ; dar Poarta voia să se folosească de plecarea lui, ca să numească pe altul în locu-i ; astfel, după plecare-i, se numi Latif-pașa guvernor în Egipt. Acesta veni la Cair, dar în secret. Mehmet-bei, om credincios al lui Ali, ținea locul lui în Cair. Acesta se arăta a fi de partida pașei celui nou ; îl invită în cetățuie, dar, cum veni aici, îi tăie capul.

Mehemet Ali făcu o flotă mare, adăogă armia și-i dăte organizație și disciplină militară, însărcină ofițeri francezi și italieni să învețe trupele.

Poarta era în război cu grecii. Flota ei arsese la Navarin. Mehemet Ali visa să se urce pe tronul sultanilor din Constantinopol. El însă nu schimbă încă nimic în purtarea lui cu Poarta ; dar căuta ocazie să se certe. Această ocazie se arată în anul 1840. O mulțime de țărani din Egipt, ca să scape de tirania lui Mehemet Ali, emigrară în Siria. Pașa Egiptului ceru de la Abdulah-pașa de la Acra darea înapoi a fugiților, precum și despăgubire pentru o sumă mare de bani ce dase la Poartă să ierte pe acel pașă, pe cînd fusese rău văzut de sultanul. Tot într-un timp scrisese la Poartă, cerînd voie să silească, prim arme, pe Abdulah-pașa să impli-

nească cererile sale. Poarta răspunse că țărani din Egipt erau supuși împărăției, iar nu robii pașei din Egipt și prin urmare aveau dreptul a se strămuta oriunde ar voi, în ținuturile Imperiului otoman. Mai târziu, după ce se revoltă pașa de la Scutari, ca să nu-și facă tot într-un timp inamic și pe Mehemet Ali, Poarta îi dăde voie să meargă cu arme în Siria, dar sub ordinele lui căpitan-pașa. În luna lui octombrie 1831, o armie de treizeci mii oameni, condusă de fiul său, Ibrahim-pașa, plecă în Egipt. Totdodată o flotă de douăzeci și două bucăți de corăbii armate porni spre coastele Siriei. Gaza, Jaffa, Caifa căzură în puterea lui Ibrahim. De aici înaintă la Acra. Abdulah-pașa se opuse; atunci Poarta căută să-i împăce, dar nu izbuti, căci Mehemet Ali nu voi să auză vorbindu-se de pace. Poarta declară atunci pe Mehemet Ali și pe fiul lui de rebeli. Ibrahim morse înainte cu toată armia, afară de cinci mii soldați, ce lăsă lângă Acra. Aproape de Tripoli, bătu o divizie a sultanului de cincisprezece mii de oameni (7 april), apoi se înturnă la Acra, pe care o luă cu asalt. De aici, după ce luă Palestina și Siria, plecă spre Tauru și Eufrat, coprinse Asia Mică. La 24 decembrie 1832, atacă la Conieh armia sultanului, ce o bătu și o sparse cu totul. La 2 februarie 1833, se puse în capul unui corp compus de un regiment de gardă, de două de cavalerie și de 6 tunuri și ajunse la Chiutaia, în zgomotul bucuriei locuitorilor. Aici făcu un tractat cu sultanul la 16 aprilie 1833, prin care i se da Siria în stăpânire, cu condiție să se tragă din celealte staturi ale sultanului.

Expediția din anul 1840, ce mai întreprinse Mehemet Ali în staturile sultanului, avu alt caracter. Englitera, Prusia, Austria și Rusia subsemnaseră un tractat la Londra, la 15 iulie, prin care asigura

lui Mehemet Ali administrația moștenitoare a Egiptului și guvernământul pe viață al Siriei cu titlul de pașă al Acrei. După acest tractat, Mehemet Ali era dator să-și tragă, în termen de zece zile, armile sale, din celealte provincii ce ocupase. Mehemet Ali nu se supuse acestor condiții. Atunci puterile cele patru îi declarară război. Flota engleză atacă Beirutul, ce căzu la 11 septembrie, cu toată apărarea curagioasă și demnă a lui Soliman-pașa. Sidonul, Acra încă picară. Viceregele Egiptului încheie atunci un tractat, prin care se îndatora să dea ordin fiului său Ibrahim să lase cu totul Siria și să se întoarne în Egipt.

Mehemet Ali a schimbat cu totul fața lucrurilor din această țară. Tot ce face astăzi din Egipt o țară civilizată, pe lângă celelalte provincii otomane, vine de la acest om extraordinar. Mulți scriitori îl critică ca un mare tiran. Dar când va lua cineva cu nepărtinire în băgare de seamă timpul și locul, când și unde Mehemet Ali se purtă astfel, precum și ținta unde voia să ajungă, sub raportul civilizației, neapărat că-i iartă mijloacele despotice ce întrebuintă. A făcut o școală de agricultură ; școală de arte și măiestrii ; școale de limbi ; școală politehnică ; școală militară de cavalerie, de dreptul administrativ ; canalul Mahmudie ; arsenale, cazarme, șosele ; școală de medicină ; spitaturi ; un colegiu la Paris pentru junii egipteni, fabrică de hîrtie, de filaturi și manufactură de tot felul de mătase ; ateliere pentru facerea roadelor chimice ; fonderii ; vapoare ; o flotă pe apă ; o armie mare și disciplinată etc. etc.

Sub următorii lui, toate aceste au degenerat.

CARTEA A V-A

Într-o seară hotărîrăm să mergem a doua zi de dimineată să vizităm piramidele de la Giza, cele mai mari și mai vecine cu Cairo.

A doua zi plecarăm, dar, călări pe asini, avînd cu noi pe călugărul român Marinescu.

Ajunserăm la malul Nilului, ce se află în marginea orașului ; aici ne îmbarcarăm, cu vitele noastre, într-o luntre mare, ca să ne treacă apa. Aceasta se făcu într-o jumătate de oră.

Ieșind pe malul din față și încălecînd pe asini, urmarăm călătoria către piramide. Trecurăm printr-o alee de sicomori, apoi printr-o pădure de curnali, ce nu ne apăra de soare, căci acești arbori au ramuri în vîrf puține, și frunză încă mai puțină.

De aici ieșind, intrarăm într-o luncă. Pe cale întîlnirăm o mulțime de fete tinere de felahi. Numele de felahi se dă țăranilor cultivatori ce locuiesc satele Egiptului.

Populația Egiptului se urcă mai la trei milioane și se compune cum urmează :

2.000.000 felahi musulmani.

170.000 copti, creștini.

18.000 turci otomani.

70.000 arabi beduini. Această cifră este o supoziție numai, căci beduinii, trăind prin deșerturi, fără case, loc stabil, nu se știe numărul lor exact ; și poate să fie mult mai mulți.

6.000 sclavi circazieni, georgieni etc.

4.000 sirieni

18.000 negri, sclavi și liberi

10.000 ebrei, cel puțin

10.000 greci

10.000 franci, italieni, maltezi și alte neamuri

Cetățile cele mai populate astăzi în Egipt sunt : Cairul, Alexandria, Damietta, Rozeta ; cele de a doua mână sunt : Suez, Coseir, la Marea Roșie ; Romanieh, Damanhur, Mansurah, Fuah, Tantal, Belbias ; acestea în Delta ; iar în Egiptul de Mijloc și de Sus Benisuef, Siut, Minieh, Girget, Coneh, Esneh, Cus, Etfu, Assuan etc.

Satele stabile sunt peste două mii.

Dar câtă osebite se află între numărul de populație a Egiptului de astăzi cu cel din timpii vechi ! Herodot zice că sub regele Amasis erau în Egipt douăzeci de mii de orașe și sate.

Cititorii nu se vor supăra să aruncăm aici o repede idee asupra originii vechilor egipteni. Champollion le Jeune, care a studiat la fața locului Egiptul în monumentele sale, zice : „Cele dintii seminții ce locuiește în Egipt venită din Abisinia sau din Sennar. Locuitorii Egiptului [sînt] dintr-un neam de oameni asemenea cu canuzii sau cu barabrasii ce locuiesc acuma în Nubia. Nu este nici o asemănare între ei și coptii din Egipt ; nici o trăsură caracteristică. Sunt rezultatul unui amestec încurcat din toate națiile care cu neîncetare au domnit în Egipt...” Astfel scria lui Mehemet Ali acest autor renumit, după ce vizitase Nubia.

Un autor vechi, Diodor din Sicilia, zice : „Etiopienii pretind că Egiptul a fost colonizat de ei. Chiar pământul Egiptului este adus de Nil, din Etiopia. Este asemănare foarte mare între legile și datinele acestor două țări. Aici se dă regilor nume de zei... scripturile ce se întrebuințează în Etiopia sunt tot acelea ce se întrebuințează în Egipt, și cunoștința caracterelor sacre, ce în Egipt numai preoții le înțelegeau, în Etiopia erau cunoscute de toată lumea. În amîndouă țările erau colegiuri de preoți organizate tot într-un chip ; cei care erau hotărîți pentru serviciul zeilor, practicau tot acele reguli... și erau investmîntați și rași tot într-un fel.“

Emigrația etiopienilor în Egipt nu se știe la ce epocă se făcu, căci se pierde în noaptea timpului.

Dar să ne înturnăm la timpurile de astăzi. Vom vorbi de o clasă de oameni ce, prin numărul ei, merită cîteva vorbe. Această clasă este aceea a felahilor sau țăranii Egiptului, ce dispută cu coptii onoarea de a fi următorii vechilor egipteni. Felahii sunt sîmburele populației Egiptului. Sub mîinile lor se despică aici pământul și izvorăsc bogățiile țarei ; celelalte populații, în număr mai mic, sunt, în Egipt, oaspeți flămînzi, veniți să domnească și să consume rodul muncii lor.

Asupra originii felahilor sunt felurite păreri : unii pretind că ei se trag din vechii egipteni ; alții, din feluritele seminții arabe ce s-au așezat în Egipt, după ce Omar luă această țară. Fiecare călător, ce a scris despre Egipt, are opinia sa despre multe ; iacă pentru ce nu ne încredem mult pe nici una din aceste păreri. În această confuzie, fiecare poate zice ceea ce îi place ; orice călător, înturnîndu-se din Egipt, scrie o carte ; dacă va scrie

ceea ce o sută alții au zis înaintea lui, cartea lui n-are nici un merit ; trebuie să scrie lucruri ce nimeni încă înainte de dînsul n-a scris. De aici vine mania de a combate, adesea fără cuvînt, opiniile celor ce au scris înainte. Noi nu ne vom opri asupra acestor felurite dezbateri : nu vom hotărî care are dreptul și care se înșală, care este originea felahilor etc., mai întîi că nu se poate dovedi.

Ne vom mărgini a spune ce sunt astăzi aceste populații. Felahii vorbesc toți limba arabă și numai această limbă. Ei sunt sobri, dedați la arșița soarelui, care pe străin aici îi ucide ; dedați cu nemîncarea, cu toate privațiile ; dar sunt necurați și fără nici un simțiment de rușine (*pudeur*), superstițioși, plecați și ipocriți înaintea celorla de cari au trebuință, ingrati cu cei ce le fac bine. O purtare delicată ei o iau de slăbiciune, o purtare aspră face să te asculte cu respect. Ca să-ți faci un bine, trebuie ori să aibă o temere, sau un interes material ; lingușitori, hrăpitori, avari, răi, cînd nu se tem de tine, degradați, sacrificînd onoarea lui și a familiei sale pentru bani ; tîlhari, șireți, lași, gîlcevitori, mincinoși ; în scurt, sunt astfel cum i-a făcut despotismul atîtor guvernaminte de cuceritori ce de atîți secoli i-au strivit sub picioare. Beduinii ce au aflat în deșerte mijloace de a nu se supune jugului, în comparație cu felahii, sunt mai buni. Felahii sunt toți mahometani, dar au niște superstiții, niște datine religioase (afară din cele puse de *Coran*) întemeiate pe ale vechilor egipteni. Ei se investmîntă totdeauna cu niște cămăși de pînză albastră. Pe cap poartă sau fes, sau un fel de turban, îmblă cu picioarele goale totdeauna. În Alexandria, Cair și alte cetăți, servii, cocii, bucătarii sunt din felahi. Portul lor nu și-l schimbă niciodată și servesc pe

puțin lucru. Femeile lor sunt mai muncitoare decât ei. Ele iau parte la tot lucrul bărbaților ; în cîmp fac de mîncare ; cresc și hrănesc copii ; vînd în tîrg lapte, legume și alte lucruri. Sunt privite ca roabe ale bărbatului. Herodot zice că femeile vechilor egipteni făceau trebile ce fac în alte țări bărbații. Sub multe raporturi această datină se păstrează la felahi. Ele nu se învelesc la față. La turci, din contra, femeia nu lucrează nimica.

Coptii sunt o populație și mai curioasă. Sunt creștini ; au un șef spiritual ce urmează doctrina lui Eutișes, heresiatic vestit ce fu osîndit de consiliul din Constantinopol și al Halcedoniei și care muri pe la anul 451 dupe Isus. Acest șef de sectă recunoștea numai o natură în Isus. Iată ce zice un scriitor stimat, Champollion Figeac, despre această sectă : „Creștinătatea se făcea sectatoare a lui Eutișes, în Egipt, și era ursită a se păstra astfel aici pînă în zilele noastre... Sub timpul lui Heraclie, secta iacobiților era a lui Eutișes, se statornici... această sectă era înflăcărată de spiritul egiptean, cu totul în contra autorității Romei și era o legătură la toate împotrivirile. Iacobitul fu văzut ca un adevărat egiptean, și această cualificație era ca un sem de unire în contra oricărei autorități străine. Iacobiții sau coptii păstrasera încă, ei singuri, antica limbă națională ; cărțile lor de liturgie erau scrise în idioma egipteană, alt element ce trebuia să întărească unirea lor și să-i despartă mai adînc de celelalte asociații care vorbeau și scriau limba greacă, ebraică sau siriană.“

Acești copti au păstrat pînă astăzi secta lor religioasă ; și cărțile bisericești ale lor sunt scrise în limba egipteană pe care ei n-o mai înțeleg. Astăzi vorbesc limba arabă.

Copții se comunică în două feluri : se taie împrejur ca mahometanii și ca ebreii ; au numai o femeie însă, și preoții lor sunt însurați. Fetele, la copți, se mărită unele la vîrstă de zece ani. Femeiele sunt roabele bărbaților. Ele nu cutează să șază la masă cu bărbații, nici să șază jos, pînă ce bărbații nu le dau ordin. Cînd ies din casă, se învălesc la față cu mare îngrijire.

Copții au o sută treizeci biserici sau capele în Egipt. Arabii îi numesc El-Cubt. Numărul lor cel mai mare se află în Saida sau în Egiptul de Mijloc, unde se află și cîteva sate numai de copți.

Volney crede că ei se trag din egipteni. Numele de copt, zice el, trebuie să vie de la vorba greacă ἀσηνοπρα-ος, un egiptean. Găsește că copții au pielea gălbicioasă și frumoasă, care nu este nici greacă, nici arabă ; fața buhăită, ochii imflați, nasul strîvit, buze groase, ca figura sfînxului de la piramide, al cărui caracter este acela al unui negru. Volney citează pe Herodot, care zice așa : „Copții sunt o colonie de egipteni, pentru că, ca dinșii, au pielea neagră și perii creți și groși“. Volney încheie dar că egiptenii erau oameni negri din felul celor din Africa și că de atunci sîngele lor s-a schimbat prin crucire cu grecii, cu romanii și alții.

Maillet și Denon încă sunt de părerea lui Volney. Cercetări mai serioase ce s-au făcut întru aceasta mai în urmă au dovedit că părerile acestor scriitori sunt greșite.

Dar este timp să lăsăm autorii și opiniile lor și copții cu originea lor și să vorbim de alte lucruri.

Din toate lucrurile curioase și mărețe din acest pămînt, ce mi-am îndhipuit, aveau pînă să nu le văz, în imaginația mea, un fermec strălucit ; dar după ce le văzui, le aflai mai prejos mult de ideea ce îmi făcusem despre ele. Dintre toate, însă, pira-

midele se deosebesc : le aflai mai presus de orice poate imaginația să-și închipuiască.

Cu cât ne apropiam de dealul pe care piramidele sunt zidite, în loc să ni se arate mai mari, ni se păreau că se micșorau. O mulțime de arabi felahi, ce întâlneam, se luară după noi, ca să ne serve de ciceroni, sau să ne ajute a ne urca în vârful piramidei celei mari. Ei au învățat, de la călătorii străini ce vin aici, toate limbile ce i-au auzit vorbind. Astfel ne vorbiră în limba franceză, italiană, germană și engleză, destul de rău, dar se făceau că înțeleg. Acești oameni sunt plini de vioiciune și de inteligență, păcat numai că nu putem zice tot astfel și despre onestitatea caracterului lor.

Ne urcarăm pe coasta dealului. Numai la picioarele piramidelor văzurăm, ca printr-un efect magic, cât erau de mari și de majestoase.

Ca să dăm cititorilor o idee cât mai deslușită despre aceste monumente mărețe, vom face o descriere prelungă, începînd din timpurile antice.

Herodot ce le-a văzut, cinci secole înainte de Isus, zice : „Heop, următorul regelui Ramsinit, puse pe locuitori să sape pe carierele munților Arabiei, să tîrască de acolo pînă la Nil pietrele ce scoteau, să le puie pe bărci, dincolo de rîu. Alții le primeau și le tîrau pînă la muntele Libiei. În fiecare trei luni se întrebuintau una sută mii oameni. Cît pentru timpul cît oamenii suferiră cu această lucrare, fuse de zece ani, numai ca să facă șosea pe unde era să treacă pietrele. Această șosea este demnă de toată mirarea, ca și piramidele căci are cinci stade de lungime și zece orgii de lățime, precum și opt orgii de înălțime. Este de piatră poleită și împodobită cu figuri de vite... Piramida a costat douăzeci de ani de lucrare, este bine păs-

ată, fiecare din fețele ei are opt pletre de largă
 opt de înaltă ; este de pietre poleite, bine unite
 mari de treizeci picioare fiecare. Piramida se
 di în formă de scară... Și se spune că : după ce
 rălțară piramida, se scrisă pe ea, în caracter egip-
 ean, cât se cheltuise cu a ei zidire... Heop, stors de
 ani din cauza cheltuielilor, ajunsse pînă să trimită
 e fie-sa într-o casă publică, ca să se prostitue,
 u ordin de a cere de la fiecare amant o sumă
 e bani... Nu numai că aceasta urmă ordinului ce-i
 ete părintele ei, ba încă îi veni în cap să
 ise și ea un monument... Astfel, cîți în
 asa publică venea să o viziteze, le cerea cîte
 piatră. Preoții egipteni îmi spuseră că din
 ceste pietre ea zidi o mică piramidă ce se află în
 mijlocul celorlalte, în față cu piramida cea mare și
 ste de un pletru și jumătate pe toate fețele ei...
 efren, fratele lui Heop, venind la tron, rădică
 asemenea o piramidă. Această piramidă nu este
 șa de mare ca a lui Heop, nu are nici edificiu în
 ămînt, nici canal care să aducă apa din Nil aici ;
 e cînd ceialtă, unde se zice că ar fi mormîntul
 ii Heop, se află într-o insulă și este ocolită cu apa
 în Nil adusă printr-un canal făcut înadins. Cea
 întîi asiză a acestei piramide este de o piatră din
 opia, cu mai multe fețe ; are în înălțime mai la
 zeci picioare mai puțin decît piramida cea
 mare. Aceste două sunt pe același deal ce este de
 sută picioare de înalt... Miserinus, fiul lui Heop,
 lomni după Sefren... Acest rege lăsă asemenea o
 piramidă ; este pătrată și de piatră de Etiopia pînă
 a mijloc, dar mult mai mică decît a părintelui
 său, avînd douăzeci de picioare mai puțin și fie-
 care din părțile ei trei pletre de lărgime.“ Părin-
 ele istoriei spune multe adevăruri, vorbind de
 iramide ; însă cele mai multe s-au găsit astăzi

neadevărate. Mai la vale vom arăta ce este adevăr și ce este fabulă din cele zise.

Herodot se înșală când zice că aceste trei piramide sunt făcute de Heop, de Sefren și de Miserinus. Pe credința lui Herodot, piramidele priimир numele acestor trei regi și sub acest nume sunt cunoscute și astăzi ; dar s-a dovedit că le zidiră cei întâi regi din a patra dinastie : cel întâi rege se chemă Sufi, al doilea Sensasufi și al treilea Manheres.

Champollion le Jeune a descoperit, în șanțul piramidei a doua, mormîntul unui ofițer al lui Sesostris. Pe sfînxul cel mare a aflat o inscripție hieroglifică din timpul lui Tutmosis al IV-a, ce fusese înaintea lui Sesostris mai mult decît două sute cincizeci de ani. Alte morminte ce s-au mai aflat în vecinătate au avut inscripții cu numele împăraților ce trăiau două mii de ani înainte de era creștină cu cinci sute ani înainte de autorul ce dă Herodot piramidei. Maneton, preot egiptean, dînd lista regulată a regilor Egiptului, încredințează că aceste piramide s-au zidit de cei trei primari regi din a patra dinastie. Ar trebui să se ia în vedere un lucru : pe nici una din aceste piramide nu se află nici o inscripție hieroglifică, nici pe dinuntru, nici pe dinafară, ceea ce face pe d. Champollion încheie că piramidele sunt mai vechi decît epoca cînd s-a introdus scriptura alfabetică în sistemă hieroglifică. Aceste piramide dar sunt zidite într-un timp mai vechi de cinci mii de ani înaintea erei creștine. Numele celor trei fundatori ai piramidelor, de care vorbește Herodot, nu se află nici în lista lui Maneton, nici pe vreun monument din Egipt, cît pentru prostituția fiicei regelui Heop, din ordinul tată-său, este o fabulă curată, ca și ceialtă adăogire a lui Herodot că de la fiecare om cu

care avea comerț lua cîte o piatră. Un călător a făcut băgare de seamă în aceasta astfel, că piramida cea mică este zidică din trei sute mii de pietre și că acea jună princesă n-a putut să aibă trei sute de mii de amanți.

Un autor din cei mai serioși și care, în călătoria sa în Orient, plînge asupra oricării pietre ce vede, plînge și ursita acei princese, ce din ordinul tată-său a fost silită să se sacrifice și să-și dea atîta osteneală. Dar, după Herodot, Filista, sau juna acea princesă, nu luă această faptă ca ostenitoare, căci îndată ce strînse banii cîți trebuia tată-său, îi veni în minte să facă și ea o piramidă. Se vede dar că tînăra princesă se îndulcise în această meserie.

Preoții egipteni mai spuseră lui Herodot că Heop a fost un despot și răuvoitor clerului. Aceasta poate bine să dovedească că preoții născociră această mușcătoare fabulă, ca să-și răzbune în contra familiei aceluia rege.

Pietrele cu care s-au zidit piramida sunt aduse de la Torah, pe malul drept al Nilului, în față cu locul unde a fost cetatea Memfis, iar nu Etiopia. În aceste carieri s-au găsit inscripții vechi ce zic că faraonii, perșii, romanii încă au tras pietre de ltici. Pietrele dinuntru piramidelor seamănă prin rețitura lor cu cele din aceste carieri.

Cît pentru scriptura ieroglifică, de care Herodot zice că se afla pe piramida cea mare și coprindea suma cheltuielilor ce se făcuseră cu a ei zidire, este încă îndoială, căci pe nici o piramidă nu s-a aflat nici o urmă de inscripții. Șoseaua de care vorbește nu trecea prin valea Nilului. Avea în lungime cinci stade, ceea ce nu este nici a cincea parte dintr-o leghe. Înălțime de opt orgii, adică paisprezece metri $4/5$ și lărgime de zece orgii,

adică optsprezece metri $1/2$ nu a putut să fie, zice d. Giske, decât o rampă pentru suirea pietrelor pe deal.

Piramida cea mare noi nu am măsurat-o; alții au măsurat-o înaintea noastră și cu toate că numeroși măsurători au fost matematici renumiți, au aflat totdeauna deosebite distanțe, astfel încît chiar astăzi nu se știe sigur dimensiunile ei.

D. de Chazelles, ce a măsurat piramida cea mare în anul 1693, îi dă o sută zece stînjini de diametru, sau șase sute șaiszeci picioare, și șaptezeci și șapte de stînjini $1/2$ (patru sute șaptezeci și cinci de picioare) de înălțime perpendiculară.

Niebuh îi dă patru sute optzeci picioare de înălțime perpendiculară. Napoleon cel Mare era de părere că piramida cea mare este de un milion c sută nouăzeci și opt de mii stînjini cubi și zicea că din pietrele ei s-ar face un zid de patru stînjini de înalt, care ar acoperi cincizeci leghe și ar putea încinge Egiptul de la Baratron la Siena, la Marea Roșie, și de la Suez la Rafia, în Siria.

Champollion-Figeac zice că înălțimea piramidei este de patru sute cincizeci picioare, adică mai mult de două ori de înaltă decât turnurile bisericii Nôtre-Dame din Paris. Baza ei sau temelia are șapte sute șaisprezece $1/2$ picioare, ceea ce dă un volum de un milion patru sute patruzeci și patru de mii șase sute șaiszeci și patru stînjini cubi.

Fiecare din colțurile piramidei se uită către cele patru puncturi cardinale. Fața despre nord a piramidei este aceea prin care se află intrarea întru ei, și care se află în dreptul a cincisprezece asize sau trepte, și la patruzeci și opt picioare mai sus de bază.

Cel întîi loc către care ne îndreptarăm fu fața de la nord către intrare. Pe această față călătorii

se urcă în vârful mării piramide. Treizeci de arabi cel puțin ne încungiurau, invitându-ne să ne urcăm în vârful ei. Suirea, deși este grea, dar nu e cu pericol, din cauză că te țin arabii ce se urcă cu tine. Noi ne urcarăm mai mult ca să nu trecem de fricoși, decît de plăcere : căci era o căldură nesuferită, și soarele era foarte arzător. Dacă niscariva oameni cu minte și cari nu se află sub înrîurirea maniei călătorilor ne-ar fi văzut agățîndu-ne ca mițele din piatră în piatră, pe astfel de mare căldură, ne-ar fi crezut nebuni. Șase oameni puseră repede mîna pe mine ; doi mă țineau de mîni, doi de mijloc, doi de picioare. Eu nu atingeam de pietre decît cîteodată, ci zburam, rădicat în brațele nervoase ale acestor sălbatici. Soții mei mă urmară. Nu departe de vîrf se află în colțul despre nord al piramidei o scobitură. Șezurăm aici să ne odihnim. Panta piramidei ni se părea luncosă și depărtarea de la pămînt ne da amețeli. Aici aflarăm, stînd să se odihnească, doi călători englezi : ei ne dară aici veste că un cutremur de pămînt, întîmplat la Brusa, a fărîmat cu totul această cetate și a ucis pe toți locuitorii. Această nefericire ce privea pe unii din amicii nostri din acel oraș, ne făcu să uităm arșița soarelui și temerea ce ne inspira poziția noastră. Lăsarăm pe englezi și ne urcarăm în vîrf. Pe vârful piramidei, unde pot să șază cîteva persoane, toți călătorii ce se urcă aici scriu numele lor. Dar fiindcă nu a mai rămas vacant, spre a se scri, călătorii cei mai noi șterg numele celor mai vechi și scriu în locurile pe ale lor. Vederea, de aici, peste cîmpii, este desfătătoare. La o parte apare valea Cairului cu satele și cetatea, pe de altă parte deșertul, această mare cu valuri mișcătoare de nisip.

Dar nu puturăm să ne bucurăm în pace de această privire, căci arabii ne cerură bacșișul înainte de a ne coborî, amenințându-ne că de nu îl vom da acolo, ei ne lasă și să coboară singuri. Această tilhărie atîta ne supără, încît lăsîndu-i aici începurăm să ne coborîm singuri. Ei, văzînd aceasta, ne ieșiră înainte ; astădată se luară cu noi prin rugăciuni. Ca să scăpăm de atîtea cereri, le darăm un ban de zece franci, pentru care nu fură mulțumiți. Arabii din Egipt, Siria și Palestina, cînd îți fac un serviciu, cît de mare să fie suma ce le dai sub titlu de bacșiș, nu se mulțumesc ; dar fie o para sau o livră engleză, ei tot mai cer. Ne coborîrăm la locul intrării în piramidă, de unde am fost plecat.

Arabii ne invitară să vizităm înuntru piramidei. Temîndu-ne să nu repetă și aici cererea amenințătoare ce ne făcuseră pe vîrfurile piramidei, noi ne îndoirăm ; dar aflîndu-ne aproape de intrare, puseră mîna pe noi, ne împinseră înuntru și iată-ne coborînd în piramidă fără voia noastră.

Galeria ce duce în piramidă este de trei picioare, cinci degete de lărgime și tot atîta de înălțime ; te cobori aici, la o înclinație de douăzeci și șase trepte, într-o lungime de nouăzeci și cinci picioare de aice apuci altă galerie de o sută douăsprezece picioare, dar pe aceasta te urci. La punctul unde înțîia galerie se unește cu a doua, este un cadru de granit. Din a doua galerie intri într-un canal, de unde te urci pînă la margine-i și afli un loc, unde te odihnești. La dreapta a fost orificiul unui puț foarte adînc, tăiat în piatră și sucit. Aici începe un pasagiu orizontal și lung de o sută șaptezeci picioare ; acest pasagiu te duce în camera numită a reginei. Camera aceasta este de șaptes-

prezece picioare de lungă și șaisprezece de largă. Spre partea orientală se vede o scobitură mică.

De aici te întorni înapoi și te duci prin altă galerie ce merge spre centrul piramidei, coborînd. De aici întri pe altă galerie în camera regelui. Această cameră este de treizeci și două picioare de lărgime și lungime și șasesprezece de înălțime. La dreapta, întrînd, văzurăm un cosciug de granit roșatec, fără coperămînt și deșert, ce se zice că a fost acela al regelui, autorul piramidei. După o inscripție ce a găsit Belzoni în cea dintîi cameră, piramida s-a deschis de arabi. Inscripția sună astfel : „Stăpînul Mohamed Ahmet a deschis aici, și stăpînul Otman a fost de față la deschidere“. Arabii ne supărară și aici cu bacșiful lor. Văzînd că nu le dăm nimica, stinseră luminările și rămaserăm prin întunerec : trebui să le dăm, și numai astfel aprinseră luminele și puturăm ieși.

Văzurăm de aproape și celelalte două piramide. A treia este mai mică decît a doua și a doua decît cea dintîi.

Un mameluc a cercat înainte timp să deschiză a treia piramidă, ca să scoată bogățiile ce se credeau a fi ascunse aici. El deschise piramida tot pe față și la punctul de înălțime unde este deschisă întîia piramidă ; dar după ce trase cîteva sute de pietre, fără folos, se lăsă.

Piramida cea mai mică a Filistei sau fetei lui Heop, după Herodot, este încă în picioare, dar vîrful ei este ciuntit.

Pe toată fața acestui loc văzurăm o mulțime de piramide mici de doi sau trei metri, și cele mai multe fărîmate. Aceste din urmă, cu totul neînsemnate, a trebuit să fie făcute de particulari, servind de morminte. Afară de aceste, se văd camere

suterane și scorburi prin maluri, de unde s-au scos sarcofage și mumii.

Un lucru nu mai puțin curios decît piramidele este sfinxul cel mare. Se află aproape de piramida cea mare spre est, tăiat din stîncă de piatră. Sfînxul era la egipteni o ficție desemnată cu corpul de vită și capul de om. Statua lui de aici este lungă de treizeci și nouă de metri sau o sută șaptesprezece picioare ; împrejurul capului spre frunte, de douăzeci și șapte metri ; înălțimea de la pîn-tece pînă la creștetul capului de șaptesprezece metri. Sfînxul era înainte îngropat cu totul, în nisipul ce de atîția secolî vînturile grămădiră împrejurul lui ; numai capul era încă afară. De la cercările ce făcură învățații francezi în Egipt, în timpul expediției francezilor, se săpă un șanț foarte larg împrejurul sfînxului. Atunci se cunoscă că între gît și picioarele de dinainte în sus fusese o intrare care ducea la niște galerii suterane săpate în stînci și comunicau cu piramida cea mare, pe sub pămînt. Sfînxul avea pe cap o podoabă regală sau religioasă, ce servea să determine care era expresia simbolică a lui. Fizionomia-i seamănă unui negru ; fața buhăită, ochii înflați, dar dulci, nasul strivit, buza largă etc.

Piramidele se zidiră pentru două cuvinte : 1. să fie niște monumente care să spuie secolilor numele celor ce le-au făcut și 2. să serve ca morminte. Mulți călători au dat felurite alte păreri despre țelul pentru care ele se zidiră ; dar toate acele păreri mi se par niște fabule.

Aici ne preîmblarăm două oare prin sînul mormintelor suterane. Oriunde se lasă ochii, se lasă pe multe săpături, unde locuitorii țării și călătorii streini au săpat, ca să afle lucruri interesante. Cînd

vedem șacalul scobind mormintele cele proaspete, ca să-și scoată hrana vieții, un simțiment de dezgust și de groază ne încongioară. Cu toate acestea, mult mai nesuferită trebuie să ni se pară lăcomia omului ce turbură pacea mormintelor, ce înfruntă majestatea lor, ca să tragă din sînul lor cadavre omenești și să le vînză pe bani ! Aceasta se face neîncetat de locuitori și de călători !...

Noi trecurăm ziua la umbra ce aflarăm în dosul capului acelui mare sfînx. Aici făcurăm și o gustare din provizii ce luaserăm cu noi. De aici puturăm observa că corpul sfînxului este crăpat pe la mijloc și crăpătura este atît de largă, încît un om nu o poate sări.

Este peste puțință să rămîie cineva simplu privitor în mijlocul unei populații de morminte, unde odihnesc atîtea generații. Vederea acestor locuri îmi inspirară aceste strofe.

I

*Acel ce vă-nălțară, pieriră în uitare,
De cincizeci evi, pe dinșii s-a-nchis al lor mormînt ;
Țărîna lor pierit-a l-a vîntului suflare*

Pe-acest deșert pămînt.

*Popoare noi venit-au și au trecut din viață ;
Mai multe tronuri mîndre d-atunci s-au răsturnat,
Și lumea fugătoare schîmbat-a a sa față*

În cursu-i minunat.

*Chiar mîntea omenească luat-a o schimbare ;
De zell săi poetici și cerul a scăpat ;
Iar voi, o monumente de-eternă admirare,
Nestrămutate-ați stat !*

II

*Colo se arată valea dalbă, verde
Unde Nilul vesel, şerpuind, se pierde
Pîntre sicomori.
Cairul înalţă albele-i palate,
Vesele moschete, graţios săpate
’N marmură cu flori.*

III

*Dar mai colo se zăreşte
Cel deşert spăimîntător :
Unde viaţa îşi opreşte
Pasu-i verde, rizător.
Emblemă de tăcere a tristelor mormînturi
În care tot adoarme, plăcere, lungul chin ;
În care numai pasul fantasticelor vînturi
Deşteaptă un suspin ;
Unde vîntul ce omoară
Naţă munşii de nisip,
Ce pe fiecare vară,
Schimbă forma, se risip.
Dar luncile deşerte atît sunt de măreţe,
Atît de melancolici, cît ochiul privitor,
Ce cată tinereţe,
Se-nturnă să ascundă o lacrimă de dor !*

IV

*Dar ziua se abate. — Pe undele pălite
A mării de nisip*

*Se luptă umbra tristă cu razele ei mute
Ce-n noapte se risip ;
Iar formele lor albe se schimbă cu durere
Pe fiecare minut,
Și tremurinde-noată în umbră și-n tăcere
Sub vălul lor tăcut.*

V

*Dar colo de hotarul deșertelor tăcute
Era odinioară acel vestit Memfis :
Luminele, știința și artele plăcute
Făcuseră acolo al lumii paradis.
Aici era cetatea cu magice palate ;
Aici locuitorii trăiau în sărbători ;
Dar una dată, moartea aice se abate
Și mina lor îngheață pe cupe și pe flori ;
D-atuncea, în tăcerea anticilor deșerte,
Șacalul cel sălbatec se plînge întristat
Și vînturile-ntonă lugubrele concerte
În vechile ruine ce timpul a-nfruntat.*

VI

*Voi umbre nevăzute, o fii de-nchipuire !
Sculăți-vă odată din ast tăcut mormînt !
Iar tu, lumina vieței, învie c-o zîmbire
Al lor trușăș pămînt !
Tăcere ! iată noaptea !... o umbră se arată,
Răsare din pămînt !
Ea face semn cu mina-i plăpîndă și uscată,
Și mii de alte umbre se-nalță din mormînt.
Trei regi ce rădicară aceste piramide,*

Trei umbre, în tăcere s-așază la benchet ;
Trei cupe aurite, la stelele splendide
Rădică în tăcere o mină de schelet.
O tinărdă princesă s-așază în tăcere
Și cheamă lângă sine fantastici trecători,
Și întonînd armonii d-amor și de plăcere,
Deschide vâlul d-aur pe sinul ei de flori.
Dar iată se aude o surdă nechezare

De ageri cursieri ;

Cambis pășește-n capul popoarelor barbare,
Mii țipete se-nalță în sinul desei seri ;
O luptă cruntă-ncepe și armele în vînturi
Răsună cu tărie pe brațele de os ;
Iar cetele-egiptene reintră în mormînturi
Și aerul răsună d-un zgomot dureros.
Eroul macedonic în urma lor apare.
El trage dupe caru-i popolli cei coprinși ;
'Aceste turme sclave se luptă cu turbare
Să-nvingă în robie alți populi neînvînși.
Oh ! nu mai e speranță d-această omenire !
Tu, dulce libertate, ce lumea-ai amăgit,
Ori nu ai fost tu oare decît închipuire ?...
O popol, încetează d-a cere-o fericire
Pe care nu știi însuși s-o lași la cei robiți !

Dar cine sparge încă nisipurile dalbe ?
Soldații lui preurmă al său car aurit ;
Ei sunt fieroși și falnici și pletele lor albe
Sub arme au albit ;

O manta de purpură pe umeri-i s-abate ;
Iar briul lui lucește ca cerul înstelat ;

*Alături stă amanta-i : divina-i voluptate
Pe toți a fermecat.*

*El trece, dar s-arată ordiile păgine :
Sub pașii lor pământul în doliu s-a-nvălîț ;
Dar ei chiar se strecoară și-n urmă nu rămîne
Decît o suvenir de dor ce a pierit.
Dar cine e eroul a cărui strălucire
Pe toți a întrecut ?*

*Soldații lui sunt palizi de lungă nedormire,
Ei n-au nimic în față și-n vorbe neplăcut.
Eroul îi conduce în valea glorioasă ;
În purpură, în aur el nu-i investmîntat ;
Un redingot albastru, o șlapă colțuroasă
Acopere scheletu-i, de vînturi legănat.
Dar ochiul lui străluce de-o flacără străină*

La ceilalți muritori !

*Tăcere ! Mamelucii se-adună, se dezbină
Prin umbra nopței deasă pe caii lor ușori.
El face semn din mîină... ostașii lui s-adună ;
Scadroanele s-avîntă prin cîmpul nisipos,
O luptă crudă-ncepe și armele răsună
Pe albele schelete ce strălucesc la lună,*

Pe hîrcele de os.

*Par mamelucii zboară prin cîmpii cei sălbatici
Ca pulberea în vînt,*

*Și umbrele lor mute, cu caii lor fantastici,
Reîntă în mormînt.*

*O geniu al durerii ! tu ai trecut în lume
Și globul sub picioru-ți gigantic a săltat ;
Căzut-au edificiul coprins de putrejune,
Legi, datine și tronuri cu regii au picat !
Dar cînd picară toate, prea nîic d-a le abate,
Tu tremurași de viață-ți sub greutatea lor !
Și începuși d-al doilea să dregi cele stricate,
Trușase muritor !*

*Aşa la locuinţă-i, cînd un copil foc pune,
Surîde de plăcere pîn' totul s-a încins ;
Atunci se înspăimîntă, văzînd că se răpune,
Şi urea cu mîna-i mică să stingă ce-a aprins ;
Ca şarpele din fabuli ce-n via-i nerăbdare
Fărim-a mîd-sei pînteci născînd înveninat,
Aşa, venind în lume, zdrobişi cu nepăsare
Republica ta mumă, ce-n viciaţă zbor ți-a dat !..*

CARTEA A VI-A

La Giza se află un cuptor public, unde clocesc oule de găină, ce dau pui, fără să aibă trebuință de cloști, ci numai prin căldura lui. Acest așezământ se cheamă pe limba țării Mahmal Ferugi. D-aceste cuptoare sunt mai multe în Egipt. Este despărțit în două scorburi ; oule se depun în scorbura de mai jos ; în cea de mai sus arde focul. Căldura se cere să fie totdeauna de 32 de grade Réaumur. Aici se depun dodată patru mii de oue, pe trei rînduri. Oamenii însărcinați cu privigherea lor le înturnă adesea. Clocirea se face în douăzeci la douăzeci și cinci de zile cel mult ; îndată ce puii ciocnesc oul, îi scoate din ou și-i dă femeilor îndatorate să-i crească. Fiece particular poate aduce aici ouă. Pentru o sută ouă, primește proprietarul lor cincizeci de pui de găină. Suma puiilor ce scoate acest cuptor, pe fiecare an, este foarte mare.

Tot ce poate cineva să-și închipuiască mai grațios, mai feeric, mai oriental, tot ce se aseamănă mai mult cu acele grădini magice din o mie și una de nopți, este grădina Șubrah, făcută de bătrînul Mehemet Ali. Aleele ei cele mai mari sunt pavate cu mozaice albe : arborii cei mai rari și mai deli-

cați se află aici. Chioșcul unde bătrînul pașă căuta umbra în zilele de vară este elegant și pare că invită pe fiecare la repaos și la desfătare. Mai este un labirint ce poartă în vîrfu-i un pavilion grațios. Aici te urci pe 15 trepte. Pavilionul este pătrat ; în mijlocul lui se află un bazin mare de marmură albă ocolit cu figuri săpate grațios, care varsă aici apă limpede ca cristalul. Este cel mai frumos monument din această grădină. Eleganța, bogăția, aici sunt vărsate din urna frivolă și grațioasă a plăcerilor celor moi, mai mult decît oriunde. Aici Mehemet Ali, în mijlocul celor mai frumoase odalisce, venea să uite cîteva minute grijele sale, răpit de plăcerile băiei și beat de răsfățările nimfelor grațioase ce îl încungiurau ; și iară de aici, sătul de plăcerile unui simțualism brutal, se arunca din nou în viscolul luptelor pătimașe ale sufletului său ambițios.

Dar acest bărbat nu mai este, și toate cad în ruină.

La trei oare departe de Cair, pe Mocatam, începe pădurea împietrită, despre care o mulțime de călători vorbesc cu entuziasm ; mulți însă cu dispreț. Să nu credeți că voi descrie o pădure împietrită ca cele din o mie și una de nopți, ce este numai..., dar mai nainte să vedem care este părerea d. Gische despre aceasta. Acest autor pretinde că este o adevărată pădure împietrită, ba încă, cercetînd trunchii arborilor, a aflat coaja, rămurile și niște crăpături unde altădată locuiau viermuleți în lemn și adaogă că poate să spuie chiar felul lemnului acestor arbori împietriți. Dar să cităm chiar cuvintele sale : „Apele mării au împietrit această pădure atît de întinsă ; dar, de cînd s-a tras marea, partea arborilor lipită de pămînt s-au făcut de

fier... această a doua schimbare se făcu din cauza căldurei din centru... toți arborii împietriți, ce zac pe pământ, sunt de fier în jumătatea grosimei lor și de piatră în ceialtă jumătate... materia primară a acestor minunate împietrituri a fost sigur de lemn... și nu se poate tăgădui... se deosebește foarte bine coaja de ceialtă parte ; se cunoaște arborele ce se uscăse mai înainte de a se răsturna și a se coperi de apa sărată a mării ; mii de înțepături mici arată locul viermuleților ce-i rodeau, și se găsește, cu toate că este împietrită, pulberea rumegătorei lor și pulberea produsă de putrejunea de mai înainte... Toate caracterele se păstrează așa de bine, că orice ar zice cineva în contra, ar fi o nebunie... este lesne să dovedești din ce esență era lemnul... seamănă că este de felul acelui ce crește în climele noastre..."

Acest autor, cu o lovitură repede și absolută, hotărăște două lucruri : că această pădure era de lemn și că marea a fost înecat aceste locuri altădată, apoi iar s-au tras. Adaogă că în timpurile antice muntele Mocatam și munții Libiei se fărimară de la natură... că acești munți au în sînul lor mulțime de scoici de mare, de unde încheie că marea se afla pe locul unde acești munți se rădăcară și goniră apele mării ; că atunci izvorau de aici ape dulci ce produsera pe acest munte păduri, etc.

Volney zice că întîmplarea singură a dat acestor minerale forma unui vegetal împietrit.

Fiecare poate să-și dea o părere ; dar în deșert oamenii vor căuta să dea soluție unei asemenea probleme : nu este dat minței omenești să pătrundă toate secretele naturei.

Ceea ce văzurăm înșine despre această pădure este : o mulțime de trunchiuri de piatră, cu forma

de arbori, erau culcați pe pământ, ca niște cadavre despoiate, și răsturnați în toate felurile... cei mai lungi erau de treizeci de metri. Unii erau fărîmați.

Dar să lăsăm pădurea împietrită.

Într-o zi merserăm să vizităm insula Rudah. Se află mai în față cu satul Ghifa și Fostatul. În această insulă se află un nilometru făcut de Amru. Încă de la venirea arabilor, acest nilometru era o măsură a apei Nilului ; după el se știa, la vărsarea Nilului, gradurile înălțării apei. Este o coloană ce stă în mijlocul unui bazin, a cărui adîncime este egală cu fundul Nilului. Pe o coloană sunt scrise gradurile. Această coloană este locuită. Se zice că înaintea venirii arabilor era o cetățuie. În cercul acestei cetățui se află nilometrul. În această insulă, se zice că fiica lui faraon, mergînd să se scalde, găsi în apă și scăpă pe Moise. Aici pașa are cîteva grădini frumoase și case.

Este timp să vorbim de relele la care se află supusă această țară.

Înainte timp, în fiecă an, ciuma se declara aici pe la februarie și ținea pînă toamna.

„Cîteva persoane, zice Volney, au voit să ne facă să credem că ciuma se naște în Egipt ; dar această opinie, întemeiată pe prejudecăți nesigure, nu seamănă cu ceea ce se întîmplă. Neguțătorii nostri, stabiliți aici, și pămîntenii zic că ciuma nu vine din Egipt ; ci întîi se arată pe coasta Alexandriei ; de aici trece la Rozeta, Cair, Damietta și alte locuri. Mai spun că ea se arată după ajungerea vreunui vas venind de la Smirna și Constantinopol... se vede dar că vine de la acest din urmă oraș, unde se împrăștiă neîncetat din cauza neîngrijirii etc“.

Mulți alții pretind că se naște în Egipt, din aerul cadavrelor ce exală peștii sau crocodilii ră-

mași prin nisipul deșertelor, după ce se retrag apele vărsate ale Nilului. Alții iar cred că vine din aerul ce exală lacul Mareotis de lângă Alexandria. Noi să nu cercetăm cauzele ce o produc, dar să luăm o cale mai sigură. De când s-au așezat carantine regulate în Orient, ciuma a pierit cu totul. Dacă era născută în Egipt, ciuma s-ar fi arătat din nou, căci atunci carantina ar fi fost ne folositoare. Nu putem zice nici că vine din Constantinopol, că nici în acest oraș ea nu se mai arată. Dar ori de unde ar veni, măsurile de curățenie, prefacerile spre îmbunătățire, făcute de atunci în toate părțile ca să o stîrpească, au izbutit. Poate iară că ciuma să fi fost una din acele boale ce se arată într-un timp de mai mulți ani și piere.

Una din epidemiile cele mai rele în Egipt este pierderea vederii. Într-o zi intrînd în Cair cu soții mei, făcurăm băgare de seamă la cei cu ochii stricați. Aflarăm că la o sută de persoane cu ochi buni, erau cincizeci orbi ochiați și cu ochii înflați. Nu am întîlnit nici un om care să aibă ochii cu totul sănătoși, adică fără să aibă o căutătură care este naturală. Închipuți-vă o populație întreagă copii, femei, oameni orbi, albețiți, sau cel puțin cu ochii roșiți și lăcrimați cu neconținere, purtînd asupra ochilor, oriunde purced, un nor de muște, pe care nimica nu poate să le gonească, și veți avea idee de această neferice populație. Nicăiri nu am văzut încă acea mulțime de muște, care se află în Egipt. Ele intră în bucate, în apă, în gură, în nas. Cauza ce le produce este marea necurătenie ce domnește aici.

Inflamațiile ochilor, în Cair, sunt mai dese decît în orice alt oraș din Egipt. Bogații și străinii sunt mai puțin supuși decît locuitorii.

Această epidemie a domnit în Egipt încă în timpurile antice. Mai mulți faraoni erau, după istorie, orbi. Herodot vorbește de un rege din Egipt ce era orb și căpăta vederea printr-o minune. Această anecdotă mi se pare foarte picantă și pentru aceasta o reproduc aici :

„Preoții din Egipt îmi spuseră că după moartea lui Sesostris, fiul său Feron se urcă pe tron. Acest principe nu făcu nici o expediție militară și orbi. Nilul, vărsându-se atunci de optsprezece coți și înecînd toate cîmpiile, un vînt mare se ridică, care vînt întărită valurile. Atunci Feron, printr-o nebunească îndrăzneală, luă o ostie și o aruncă în mijlocul întăritatelor ape, după aceasta îndată orbi. Zece ani fuse orb. În al unsprezecelea an, i se aduse răspuns de la oracolul de la Buto, ce-i vestea că timpul prescris pentru pedeapsa lui se sfîrșise și că are să dobîndească vederea, dacă se va spăla la ochi cu udul unei femei, care nu a cunoscut alt bărbat străin decît pe al ei. Feron încercă mai întîi cu acela al femeiei lui, dar fiindcă nu se vindecă cu acesta, alergă la acela al altor femei. În sfîrșit, găsind unul de la o femeie, care îl tămădui, strînse într-o cetate, numită Eritrebolos, pe toate femeile ce le încercase, afară de aceea al căreia ud îl vindecase, și le arse de vii cu oraș cu tot ; iar pe aceea ce contribui la a lui vindecare, o luă de soție.“

Aerul mării, unit cu umezeală, care umezeală unită iarăși cu o mare căldură, este cauza acestor inflamații ; nisipul cel mărunț ce se rădică în aer în aceste locuri și se aruncă pe nesimțite în ochi contribuiește la propășirea acestui rău.

Mai este un rău ce numai aici se întîmplă ; o irupție ce vine pe piele, sau cu alte vorbe mulțime de broboane și pete roșii ce se răspîndesc pe

corp, însoțite de mîncărime nesuferită. Cauza acestui rău se crede că vine din apa Nilului. Unul din soții mei de călătorie, N. Apolonie, nu îl văzusem de patru zile ; cînd îl revăzui, era atît de împodobit de aceste broboane, încît îmi fuse cu neputință a-l cunoaște.

Primăvara domnesc aici niște friguri rele careucid pe om în timp scurt. Sub alte raporturi, clima Egiptului este sănătoasă.

Egiptul este o țară roditoare, plină de bogății. Prin poziția sa are o parte foarte favoritoare pentru comerț. Dar această țară nu poate nici să înflorească, nici să existe, decît cu condiția ca să o cultive, sub toate raporturile, spre a ajunge la civilizație. Egiptul nu este o țară frumoasă ; cîmpiile au numai vegetația ce este din munca omului ; dumbrăvi, păduri, ierburi și flori sălbatice, rîulețe nu se află pe aici. Volney zice că nici o țară nu este mai puțin pitorească pentru zugrafi și poeți... „Este de însemnat, adăugă el, că nimeni, nici chiar arabii, nu zic că aici să fi născut un poet. În scurt, ce ar cînta egipteanul pe fluierul lui Gessner și Teocrit ? N-are nici rîulețe limpezi, nici brazde fragede, nici adîncimi singuratice... Thomson nu ar afla aici nici șuierătura vînturilor în păduri, nici zgomotul tunetelor în munți, nici lina majestate a dumbrăvilor antice, nici vijeliile turbate și liniștea ce le urmează.“

În Egipt rareori plouă iarna ; iar vara, nicio dată. Cerul aici este totdeauna senin și monoton ; ochiul întilnește numai văi semănate de oameni, sate cu fizionomie mizerabilă, înălțate pe cîte o movilă nisipoasă, deșertele nemărginite, ale căror

valuri sunt mai temătoare decît ale oceanului, pe care călătorul niciodată nu începe să le străbată, fără să fie sigur că aceste valuri nu or să-i fie mormîntul.

Vitele aici sunt multe și de cel mai bun soi ; cai, asini, mule, cămile de mai multe feluri, oi, toate parcă ar fi mai îmbunătățite în soiul lor, decît ori în ce altă parte, însă nimica mai mult decît boii și bivoli din Egipt.

Vînturile sunt foarte rele ; dar cel mai rău este vîntul numit camsin, în Egipt, și samun, prin deșerturi. Din norocire suflă puține zile ; zilele cînd suflă sunt cele mai calde : suflarea lui lovește ca căldura unui cuptor aprins. În deșerturi, acest vînt este mult mai periculos ; ucide pe călătorii ce află în sînul nisipurilor. Cămila, fiică a deșerturilor, cînd vine acel vînt, bagă capul în nisip, închizînd ochii, ca să scape de omorîtoarea lui înrîurire. După Herodot, armia lui Cambis, ce plecă în contra oazisului lui Amon, aflîndu-se în deșerturi la calea jumătate, întîlni acel vînt, și toți soldații pieriră în valurile de nisip.

Acum să vedem care sunt animalele ce se află în Egipt numai.

Printre pești, cel mai curios este cela ce se cheamă *bișir*, ce seamănă cu șarpele și totodată cu patrupedele . Coadă lui este scurtă ; e lung de două picioare ; multe aripi înotoare are pe spinare ; mănîncă cărnuri. Cuțitul nu poate pătrunde solzii săi. Mai este un fel, ce se cheamă *fahaca*. Acesta se îmflă cu aer, cînd răsuflă afară din apă, și pîntecele lui se face atunci foarte mare. Cînd, din greutatea dosului, cade pe spinare, nu poate să se mai întoarcă și seamănă cu un glob ghimpos

Se apără ca ariciul. Vine în Egipt cu apa pe Nil. Când se retrage Nilul, nu poate cu apa să se întorne ; atunci locuitorii aleargă și îl prinde. Copiii se joacă cu el. Arabii zic că acest pește are glas. Mai este încă un pește electric numit silurul tremurător. Arabii îl numesc *road* (tunetul). Arabii cred că grăsimea ce are sub piele vindecă boalele, o ard pe tăciuni aprinși și pun pe bolnavi asupra gazului produs de ardere.

În Nil se află niște broaște țestoase foarte mari, ce se numesc trionix. Au falca cu buze mișcătoare ; sunt de trei picioare de lungi. În altă parte am vorbit de tupinambis și de crocodili.

Șerpii sunt de cinci feluri mai cunoscuți. Cel mai frumos este cel cu capușon, vestit prin grația coloanelor. Corpul lui este lung de un picior. Șarpele scital de la piramide, ce seamănă cu vipera, are ace veninoase ca vipera ; rareori îl afli mai lung de două picioare ; este privit de locuitori ca cel mai înrăutățit și toți se tem de dînsul. Vipera ceresta sau cornorată este tot atîta de temut ; are pe dăsupra ochilor un fel de corn, de trei linii de înalt. Vipera hage este cel puțin de cinci picioare de lungă și trei degete de groasă. Când te apropii de dînsa, rădică capul și se pune în poziție de apărare : mușcătura ei este periculoasă, dar nu atacă, dacă nu o superi.

Fiindcă suntem la șerpi, să vorbim și de psili sau descîntători de șerpi, ce se află în Egipt. Originea lor este foarte veche. Psilii figură în sărbătorile religioase și sunt cea mai curioasă podoaă. Ei zic că cine nu se trage din neamul psililor nu poate să aibă putere asupra șerpilor. Se reîmblă, mai goi, pe strade, cu șerpi înolăciți după gît. Unii pretid că au văzut șerpi ce mușcă

pe psili de mâni, de sîn etc. ; șarpele lor favorit este vipera hage (Champ.).

Denon zice că, aflîndu-se odată în Cair la generalul Buonaparte, văzu niște psili. Ii se făcură cîteva întrebări despre șerpi, între altele dacă se află vreun șarpe în acea casă și, de este, pot ei să-l scoată de unde se afla ? Psilii răspunseră că este un șarpe și că pot să-l scoată. Apoi se răspîndiră prin camere, însă, în unghiul unei camere se opriră și spuseră că șarpele era acolo. În adevăr, căutînd, aflară un șarpe.

Se vede că iscusința lor stă într-o chemare ce imită strigarea de amor a șarpelui : ei contrafac glasul printr-o șuierătură, cînd ca a șarpelui bărbat, cînd iară ca a șarpelui femeie, atunci șerpii ies din locul unde stau ascunși.

Sunt încă șopîrle frumoase și gușteri mari și hidoși la vedere, precum și scorpii veninoase.

Liliecii sunt de opt feluri ; însă cel mai curios este acela care se cheamă ruseta. Mai nu are coadă, și pe față seamănă cu cînele. Este priimitor de educație ; se dedă cu omul ce îi dă să mănînce ; linge ca un cîne.

Animale patrupede, Egiptul are : șacalii, singurul lup al locului ; hiena, ce trăiește în deșerte ; ipopotamul ce locuiește părțile Nilului cele mai spre miazăzi, fărîmă semănăturile, dar nu atacă pe oameni ; cu zgomote și focuri, locuitorii îl gonesc în Nil. Egiptul are, printre vegetale, curmalii, ce nû se află în Egiptul de Sus ; sicomorul, tamarinierul, cordia, mixa, acația, lebcec și casia-fistula, ce sunt de origină din India. În Egiptul de Jos cresc trestii, două feluri de nimphaea, lotusul și papirus ; cel din urmă este rar astăzi.

Locuitorii cultivă mai toate legumele și bucatele noastre. Afară de acestea, orezul, bumbacul, trestia de zahăr se cultivă mult.

Papirus sau biblos, din toate plantele, în vechime era aici foarte mult, creștea prin lacuri, se înălța la zece picioare. Coceanul (strujanul) lui are în vîrf o cosiță. Altădată, sub romani, și chiar în al XI-lea secol, în Franța, se scria pe papirus. De aici vine și vorba de *papier*. Se află încă prin arhive, scrise pe papirus din Egipt șartele regilor Franței, ale împăraților și papilor ; cărți în grecește și latinește. S-a găsit asemenea în Egipt, prin morminte, acest papirus, din care unii sunt încă din timpul lui Moise. Cel mai fin papirus pe care scriau cei vechi era acela de sub egipteni se chema *împărătesc* și sub romani *augustus* ; după acesta era cel ce se cheamă *hieratin*, întrebuințat la lucrurile religioase. De cînd s-a născocit hîrtia de bumbac, acel papirus nu se mai cultivă și s-a rărit mult.

D. Champollion astfel arată mijlocul cum din această plantă se făcea papirus, pe care se poate scrie : „Se scotea cele două margini, tăia tîgva în două părți egale în lungime și despărțea c-o împunsătură cămășuțele ce erau mai la douăzeci și care formau tîgva, al cărei diametru este de două sau trei degete. Albețea cămășuțelor creștea cu cît se apropiau de centru. Aceste cămășuțe se întindeau deosebite ; fiecare forma o foaie ; iar după felurite preparații, lipeau două foi una după alta ; bătea, strîngea și poleia fiece foaie, și cu mai multe foi lipite una de alta făceau bucăți de hîrtie de orice lungime. Ungea pe urmă cu unt de chitru această hîrtie, ca s-o întărească în contra putrezunii.“

Vom sfîrși aceasta cu o scrisoare a lui Omar către Amru, după ce luă Egiptul și răspunsul acestui din urmă către Omar.

„Amru, fiu al lui D'El Aaz ! doresc de la tine, la priimirea acestei scrisori, să-mi faci despre Egipt o scriere dreaptă și vie, cît să pot a-mi închipui că văz cu ochii mei această țară frumoasă. Salutare !“

Amru răspunse astfel :

„O, domn al credincioșilor ! Închipuiește-ți un deșert sterp și o luncă minunată între doi munți, care unul seamănă cu un deal de nisip, și altul cu pîntecele unui cal ofticos, sau cu dosul unei cămile. Iată Egiptul ! Toate producțiile și toate bogățiile de la Asun (Siena) pînă la Menșa purced dintr-un rîu binecuvîntat ce cură cu mărire prin mijlocul lui. Minutul creșterii și scăderii acestui rîu este tot atît de regulat, ca cursul soarelui și al lunii. Este în an o epocă hotărîtă, cînd toate izvoarele din univers plătesc acestui împărat al rîurilor tributul la care providența le-au supus. Atunci apele Nilului i se înmulțesc, ies din patul lor și acoperă toată fața Egiptului, pe care depun o humă roditoare. Atunci se taie comunicațiile de la un loc la altul ; numai cu bărcile cele numeroase ca foile curmalilor împlă încă oamenii.

Cînd vine minutul ca apele vărsate să nu mai fie folositoare pămîntului, rîul reîntră în marginile ce ursita i-a prescris și lasă astfel să se adune, pe unde a călătorit el, comorile ce a ascuns în sînul pămîntului.

Un popor pîrtinit de cer și care, asemenea albinei, pare ursit să lucre pentru ceilalți, fără ca el să se folosească din rodul muncii lui, deschide cu ușurință înuntrurile tărîmului și depune sămînța, a cărei rodire o așteaptă de la facerile de bine ale

accii înunți ce face să crească și să pîrguiască bucatele. Sămînța se dezvoltă, mreaja se rădică, spi-cul se face prin ajutorul ce-i dă o rouă ce ține aici locul ploilor și care hrănește sucul îndestu-lător din tărîm. După cea mai îndestulată rodire, vine cîteodată seceta. Astfel, o doamne al credin-cioșilor, Egiptul este chipul unui deșert nisipos, unei văi apoase și argintate, unei mocirle negre, unei lunci verzi și undoase, unui parter împodo-bit cu flori de tot felul și unei grindioștii cope-rită cu grîne galbene... binecuvîntat să fie urzi-torul acestor minuni !

Trei lucruri fac, mai ales, îndestularea Egiptului și fericirea locuitorilor ; cel întii, să nu se prii-mească proiecte născocite de lăcomia fiscală, cu scop de a mări birul ; a doua, să se întrebuinteze a treia parte din venituri pentru ținerea în bună stare a canalelor, podurilor și stăvililor ; a treia, să nu se puie bir astfel decît în natură pe roadele ce produce pămîntul. Salutare !“

În Cairul vechi, cumpărai un cap de mumie de om, pentru puțin lucru ; dar fusei silit să-l arunc, pentru dezgustul ce-mi pricinuia a lui vedere. Era bine păstrat. Este lucru de mirare această artă de a bălsămi la vechii egipteni. Cînd cineva vede cor-puri omenеști de mai multe mii de ani întregi încă sub pinza ce le coperă de atunci, nu poate să nu se mire de geniul acestui popor.

Herodot explică chipul cu care se îmbalsămea morții, ale căror mumii le vedem pînă astăzi.

„Doliul și funeraliul, zice Herodot, se fac astfel : cînd moare un om mai deosebit, toate femeile din casa lui își spoiesc cu tină capul și chiar obrazii ; lasă pe mort acasă și își desvălesc sinul și, agățîn-du-și veștmintele cu o cingătoare, își lovesc piep-tul și aleagră prin oraș însoțite de rudele lor. Pe

de altă parte oamenii încă își bat pieptul. După această ținere, duc corpul mortului în locul de bălsămit... Sunt în Egipt niște persoane pe care legea le-a însărcinat cu îmbălsămitul și care fac o meserie din aceasta. Când li se aduce un corp, ei arată aducătorilor modeluri de morți de lemn... și întreabă după care model să-l îmbălsămească. După ce se învoiesc la preț, rudele se retrag.¹ Bălsămitorii lucrează la dinșii; și iată cum fac la îmbălsămitul cel mai prețios: Mai întâi trag creierii prin nări, parte cu un ferămint întors, parte prin mijlocirea unor doctorii ce introduc în cap; pe urmă fac o incizie în pînțece cu o piatră din Etiopia ascuțită; prin această deschidere ce fac, scot înuntrurile, le curăță și le trec prin vin de palmieri, apoi prin aromate măcinate; pe urmă reîmple pînțelece cu miră curată măcinată, canelă și alte miroase; pe urmă le coase. Îndată ce au făcut aceasta, sară corpul, coperindu-l cu natrum în timp de șaptezeci zile. Nu este iertat să-l ție mai mult în sare, Aceste șaptezeci zile trecute, spală corpul și îl învelesc peste tot cu bande de pînză de bumbac, spoite cu gomi² cu care egiptenii se servă ca de o cocă (clei); rudele reiau apoi corpul, zic de fac o cutie cu formă omenească, de lemn, închid aici pe mort și îl pun într-o sală hotărîită pentru acest sfîrșit; îl așază drept împotriva zidului. Astfel este chipul cel mai magnific de a bălsămi pe morți.

Mai este un chip mai puțin costător. Se împle cu o licoare, ce se scoate din chedru, și stropește pînțelece mortului, fără să facă nici o incizie și fără să scoată mațele. Când a introdus această licoare

¹ Bălsămitul cel prețios costa un talant d-argint sau cinci mii patru sute liv., cel de-al doilea, douăzeci de mine sau o mie opt sute livre și cel din urmă puțin lucru (*n.a.*).

² Gom arabic (*n.a.*).

prin fundament, îl astupă, ca să oprească licoarea de a ieși, pe urmă sară corpul în timp iar de șaptezeci de zile. În ziua din urmă scoate din pîntece licoarea care are atîta putere cît topește înuntru-rile și le trage cu el afară. Natrumul consumă cărnurile și nu mai rămîne din corp decît pielea și oasele. Această operație sfîrșită, dau corpul.

Al treilea fel de bălsămit este pentru cei mai săraci. Injectă corpul cu licoare numită sufrmaia ; pune corpul în natrum în timp de șaptezeci zile și îl dau la cei ce l-au adus.

Cît pentru femeile mai însemnate, cînd mor, nu le dă îndată bălsămuitorilor, nici pe cele care sunt frumoase și care au fost mult considerate, ci le dă trei sau patru zile, după ce au murit. Se face aceasta de frică ca bălsămitorii să nu facă abuz cu corpurile ce li se încredințează. Se zice că pe unul l-a prins cu o femeie moartă de curînd...”

Noi mai făcurăm cîteva excursii în vecinătățile Cairului. La două leghe și mai bine de la Cair, se află satele Matarieh, El-Canca și Abuzacl. Cel dintîi se crede să fie situat pe tărîmul unde fuse altădată vechiul oraș Heliopolis. Acolo legiutorii Greciei, filozofii, poeții veniră să se adape din luminile cunoștințelor oamenești.

În această cetate era templul soarelui. Obeliscul ce s-a aflat aici se crede să fi fost făcut în timpii lui Ozortasen care domni înainte de nașterea lui Abraham. Preoții de la Heliopolis cei dintîi rinduiră numărul zilelor ce compun anul. Macron pretinde că mai multe popoare din Italia luară de la preoții acestui vechi oraș datina d-a face asemuire între fazele vieții omenesti și acelea ale anului solar. La începutul periodului, adică la solstițiul de iarnă, soarele se reprezenta printr-un copil născut de curînd ; primăvara, soarele avea sim-

bolul unui tinăr, vara avea drept emblemă un om matur, iarna un bătrîn pleşuv.

Herodot descrie o sărbătoare curioasă, ce se făcea la Heliopolis ; dar locul nu ne iartă să o producem. Tot acest istoric zice că un fiu al lui Sesostris rădică aici două obelisce. Tărîmul Heliopolis, numit în vechime pămîntul lui Gesen, fuse însemnat copiilor lui Iacob spre locuinţă. Iosif luase de soţie pe Asineta, fiica unui preot din acest oraş, ce se numea Putifar. Se crede că aici a stat cîtva timp familia lui Isus. Coptii au rădicat o capelă pe ruinele casei ce ar fi fost locuit Maica Domnului. La o fîntînă ce se află în vecinătate, se zice că Maria a spălat scutecele copilului.

Astăzi, templul cel vestit, oraşul, palatele măreţe, oamenii, totul au dispărut sub nisipurile deşertului.

Noi vom vorbi despre ieroglifice ce le vom vedea de acum înainte pe multe monumente. Apoi despre limba egipteană.

CARTEA A VII-A

Vechea scriptură egipteană este cunoscută sub nume de scriptură ieroglifică ; este compusă de semne numite ieroglifice, a cărui etimologie însemnează caractere sînte săpate. În sistema scripturii ieroglifice, trebuie să se ia în băgare de seamă două lucruri : 1 forma materială a semnelor, ce fac trei feluri de caractere, numite ieroglifice, ieratică și demotice ; 2-le. expresia în parte a fiecărui semn, care face trei feluri de semne, ce sunt : figurative, simbolice și fonetice.

Scriptura ieroglifică, în parte, se compune de semne ce reprezintă obiecte din lumea fizică, cum : animale, plante, figuri de geometrie etc. Numărul acestor semne felurite se urcă la opt sute.

Scriptura ieratică este un chip de scurtare a semnelor ieroglifice ; spre exemplu un arbor, în loc să-l arate întreg, ca în ieroglifică, îl arată prin silueta lui numai.

Scriptura demotică este de aceeași natură ca cea ieratică, numai că numărul caracterelor lor era mai mic.

Cea ieroglifică se întrebuița pentru monumente mari ; cea de a doua se întrebuița de preoți.

în ale lor lucruri ; cea de a treia era cea mai întrebuințată și mai populară.

Semnele figurative arată ideea unui lucru ale cărui forme le reproduc semnele : ideea unui leu, cal, om etc., exprimată chiar prin figura fiecărui din aceste obiecte.

Semnele simbolice exprimau o idee metafizică prin chipul unui obiect material, ale cărui calități aveau analogie cu ideea ce era să explice. Albina era semnul simbolic al ideilor unui împărat etc.

Semnele fonetice exprimau sunetele limbei vorbită și avea aceleași funcții ca literile în alfabetul de astăzi al europeilor.

D. Champollin Figeac, unul din cei mai competenți autori sub raportul acestii scripturi, zice : „Scriptura ieroglifică... întrebuința, deodată, în același text, în același fraz și, câteodată, în aceeași vorbă, cele trei feluri de caractere : figurativele, simbolicele și foneticele, pe cînd scripturile noastre moderne, ce seamănă întru aceasta cu scripturile celoralte popoare din anticitatea clasică, nu întrebuințează decît caracterile fonetice, adică alfabetice... cu toate acestea nu se întîmplă nici o încurcătură, căci știința acestii scripturi este răspîndită în țară, și închipuind acest fraz : *Dumnezeu a creat pe oameni*, scriptura ieroglifică se exprima lămurit : 1-i. vorba Dumnezeu, prin caracterul simbolic al ideii Dumnezeu ; 2-le. a creat, prin semnele fonetice ce reprezintă literele care formau vorba egipteană a *creat*, precedată sau urmată de semne fonetice gramaticale, ce arată vorba radicală ; a *creat* era la a treia persoană bărbătească a preteritului de la indicativul acestui verb ; 3-le. *pe oameni*, sau scriind foneticește aceste două vorbe, după regulele gramaticei, sau trăgînd semnul figu-

rativ *om*, urmat de trei puncturi, semn gramatical al înmulțitului ; și nu era nici un echivoc în expresia acestor semne : 1-i. că cel întâi, ce era simbolic, nu avea valoare nici ca semn figurativ, nici ca semn fonetic, 2-le. căci semnul figurativ *om*, ce încheie fraza, avea numai același înțeles figurativ, 3-le. căci semnele fonetice mijlocitoare exprimau sunete ce formau vorba trebuincioasă pentru lămurirea propoziției ; și, cu toată această osebite a semnelor, egipteanul care citea acest fraz scris pronunța ca și când ar fi fost scris în întregime cu semne alfabetice... Cît pentru semnele fonetice sau aflabetice, iată cum mergea... Egiptul, dedat cu o scriptură ideografică ce zugrăvea ideele iar nu sunetele limbei, nu putea să se rădăce deodată la simplitatea arbitrară a alfabetelor noastre. Silit să combine forma semnelor noi cu acelea ce le avea, nu se lepădă de figurile obiectelor naturale, urmă întrebuintarea lor și otări numai — după ce analiză silabele limbagiului său și descompuse sunetele pînă la cele mai simple elemente, care sunt literile — că figura unui obiect, al cărui nume, în limba vorbitoare, începea prin glasul *A*, va fi în scriptură caracterul *A* ; că figura unui obiect al cărui nume, în lumea vorbitoare ar începe prin articulația *B*, va fi în scriptură caracterul *B*, și astfel înainte. În scriptura fonetică, achilă, ce se chema *Ahom* în limba egipteană, se făcu litera *A* ; o strachină, *Berb*, litera *B* ; o mînă *Tot*, litera *T* și *D* ; o săcure, *Kelebin*, litera *K* și *C* etc., etc. Din aceasta ajunse că toate obiectele al căror nume începea prin *C* se făcură semnul grafic al acestei litere ; dar cîteva obiecte numai, cele mai cunoscute, acele a căror formă era determinată sigur și putea să se transcrie lesne, se hotărîră să reprezenteze sunetul *C*, și astfel înainte. Fură dar un

număr oarecare de semne omofone ce exprimau același sunet în alfabetul scris de egipteni, și acesta era trebuincios într-o scriptură în care combinația și rînduirea materială a semnelor erau supuse la regulile demne de monumente... Numărul ieroglifelor fonetice nu se urcă mai mult decît la două sute...”

Pînă la aflarea pietrii cu inscripții, ce se găsi la Rozeta, nu era nimica sigur despre această limbă. Această piatră, înaltă de cîteva picioare, era săpată cu trei inscripții. Cea dintîi era în caractere ieroglifice. A doua, în caractere demotice, și a treia, în limba greacă, ce era traducția inscripțiilor de mai sus, neînțelese, încă. După douăzeci de ani de încercări, lumina ieși din acest monument : 1-i textul grecesc, zice d. Champollion, dovedește că inscripția este un monument al preoților din Egipt în onoarea lui Ptolomeiu Epifan ; 2-le. acest decret spune de mai multe ori numele acestui rege și alte nume proprii ; s-a putut traduce și scrie în limba egipteană toate ideile exprimate în textul grec ; dar numele proprii grece, neexprimînd nici o idee în limba egipteană, nu s-au fost putut traduce ; [3-le] a trebuit dar să scrie în caractere egiptene sunetele ce formeaza aceste nume proprii în grecește ; 4-le trebuie să se afle în inscripția egipteană de la Rozeta semne ieroglifice exprimînd aceste sunete ; poate asemenea să se afle în scriptura ieroglifică semne fonetice sau exprimînd sunetele, iar nu ideele : 5-le textul egiptean arată o grămadă de semne ieroglifice, deosebite printr-o întrupare eliptică ce le ocolește ; această grămăjoară este de mai multe ori repetată în textul egiptean ; numele propriu al regelui Ptolomeiu era repetat de mai multe ori în textul grec ; grămăjoara de ieroglifice încadrate poate să fie numele lui Ptolomeiu și, în

această supoziție, semnele astfel grămădite, scriind acest nume în ieroglife, aceste semne sunt alfabetice și cel întâi este un *P* al doilea un *T*, etc. Iată dar mai multe ieroglife alfabetice regăsite și rămîne numai a completa acest alfabet atît de așteptat ; 6-le. multe stavile sunt încă : grămăjoara încadrată într-un elips, sau cartușă, este numele lui Ptolomeiu, sau nu este ? În cazul dintîi, este trebuincios d-a încerca adevărul acestui dintîi rezultat alfabetic asupra altor nume scrise în ieroglife și totodată în grecește și în care se află toate literile cunoscute sau supozite a fi, prin numele lui Ptolomeiu. Inscripția greacă de la Rozeta are mai multe alte nume proprii către începutul ei ; dar textul ieroglific, fiind zdrobit la acest punct, nu se poate face comparație. Nu era nimica sigur de tot pînă atunci în rezultatul atîtor căutări. 7-le. Belzoni descoperi în insula File un chip cu o inscripție ieroglifică : se cunoscă că chipul și obeliscul formau un singur și același monument... ; inscripția greacă numea asemenea pe un rege Ptolomei, o regină Cleopatra, și se vedea în inscripția ieroglifică, în locul chiar unde trebuia să se afle numele regelui Ptolomei, tot aceeași încadrată grămăjoară ce este inscripția de la Rozeta ; se dase cu socoteală că era vorba Ptolomeiu. Acest întîi rezultat tras din inscripția de la Rozeta era dar cu totul sigur : numele regelui Ptolomeiu era scris dar cu ieroglife ; de atunci grămăjoara de ieroglife, încadrată, care, pe obelisc, urma numele acestui rege, nu putea fi decît numele Cleopatrei, și întîiul semn al vorbeii Ptolomeiu, *P*, se află în scurt al cincilea d-al Cleopatrei ; al doilea a celui întîi, *T*, al șaptelea al celui alt ; al patrulea al celui dintîi, *L*, era al doilea. Numărul semnelor recunoscute crescă dar din toate celealte ce compuneau numele Cleopatrei și

ieși jumătate din alfabet. Și o dată ce grămăjoarele de ieroglife încadrate, sau cartușele, se recunoscă pentru nume de împărați și regine, deosebite de etichetă, astfel și aceste cartușe, fiind numeroase pe monumente, alfabetul fuse lesne completat și descoperirea cea mai dorită și neașteptată... se întâmplă...”

Champollion le Jeune fuse acela cărui știință îi este datoră această descoperire.

De atunci se făcu o gramatică despre ieroglife.

Pe la începutul cristianismului în Egipt, alfabetul copt luă locul ieroglifelor. De atunci limba egipteană, ce se scria cu semne ieroglifice, ieratică și demotice, foarte numerase, și cu expresii felurite, sau figurative, sau ideografic, sau alfabetic, și reprezentând, unii ideile chiar, alții vorbele semne ale ideilor, începu să se scrie o serie de treizeci și unu de semne d-o expresie identică, toate înfățișând alfabeticește vocile și articulațiile cerute spre a compune silabele și vorbele limbei vorbitoare, și din aceste treizeci și unu de semne, douăzeci și patru sunt acelea chiar ce compun alfabetul grec și celealte șapte sunt semne din vechiul alfabet demotic, introduse în cel nou, ca să exprime sunetele proprii ale limbii egiptene.

Origina limbei egiptene se pierde în noaptea trecutului. Poate să fie din locurile de unde vine Nilul ? Nimeni nu știe sigur. Limba egipteană dar se vorbea în tot timpul cât ținu împărăția egiptenilor și însuși sub concheranții ce veniră aici. Vorbele egiptene ce le află în limbele ebraică, siriacă, haldee, s-au introdus prin influența celei egiptene, ca cea mai civilizată. Până la romani, limba egipteană încă nu pierise pe acest tărîm. Sub dominația grecilor, numai contractul scris în limba egipteană avea tărie ; sub romani, rugăciunile cu-

vioase, închise în morminte cu mumiiile, erau scrise încă în limba egipteană, precum arată manuscrisele de atunci pe papirus, ce se află astăzi în muzeele Europei. Plutarh zice că Cleopatra, cea din urmă regină, vorbea în această limbă cu străinii; soldații romani rădica ră împăratului Gordien al III-lea, un mormînt, pe care scriseră în limba egipteană, și alte patru idiome. Se zice însă că a fost o carte scrisă în limba egipteană, două veacuri de la Isus. Sîntul Ieronim zice că sîntul Paul Ermitul știa această limbă, și sîntul Antonie vorbea numai limba egipteană. Biserica creștină din Egipt ne-a păstrat această limbă pînă la mijlocul secolului al XVII-lea; asemenea exempluri sunt mai multe.

Limba, ce în Egipt se cheamă limba coptilor, este identică cu cea egipteană. O mulțime de oameni învățați, ce s-au ocupat de asemănarea dintre aceste două limbi, au adus dovezi de natură ce nu se pot combate.

Champollion-Figeac merge pînă acolo de zice că era aceeași limbă : „Limba coptă, zice el, este limba egipteană : este același idiom în toate epocile existenței ei ; dar această existență se desparte în două perioade neegale, pe cînd se întrebuița una după alta cele două scripturi felurite, ca să se scrie aceeași limbă : mai întîi semne antice și primitive numite ieroglifice, și pe urmă semnele alfabetului grec, adăogite de cîteva semne din vechiul alfabet popular egiptean ; astfel limba coptă este cea egipteană scrisă cu semne grece în loc să fie cu semne ieroglifice.

Limba egipteană era monosilabică în vorbele ei primitive. Orice vorbă, mai mult de o silabă, este vorbă compusă sau derivată.

Construcția sau sintaxa ei este în ordine logică, fiind socoteală de monosilabe, ce statornicesc ra-

porturile vorbelor propoziției între ele și sunt supuse la regulă.

Dar înainte de a da o scurtă idee de aceste reguli, să mai facem câteva observații. În limba egipteană se află o mulțime de vorbe formate onomatopice. Această limbă procede prin imitație, legând un sunet mai curînd decît altul la expresia unei idei date, ca cînd acel sunet ar fi imitativ al ideii chiar. La egipteni numele celor mai multe animale este numai imitația aproximativă a strigătului fiecărui animal, astfel porcul se numea *Rir* etc. Pentru obiectele neînsuflețite, se urma încă această lege a imitației sau a zgomotului lor, cum *sensen*, sunet; cînd aceste mijloace de *imitație* nu se mai putură întinde asupra altor obiecte, se căută *asemănări* și, prin alegerea sunetelor reperiți, tari sau dulci, rechemau obiectele ale căror calități fizice păreau analoage cu acele sunete: astfel vocea se chema *auo*, răsfățare, *șusu* etc. Pentru modul de a exprima ideile abstracte, întrebuintară asimilațiile trase din ordinea fizică. Iată un exemplu: înima, *het*, de la care, apoi, au făcut o mulțime de vorbe ce toate au raport cu *het*, fără să se schimbe rădăcina.

Sunt trei dialecte principale: dialectul Tebei, cel memfitic (de la Memfis) și cel bașmuric, din Taium. Cel mai vechi este acela al Tebei, ce se zice și saidic, și care fuse fondul limbei egiptene. Aceste dialecte erau caracterizate prin oarecare schimbări de consoane de la una la alta; *P* teban se făcea *F* în dialectul memfitic, *C* și *T* teban era *Ș* și *th* în cel memfitic etc.

Dar noi ne oprirăm aci, nevoind să intrăm în domeniul gramaticilor.

Pe lunca de aici, în anul 1800, marele vizir tăbărise cu șaptezeci de mii de oameni, pe picior de

a se bate, cu armia franceză, stricînd astfel tratatul de la El-Aric, după cererea Engliterei.

După bătălia de la Abukir, generalul Kléber suscrisese cu condiții onorabile un tratat și promisese deșertarea Egiptului, și armia franceză se prepara de plecare. Englezii încredințară pe vizir că trebuie să lovească pe francezi, carii, în număr mic fiind, vor fi lesne zdrobiți. Vizirul ascultă și pornește cu armia, pe cînd amiralul englez Keith scria lui Kléber că nu primește a ratifica convenția de la El-Aric și cerea ca oștirea franceză să puie armele jos, să dea corăbiile, munițiile și bagajele. Kléber răspunse printr-o proclamație către ai săi : „Soldați ! La o astfel de insolență se răspunde numai prin victorie ; preparați-vă de bătaie !”

Kléber cu nouă mii de oameni atacă pe vizirul ce avea șaptezeci de mii, îi sparse și îi nimici armia, care fugi prin deșerte numai cu cinci sute de oameni.

De la Cair la Suez la Marea Roșie, prin deșert, sunt douăzeci și opt de leghe. Pe lungul acestui drum se află cîteva stații de repaos, ținute de o companie și unde călătorii află cele trebuincioase. Călătoria se face în mai multe feluri : cu trăsuri, cu cămile și cu asini.

Suezul este situat pe malul Mării Roșii, pe coasta Egiptului, sub 29-58-10 de lat. nord și 30-15-6 de lung. est. Numele de Suez se dă asemenea istmului ce desparte Asia de Africa aici, și Mediterana de Marea Roșie. Orașul are o fizionomie de mizerie ; nici un arbor nu înveselește marginile lui, nici un izvor nu se află pe aici, dar se văd lacuri stricăticioase sănătăței în vecinătățile lui.

Fluxul și refluxul mării aci este foarte însemnat. Cînd se trage apa, fundul golfului rămîne tot gol. Aici călătorii au căutat să afle locul pe

unde evreii, conduși de Moise, au trecut Marea Roșie și unde egiptenii, urmându-i, s-au înecat. Unii sunt de părere că locul pe unde s-au întâmplat această trecere se află astăzi depărtat de câteva leghe de țărmul mării, căci pământul se lățește neîncetat între Marea Roșie și Mediterana și prin urmare apele Mării Roșii se depărtează. Herodot zice că lungul canalului, ce unește Nilul cu Marea Roșie, îl călătorea în vechime în patru zile de navigație (canalul era cu ocoluri, adică treizeci și două de leghe de lungime). Apoi mai zice : „De la Marea Septentrională (Mediterana) pînă la Marea Australă (Marea Roșie) prin muntele Casius, ce desparte Egiptul de Siria, este cel mai scurt. De la acest munte la Golful Arabic (iar Marea Roșie) sunt o mie de stade ; dar canalul este cu atît mai lung, căci face întorsături...”

Astăzi, în linie dreaptă, distanța este, de la o mare la ceialtă, de treizeci de leghe. Prin urmare, de la Herodot pînă astăzi, s-a depărtat de mai multe leghe, și locul pe unde au trecut ebreii nu se poate recunoaște.

CARTEA A VIII-A

Toți locuitorii din Egipt vorbesc de niște dănțuitoare numite almee. Aceste femei se află la un sat nu departe de Cair ; se găsesc asemenea prin cetate. Ele se deosebesc în două feluri : în *oulem*, cele care cîntă numai, și în *almee*. Aceste femei cîntă sau dănțuiesc prin haremurile celor bogați ; purtarea lor este nerușinată, danțurile lor încă sunt scandaloase. În danțurile lor, ele se îmbată de exaltație pînă la delir și atunci uită tot felul de respect către persoanele ce privesc și însuși către persoana lor. Se arată coprinse de o ~~patimă~~ adîncă pentru ~~vreunul din privitori~~, cărui îndreaptă, fără nici o rușine, fel de fel de provocații arzătoare de amor. Cele mai multe sunt frumoase ; dar excesurile de tot felul și mai ales băuturile spiritoase le vestează îndată. Sunt investite ca cele mai luxoase odalisce. Se află prin toate orașele și satele și plătesc o taxă guvernului. Mehemet Ali exilase pe cele mai multe din Egiptul de Sus. De atunci au început să degenera almeele. Cavaliile le-au luat locul. Acești cavali sunt oameni nerușinați ce se investmîntă ca femeile și dănțuiesc într-un chip cu totul supărător bunelor moravuri.

Într-o zi meraserăm să vizităm locul unde au fost vestita cetate Memfis și piramidele de la Sakkarah.

Memfis era capitala regilor egipteni, centrul civilizației omenеști, artelor, științelor, rivala Tebei. Învățații din secolii încetați au discutat mulți ani asupra locului unde a fost această cetate ; unii ziceau că este acolo unde se află Cairo Vechi ; alții, între piramidele de la Giza și satul ce poartă acest nume. Diodor din Sicilia îl pune pe punctul de pămînt al deltei, la locul unde Nilul se desparte în mai multe ramuri. Arabii cred că era pe lîngă satul Metrahenii.

De la expediția francezilor încoace, după cercetările membrilor Institutului¹, ce urmară armia franceză în Egipt, de la descoperirile ce s-au făcut în urmă și de alți călători învățați, s-a aflat că Memfis era pe luncile unde sunt astăzi satele Metrahenii, Bedrehen și Menf. Părerea arabilor era dată întemeiată.

Menes, care fu cel întii rege al Egiptului, voind să scape de înrîurirea preoților, părăsi Teba din Egiptul de Sus, unde preoții aveau toată puterea, și, venind în deltă, zidi cetatea Memfis, în al XVIII-lea secol înainte de era creștină.

Mai mulți autori vechi au vorbit de Memfis ; între alții, Herodot. Dar să venim la un autor arab, Abdalatif, ce văzu ruinele acestei cetăți : „Cu toată întinderea nemărginită a cetății acestia și înalta antichitate, la care se urcă, cu toată asprimea a multor guvernăminte ce au subjugat aceste locuri, cu toate stăruințele a mai multor popoare,

¹ Institut de France (*n.e.*).

ca să o nimicească, cu toată greutatea a patru mii de ani, ce au trecut peste dinsa și au adăugat cauzele dărîmării ei, ruinele acestei cetăți arată încă în ochii privitorilor ca o unire de mai multe minuni, care cufundă înțelepciunea și pe care omul cel mai elocuent ar încerca în deșert să descrie. Cu cît o privești, cu atît simți mai mult mirarea ce-ți însuflă... În numărul minunilor ce admiri, printre aceste ruine, este camera sau scorbura ce se cheamă *camera verde*, făcută dintr-o singură piatră de nouă coți de înaltă și opt de lungă, pe șapte de largă. Cît pentru figurile idolilor ce se văd în aceste ruine... este un lucru mai presus de orice descripție și despre care nu se poate da idee... Dar ceea ce este încă mai demn de mirare, este exactitatea formelor lor, justetea proporțiilor și asemănarea lor cu natura. Noi am măsurat una care, fără pedestal, era mai mult de treizeci de coți de înaltă ; lărgimea de la coasta dreaptă la cea stîngă era de zece coți... era numai dintr-o piatră de granit tăiată... frumusețea chipului acestor statue este tot ce arta omenească poate să facă mai excelent... lipsea numai imitația cărnurilor și a sîngelui... am văzut doi lei puși în față unul aproape de altul : vederea lor însuflă spaima. Cu toată a lor colosală mărime, păstrau adevărul formelor și proporției lor."

După autorii mai vechi, precum și după documentele istorice găsite în Egipt, boul Apis, imaginea taurului ceresc, era hrănit și adorat aici ; tot aici era mormîntul lui Oziris, templul zeei Ator (Venera) și al lui Esculap, templul cel mare al lui Fta (Vulcan) și o mulțime altele.

De la zidirea Alexandriei, Memfis rămase capitala preoților.

Strabon vizită Memfisul și îl descrie ca un oraș mareț, cu toată intristarea ce pricinuiău ruinele palatelor, a bazinelor ce-i atraseră mirarea, și cu toate statuele colosale ce-l oprea de a păși. Dar sub domnia romanilor, după ce răspîndi atîta strălucire, acest oraș pieri sub un mormînt de nisip.

Astăzi nu mai rămîne nici o urmă din această măreață capitală. O pădure de curmali a răsărit pe mormîntul cetății cel gigantic. Din cînd în cînd, cîte un călător se vede rătăcind pe aceste locuri ; șacalii se adună cu turmele, în toate nopțile, și plîngerile lor lugubre pare că se îndreaptă la cei ce nu mai sunt.

Tristă și sfișietoare vedere în adevăr, și cu atît mai mult căci ne spune cît de mizeră este ursita omenească, cum piere fără urmă orice a viețuit, ce a strălucit. Mărire, glorie, bogăție, frumusețe, tot ce ne farmecă se sting fără urmă. Nu este un singur om, cărui aceste triste cugetări să nu-i vină în minte ; cu toate acestea oamenii pun atîta preț pe aceste dulci vanități ! Care este cauza ? Asemănarea ursitei omului pieritor cu natura bunurilor trecătoare face aceste bunuri să fie dorite atîta de oameni.

Nu departe de piramidele de la Giza se află piramidele de la Sakkarah, despărțite printr-o bucată de deșert. Aici a fost anticul cimitir al orașului Memfis, semănat de piramide și de morminte. Acest cimitir se cheamă Lunca Momi. „Vederea acestui loc, zice un călător, este cu adevărat mai intristătoare, căci lăcomia săpătorilor a răpîdit aici devastarea ; mormintele împodobite cu sculpturi s-au despoiat ; tărîmul este coperit de codri de nisip, pricinuit de săpături și este se-

nat de osăminte omenești pe dinafară, albite de timpuri, rămășiță din cele mai vechi generații omenești.”

Aceste piramide se zidiră de regii din a treia dinastie și sunt cele mai vechi monumente ieșite din mîna omenească.

Din aceste șase piramide, trei se află mai aproape de satul Sakkarah ; celealte sunt mai departe și vecine cu satul Abukir. Cea mai mare piramidă de la Šakkarah — și în care generalul Munitoli intră cel întîi, sunt mai mulți ani — are terase și este formată de șase grămezi piramidale puse asupră-i. Înuntrul ei se compune de o sală întinsă cu un plafond foarte înalt. Această sală și lespedele pe care calci sunt de granit roșu ; un puț pătrunde aici în pămînt. Mai este un puț ce nu este acoperit ca cel întîi, afară din piramidă ; servă de trecere și trebuie să te cobori pe aici, ca să intri în piramidă printr-o sălică strîmtă și cîteva trepte de scări. Acolo se află, după zisa arabilor, mai multe camere, în care nimeni nu poate pătrunde și în care sunt cosciuge cu mumii ; porțile lor sunt zidite.

Se află aici o piramidă de cărămizi. Herodot zice că a făcut-o un faraon Asihis și că avea inscripția aceasta : „Nu mă desprețui, comparîndu-mă cu piramidele de piatră ; eu sunt mai presus de cei zei, căci am fost zidită cu cărămizi făcute din a scoasă din fundul lacului...”

erea lui Herodot despre numele celui ce a -o s-a cunoscut nesigură, prin aflarea mai or dovezi contrarii în urmă.

una din piramidele de la Abukir s-a deschis întrări : una la nord, ceialtă spre sud, sco-

ținând pietrele cu mare osteneală. A doua piramidă încă este deschisă despre nord. Galeria prin care intri coboară, apoi se urcă pînă la o cameră mormîntală. Sunt și alte mai multe piramide, dar nu merită a le mai înșira aici.

La jumătate cale de la Abukir și Sakkarah, în niște maluri, aflarăm scorburii foarte întinse. Aici este puțul lui Ibis. Toate aceste scorburii sunt pline cu mumii de ibis, învăluite în vase de pămînt. Aceste mumii sunt milioane. Egiptenii aveau aici cimitirul paserilor ibis, moarte în țară și pe care ei le priveau ca sînțite.

D. Jumelle a descoperit în vecinătate alte scorburii ce închipuiesc un apartament complet tăiat în piatră. Se zice că acest loc a fost mormîntul unui rege. Mai departe, în altă scorbură, se află statua lui Sesostris cea vestită, culcată pe pămînt. Picioarele ei nu mai sunt; dar fără aceasta, este de treizeci și patru de picioare în lungime. Lucrarea acestei statue este perfectă; este de piatră albă ca marmura. Această statue este aceea de care vorbește Herodot, că Darie, voind să-și puie statua lui lîngă a acestui principe, preoții îi ziseră că nu se cuvine, căci Sesostris bătuse pe sciți etc. În timpii vechi era pusă în templul lui Hator (Venere), care a trebuit să fie zidit aici. Tot aici se afla statua Venerei străine.

Este timp să lăsăm mormintele și să vorbim religia egiptenilor celor vechi.

Idolatria materialistă nu a fost totdeauna cultul egiptenilor. La început ei credeau într-un singur dumnezeu. Porfir, filosof vechi, zice că egiptenii crezuseră la început într-un singur dumnezeu. !

odot încă zice că locuitorii Tebei (cei din Egipt) aveau ideea unui zeu singur, fără început și nemuritor. Lambic, ce a pătruns serios spiritul filozofiei egiptene, mărturisește că egiptenii credeau într-un singur zeu, ursitor al universului, mai presus de toate elementele, nematerial, necreat, nedespărțit etc. Doctrina simbolică învață că prin marele număr al divinităților se arăta numai un zeu singur, și prin varietatea puterilor purcese de la dînsul arăta unitatea puterii lui. Religia lor dar era un monoteism curat, ce se arăta pe dinafară printr-un politeism simbolic, adică un singur dumnezeu, ale cărui cualități și atribuții se personificau în alți agenți activi, sau zeități supuse lui.

Trei puncturi mai însemnate avea această religie : 1-i. dogmele sau morala ; a 2-lea, ierarhia, ce arăta rangul și autoritatea zeilor supuși ; 3-lea. cultul sau forma agenților și ceremoniile sfînte ce întrebuițau în public sau în secret.

Prin dogme era recunoscută unitatea lui dumnezeu, nemurirea sufletului, o altă viață de pedepe și recompense. Nimica nu poate să explice mai bine celealte două puncturi, adică ierarhia zeilor supuși, decît următoarele rînduri scrise de d. Champollion le Jeune în mijlocul ruinelor și monumentelor din Egipt :

„În templul Calabshi, în Nubia, zice el, am aflat o nouă generație de zei, care adaogă cercul formelor lui Amon... Amon-Ra, ființă supremă... fiind însuși el tată-său, este calificat de bărbat al maice-sei (zea Mut), partea lui feminină, închisă chiar în a lui persoană, bărbătească și feme-

iască totdeodată... Ceialți zei ai Egiptului sunt numai niște forme ale acestor două principii constituante, văzute sub deosebite raporturi, luate în parte fiecare. Aceste sunt numai niște abstracții curate ale marelui zeu. Aceste forme doiare, triare fac un lanț necurmat, ce coboară din cer și se materializează pe pământ și sub forme omenești. Cea din urmă din aceste încarnări este a lui Horus, și acest înel din marginea lanțului face, sub numele de Horamon... al zeilor și Amon Horul (Amon cel mare) este A al acestui lanț. Punctul de plecare al mitologiei egiptene este o triadă formată de trei părți : de Amon-Ra, adică Amon bărbatul și tatăl ; de Amut, adică femeia și mumă, și de Cons, fiul copil. Această triadă, manifestându-se pe pământ, se înțelege din Osiris, Isis și Horus ; dar Osiris și Isis sunt frați. La templul Calabshi am aflat triada de la sfârșit, ai cărei trei membri se confundă cu cei trei membri al triadei inițiale ; Horus poartă aici nume de bărbat al mumei și fiul ce a avut de la maică-sa și care se cheamă Maluli, este zeul cel mare de la Calabshi. Cincizeci de *basreliefs* arată genealogia lui. Astfel dar triada de la sfârșit se formă de Horus, de mumă-sa Isis și fiul său Malulim ce toți intră în triada inițială : Amon, mumă-sa Mut și fia lor Cons. De aceea la acest templu și Maluli era sub formă asemenea cu a lui Cons, sub același costum și împodobit cu aceleași insigne. Numai zeul cel tânăr poartă aici mai mult titlu de domn de la Talmis, adică de la Calabshi..."

Întregimea sistemii religioase era compusă de o serie de triade felurite, dar nu despărțite, legându-se unele cu altele prin însoțiri colaterale... fie-

care *nom* (ținut) avea triada sa și aceea ce era adorată într-un templu în capitala unei provincii, se adora în toate templurile acei provincii ; fiecă *nom* avînd, astfel, un cult particular pentru trei bucăți deosebite ale ființei dumnezeiești, ce și ele aveau forme și nume în parte.

Pe multe monumente se află săpat iadul egiptenilor. Este un loc unde patruzeci și doi de judecători stau și așteaptă sufletele morților. Multe din pedepsele rînduite pentru cei păcătoși la egipteni seamănă cu ale noastre. Cînd faptele bune ale sufletelor judecate pot să fie de o seamă cu cele rele, acele suflete se trimit să se bucure de fericirea cerească ce gustă cei drepți. Adesea acești judecători trimiteau sufletele pe pămînt, ca să mai trăiască sub felurite forme, potrivite cu natura păcatelor ce făcuseră, pînă ce se pocăiau ; lumea dar era luată drept un loc de dureri.

Această trimitere a sufletelor sub altă formă pe pămînt poate că a dat idee lui Pitagora, ce vizită Egiptul șase secoli înainte de Isus, să croiască sistemul lui de metempsicoză sau trecerea sufletelor sub alte forme pe pămînt.

Înturnîndu-ne din excursiile noastre și trecînd apa Nilului pe la insula Podah, un arab ne arată locul unde fuse înecată o fată tînă, sora unui bei mare, din ordinul autorității și din voința părinților ei. Cîțiva autori au vorbit de această tragică moarte, dar în felurite chipuri. Arapul ne-o spuse într-un chip mult mai simplu și mai aproape [de] crezămînt.

Era în Cair un franc tînăr și frumos, venit aici pentru speculații comerciale. Toate femeile, întil-

nindu-l pe strade, stau și îl urmau cu privirea lor, atît era de grațios și plăcut. Faima se dase în tot Cairul despre frumusețea acestui om și ajunsese să fie idealul femeilor. O fată tînără, sora unui bei, ce se afla în serviciul lui Mehemet Ali, se înamoră de acest bărbat din vedere și din laudele ce auzea în toate zilele făcîndu-se despre dînsul. În scurt, această tînără fată, nemaiputînd înfrîna patima sa, se informă de casa și numele amantului ei și află mijloace să îl vadă în secret. Odată ea se duse în casa lui ; dar poliția, avînd bănuieli, o urmă și o surprinse în brațele acestui ghiaur. De la casa amantului său fu tîrîtă la închisoare ; autoritatea o condamnă la moarte, dar Mehemet Ali hotărî să o trimită în sînul familiei ei, pe care o rugă să o ierte. Părinții fetei declarară că numai sîngele acestei criminale poate să spele afrontul adus asupra familiei lor, și nici rugăciunea lui Mehemet Ali, nici lacrimile fiicei lor nu putură să schimbe hotărîrea luată de dînșii. Gîdea dar luă pe fată și porni noaptea cu dînsa, pe jos, către Cairul vechi, la locul unde era să o ucidă. Pe cale fata întrebă unde o duce și îl roagă să nu o piarză. Ajungînd în față cu insula Podah, o puse într-o barcă. Aici nefericita fată înțelese că zilele ei sunt în pericol și, ingenunchind, ruga cu lacrimi pe neîmblînzitul ei conducător să o cruțe. Dar în acel timp gîdea o lovi în cap, o puse în sac și o aruncă în Nil.

Fiindcă ne aflăm la datinele acestor popoare, să vorbim despre nunțile musulmanilor.

La musulmani poligamia este iertată ; despărțeniile, foarte lesne. Musulmanul se însoară cu o fată pe care nu a văzut-o niciodată, numai ca să fie înșurat. Femeia este la dînșii un instrument de

placere, ce trebuie să-i serve atîta timp cît va voi el. Fetele nu dau zestre, ci bărbații asigură o sumă de bani oarecare în folosul femeiei. Un musulman are drept să se însoare cu patru femei și să aibă un nemărginit număr de țiitoare. Fetele se mărită foarte tinere ; și s-a văzut de multe ori un om de cincizeci de ani luînd soție o fată de zece ani.

Cînd două familii se învoiesc pentru o însoare și se otărăște un termen pentru nuntă, bărbatul se dă la petreceri cu amicii săi, iar mireasa este condusă la baie de rudele ei cu ceremonie. În ziua de nuntă o duce la casa mirelui cu mare pompă și cu muzică. Toți amicii și rudele împrumută pe mireasă cu obiecte prețioase, cu care o împodobesc în acea zi. Convivii află o masă întinsă la casa ginereului. După ospăț toți se duc și lasă pe miri singuri. Atunci mirele vede fața soției sale pentru întia oară. Dacă mireasa a păstrat curătenia onoarei sale, ginerele trebuie să arăte, a doua zi, o batistă sîngerată la toți invitații și însuși la vecini. Dar dacă se întîmplă din contra, mirele gonește îndată pe mireasă din casa sa. Multe din aceste nefericite s-au ucis de părinții lor, la astfel de întîmplare.

Mai în toate zilele văzurăm, ca și în celealte părți ale Turciei, pe strade copii de musulmași, trecînd cu mare pompă ca să meargă să se taie împrejur. Dar aici, aceste procesii sunt și mai curioase. În ziua cînd fiul unui musulman bogat este să se taie, săracii se folosesc de această ocazie ce le cruță cheltuielile țeremoniei și trimit pe copiii lor la tăiere tot într-un timp. Astfel vezi mai mulți copii călări, investiți măreț, însoțiți de rob și de o bandă de muzicanți, de dănțuitori cavali, de

femei ce strigă și aruncă în trecători cu apă de roze, trecînd pe strade și urmînd unui om care poartă cu sine o cutie unde se află instrumentele de tăiere ; ei se duc la geamie, de unde, înturnîndu-se acasă, se pun să mănînce ; după mîncare se face tăierea împrejur.

Copii, feciori și fete, la musulmani, sunt supuși la această operație, de la etatea de șase pînă la zece ani. Pentru bărbați, este privită ca mijloc de igienă și de curățenie ; pentru femei, ca un mijloc de a astîmpăra arșița dorințelor simțuale.

Această datină este veche în Orient. Ebreii o practicau ; ei o luară de la egipteni. Iar în Egipt se crede introdusă de etiopieni. Toate mumiile bărbătești, ce se găsesc în Egipt, poartă urma acestei operații. Herodot încă vorbește despre această datină. „Colșidienii, etiopienii și egiptenii, zice el, sunt singurii oameni ce se taie împrejur încă din timpuri necunoscute. Fenicienii și sirienii din Palestina zic chiar ei că au luat tăierea împrejur de la egipteni ; dar sirienii de la marginile Termodonului și ale Partenisului și macronii, vecinii lor, spun că o au de la colșidieni... Fiindcă tăierea împrejur pare, la egipteni și la etiopieni, că este foarte antică, nu voi putea spune care din aceste două nații o are luată de la ceialtă... cît pentru celealte popoare, au luat-o de la egipteni...”

Bruce vorbește despre tăierea ce se face femeilor în Africa despre miazăzi : și alți autori încă arată modul cum se face această operație în Egipt. Dar noi vom trece sub tăcere aceste datine barbare pentru respectul ce purtăm gustului celui bun și lăsăm medicii să vorbească.

Să ne înturnăm la costumul femeilor de aici și să arătăm viața lor înăuntrul familiei lor.

Ele se învălesc într-un vâl de mătase numit *habarah*, ce le copere de la cap pînă la picioare, un fel de domino, mai puțin grațios. Cînd o femeie este măritată, habarahul ei este negru, al fetelor este alb. Pe față poartă un fel de jumătate de mască de mătase sau de alte stofe. Sub habarah poartă alte vestminte. Acest port se schimbă însă după clasa și averea acestor femei. Femeile felahilor puține poartă măști și nici una văluri lungi.

Viața de harem este tristă în adevăr ; dar pentru aceste creaturi, născute și crescute în acest fel de închisori, se pare dulce și frumoasă, ele par încă fericite de trista lor condiție, dar această fericire este ca fericirea robului ce niciodată nu a gustat dulcele libertăți. Indiferența lor pentru soarta femeiei din Europa poate să se asemene cu nepăsarea orbului ce nu a văzut niciodată razele soarelui și fermecătoarea privire a naturei. Femeile musulmane nu au nici cele mai dîntii cunoștințe. Abia știu să coase ; nu se ocupă de nimic folositor, trec timpul exercitîndu-se în danțuri să-și frîngă corpul, să cînte, sau să asculte cîntînd, să fume și să bea șerbetul, să meargă la baie și să șadă la oglindă toată ziua. Priimesc vizite de femei, dar adunările lor favorite sunt pe la băi, unde se desfătează mai toată ziua întreagă.

Acolo unde se află mai multe femei adunate, bărbatul, stăpînul de casă, nu poate să între nici într-un chip. Numai bărbatul singur are dreptul a pătrunde în haremul femeilor sale, cînd nu se mai află aici nici o altă femeie străină.

Apartamentul bărbaților are altă intrare și altă curte deosebită. Poarta ce comunică dintr-un apartament în celalt nu se deschide decît stăpînului. Hrana și alte lucruri trebuincioase trec de la scamlie la harem prin mijlocirea unei ferestruie; această fereastră reprezintă o gaură în perete. În această gaură se află o cutie care o astupă și care se înturnă în loc. Cutia are în sine două caze : una văzută de o parte, ceialtă de altă parte. În una din aceste caze se depune hrana ce va să o ducă la harem, atunci cutia se întoarce și înfățișează caza din ceialtă parte, pe cînd cea încărcată se află în partea haremului.

Cînd femeiele se plimbă pe strade, bărbații lor nu le însoțesc mai niciodată. Ele împlă singure, rareori se însoțesc de eunuci.

Femeile felahilor sunt tot atît de libere ca și bărbații.

Iată cum se exprimă un călător despre aceste din urmă :

„Acele femei, supuse, răbdătoare, muncitoare și curagioase, ce merită iubirea și recunoștința bărbaților, sunt martire ale lor ; bărbații le îndatorează la muncele cele mai grele, ca pe vitele trăgătoare, dar ele suferă, fără să murmure, cele mai rele tratări și îndreaptă către cei ce le chinuiesc astfel vorbe de iubire și de respect... vedeți acel om tăcut și posomorît ce trece serios, turburat de grija de a-și duce ciubucul, pe cînd femeia sa îl urmă, încărcată de mai mulți copii ce-i poartă pe umeri, cum și d-o mulțime de obiecte ce are pe cap, pe brațe, pe spate ; se tîraște cu greutate, se abate sub poverile ei ; dar ce-i pasă stăpînului ! el merge și soția trebuie să-l ajungă... Fi-va oare

ea răsplătită pentru devotamentul ei, pentru răbdarea-i angelică, cel puțin singurul obiect al răsfătărilor soțului ei ? nu ; are rivale, sau o să aibă... Fericită încă, cînd nu o gonește din casă... Puțini felahi sunt carii nu se însoară cel puțin cu zece femei în viața sa, alungîndu-le una după alta... Unii călători zic că femeile felahilor au mare pornire către libertinagiu... Călătorii judecă pe niște simple aparențe caracterul lor... Poate în treacăt au cunoscut niscarva ființe nefericite, împinse de mizerie, la o condiție rușinoasă ; dar a crede că este astfel cu toate egiptencele, ar fi ca și cînd s-ar lua excepțiile drept regulă... Femeile felahe, ce nu sunt prea sărace, se îmbracă cu șalvari, cu o cămașă albă, altă cămașă de bumbac albastră și de o bucată de aceeași stofă, ce le servă totdeauna de habarah, de vâl de cap. O pun pe cap în chip ca cele două căpății să cază pe umeri ; cu un căpătii își copere talia, cu celalt fața cîteodată... Cele ce pot să cheltuiască cîtiva lei, cumpără o bucată de stofă cu fețe și își fac vâlul. Îl prind în dreptul ochilor prin ajutorul unor lăntulețe de aramă sau de argint, ce le înfig în părul capului.. Două toarte de aramă mari le servă de brațelete... Cele mai sărace au numai șalvarii, cămașa albastră și habarahul, și toate îmblă cu picioarele goale... Datina d-a purta obiecte grele pe cap este poate ceea ce le face să capete acel echilibru, acea supleță, acele poze elegante și majestoase totdeauna care fac să se uite vestmintele lor cele proaste. Cînd le vezi trecînd prin luncă... cu o amforă pe cap, cu un braț sprijinit pe șale, pe cînd celalt, descriînd un semicerc, se pune cu grație asupra

capului, ca să sprijine vasul, crezi a vedea mergînd o statuă antică sau una din muzele grecilor... și înțelegi că Venera neagră de la Atena a putut să aibă tot alți adoratori ca cea albă. Cămașa cea lungă fluturoasă desemnă formele și face să te miri de a lor regularitate. Au brațele și cracii rotunzi, picioarele mici... Coloana vertebrală arcată, ochii umbriți de gene lungi, pieptul tare dezvoltat și dinții foarte albi. Dar gura lor este urîtă, nasul lat... fața bronzată, și fac obrajii foarte neplăcuți, făcîndu-și cu *indigo* o mare pată între buză și bărbie. Palma, mînele, unghiile sunt tinte c-o fașă roșie cu foi de hene... Genele încă sunt tinte..."

Cînd un musulman moare, rudele mortului exprimă durerea lor prin țipete ; femeile își smulg părul și adresează mortului diferite întrebări ce au raport cu viața lui. Îndată ce moare, se fac preparații de înmormîntare, căci profetul a recomandat această grabă, ca să nu se strice corpurile morților afară. Cum viața părăsește pe un musulman, mortul se pune pe o masă ; îl rade, îl spală și îl acopere într-un giulgiu de pînză nouă. Îndată ce se așază corpul în cosciug, îl poartă la mormînt cu capul înainte, privilegiu de care se bucură musulmanii, căci creștinii sunt îndatorați să scoată morții cu picioarele înainte. Mai întii convoiul mortului merge la geamie, unde se face o scurtă ceremonie ; de aici, la cimitir. Pe cale este însoțit de oameni ce cîntă, de servitorii mortului, apoi plîngătorii pentru bani, căci în aceste locuri se află oameni ce au această profesie. Patru oameni poartă cosciugul, dar, pe cale, de este mortul sărac, orice musulman trece, se oprește și ia locul unui din purtători, apoi îl lasă altui ce întîlnește

mai în urmă. În mormînt mortul este așezat cu capul către orient. Ei fac toți gustare pe marginile groapei și în urmă toți se înturnă la casa răposatului. Numai imamul rămîne încă la mormînt, ca să asculte întrebările ce fac mortului cei doi îngeri Nachir și Munchir ; apoi se întoarce la casa mortului, să spuie familiei lui tot ce a auzit la mormînt.

Oamenii nu poartă doliu pentru un mort ; dar femeile își tintă mînele și brațele și întorc pe dos șervetele, covoarele, pernele etc.

Cimitirul musulmanilor de la Cair este spre sudul orașului, foarte întins. Fiece familie sapă în acest tărîm un mormînt, după plăcerea sa. Acest mormînt este coperit cu o boltă de cărămidă sau de piatră. Aici încap cinci și șase morți ; înălțimea lui este atît cît un mort poate să se rădice, cînd va veni să-l viziteze cei doi îngeri Nachir și Munchir. Pe bolta mormîntului este o tertră lungăreață și zidită ; pe căpătîiele ei se află o stelă de piatră ce seamănă prin formă cu o coafură de om sau de femeie. Acest cimitir, ca cele mai multe, este deschis. În Constantinopol, încă, cimitirile deschise și umbrite de chipariși deși sunt locul unde se adună locuitorii la preîmplare. Pe cimitirele creștine de la Campo Mare nu numai merg locuitorii să respire aer curat, ba încă, pe la sărbătorile Paștelui, se fac danțuri publice. Cimitirile din provincii și cele din Egipt, musulmane, sunt expuse la lăcomia șacalilor ce scobesc mormintele.

Între Nil și Mocatam se află mormintele mamelucilor. Aici este și mormîntul lui Mehemet Ali și al familiei sale. Dar cele mai frumoase morminte sunt acele făcute de califii Aiubiți și Fati-

miți. Între celealte, acela al sultanului Barcuc se deosibeste prin mîndrețe. Este zidit în al XIV-lea secol. Pe cele două căpătîie ale fațadei lui se înalță două minarele la o înălțime de patruzeci de metri ; pe cele două unghiuri ce corespund se află două cupole, în care se găsește : într-una, mormîntul califului, în cealaltă, mormîntul fiului său.

Am uitat să vorbim de două porți monumentale ale acestui oraș și care se află spre nordul lui : Bab el-Fotuh (poarta învingerii) și Bab el-Naer (poarta ajutorului). Cea din urmă poartă aduce aminte de o cruzime a lui Selim I. Cînd luă Egiptul în anul 1517 și prinse pe Turman-bei, cel din urmă cap al mamelucilor, îl spînzură dasupra acestii porți. Amîndouă aceste porți au o frumoasă arhitectură.

Călătoria de la Cair în sus pe Nil pînă la Teba și mai departe este cea mai interesantă, din cauza mulțimei și frumuseței monumentelor rămase de la egipteni. Ruinele Tebei, mai ales, au fermecat pe toți călătorii care le-au vizitat. Călătoria într-acolo se face cu bărci mari și învelite, ce se închiriază pentru două și trei luni. Noi eram hotărîți să vedem aceste locuri interesante, dar ne fuse cu neputință, din cauza căldurilor celor mari care începură atunci și din cauza unei epidemii ce începuse să cosească oamenii. Ne înturnarăm la Alexandria cu speranța de a vizita Teba în toamna viitoare. Aici mă despărții de soții mei de călătorie ; ei plecară din Egipt, iar eu rămăsei încă pînă ce casa fraților Polihroniade îmi trimise banii trebuincioși de a urma călătoria în alte părți.

Miss Lia și părintele ei plecaseră pentru Indii.

CUPRINS

<i>Drumurile unui exilat</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXXIII
<i>Nota editorului</i>	LII
 Călătorii pe Dunăre și în Bulgaria	 1
Călătorii la Ierusalim în sărbătorile Paștelui și în Egipt	103

Redactor : NISTOR ION
Tehnoredactor : TRAIAN ARGETOIANU

*Dat la cules 18.06.1968. Bun de tipar 24.10.1968.
Apărut 1968. Tiraaj 82.175 ex. broșate. Hirtie ziar
de 50 g/m². Format 700×920/32. Coli ed. 18,83. Coli
tipar 13,75. A. nr. 6435/1968. C.Z. pentru biblio-
tecile mari și mici 859—992*

Tiparul executat sub comanda nr. 80 464 la
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”, Piața
Scintei nr. 1, București — Republica Socialistă
România

bolintineanu

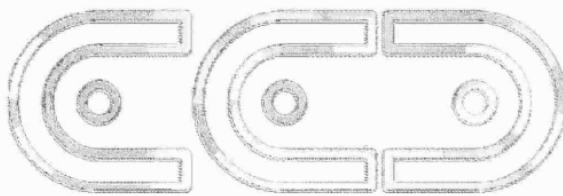
«Volumele lui Bolintineanu fac oficiul unei enciclopedii, din care cititorul poate afla foarte multe lucruri interesante. Evenimente de răscruce din istoria antică și modernă, monumente celebre, legende biblice, date despre constituirea islamismului, despre stranii secte musulmane, tradiții și moravuri, informații despre popoare mari și colectivități restrânse, despre porturi naționale, despre personalități și despre oameni de rînd surprinși în manifestări semnificative, o mie de alte lucruri se perindă într-o succesiune caleidoscopică.»

ION ROMAN

editura pentru literatură

Vol. I și II lei 10

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

